

HRVATSKI PREPOROD.

NAPISAO

ĐURO ŠURMIN
KR. SVEUČILIŠNI PROFESOR.

I.

OD GODINE 1790. DO 1836.

═ S 3 SLIKE. ═

ZAGREB
TISAK DIONIČKE TISKARE
1903.

SADRŽAJ.

GLAVA I. Hrvati u borbi za svoja prava. Od 1790—1830. Život Hrvata u ovo doba. 1. — Hrvati u saboru protiv madžarskoga jezika. 4. — Napredovanje Madžara. 8. — Nove ideje u Ugarskoj i Hrvatskoj. 9. — Sabor 1805. i 1807. 11. — Dalmacija pod upravom franceskom. 16. — Osnivanje ilirskoga kraljestva. 20. — Sabor 1811. 23. — Hrvatske zemlje potpadaju pod vlast Austrije. 25. — Zajednički sabor 1825—7. 28. — Hrvatski sabor 1827. i 1830. 32. — Hrvatsko popuštanje. 34.

GLAVA II. Književni rad. Od 1790—1830. Socijalne prilike hrvatskoga naroda u opće. 38. — Maksimilijan Vrhovac. 39. — Antun Mihanović. 49. — Toma Mikloušić. 56. — Matija Jandrić. 62. — Tito Brezovački. 63. — Jakob Lovrenčić. 70. — Ignjat Kristijanović. 74. — Značenje ove književnosti. 77. — Đuro Šporer-Matić. 78. — Josip Đurkovečki. 79. — U oči osvita. 80.

GLAVA III. Hrvati odlučno brane stara svoja prava. Od 1830. do 1836. Jačanje političke svijesti u Hrvatskoj. 82. — Draškovićeva Disertacija. 85. — Derkosov Genius patriae. 92. — Rad hrvatskoga sabora 1832. 95. — Rad u zajedničkom saboru 1832—1836. 98. — Brošure. 106. — Obrana hrvatskih prava u zajedničkom saboru. 108.

GLAVA IV. Rad oko književnosti. Od 1830—1836. Mladež uzima knjigu u svoje ruke. 114. — Ljudevit Gaj. 115. — Priča o Čehu, Lehu i Mehu. 117. — Gajevo djetinjstvo. 119. — Gaj u Karlovcu. 121. — Gaj u visokim školama. 1. U Gracu. 123. — 2. Gaj u Pešti. 126. — Osnova hrvatskoga pravopisa. 132. — Mladež u Hrvatskoj. 138. — Gaj u Zagrebu poslije svršenih nauka. 143. — Smodekovo predavanje hrvatskog jezika. 144. — Raširenost novih ideja u Hrvatskoj. 145. — Gajeva molba za novine 1832. 148. — Srbi i Hrvati u prvom početku. 150. — Rodoljubni spisi. 1. Stoosov Kip domovine. 151. 2. Kundekova oda. 152. 3. Rakovčev rad. 153. 4. Gajevo Slavoglasje. 154. — Preokret u književnom radu. 155. — Narodni duh u kazalištu i u Zagrebu. 157. — Konačno dopuštenje za izdavanje novina. 163. — Gajev „Oglas“ za novine 1834. 172. — Danica horvatska, slavonska i dalmatinska. 177. — Pjesme u „Danici“ godine 1835. 178. — Pogled na pjesništvo. 190. — Glazba i narodno buđenje. 192. — Zabavna proza. 198. — Pouka u Danici. 1. Upute u domoljublje i slovenstvo. 199. 2. Reforma pravopisa i uređenje književnoga jezika. 206. — Glas iz Bosne. 220. — Proglas Gajev za „Ilirstvo“. 221.

PREDGOVOR.

Hrvatsko doba preporoda narodnoga do sada nije bilo za Hrvate obrađeno onako, kako bi se očekivalo. Domaćih je radova bilo o ovom i onom odsjeku, no to su bile pojedine studije. God. 1894. je ruski profesor Platon Kulakovski izdao u Varšavi svoj „Ilirizam“, prvo potpunije djelo o ovom najznamenitijem i najsjajnijem razdoblju hrvatske povjesti. I djelo Kulakovskoga, koliko je god zaslužno i znamenito, nije obuhvatilo svih dijelova života hrvatskoga naroda, pa je i gdjekoja upravo potrebna stranica toga života ostala nerazjašnjena. S većom se studijom javio god. 1902. krakovski profesor M. Zdziechowski o preporodu hrvatskom. Dok je Kulakovski nastojao da prikaže život naš, prof. Zdziechowski je odabrao samo neke predstavnike književnosti iz vremena preporoda, da na njima pokaže, kakve su misli njih vodile u njihovu stvaranju. Uza sve to su ostali Hrvati bez povjesti svoga preporoda pisana hrvatski.

Dokazivati potrebu ovakve knjige o hrvatskom preporodu za hrvatske čitaoce sasvim je nepotrebno. Već po tome, što su se tuđi ljudi mnogo zanimali ovim vremenom, dovoljno je istaknuta potreba poznavanja drugoga preporoda hrvatskoga naroda. Što je bilo uzrokom, te do danas, kad je već daleko i pedeset godina od proslave prvoga buđenja narodne svijesti, nije bilo prikazana života i truda Ljudevita Gaja, ne marim istraživati. Osim Kulakovskoga nitko nije htio da Gaja pred narodom prikaže po njegovim zaslugama. Meni je za nj bilo pribirati građu i njegovu ličnost za njegova vremena što moguće više osvijetliti. Dobro su mi došle tiskane vijesti, no još su mi više pomagala pisma iz vremena Gajevih. Ako sam onda baš kod ličnosti Gajeve sve do 1848. pošao sam svojim putem, tomu su podloga samo moji pisani izvori.

U pisanju me vodila istina. Ako u kojem pogledu bude drukčijih rezultata nego su oni, što smo ih do sada iz pojedinih monografija znali o zaslugama pojedinih ljudi, onda se to ima zahvaliti samo potpunijoj građi, što sam je mogao upotrijebiti.

Ovaj trud ide za tim, da hrvatskom općinstvu poda, što je više moguće, jasnu sliku našega života od 1790. do 1848. Valjalo mi je posegnuti do god. 1790. za to, da se razumije vrijednost onoga, što se odigravalo u Hrvatskoj od 1830. do 1848. Sve dublje i dublje padanje u svakom pogledu bilo je uzrokom potonjemu upornomu i ustrajnomu radu, koji je u istinu doveo do sasvim drukčijega položaja Hrvatsku i ostale naše zemlje.

Pozorni će čitalac vidjeti razliku u prikazivanju događaja prije godine 1830. i poslije te godine. To je učinjeno hotimice. Priznajem zanimljivost potankosti i one povjesti prije godine 1830., ali isticati te potankosti meni ovdje nije bilo potrebno. Samo ocrtati ono, što može tumačiti razvijanje hrvatskoga narodnoga života, to sam htio da se vidi iz ovoga dijela hrvatske povjesti. U drugom se dijelu, t. j. u onim glavama, koje rade o prvim odlučnijim koracima predstavnika narodnih, ističu i manje stvari, jer je onda već bilo ljudi, koji su rad hrvatskih zastupnika pratili s daleko većim zanimanjem nego u pređašnjim godinama. A i gdjekoja se književna pojava iz vremena preporoda može da razumije samo u svezi s ovim političkim radom.

Napose mi je spomenuti, za što sam rad iz god. 1835. prikazao u potankostima. U onom času, kad sam se odlučio na prikazivanje po vremenu, bilo mi je jasno, da se iz ove prve godine ima sve prikazati u potankostima. Rad je u god. 1835. bio kušnja. Nju su rodoljubi s uspjehom prevalili te su mogli dalje nastaviti. A kako sam upravo htio da početke, zametke pokažem, tako sam držao potrebnim što jasnije čitaocu predočiti sav taj sitni, no znameniti rad zanosne hrvatske mladeži, koja je upravo ovim sitnicama počela stvarati novu Hrvatsku. Godina 1835. je odlučila o mnogim stvarima, koje je Gajeva „Danica“ najviše isticala. Da bi nepoznavanje rada u „Danici“ sprečavalo razumijevanje potonjih događaja, o tome se ne može sumnjati, pa sam za to i nastojao pribrati u cjelini ono, što se baš god. 1835. radilo. Ocjenjivati taj početnički rad — nijesam htio, već sam mu volio dati tumač. Za što sam tako radio, to će moći pozoran čitalac i sam lako iz ove knjige razabrati.

Kako mi je bilo moguće, gledao sam da iznesem ne samo javni, već i intimni rad naših ljudi — jer samo tako postaje jasnijom mnoga pojava, koje bez intimnosti ne bismo ni na koji način mogli razumjeti. Samo spominjanje čina nije nikad tako zanimljivo, kako je ono važno, što je te čine potaknulo. Ideja je glavno, dok joj je čin tek posljedica. I prodrijeti u misli — dakako, koliko se to može po sačuvanim spomenicima — koje su sve ovo pokretale, to sam htio u prvom redu da predočim. Za to će se i naći upletenih izjava onih ljudi, koji su radili, jer sam volio, da nam sami trudbenici govore, nego li ja da razlažem, što ih je vodilo u njihovu radu. Time sam kušao otkrivati njihovu nutarnjost. Da li mi je u tome trud uspio, prosudit će drugi.

Koliko su Bilješke opravdane, to neka prosude čitaoci, a ja sam samo to njima htio postići, da se vidi istinitost mojih navoda, a dosta puta i samih zaključaka.

Da je ova radnja mogla ovakva izaći već sada, a u drugom svesku da bude potpunija nego ono, što je danas poznato, imam da zahvalim prijateljima hrvatske knjige, osobito privatnicima, koji su mi davali svojih izvora. Napose ću ih spomenuti u drugoj svesci, ali im već sada ovdje svima za njihovu susretljivost od srca zahvaljujem.

U Zagrebu dne 20. studenoga 1903.

Dr. Đ. Šurmin.

LJUDEVIT GAJ IZ GOD. 1838.

GLAVA I.

Hrvati u borbi za svoja prava.

Od 1790—1830.

Život Hrvata u ovo doba.

Dok su trublje trubile Evropom i navješćivale svijetu, da moraju prestati razlike između stališa i da svi građani u državi moraju dobiti jednaka prava, pa prema tomu i nositi jednake terete — u Hrvatskoj je bilo malo, pače vrlo malo ljudi, koji su shvaćali taj orijaški glas. Silna komešanja uz bojnu viku nijesu za Hrvate na početku XIX. vijeka bila ono, što su značila za veće narode Evrope. Hrvatski narod nije znao, a nije valjada ni čuo, za što su se borili Francezi, s kakvim su oni idejama zalazili u svijet, i što su oni razumijevali pod bratimstvom, jednakošću i slobodom. Polagano su ovi glasovi dolazili i do nas, ali se poprijeko nije znalo pravo njihovo značenje. U najvećem ratnom metežu nije u nas Hrvata bilo takvih ljudi, koji bi znali misliti o budućnosti svoga naroda, koji bi bili spremni da preuzmu na sebe težinu vođenja narodnoga, koji bi znali, što treba izvesti kao bilancu onih računa, što su se imali položiti u času, kad prestane zveka bojnoga oružja. Hrvati su poradi bijesa na njemačko gospodstvo iz Josipovih vremena i od straha, da ne izgube svojih staliških prava, predali svoje pravo o određivanju poreza zajedničkomu ugarskomu i hrvatskomu saboru i time već 1790. godine „iskopali grob — kako veli Smičiklas[1] — osebujnomu državnomu položaju domovine“. Hrvatska je živjela ne kao država, već kao provincija Ugarske, jer je ban primao zapovijedi od palatina. A kad je franceska vlada morala prepustiti svoju vlast nad ilirskim provincijama austrijskoj vladi, već je bilo tlo pripravljeno, kako se u Hrvatskoj ne će mnogo brinuti za potrebe naroda, koje su bile i ogromne i opravdane poslije tolikih promjena, što ih je donijela prva i druga desetina XIX. stoljeća. Nesigurnost vlasti

državne najbolji je odsjev bio u nestalnosti značaja. „Vjera u nestalnost vladavine pomagala je nevjeru u sreću domovine. Beznačajnosti otvorahu se širom vrata i kod građanstva i kod službenika državnih višega i nižega reda. Pouzdanje u snagu naroda kao da je iščezlo za uvijeke iz Hrvatske.“ Tako nam predočuje pisac hrvatske povjesti, kakve su prilike bile kod nas u oči bečkoga kongresa god. 1815.[2] Grof Adam Oršić nam je ostavio gdjekoju crticu života hrvatskoga iz ovih vremena. Nijesu baš lijepe crte, što ih on podaje o našem društvu i političkom životu; no kako je god to bilježenje savremenika neugodno, tako je neugodno i ono, što nam je rad Hrvata do god. 1830. ostavio, pa za bolje razumijevanje prilika dobro je i toga se ovdje sjetiti.

Grof Oršić pripovijeda, kako je već prije vremena Josipa II. nastao preokret u našem društvu. Sve je htjelo da živi gospodski, da troši bez pitanja, može li se ne može li to podnositi. A s raskošnošću se dizala i oholost, ponositost bez obzira, dopušta li to džep i može li se to složiti sa znanjem. Natjecanje je za službama i častima bilo veliko, a tko je manje znao, taj je htio da se više popne. Dakako da je pored takvih nelijepih i neopravdanih natjecanja morao stradati moral u svakom pogledu. Ova je neuređenost života sa svakim danom rasla. Istina je, svijet naš domaći, koji čuva ognjište, sve je više posezao za knjigom, ali je ćudorednost bivala sve manjom. „Godine, starješine i vjera, sve se manje cijenilo; mlađi ili manji se držao ravnim starijima i starješinama, plemstvo je mrzilo velikaše, preziralo svećenstvo, ali ljubilo novac; to su posljedice, veli grof, slaba uzgoja, koji je podigao neopravdani ponos.“ Siromaštvo je bivalo sve veće, jer se nitko nije htio dati na takvi posao, koji bi svojim prihodom odgovarao zahtjevima ne samo života, nego i one raskošnosti, za kojom se sve više išlo. Narod, seljak skupa s građaninom sve je više trpio i stenjao pod težinom državnih i gospodskih zahtjeva; pa da mu sve to bude lakše podnositi, imao je svaki čas pred svojim očima živih dokaza, kako mu za svu nevolju ne daju i ne dopuštaju nikakvih prava! To je sasvim razumljivo, da je tako moralo biti, jer je politički narod bio samo velikaš i plemstvo, koje je imalo sva prava i koje je krojilo za cijelu zemlju zakone. A dok je onako bilo u društvenom pogledu, kako nam je grof Oršić to prikazao, nije čudo, da je po malo i pravda morala trpjeti, dakako u prvom redu, kad je slabiji htio da pred sudom dođe do svoga prava.

„U sudovima sjede najviše siromašni ljudi, pa tako kad i kad i sama pravda nije najbolja“, piše Oršić.[1]

Najbliži elemenat puku i građanstvu bijaše, nesumnjivo, svećenstvo, i to osobito niže svećenstvo. Već od posljednjega decenija XVIII. stoljeća mladi klerici sa svojim poglavarima u sjemeništu nastojahu kako tako zadovoljavati svojim potrebama duševnim u narodnom jeziku, čime su neizravno polagano utirali put samomu preporodu, radeći uza to po koji na župama oko nekakva napretka među pukom. Kad je borba u politici bila žestoka, kad je imao odlučivati mač, hoće li što ostati pod starim gospodarom ili će se podložiti novomu, jačemu gospodaru, onda je i svećenstvo moralo perom u trnje, pa se čini, da i same zidine sjemeništa zagrebačkoga nijesu imale vremena, da slušaju drame i male književne cijene. Političari su radili uvijek oko svoje koristi. Što uži savez s Ugarskom, što više popuštanja od svojih prava, samo da protiv gospode ne dođu i opet nasilja iz Beča — to je gotovo jedino nastojanje hrvatskih poslanika na zajedničkom saboru sve do god. 1830. Za Hrvate, koji su imali voditi lađu svoje domovine, nije bilo od velika značenja, što je ugarsko plemstvo poslije Josipa II. kao na jagmu htjelo postati domoljubnim. „Za čitave kongregacije niti jeden magnat vu spravišću ni bil, nego po lovu hodiju i kartaju se i vozičeju; ako tako bude, lehko se i ovo malo kmetov mentuvati (osloboditi) mogu, i ako težina na težinu pojde, in urbario na potlam alleviamen budu morali dobiti, da ležejše (lakše) javne terete suporterati budu mogli. Kaj anda onda bu? Slavit će se prazno ime gospočije, a gospodstvo će biti pusti glas.“ Tako piše Đ. Luketić, upravitelj dobara, dne 27. studenoga 1806. biskupu Vrhovcu o brizi gospode.

Madžari su se počeli poslije Josipovih vremena odijevati po starom svom običaju, i to bez razlike i muško i žensko; govorilo se najviše madžarski. Tad su i Hrvati primili govor materinji, ali ne s onim ciljem, da mu pribave, kao Madžari svomu, pravo svagdje, nego da pokažu, kako im je zazorno negdašnje nasilno vladanje njemačko. Josipovo je vladanje bilo tako omraženo u Hrvatskoj, da je muško i žensko poput onih u Ugarskoj počelo nositi ugarsku kabanicu i „čako“. Muškarci nošahu široke sablje, dijeljahu kosu po sredini kano i Madžari, sukahu brkove po madžarsku. Kad su krunu, što ju je Josip dao prenijeti u Beč, donijeli opet u Peštu, bila je radost u Hrvatskoj isto tolika, kolika i u Ugar-

*

skoj. Patriotično je bilo raditi hrvatskoj gospodi samo onda, ako se sudbina naroda hrvatskoga što jače prikuje uza sudbinu Ugarske pred navalama, koje bi mogle doći iz Beča.[5]

Hrvati u saboru protiv madžarskoga jezika.

Ovo je mišljenje prešlo i u sabor. Hrvatski su zastupnici, ili pravo da se kaže, izaslanici za zajednički sabor dobivali u tom smjeru upute, te prisizali: „da će samo ono raditi javno i tajno, što je za čast i korist zakonitoga kralja Ugarske i združenih kraljevina, da će paziti na čistoću konstitucije, da će raditi o slozi između stališa obiju kraljevina, a što je za općenu korist, da će se pokoravati većini glasova, samo da se od toga imadu izuzeti osobita prava kraljevine Hrvatske".[6] Iz čitavoga se postupanja hrvatskoga sabora u svemu vidi, da su Hrvati htjeli da pokažu svoju državnu osobitost, ali sami nijesu osjećali dovoljno snage, da svoje pravo toliko ističu, koliko bi se u ovim odlučnim časovima zahtijevalo. Svoje su pravo znali, ali nije bilo vjere u jakost i snagu, da će to pravo moći čuvati. To nam dokazuje četrdesetgodišnja borba oko odbijanja madžarskoga jezika, što su ga htjeli Madžari da uvedu u Hrvatsku. Bojali su se naši u prvom redu za svoja committee stališka prava, koja bi demokratski duh s narodnim hrvatskim jezikom mogao odnijeti, a do toga bi lako moglo doći, da se i samo madžarskomu jeziku prizna pravo državnoga jezika.

Madžari su odmah poslije smrti Josipa II. zahtijevali, da se njihov jezik uvede i u sabor, gdje bi se imao i dnevnik pisati ovim jezikom. No god. 1790. nije bilo pripravljeno tlo za takve reforme u radikalnom narodnom smjeru niti među samim Madžarima. Prilike društvene i političke uza sve nastojanje odlučnijih i smjelijih madžarskih patriota, koji su shvaćali prilike onakvima, kakve su izlazile svaki dan na javu, nijesu govorile za sve one narodne reforme, što su se već od god. 1790. preduzimale. Umjereniji su dobro znali, da je velik dio velikaša — kako je bilo i u Hrvatskoj — nastojao da živi u Beču i u velikim gradovima, gdje je bilo prilike udobnome životu i zaboravljanju potreba narodnih; trezniji su znali, da je ovo plemstvo i magnatstvo bilo više njemačko i po govoru i po običajima nego li madžarsko, pa da će se stvaranjem ovakovih čisto narodnih zakona upravo zakrčiti put ovim ljudima, da dođu do riječi u saboru. I u samoj je Ugarskoj bilo takvih ljudi, koji bi bili voljni raditi za korist svoje domovine; ali njemačko je gospodstvo i kod njih ostavilo takvih tragova, te ne bi mogli udovoljavati onim opravdanim zahtjevima, kako bi se moglo očekivati, da će ih kao čestiti građani u svojoj domovini izvoditi. No riječ su vodili mlađi ljudi, koji sami po svojem iskustvu nijesu sudili o mnogim stvarima onako naopako, kako je to bilo kod starijih i iskusnijih.[7]

Hrvati nijesu na ovo pristali; oni su već u prvi mah govorili, da su s latinskim jezikom stupili u savez s Ugarskom i da su svi njihovi zakoni pisani tim jezikom. „Ako se sada to prevrne, ako se ovaj starodavni jezik sada sasvim iz javnih posala izbaci, to će biti na štetu Hrvatske; tim će se raditi protiv ugovora; Hrvati će time izgubiti onu zaštitu, što im je daju zakoni." Već ovaj prvi glas u borbi protiv madžarskoga jezika nije bio onakvi energični, odlučni glas, iz kojega bi se dalo razabrati, da se Hrvati sasvim pouzdavaju u svoju snagu i da su oni odlučno pripravni štititi svoja prava.

U Ugarskoj kao da su osjetili, kako je s Hrvatima, ali znajući kako je i u samoj Ugarskoj, odlučiše, da se madžarski jezik uvede u sve zemlje ugarske krune onako, kako je pod njemačkom vladom bio uveden njemački jezik. Madžarski se jezik ima od sada učiti već u pučkim školama. Hrvatima se u pogledu raspravljanja u saboru toliko popustilo, da su oni mogli i dalje govoriti latinski, ali da se u saborskom dnevniku ima madžarski jezik držati kao original, a latinski će biti samo kao prijevod.[8]

Hrvati su mogli s potpunim pravom da odbijaju od sebe madžarski jezik i u saboru, jer je bilo u to doba malo ljudi, koji su taj jezik poznavali, što je i sasvim razumljivo, kad je prije jezikom diplomacije bio jezik latinski, a u društvu se govorilo ili latinski ili hrvatski, ili njemački. No Madžari nijesu ostali kod toga, što su zahtijevali Hrvati. Oni su izradili zakon, kojim se imade u sve urede zemalja krune ugarske uvesti madžarski jezik. Hrvati su na to 1. rujna god. 1790. u saboru u svojoj razdijeljenoj deklaraciji odgovarali, da je latinski jezik postao jezikom konstitucije svojom upotrebom kroz osam stotina godina; Hrvati nijesu podanici, nego saveznici Ugarske. Što su Madžari govorili, da se njihov jezik uči na dvoru, pa što su isticali Galiciju, Srbiju, to su im Hrvati odgovarali, da se sve te pojave njih ama baš ništa ne tiču, jer su oni svoji gospodari. Istina je, Madžari zahtijevaju, vele Hrvati, da mi njihov jezik primimo za diplomatski

jezik i da ga učimo; ali mi znamo, odgovaraju na to Hrvati, da taj jezik nema još nikakve literature, nema nikakvih originalnih djela, već samo nešto prijevoda, a za to ga nije vrijedno učiti. Ovim svojim postupanjem, očito je, da Madžari hoće da Hrvate odbiju od državnih posala. Težak je bio — čuje se s hrvatske strane — onaj despotizam, što nam ga je kralj narinuo s njemačkim jezikom; ali kako je ono bilo teško, tako može biti težak i ovaj despotizam od susjeda, koji hoće da narine svoj jezik. Pa za što bi napokon Hrvati imali zapustiti i prezreti svoj materinski jezik, koji je raširen ne samo po ostaloj Evropi, nego i u samoj Ugarskoj još više nego i sam madžarski? To bi značilo, kažu Hrvati, potpuno ropstvo, kad bismo mi uzeli tuđi jezik, kojega nam protiv naše volje ne će nikad nitko moći nametnuti. Ako bi se madžarski jezik i po cijeloj Ugarskoj udomio i postao općenim jezikom naroda, koji tamo živi, Hrvati bi ga mogli samo onda prihvatiti, kad bi sami na to pristali, ali silom im se taj jezik ne bi nikako mogao narinuti.

Hrvati nijesu ostali samo kod ovoga pismenoga razjašnjenja. Na 4. rujna 1790. ustade u ime njihovo nasljednik zloglasnoga u Hrvatskoj bana Balaše Ivan Erdedi, koji je odlučno i javno odbio zahtjeve Madžara. „Na ovaj način se dovodi jedno kraljestvo spram drugoga — veli ban Ivan Erdedi — u prijepor, jedno kraljestvo hoće drugome da nametne zakon“. I zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovac krepko podupirao bana, jer se i on izjavio, da nije pravedno i dostojno, da se u državi, gdje imade više naroda, narivava jezik jednoga naroda drugima. Svakako je tu želja, gdje se podižu ovakvi prijedlozi, da se Hrvatima zakrči put do utjecanja u državnim poslovima. Madžari su tu kojekako nastojali opravdati svoj postupak, a napose su isticali, da želja Hrvata nije pravedna, kad hoće, da se Madžari odreknu svoje udobnosti i slave, a samo njima — Hrvatima — za volju.[9]

U Hrvatskoj su gospoda jednako mislila, kako i ova dva njihova predstavnika u saboru. Mi ne možemo to doznati iz novina, jer ih nije bilo, ali se poslije toga događaja u saboru rodila pjesma, u kojoj se veli: „Slobodna smo kraljestva, ako je koga stid biti Hrvatom, neka podložen robuje divljim Hunima“.[10] Što su ovakve ma i pjesničke izjave mogle u ono vrijeme nastati, može se razumjeti samo tako, jer su Hrvati već u prvi mah vidjeli, kako su se prevarili, kad su mislili, da će ih poslije njemačkoga carskoga

leda ogrijati pravo sunce slobode u društvu s Ugarskom, a kad tamo, eto oni u prvi čas doživljuju i opet ono, od čega su mislili da su se za uvijek oslobodili. Ovaj put su Hrvati svojom energijom postigli to, da su odbili od sebe one zahtjeve madžarske čuvajući za sebe latinski jezik. Što su istaknuli u onoj predstavci svoj jezik, time sigurno nijesu mislili, da bi ga uveli mjesto latinskoga, već je to samo bio jedan od dokaza, kako njima nije potrebno, da prihvate tuđi nepoznati jezik, nego da može lijepo ostati kod starih, u zakonu priznatih običaja.

Madžari su već sad u svojim zakonima gledali, da se osiguraju protiv „tuđega“ jezika, kod čega su mislili u prvom redu na njemački jezik, koji se nije smio nikad više uvući u službene spise. Da se što prije mogne pristupiti k potpunome uvođenju narodnoga jezika svakamo kao jezika službenoga, počeli su raditi oko toga, da se urede prilike za predavanje madžarskoga jezika u gimnazijama, akademijama i sveučilištima; tu će se učiti madžarski jezik, i odatle se onda širiti po čitavoj zemlji. U upravi i u sudovima ima se još zadržati jezik latinski kako u Ugarskoj tako i u Hrvatskoj.[11] Hrvati su nešto mislili i o svojem jeziku, do duše ne da ga uvedu svakamo, gdje bi mu bilo mjesta, ali da se bar u školama o njemu nešto uči. U saboru hrvatskom od god. 1791. osjećala se potreba učenja hrvatskoga jezika — ili kako su tada govorili — ilirskoga narječja —, pa bi to trebalo uvesti u gimnazije, akademije, pa i u samo sveučilište, jer je hrvatski jezik raširen ne samo u Hrvatskoj, nego i u cijeloj Ugarskoj u velikom broju.[12]

To su, može se reći, bili prvi glasovi, koji su izlazili iz Hrvatske o pomišljanju na prava hrvatskoga jezika. Hrvati su već nekako osjećali svoj položaj, u koji su dospjeli onim svojim zaključkom od god. 1790., da glavne vlasti predaju u ruke zajedničkoga sabora i ugarskoga konsilija. Ali se više iz ovih prilika ne iskopaše, pa što je vrijeme dalje naprijed teklo, to su se i prilike sve više mijenjale, te je moralo ići dalje. Nepripravnost se za velike događaje i promjene sve jače pokazivala. Madžarska je narodna ideja baš u ovo doba počela dobivati svoju veliku snagu, a hrvatske ideje u isto doba još nije bilo — pa su Hrvati i morali mnogo toga dopuštati, što ne bi mogli ni smjeli učiniti, kad bi u njih bilo onakva duha, kakvi je počeo dobivati krila među ugarskom gospodom i među zastupnicima.

Napredovanje Madžara.

Borba Austrije s Franceskom nije baš osobito koristila i podizala snage državne. Svaki čas je Austrija morala ovdje prepustiti ondje odstupiti koju zemlju, jer je izgubila bitku. S dvije je strane bilo nevolje. Madžari su za sebe zahtijevali osobitih privilegija, a ratovi su tražili žrtava u novcu i krvi. Za cara i kralja Franje II. već se u prve dane njegova vladanja opažaju promjene. Leopold II. je dao ravnopravnost vjere za grčko-istočne u kraljevini Ugarskoj i Hrvatskoj i osnovao dvorsku ilirsku kancelariju za crkvene poslove pravoslavnih, jer su mu pomogli u golemoj neprilici. Ta je ilirska dvorska kancelarija bila 4. lipnja 1792. ukinuta, a kao zamjenu za to dobili su pravoslavni biskupi mjesto u parlamentu, no iza svih ostalih zastupnika. U Ugarskoj su dobro znali upotrijebiti nevoljni položaj vladarev, koji je trebao vojske i novaca za ratovanje s Franceskom. Kralju se u saboru dopuštalo, što je on htio i tražio; ali što su u narodnom pogledu Madžari za sebe iskali, davalo im se. Tad je već Ugarska dobila toliko snage, da je za svoje daljnje razvijanje imala dovoljno temelja. Glavni je zahtjev ugarskoga sabora išao za tim, da se odredi njegova kompetencija i da se uredi jezično pitanje u zemljama ugarske krune. Madžarski se jezik uveo za samu Ugarsku kao obvezatni predmet u škole; izvan Ugarske, pa i u samoj Hrvatskoj i Slavoniji imao se predavati neobvezatno. Samo oni inozemci, koji dođu na nauke u ugarsko sveučilište ili u ugarske akademije, a ne će da stupe u kakvu službu u ugarskom kraljestvu, bili su oslobođeni od učenja madžarskoga jezika.[13] To je sada prvo popuštanje madžarskoj sili sa strane Hrvatske.

Istina je, u nas je ostao i dalje jezik latinski kao službeni jezik; obvezatni predmet nije ni madžarski jezik, ali je za to već prvi korak učinjen. Bilo je i u ovom saboru ljudi među Madžarima, koji su htjeli mir između naroda; s pravom su isticali, da ima mnogo službenika u Ugarskoj, koji ne znaju madžarski, i tu je u prvom redu tražiti — kako misli Smičiklas[14] — uzrok onome uspjehu za Hrvatsku, da je određeno, da madžarski uči, tko misli, da će mu trebati. Da li su Madžari željeli i u saboru isticali, da se uvede njihov jezik i u urede u Hrvatskoj, nema spomena.

Nove ideje u Ugarskoj i Hrvatskoj.

One ideje, što su u svijet ulazile iz Franceske, nalazile su odziva, dakako malo, u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Gospodi je bilo sve neprijatnije, kad se počelo govoriti o slobodi, bratimstvu i jednakosti. Građanstvo je i doznavalo i primalo štošta od tih ideja. Seljak ih baš nije mogao razumjeti, poradi čega i nijesu dolazili takvi preokreti, kakvi bi nastali, da je građanstvo i seljaštvo bilo jednako pripravljeno. U Hrvatskoj su se ipak širile ideje, koje je i revolucija nosila na svojoj zastavi. A širili su ih u obliku pjesme, jer je to bio oblik, koji je mogao zamijeniti današnje novine. i pjesma je bila, možemo reći, sredstvo, da je kao jedini javni glas progovarala narodu, kad mu je trebalo doznati što osobito i što veće. U jednoj pjesmi se udara svom snagom na plemstvo, koje da nije na korist ni kralju, ni domovini, ni Bogu. Što su vojne s Francezima, to je sve krivnja samo plemstva. Seljak plemiće brani i odijeva, mostove i ceste sam gradi, on radi sam sve, sam sve plaća, pa ne ostala na njem ni košulja. Seljak mora za gospodu voditi ratove, mora za njihovu korist svoju krv prolijevati. Sve to ne pomaže pred gospodom, koja ga i dalje gule i deru. Gospoda mu ne će da dadu prava ni pomoći. U sabor dolaze gospoda, da urede samo svoje poslove, a njihov rad u saboru plaćaju suze seljačke. Francezi ne ratuju protiv građanina i seljaka, već protiv krvnika plemića i popova, „vražjih namjesnika", koji su pod izlikom pobožnosti sebi natrpali velike dohotke, bogatstvo i potpuno zemaljsko gospodstvo. O svećenstvu se dalje govori — kaže Smičiklas[15] — tako, da to prelazi međe pristojnosti. Oni su kralja s kraljevima svađali, oni su bili uzroci najvećih i najstrašnijih ratova u kršćanskom svijetu. Taj pisac završuje svoje misli ovim riječima: „Ovako Francuz sam govori, za to noć i dan se bori, da potere gospodčinu i utvrdi slobošćinu. Grofi, popi, plemeniti, da se mogu skoreniti, da broj ljudeh bude dvojih, samo dobrih i zločestih" !

Pisac ovakih ideja bijaše u svezi valjada s opatom Ignjatom Martinovićem, po podrijetlu Hrvatom, koga je dvor još god. 1790. upotrebljavao za bunjenje seljaka protiv gospode i kao svoga uhodu. Opat je pošao poslije tako daleko, da je stvorio „jakobinsko društvo", no uđoše mu u trag, pa je bio smaknut g. 1795. S opatom je bilo u Ugarskoj dosta drugova, osobito pisaca, pa su

i od njih jedni bili posmicani, a drugi opet bačeni u tamnice, te ovi izišavši na slobodu poprijeko se više nijesu usuđivali, da što pišu u smjeru, kojemu se oštro i silom stalo na put. Vlada je na ime sa svom strogošću, otkrivši tu Martinovićevu, tako nazvanu, urotu, nastojala da zapriječi razvijanje demokratskih ideja i principa, što joj je i uspjelo, jer je upravo uništila rad uskoga kruga madžarskih književnika.[16] I našega su zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca htjeli na dvoru vidjeti među ovim pokretačima novih ideja u Ugarskoj, jer da je on širio revolucionarne knjige i misli među puk. Mnogo se optužnica diglo protiv njega, a glavno je bilo, da su ga htjeli naći u svezi s Martinovićem, s kojim se poznavao i koji je govorio o biskupu, da su njegovi prijatelji u Zagrebu zasadili tako zvano „drvo slobode" (barun Tauferer), da je on širio knjige o smrti franceskoga kralja Ljudevita XVI., da je tiskao tajne spise, koje je onda potajno slao u Njemačku i u Peštu, a k tomu da je odan demokratskim idejama. Dokaz demokratskoga mišljenja biskupova bijaše njegova knjižnica, u kojoj se može naći, kako je tvrdio Martinović, djela znatnijih revolucionaraca. Te knjige on širi i među svećenstvom uzgaja demokrate. No sve su tužbe protiv Vrhovca i njegovih sukrivaca pale, budući da je biskupu uspjelo dokazati svoju nekrivnju.[17] — Da su ovakvi progoni sa strane bečkoga dvora i u Ugarskoj upravo porazno utjecali na razvijanje samih domaćih prilika, nije nikakvo čudo, pa Madžari u saboru požunskom god. 1796. nijesu ništa htjeli da govore o svojem jeziku. Gospoda su se bojala za svoja prava, a puku se nije još smjelo dopustiti, da dođe do svojih prava, za to je bilo najbolje šutjeti.

Svakako je karakteristično, da je već 1794. bilo glasova u Hrvatskoj o idejama franceskoga svijeta. No to nije moglo onda nalaziti odziva ne samo poradi stroga postupanja protiv Martinovića i njegovih drugova u Ugarskoj, nego i poradi drugih, može biti daleko jačih uzroka. Ideje su velike franceske revolucije za narode u Austriji u prvi mah više ili manje bile bez ikakva značenja. U Hrvatskoj, da i dopustimo onako slobodno mišljenje u biskupa Vrhovca, kako su mu ga u tužbama na dvor pripisivali, nije bilo ljudi, koji bi ga mogli pravo razumjeti i primiti njegove misli kao svoje. Nije bilo trećega stališa, koji bi se usudio misliti o sebi i o svome napretku. Naš je građanin i seljak drijemao, a oni, koji su odlučivali o njegovoj sudbini, nijesu imali

uzroka, da ih zagriju za onako slobodoumne ideje, koje su napokon u drugom smjeru podigle silne vojske po svoj Evropi. U nas nije bilo ljudi, koji bi mislili o reformama, koji bi htjeli, da se pođe naprijed; a to je sasvim oprečno od onoga, što je bilo u Franceskoj, gdje su prvi mislioci podavali ideje za napredak.[18] U nas je bilo sve gotovo sasvim drukčije, a onda je i razumljivo: osim straha, da se ne izgube privilegiji, nije moglo biti druge prave brige. Što bilo da bilo s našim Vrhovcem u aferi jakobinskoga društva, utjecanje se njegovo nekako javljalo u literaturi. Ne smijemo zaboraviti, da je u zagrebačkom sjemeništu, moglo bi se reći, upravo u posljednjem deceniju osamnaestoga stoljeća među mladim klericima nastajao preokret, da je zanimanje za knjigu postajalo sve veće, što nam potvrđuju rukopisi prijevoda različnih djela, osobito drama. Da je tu bilo velikih zasluga biskupa Vrhovca, o tome se ne može ni čas sumnjati; on je po svoj prilici upravo i poticao svoje buduće svećenike i učitelje naroda, kako bi im valjalo namaknuti u narodnom jeziku ono, čega do onoga vremena nije bilo. A i on je imao prilike upoznati potrebe narodne i dobro je pregledao put, što su ga u Ugarskoj počeli gaziti.[19] Sveze su njegove s prvacima književnosti slavenske bile tako velike, da je on mogao imati potpuni pogled na ono, što bi trebalo da se izvede kod nas. U drugim bi prilikama i ovaj rad mogao štogod korisna donijeti, no nastala su vremena borbe, a drijemanje se imalo nastaviti, ma da je na čelo pokreta stupio i sam zagrebački biskup, kojega su i prerazličiti poslovi po njegovoj službi odbijali od pravoga književnoga nastojanja.

Sabor 1805. i 1807.

Veliki ratovi Austrije s Franceskom nosili su gotovo poraz za porazom, pa je došlo i do kampoformijskoga mira (19. listopada 1797.), u kojem je car Franjo II. u tajnom ugovoru pustio Franceskoj lijevu obalu Rajne, a kao odštetu za to dobio je Veneciju i Dalmaciju. Austrijska vlada sad nije imala preče brige, nego da se pobrine za to, kako će stati na put sili, koja se sve više širila iz Franceske pod Napoleonom. Car je sazivao sabore ali samo za to, da mu dadu za potrebe vojske novih sila i novaca. O drugome čemu nije nitko ni pitao, niti se o čemu drugom u opće raspravljalo. Ratovi su presjekli sve, ali i Madžari upitaše za prava svoga jezika. Austrijski vladar prestade već biti i

njemačkim carem (1804.), a u sazvanom saboru ugarsko-hrvatskom na 13. listopada 1805. zahtijevala se ne samo pomoć, nego i opći ustanak. Sabor je požunski pristao na zahtjeve svoga kralja, ali su Madžari odmah prihvatili ovu za se povoljnu zgodu, da zatraže proširenje prava svoga jezika. Oni su zatražili, da se narodni madžarski jezik uvede u urede i u škole u svim zemljama krune ugarske. Hrvati nijesu bili protiv prijedloga za Ugarsku, što se vidi iz odgovora na nj, u kojem se kaže, „da kraljevina Hrvatska imade isto pravo za svoj narodni jezik, što ga imade za sebe i za svoj jezik Ugarska. Gospoda se hrvatska upravo natječu — veli Smičiklas[20] — da obrane pravo svoje zemlje. Veliki župan zagrebački je doviknuo Madžarima: „Mi Hrvati ne ćemo nikad primiti ovoga zakona, nego ćemo mu se opirati do vijeka". Madžarski jedan odličnik dovikne, da je to premalo i da opiranje pomoći ne će, a odvrati mu veliki župan: „A mi ćemo mu se usprotiviti".

Ova borba nije bila time završena. Madžari su umolili kralja bez obzira na proteste hrvatskih članova zajedničkoga sabora, da uvede u sve urede i škole njihov jezik. Zaštitnik i promicatelj kulture u Hrvatskoj biskup Vrhovac svom je svojom snagom nastojao oko toga u kući velikaša, da predstavke sabora ne potpiše palatin, dok se jasno i odlučno ne kaže, da taj zaključak ne vrijedi za Hrvatsku. Dapače je Vrhovac izjavio, da će Hrvati sebi uzeti za primjer Madžare, pa kako oni, tako će i Hrvati uvesti svoj narodni jezik (linguam illyricam) u upravne poslove.[21]

Vrhovac nije bio jedini, koji je tako mislio. Vrhovac je imao potpore i izvan saborskih krugova. Hrvatski je književnik Tito Brezovački u svojoj jednoj pjesmi izrazio svoje mišljenje o madžarskom jeziku ovako: nema pravopisa na svijetu, kojim bi mogao dobro pisati madžarske riječi. (— — Alphabetum non extat in orbe — Magyara quo possis scribere verba bene. L. M. Sch. Der Magyarismus in Ungarn 60).

Nove su ideje do duše bile kao nepotrebne hrvatskoj gospodi, koja su i onako svojim materinjim jezikom držala jezik latinski.[22] Kad bi pristajalo plemstvo uz biskupa Vrhovca, sigurno ne bi moglo u svojem saboru zaključiti: „da u ovim kraljevinama i u njihovim poslovima juridičkim i političkim nikada ni u koje vrijeme nema biti jezik madžarski niti kakvi drugi nego samo latinski, jer da su u ovom jeziku, koji je jednako star kao i kra-

ljestvo i konstitucija, pisani svi zakoni i zapisnici, a kad bi se dokinuo, da bi propala kultura i narod, koji napokon ne bi razumio svojih prava i zakona". Ovaj zaključak sabora pokazuje, kako su gospoda i dalje odlučila zaštićivati latinski jezik, i ujedno da do njih nije dopro nijedan glas iz tadašnje knjige hrvatske, koje bi im dao pobude, da uz svoje privilegije priznadu i druge kakve potrebe.

Kao karakteristika hrvatskoga mišljenja i u opće ove borbe za jezik madžarski, vrijedno je istaknuti neka do sad nepoznata svjedočanstva o borbi za jezik iz ovih vremena. Asesor Josip Petrović javio je biskupu Vrhovcu iz Pešte na 1. studenoga 1807., da je bila žestoka rasprava de lingva hungarica u saboru, jer se htjelo svakako uvesti madžarski u Hrvatsku i Slavoniju. Oni, koji su za tim išli sa strane madžarske, našli su odlučna protivnika u Ponekoviću, pa su i sami vidjeli, da to ne bi pravo bilo, te su pristali na to, da se madžarski jezik uvede samo u Ugarskoj. No bilo je protivnika ne samo sa strane Hrvata, nego i sa strane Madžara, u čemu se osobito istaknuo vacki kanonik Szerdahely, koji je s obzirom na književne prilike dokazivao, kako je nemoguće ovaki zahtjev provesti. Szerdahely je dokazivao, da se sada ne može naći toliko učitelja, koji bi bili vješti madžarskomu jeziku, poradi čega bi se morale zatvoriti i same narodne škole. Osim toga, govoraše on, i gimnazije u mnogim krajevima kraljestva, gdje nije poznat ni u običaju madžarski jezik, morat će same od sebe propasti, a neobrazovanost će osobito zahvatiti više slojeve; gimnazije u opće ne mogu ostati i dalje, jer bogoslužje, pravo, ljekarstvo i filozofične nauke imadu svoje izvore u latinskom jeziku, i ako se ti izvori zatvore, morat će prestati i nauka i znanje u opće. Szerdahely je opominjao, da nije ni pravo, da se tako radi, jer su Madžari u manjini spram ostalih narodnosti.[23] Biskup zagrebački Vrhovac je u onom prepiranju Hrvata s Madžarima za ovu stvar jasno kazao, da to kao zakon za Hrvate ne može ni da bude, a k tomu su i posve različita mišljenja, pa su se složili napokon u tome, da se oprečnost misli zabilježi u dnevnik[24]. No rasprava se nastavila na 4. studenoga o madžarskom jeziku, i tu je spomenuti asesor i pouzdanik biskupa Vrhovca ovako razlagao svoje mišljenje: Za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju nema baš nikakve teškoće, kad se radi o unapređenju madžarskoga jezika u kraljevini Ugarskoj, no ne mogu nikako

pristati, da se ovaj jezik uvede kao zajednički u državnu upravu. Kraljevina Hrvatska i Slavonija nijesu jednake županijama ugarskim, nego su to kraljevine sa svojom osobitom narodnošću kako je i Ugarska osobita kraljevina. Na isti način, kako kraljevina Ugarska ide za tim, da se madžarski jezik podigne u Ugarskoj, tako imadu jednako pravo i kraljevine Hrvatska i Slavonija, da se u njihovu opsegu njeguje jezik hrvatski i slavonski. Kraljevina Ugarska je po mišljenju obiju zastupstva stvorila zakon, da se latinski jezik uči po madžarskom, narodnom jeziku u kraljevini; a po tome ne može slavno kraljestvo ugarsko zanijekati Hrvatima i Slavoncima, da oni na svojem narodnom jeziku uče latinski. I zaista kako kraljevine Hrvatska i Slavonija nijesu nikad izrazile želje, a i ne mogu je izraziti, da Ugri u Ugarskoj uče njihov jezik, tako isto jednakim pravom ne može kraljestvo ugarsko zahtijevati, da Hrvati i Slavonci zapostave svoj materinski jezik i prihvate madžarski jezik, njega u Hrvatskoj i Slavoniji uče, pa i sve ono, što Ugri kažu o potrebi njihova jezika u Hrvatskoj i Slavoniji, ne dokazuje te potrebe; osim toga je jasno[25], da hrvatski jezik nije onako nepoznat u Ugarskoj, kako je madžarski u Hrvatskoj, pače madžarski je jezik kod nas manje poznat nego njemački. Tuđi se jezik cjelokupnomu narodu ne može nikakvom silom i nikakvim zakonom nametnuti. Međutim je uvijek dobro, da se u raspravljanju municipalnih posala upotrebljava latinski jezik, koji moraju s obzirom na domaće zakone poštivati i Ugri[26]. — Na ovakvo je razlaganje, što je dolazilo s hrvatske strane, napokon zaključeno, da se ostane kod zaključaka članka 7. iz god. 1792., t. j. da se madžarski jezik ne uvede u Hrvatsku i Slavoniju.

Akoprem je Petrović odbijao madžarski jezik od Hrvatske i Slavonije i mislio, da bi analogno mogli i Hrvati uvesti svoj jezik u škole i na njemu učiti latinski, ipak je dobro da se istakne kao karakteristika mišljenja naših ljudi ono, što je sam Petrović za ovih rasprava u razgovoru s drugima, pa i sa samim Madžarima zabilježio i držao vrijednim, da javi biskupu Vrhovcu. U onom pismu od 1. studenoga 1807. kaže, da je kod stola razgovarao s nekim madžarskim poslanicima o tome, što se raspravljalo o jeziku u saboru, pa ih je i upitao, drže li oni, da će od sada, kad se uvede madžarski jezik, pekari bolje peći, postolari bolje postole graditi i u opće majstori bolje raditi. Još ih je pitao,

kako će od sada madžarski narod ugovarati s ostalim evropskim narodima. Pitanja su shvaćena kao šala, pa su se Madžari zajedno s njime smijali držeći, da je to naprezanje posve uzaludno, a izazvali su ga nekatolici, kojima su mlitavi katolici nasjeli i dali se zavesti.[27] Ovo je nabačeno za to, jer se i u Ugarskoj držalo, da su u prvom redu protestanti bili donijeli ovakvi pokret iz njemačkih sveučilišta. Mišljenje je ovakvo imao i sam palatin nadvojvoda Josip, koji je držao, da bezvjerstvo, nemoralnost i preslobodno mišljenje i govorenje siju profesori, čega će morati nestati, ako se po malo urede škole tako, da protestanti ne će trebati, a onda ne će ni smjeti ići na nauke u tuđa sveučilišta.[28] Palatin je kao zastupnik vlade ovako mislio; a kako je u palatinu hrvatska stvar nalazila svoga zaštitnika, to je onda osnovano, da je Petrovićevo mišljenje bilo mišljenje i drugih Hrvata, koji su, bojeći se pred neznanjem latinskoga jezika, što su ga u Ugarskoj već u ovo dobu pokazivali, pomišljali, da će Verbecijeve pravice izgubiti svoju cijenu, a s njima će biti pokopani i oni privilegiji, što su ih imala gospoda u Ugarskoj i Hrvatskoj.[29] Od dvora se nijesu mnogo nadali, slaba harmonija između kralja i Madžara davala je još slabije nade za Hrvatsku,[30] a Nijemci imajući na dvoru veće utjecanje, tražili su od Ugarske svoju korist, pa su htjeli i u Zagrebu da gospodare.[31]

Sasvim je drukčije bilo u Ugarskoj. Tamo se zahtijevao madžarski jezik za škole, a tražili su mu mjesta i u dvorskoj kraljevskoj kancelariji i u sudovima i kod konsilija.[32] A bilo je tamo tako i za to, što je madžarsko plemstvo sve više spoznavalo svoje dužnosti spram naroda, kojemu je htjelo već time priznati opravdanost zahtjeva, kad mu je jeziku htjelo dati ono pravo, što ga je imao latinski jezik. Onakvih je Madžara bilo malo, koji bi se bili voljni obazirati i na zahtjeve narodnosti. Dobro misli Kulakovski,[33] kad kaže: ako je Hrvatska imala u svojoj konstituciji prava, da odbija jezik madžarski i ne će da se pokori zahtjevima Madžara, to je njima na drugoj strani, u samoj Ugarskoj, gdje ih nitko nije mogao sprečavati, bilo slobodno, da provode svoje ciljeve i među onim narodima, koji nijesu pripadali plemenu madžarskomu. Vidi se već i po tome ta misao, što se Slovaci nijesu nigdje spominjali kao narodnost u saborima, te se o njima nije ni vodio račun kod uređenja madžarskoga jezika. Slovaci se i nijesu mnogo odbijali od zahtjeva madžarskih, i u opće se može

reći, da im je u ovo doba narodni duh bio gotovo mrtav. A i spram Rusina se nije drukčije postupalo.[34] U tome su postupanju Hrvati mogli sasvim dobro vidjeti, kako će i njima ići, ako se ne prihvate onoga istoga oružja, koje su svagdje isticali Madžari — oružja narodnosti. Od onih, koji su mogli utjecati na odlučivanje sudbine narodne, može se reći, da je u Hrvatskoj bio jedini biskup Vrhovac, koji se brinuo za onakve potrebe, štono bi u svakom slučaju mogle Hrvatima biti od koristi. Ali uza sve veliko štovanje i uza svu njegovu odlučnost, gospoda ga nijesu razumjela niti valjada htjela razumjeti, pa je i on morao više ili manje s prijegorom gledati, kako u Ugarskoj stvar narodna napreduje, a u Hrvatskoj se miče i ne miče. Od zajedničkoga se sabora nije imalo za Hrvatsku ništa očekivati.[35]

U saboru od god. 1807. Madžari su, kad se od njih tražilo vojske, zatražili, da se u svu vojsku u Ugarskoj uvede komanda na madžarskom jeziku; ali su uza to još zahtijevali, da se odredi rok za one, koji su u javnim službama, da poslije deset godina imadu početi voditi poslove u uredima madžarskim jezikom. S ovim su pitanjem odmah spojili i drugo, koje je imalo riješiti one zadatke, što su potrebni, da se ovo ispuni. Dolazi pitanje uređenja narodnoga muzeja, a u god. 1808. osniva se Academia Militaris po imenu kraljice Ludovike (ludovicejska akademija). Madžarski velikaši nijesu samo zaključivali, nego su i davali u velikoj mjeri novčanih potpora, oduševljeni za narodnu literaturu i industriju i razvijanje madžarskoga jezika. Franjo Széchényi dade svoju knjižnicu domovini na poklon, a sabor 1807. prihvaća taj dar i s darom ovjekovječuje njega, kao i one, koji su prinosima pomogli podizati ludovicejsku akademiju. Hrvatska su neka gospoda shvatila podizanje ludovicejske akademije kao svoju stvar, te su je izdašno pomagala podizati Madžarima.[36]

Dalmacija pod upravom franceskom.

Dok su za Hrvatsku nastajala sve teža vremena, od požunskoga mira (1805.) Dalmacija je počela živjeti novim životom. Ne treba misliti, da se u Hrvatskoj, napose u Zagrebu, nije dobro znalo, kako Francezi postupaju s ovom novom svojom provincijom. Nova je vlada svom snagom prionula k podizanju te lijepe, ali zapuštene hrvatske zemlje. Franceska vlada nije bila tjesnogrudna i nije se bojala podizanja narodnog duha u Dalmaciji. Novi providur imenovan od franceske vlade pokazao se prvim svojim korakom kao prijatelj, koji razumije jade narodne, a razumije i ciljeve svoje vlade. Novi upravnik Vicenzo Dandulo, bivši prije „Prikazitegl Mletaçkogha Puka“ pozdravlja Dalmaciju uz obećanje, da će nastojati oko dobra zemlje i raditi oko njezina preporađanja, ovijem riječima: „Ja znadem i odveć dobro žalosne i stare vaše nesriće; ali utište se: ove su jurve dospile. Ne će vas više suditi ljudi opaki i nenaučni. Ne će više projti toliko godina brez da budu odsuđene vaše pravde i nesvršeni vaši procesi, radi kojega uzroka do sad ste trpili toliko škode i jade. Vladanje biti će i vridno i brzo za opraviti vaše posle... Ovo vladanje upravljeno od poštenja, od zakona i od dobro dilovanje ne će globiti više čovika nevoljna i slaba, ni uzobistiti ljude bogate i moguće. Jaoh onome nedostojnome sucu, koji bi primia koji dar; zašto ovi darovi, sasvim da se kriju imenom dobra srca, jesu vazda pogibilni pravdi, pravici i istini. Ja ću teško pedipsati one, koji bi pristupili ovu naredbu za izgled od ostalih.

„Prošla su vrimena, da prolijete ono malo krvi, što vam još ostaje u žilam. Ja zovem krv vašu ono malo jaspri, što vama ostaje, i koje vam potribuju za raditi vaša polja, za umnožiti vaše zanate, vaše trgovine, stvari jesu ove, koje mi najviše stoje na srce... Za mnogo vrime dohodijahu u vašu državu suci, koji ne mišljahu vas vladati nego robiti; i za to držali su vas u neumitnosti i u sumnji za njiovu osobitu korist. Ovo jest pravi uzrok, da sasvim da se meju vam nahode ljúdî naučnih i uljudnih, ništa ne manje nije meju vami postavljen ni općeni nauk ni oni načini mili i ugodni, koji se nahode meju drugim narodim.

„Nije moguće sve ovo ispuniti s onom hitrinom, kako želi moje srce i kako iziskuju vaše potribe. Ali za opravljat brže i biti vam koristan, ja ću se služiti od ljudi najpoštenih i naučnih od vašega naroda. Najvlastito ja ću se nasloniti na pomoć glavara i namisnika crkovnih, koji su ugodni puku.“ Dandulo spominje carski dekret od 29. travnja, u kojem se za Dalmaciju ovo određivalo: „da oće biti vladana s onimi zakonim, koji on (Napoleon) bude suditi pristojnije i mistu i koristi i sviju onih, koji pribivaju u ovoj državi.“ I onda nastavlja dalje: „Valjani Dalmatini! Sve vaše potribe i vaše koristi od ovoga časa jesu potribe i koristi moje: niko ne će jih moć uvriditi bez da bude teško pedipsan. A kako igda bio bih ja mogao prijati ovo dostojanstvo s tolikim

mojim istim posfetilišćem, da nisam bio stanovit, da prihodeći meju vami ja bih bio vaš otac, vaš prijatelj?

„Odveć ste do sad bili nesrićni i nevojni. Jedno vladanje strašivo, usilno i odviše sumljivo držalo vas je toliko vikova, sasvim da u velikome miru, oglobjene i nevojne. Na sramotu ove lipe zemlje, na sramotu ovoga ugodnoga podnebja, na sramotu vaše naravske podobnosti, ovo opako vladanje (mišljaše Mlečane) suprotiveći se istoj naravi i čoviskom razumu, naučno nastojaše, da se vi ne uzmnožite, da vaša polja ostanu zapušćena i vaša pamet potamnjena i brezumna. Ne će se više povratiti ono žalosno vrijeme, a ja ću imati vazda prid očima i nevolje, koje ste trpili, i vaša slavna dila, staru vašu čestitost i davno vaše veličanstvo.“ [37]

S ovakovim proglasom stupi upravnik zemlje pred narod, iz kojega je htio dobiti snage, da bi mogao povjerenoj mu zemlji što više koristiti u svakom pogledu. Franceska je uprava u prvi mah htjela imati u svojem kolu ljude iz naroda, ljude, koji će znati predočiti i pokazati potrebe narodne, ali ujedno pokazati, kako se narodna sila dade ojačati. Francezi se nijesu bojali narodnoga pokreta, nijesu se žacali priznati hrvatskomu narodu pravo na život i pravo na kulturno razvijanje i materijalno jačanje; oni su po svojem republikanskom shvaćanju doista došli među odnarođivane Hrvate s time, da ih okrijepe upravo poučavanjem o ljudskim i narodnim pravima. Što Hrvati nijesu nikad imali i do čega pod starom upravom niti u Dalmaciji niti u Hrvatskoj ne bi došli još i te kako dugo, to su dobili od nove vlade.

Ono, što je Dandulo u proglasu obećao, nije bilo samo obećanje, da se duhovi primire, već se išlo i za radom. Narodne su škole s nastavnim hrvatskim jezikom otvorene, a u god. 1806. osnovane službene novine: *Il Regio Dalmata* — *Kraglski Dalmatin* u talijanskom i hrvatskom jeziku; to su s obzirom na narodnost hrvatsku bili prvi kulturni darovi Franceza. Dne 12. srpnja je izišao prvi broj ovoga službenoga lista franceske vlade u Zadru iz tiskare Antonija L. Battare,[38] kraljevskoga štampara. „Što je Franceska već prve godine pokušala za rascvat materijalni ove zemlje, toga druge europejske države krećući se polaganim korakom po starom redu i običaju ne bi bile kadre niti zamisliti. Seljak dalmatinski posta vlasnikom svoje zemlje. U Spljetu učini akademiju za poljodjelstvo, obrt i trgovinu. Vještake iz Italije pozovu, da upućuju narod u vrtljarstvu i poljodjelstvu. Državnim nagradama nastojahu promaknuti iznova sađenje šuma, krumpira itd. Nove tvornice podigoše i dadoše im osobite povlasti. Raskinuše mnoge daće, da se podigne promet i trgovina, a najglavnije ceste diljem kroz Dalmaciju oni izgradiše. Uza slobodne sajmove u gradovima osiguraše trgovinu s Bosnom posebnim konsularskim redom. Škole se započeše po svim gradovima na toliko, da broj srednjih učilišta od Napoleonovih vremena do danas u Dalmaciji nije porastao“.[39]

Franceska je vlada odmah, kako je zaposjela Dalmaciju, živo radila oko prosvjete. Ona nije poznavala druge narodnosti nego hrvatsku, koje ime u talijanskom prijevodu Kraljskoga Dalmatina zovu „illirica“, što se prevodi i sa „slovinski“. Napoleonov se zakonik uvodi već 1807. u svibnju u Dalmaciju, da se jedan put urede sudbeni poslovi.[40] U školskim i prosvjetnim se poslovima radilo, koliko su samo prilike dopuštale. U Zadru se osniva licej, a gimnazije se imadu podići u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Makarskoj, na Hvaru i Krku; uređuju se dvije akademije: u Zadru i Splitu, da se u njima uče zakoni; za naobrazbu svećenstva dobili su sjemeništa Makarska, Split, Zadar i otoci; pučkih je škola bilo za dječake 19, a 14 za djevojčice. Da se podigne i obrt, eno osnovali su za samu Dalmaciju 8 škola za kovače i drvodjelje[41]. U Kraljskom se Dalmatinu ističe već 1806., da u Dalmaciji sada imadu „tri seminarija, dva hervatskoga nauka (due Illirici), a jedan dijačkoga (e un latino).“ Dok su tako Francezi nastojali podizanjem kulture sa strane vlasti privući sve do 1810. Dalmaciju svojemu carstvu, s druge se strane davalo uputa u službenim novinama, kako bi se i ovdje i ondje popravilo zemljište, kako bi se podigla trgovina i poljodjelstvo — sve prema onome, čime su Francezi u prostranoj svojoj državi obilovali.

Razumljivo je, da bi pod takvom upravom, došla ona ma s koje strane, moralo sve napredovati — samo kad bi bilo spreme kod domaćih ljudi, koji bi znali upotrijebiti i razumjeti sve ono, što im se davalo. No što je pod novom vladom dobila Dalmacija, toga nije bilo za Hrvate u Hrvatskoj i Slavoniji; njih su čekale još velike kušnje, koje će morati podnesti, a napokon će biti malo koristi od svega naprezanja.

*

Osnivanje ilirskoga kraljestva.

Napoleon nije mirovao. Novim pojavama i težnjama franceskoga cara imala se oprijeti Austrija, za koju su govorili, da je slobodu Evrope primila pod svoje okrilje. Austrija je god. 1809. vodila na tri strane ratove protiv Napoleonove vojske. Hrvati su imali sa svojim banskim namjesnikom biskupom Vrhovcem dosta posla kod kuće, budući da su Turci, podjarivani od susjednih Franceza u Dalmaciji, provalili u Hrvatsku. Biskup je Vrhovac na svoju ruku uredio četu domobranaca, i to je domobranstvo hrvatsko otjeralo Turke od grada Cetina. Položaj je bio veoma ozbiljan. Vojska je hrvatska htjela u Dalmaciju, ali joj iza leđa bijahu Turci, a ispred nje Francezi. Biskup Vrhovac kao prvi čuvar domovine u tom času kaže, da se od Hrvata nije moglo više prijegora i žrtava očekivati. U ozbiljnim časovima duhovi su bili svijesni o velikim zadacima. „Sve se natjecalo, da se narodna vojska što prije digne i što bolje uredi. Seljak, građanin i plemić se natjecao, da braći u Dalmaciji pomogne, a kako državne blagajnice nije ni bilo, svatko je od svoga darovao, što je mogao, narod se u krajini listom digao, sve je hrlilo prema Vojniću i Drežniku.“ Ovako je biskup Vrhovac mislio, da braća hoće braći u pomoć, a mi bismo mogli doći i u sumnju, da li su braća u Dalmaciii u ovaj čas trebala ili željela pomoći — jer su bili rijetki glasovi, koji bi govorili o željama Dalmatinaca, da dođu pod vlast Austrije. Svakako im nije bilo gore, ako nije bilo bolje, nego braći u Hrvatskoj. Šteta je bila, što je ova hrvatska vojska mnogo toga izjela, što nije donijelo ama baš nikome nikakve koristi. Svih su oči bile uprte u Beč, odakle su imale doći vijesti, koje će napokon odlučiti, kamo će s Hrvatskom. Istina je, da je general barun Petar Knežević s hrvatskom vojskom napredovao u Dalmaciji protiv Franceza, ali koja korist od toga, kad je u Schönbrunu na 17. listopada 1809. sklopljen mir poslije bitke kod Wagrama, a po tom je miru hametom potučena Austrija morala platiti silnu odštetu i izgubiti jednu trećinu svoga zemljišta. Kocka pade na jedan dio Hrvatske, da se odstupi Franceskoj. Hrvatska je vojska ostala u Dalmaciji nepobijeđena, a ipak je od Hrvatske otkinut komad na desnoj obali Save od Jasenovca do Jadranskoga mora. Hrvati su htjeli, da svoju braću oslobode od gospodstva franceskoga, za to su se i borili, a sada poslije proglašena mira morali su se pitati, za što baš oni moraju da naj jače plate harač. Iz Beča im se poručilo, da se Hrvatska morala raskidati poradi „cjelokupnosti monarhije“. Pisac hrvatske povjesti pripovijedajući o ovim događajima[42] kaže, da su Hrvati na ovu poruku dosta glasno odgovarali: „Dakle je ta monarhija moloh, koji jede našu djecu“. I zagrebačka županija nije šutjela na ovo, a kralj joj je odgovorio, da samo na njega spada, za što je ovu polu Hrvatske otpustio. Napoleonovi su zamjenici dobro razumjeli zlovolju Hrvata, i na tom razumijevanju nevolje i nezadovoljstva mogao je izaći proglas Napoleonov na predane mu Hrvate, u kojem ne samo udara na staru vladu, nego i s brižljivošću nastoji da olakša boli i patnje, u koje su već od prije zapali. „Ja mogu, ja i hoću brzu i trajnu pomoć donesti vašim beskrajnim bolima, ja ću vas odmaknuti od ruba propasti, na koji vas dovedoše, da vi i ne opaziste, ja ću biti vaš spasitelj. — Ne vodi me k vama pohlepa za zlatom i novim zemljama, ja ištem vaša srca, koja bih htio osvojiti kao najveću dragocjenost.“ On im obećaje biti brižljivi otac, koji razumije želje i težnje svoje djece.[43] Hrvati su na lijevoj obali Save bili u brizi za svoju domovinu, gledajući što se zbivalo u onim krajevima, koji su potpali pod francesku vladu.[44]

Nije samo komad Hrvatske s Dalmacijom došao pod novu vladu, već i Istra i Kranjska. Nova je vlada od ovih krajeva složila kraljestvo *Iliriju,* a maršal August Marmont je bio potkralj u ovim krajevima s pridjevkom „duc de Raguse.“ Ovo kraljestvo je imalo dobiti sve ono, što se već prije počelo izvoditi u Dalmaciji, a Franceska je vlada vodila brigu, da u nove svoje pokrajine uvede red i mir, i da ih podigne iz njihove zapuštenosti. Trgovina, obrt, carine i u opće čitav promet je u novom kraljestvu bio tako uređen, da je ovo novo gospodstvo u ovim novim franceskim pokrajinama moralo biti samo blagoslivljano. Sve je išlo za tim, da se u tim provincijama „ilirskim“ pokaže doista očinska briga prema onome, što se u provincijama austrijskoga carstva javljalo i moralo doći kao posljedica neprirodne politike i strašnih poraza. Time se postizavalo to, da stanovnici nijesu podnosili teško novoga gospodstva. Ako se franceska vlada obazirala na materijalno podizanje snage narodne, to je ona pazila i na to, da se u sudstvo i u prosvjetu ne samo ne uvuče ništa, što bi narod odbijalo, već da se narodnome obilježju dade ono mjesto, što ga

ide po pravu. U opće na svakom koraku se vidi, da je nova vlada bila odlučna i smjela u provođenju svojih reforama. Ali ako je ona igdje pokazala snage, to joj se mora osobito pohvaliti ona briga oko škola i prosvjete u opće.

Već je spomenuto, da je franceska vlada 1806. u Zadru počela izdavati službene novine u hrvatskom i talijanskom jeziku. Kad je Napoleon osnovao ilirsko kraljestvo, još je više brige država posvetila prosvjeti hoteći nove krajeve sasvim po svojim uredbama privesti u kolo svih franceskih provincija. God. 1810. na 4. srpnja izađoše gotovi zakoni za svu narodnu prosvjetu. Narodni je jezik bio osnova pučkoj prosvjeti. Pučke su škole imale biti podloga ovomu zahtjevu. Svako je okružje imalo dobiti škole za žensku djecu, a gotovo sva veća mjesta za mušku djecu. Za višu naobrazbu je bilo osnovano dvadeset i pet gimnazija, a da se mogne svršiti tečaj obrazovanosti, uredila je nova vlada dva viša zavoda, u kojima se predavalo kao u sveučilištima. Ta su dva zavoda bila uređena u Zadru i Ljubljani. U opće su ova dva grada bila uređena kao središta novoga kraljestva, pa se tu u zavodima poučavalo o umjetnosti i obrtnosti. Rijeka, Senj, Karlovac, Skradin, Trogir, Šibenik, Split, Krk, Hvar, Zadar, Makarska, Dubrovnik i Kotor dobiše hrvatske gimnazije; više gimnazije (liceji) bile se u ovim hrvatskim mjestima: u Kopru, na Rijeci, u Zadru, Karlovcu i u Dubrovniku. „Malo je bilo ljudi sposobnih u nas, da zadovolje ovim obilnim prosvjetnim darovom vladinim, tim manje, što se je iskalo znanje franceskoga jezika, koji je postajao državnim za sve podanike Ilirije. Osobiti čar toga jezika, veličina naroda njegova i slava njihova cara bila je doskora tako obladala premnogimi podanici, da bi bila i ta neprilika prestala“. Ovako je hrvatski povjesničar[45] s pravom shvatio gospodstvo francesko u novoj Iliriji spram odnošaja, koji su bili u hrvatskom narodu.

Dok je samo Dalmacija bila pod vladom franceskom, dostatan je bio Kraljski Dalmatin kao glasnik onoga, što se zbivalo u velikom carstvu i u dalmatinskoj provinciji. U talijanskom tekstu Kraljskoga Dalmatina dolazi kao oznaka narodnoga jezika i imena ime „illirico“, ali Ilirije nije bilo. Poslije mira od 17. listopada 1809., sklopljena u Schönbrunu, kad je Napoleon dobio k Dalmaciji i dio Hrvatske do Save, pa Istriju, Trst, Kranjsku, dio Koruške, Štajerske i Tirola, osnovao je za novo kraljestvo i novi list, koji je izlazio u sijelu Ilirije pod imenom Télégraphe officiel des provinces Illyriennes. Prvi je broj toga novoga lista izašao na 3. listopada 1810., a razlikovao se od Kraljskoga Dalmatina, što je izlazio na franceskom, talijanskom, njemačkom i slovenskom jeziku. Ove su novine imale i dalje raditi u duhu franceske vlade: nastojati oko širenja prosvjete, gospodarstva i u opće oko svakoga napretka novih podanika velike države, koji su dugo trpjeli pod vlašću njemačkom i mletačkom kojekakve nevolje i zapostavljanja. Bečka je vlada valjada vidjela, da ipak sve ono, što je ona radila za ove slovenske krajeve, nije bilo ništa, jer ona dakako i nije ništa radila. Da nekako osujeti sve veću ljubav k novoj vlasti, htjela je god. 1810. izdavati novine hrvatske, a imao ih je uređivati glavar policijskoga ureda u Hrvatskoj fratar Dorotić, rođeni Dalmatinac. Dorotić je bio ličnost, koja poradi svojih velikih policijskih svojstava nije mogla zastupati interese narodne, pa je i briga oko izdavanja novina hrvatskih ostala bez uspjeha.[46] Hrvati su se sada imali boriti protiv svoje braće, a nije ta borba bila laka. Mnogo je toga izgubila Hrvatska, pa je i biskup zagrebački bio u stotinu neprilika, jer je mnogo njegova posjeda otpalo pod francesko gospodstvo, što je senjski biskup imao dobiti pod svoju vlast sve do desne obale Save. S jedne strane briga, kako će ići dalje u onoj malenoj Hrvatskoj, a s druge strane strah, da domaći ljudi, videći kako franceska vlada blago postupa sa svojim hrvatskim podanicima, ne prihvate od svoje volje „ilirskih“ oblasti, smetaše u svakome razvijanju Hrvatsku. Da bude Hrvatima još teže pod austrijskom vladom, Francezi su udarili veliku carinu na sve, što je dolazilo iz ilirskih krajeva. God. 1811. 15. ožujka proglasi država bankrot, što je Hrvatskoj može biti više nego li ikojoj drugoj pokrajini austrijskoj zadavalo jada. Biskup Vrhovac javi dvoru, da su u Hrvatskoj najveći i svakojaki neredi, a gdje je nereda, ne treba se čuditi, ako ima mnogo vike na državnu vlast i upravu. Osobito je bilo teško snositi neurednosti vojske, koja je sama izvodila krađe, nasilja i provale.

Sabor 1811.

Sabor je bio sazvan 25. kolovoza 1811. u Požun. U ovakvoj neprilici, a uza to je bilo dosta nehaja u hrvatske gospode, bilo se nadati i opet borbe za jezik. U Ugarskoj su Madžari htjeli po što po to da budu na čistu sa svojim narodnim jezikom. No i za Hrvatsku je postalo pitanje jezika opet važno. Madžari su među

gravaminima iznijeli, da i Hrvati moraju učiti njihov jezik, a uredovanje se mora u Hrvatskoj voditi poslije deset godina madžarskim jezikom. Kako prije, tako nijesu Hrvati ni sada bili protivni tomu, da Madžari svoj jezik uvedu kao uredovni jezik kod kuće. Oni su već popustili toliko, da kod najviših oblasti i Hrvati mogu upotrebljavati madžarski, pa ga mogu i učiti, ako ih je volja. Oni će se i pobrinuti, da njihova mladež uči madžarski, da bude i Hrvata, koji će moći služiti kod zajedničkih najviših ureda. No u Hrvatskoj i Slavoniji neka ostane jezik latinski kao jezik ureda, jer su u tom jeziku pisana sva posvećena prava kraljestva. Tako zapovijedaju i oni ugovori, pod kojima je kraljevina Hrvatska došla u svezu s ugarskom krunom. Hrvati nijesu došli još tako daleko kao Ugri, da zamijene latinski jezik. Boje se neprilika, što bi može biti mogle nastati, kad se otkinuti dijelovi Hrvatske i opet budu vraćali pod staru svoju vladu. Kad osam stotina godina nije smetalo, da Hrvatska govori drugim jezikom od Ugarske, ne će to valjada smetati ni u buduće. I „častno štovanje zakona" (legum veneranda potestas) ne dopušta, da osobita prava hrvatskoga kraljestva dođu u sumnju. Dok ugarski narod bdije nad svojim pravima, potrebno je, da dopusti čuvati prava, koja su među slobodnim narodima stvorena, kao što treba da se poštuju i zakoni, što ih je posvećeni kralj potvrđivao. Crkvena su gospoda bila nešto uznemirena zahtjevima Madžara, pa su se u Zagrebu na 8. prosinca 1811. sastali biskupi Mandić, Somogy, Klobušicki, Kurbelly, Esterhazy i Vrhovac, da vijećaju o tome. Vrhovac nam je u svom dnevniku zabilježio, da su jednodušno zaključili, da madžarski jezik za dušobrižnike ne vrijedi, a od nauka da se predaje filozofija, osobito logika i metafizika latinski. — I Hrvati su uspjeli, t. j. ovaj je zahtjev ugarski o madžarskom jeziku prihvaćen, ali samo koliko se ticao Ugarske; u Hrvatskoj je ostalo, kako je i prije bilo, kod latinskoga jezika. Madžari su ipak pitali: kako se može Hrvatska, koja je bila tolika, kolika koja veća madžarska županija, davati njima zakone? A za što da ostane Slavonija uz Hrvatsku, kad je ona od starine pripadala Ugarskoj? Hrvati su ove pojedine glasove Madžara odbijali govoreći, da oni ne kane određivati Ugarskoj zakona, već ištu, da se njihovi zakoni poštuju. Krivnja Hrvata nije, da im je zemlja sada malena, jer im je sam kralj kazao, da je umanjena poradi spasa monarhije. Slavonija opet ima ista prava, koja je kralj potvrdio kako i za bansku Hrvatsku, pa joj se ne može uzeti latinski jezik. Ovakim dokazivanjem napokon postigoše, da im se nije nametnuo madžarski jezik.[47]

Hrvatske zemlje potpadaju pod vlast Austrije.

Saveznici potukoše Napoleona, a osvajanje ilirskoga kraljestva za austrijsko carstvo započe već 1813. Slijedeće godine osvojiše i Dalmaciju. Svak je u Hrvatskoj mislio, da će i opet dobivene hrvatske zemlje doći pod upravu bana, čemu su se mnogi veselili, osobito gospoda, koja su imala krojiti zakone. No iznenađenje bude veliko, kad bečka vlada razdijeli onu zemlju, što je prije gospodstva franceskoga pripadala vlasti banskoj, u dva okružja: riječko i karlovačko, a uredovni je jezik imao biti njemački. Zakoni su za te krajeve bili austrijski, a sijelo nove vlade u Ljubljani. Kraljevski povjerenik za Hrvatsku, gdje je i opet stara krajina bila podijeljena u regimente, postade grof Franjo Saurau, koji bijaše na čelu „provizornoj upravi u civilnoj Hrvatskoj". Bečka se vlada nije ni najmanje obazirala na molbe hrvatskih županija, da im kralj povrati njihovu braću; pače odrediše i poslanstvo, koje je u tom poslu imao voditi pred kralja biskup Vrhovac. Preko bana Đulaja dobi Vrhovac glas, da kralj hrvatske deputacije ne će primiti. Da bude još jače pokazan pravac, kojim se udarilo u novoj upravi, odredila je bečka vlada, da novi podanici imadu položiti novu prisegu vjernosti. I sam biskup Vrhovac, koji je toliko zasluga učinio bečkoj vladi u burnim vremenima vojevanja s Franceskom, dobije poruku, da mora ići i položiti prisegu vjernosti „carstvu austrijskomu" u Karlovcu. U kaptolu je bilo dosta govora o toj stvari, a sam je biskup odlučio ne pokoriti se kraljevu namjesniku generalu Lattermannu, već zatražiti od kralja, da ga riješi te prave sramote.[48] Nije pomagala ni predstavka prekosavskoga plemstva u Karlovcu, koje je imalo položiti prisegu, da se povrate pod bansku vladu. Beč je odlučio, da se definitivno uredi uprava novih austrijskih provincija tako, da sve spada pod ljubljansku vladu, a službeni jezik ima biti njemački.

Poslije bečkoga kongresa 1815. počelo se upravljati policijskim sistemom, a poznato je vladanje Metternichovo, koje je apsolutnom vlašću držalo sve u svojim rukama preko budne policije, što ju je vodio glasoviti grof Sedlnitzki. Svaka pojava duha novoga doba imala se u početku ugušiti; policija je pazila na svaki

korak, a gdje bi se javljali znaci života narodnoga, trebalo ih je spriječiti i zaustaviti. Ustavni su se poslovi imali svesti na najnižu mjeru u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Sve su se mjere protiv ustava izdavale u ime kraljevo, a narod isisan od najraznoličnijih nevolja već od prošlih vremena, osobito seljačko plemstvo, pa rđave godine samo jačahu vlast. Seljačko je plemstvo dobilo glas u svim pitanjima uprave (1819.), a kako su župani bili gospodari nad županijskim činovništvom, to je trebalo pridobiti ovo seljačko plemstvo. Činovnici su se takmili, da za vladine prijedloge što bolje organizaju baš seljačko plemstvo, koje je svojim brojnim glasovima moglo pretegnuti nad visokim plemstvom. To je bila štetna praksa za interese narodne, jer su se oni odbijali od javnih posala, koji su mogli govoriti za staru konstituciju, i koji su razumjeli, kamo to sve vodi. Vlada je dakako ovdje i ondje pomagala seljačkome plemstvu, ali je za to u županijskim skupštinama imala uvijek osigurano zaleđe u tome plemstvu za svoje osnove. Sabora u opće nije od 1811. god. do 1825. niti sazivala, te je stari ustav, može se reći, postojao samo kao formalnost, a u istinu ga nije nikako bilo.

God. 1822. nastade preokret za Hrvatsku. Car austrijski je primirio Italiju i osigurao za sebe prijateljstvo ruskoga dvora. Sad nije trebalo više imati tako kao prije Hrvatske spremne za čuvanje obala Jadranskoga mora, te napokon na neprestane molbe Hrvata dođe ispod centralne bečke vlasti onaj otkinuti dio Hrvatske pod bansku vladu (1. studenoga). Veselje je bilo silno. Hrvati su i kod kuće priređivali svakojake svečanosti, za koje su se izdavali i spisi, a napose je bilo odaslano sjajno poslanstvo u Italiju, koje je u Veroni bili sjajno primljeno od vladara. Sva je Verona izašla — vele sami poslanici — na ulicu i na prozore da vidi sjajnu deputaciju hrvatsku.[49] Čitava se jedna generacija Hrvata sa suzama u očima sjećala onih vremena, kad je bila domovina raskomadana i kad su se opet poslije teških muka svi sastavili u jedno.

Jedva što su bili pripojeni prekosavski krajevi svojoj braći, već su se stale javljati kojekakve pojave, koje nijesu ni najmanje govorile za to, da će od sada biti bolje i da će ustavna vlada nastojati upravljati zemlju po zakonima. Rat u Italiji 1820. do 1821. navalio je na državu velike dugove, koje je trebalo pokriti novim povećanim daćama. Sabor se hrvatsko-ugarski nije sazivao, a ipak je negdje valjalo naći pokrića za troškove, koji bi se po ustavu morali u saboru odobriti. Bečka se vlada nije obazirala na predstavke županija, već im se grozila, da će stališi izgubiti milost kraljevu, ako ne poslušaju vladinih odredaba. Financije su državne bile i onako slabe, zašto je svako novo njihovo terećenje bilo još neugodnije. Svaka financijska operacija bečkoga kabineta bijaše sve neugodnija, jer su se još uvijek osjećale posljedice onih vremena, kad je vrijednost papirnatoga novca od 100 for. pala na ciglih 8 for. A nije bilo nigdje nikakve pomoći ni za obrt ni za trgovinu. Narod je tako osiromašio, da nije ni soli mogao kupiti. Na sve savjete podređenih oblasti nije se bečka vlada obazirala, već je svaku slobodniju riječ zatirala. Neobaziranje na ustav zadavaše veliku bol ocima domovine; uzaludno bijaše pozivanje na zakone, koji su najsigurnija potpora u nevolji. Mjesto sabora imale su sad županije raditi. Ako ne pođe s dobra, carski će komisari upotrijebiti i silu, da se provedu zahtjevi vlade. U ovakvu bi se slučaju htjelo velike duševne snage, da se odupre svemu onomu, što se sada provodilo. U Ugarskoj je narodna svijest bila toliko jaka, da je pasivni otpor protiv komisara morao koristiti; narodnost osviještena morala je napokon i uspjeti. Ali u Hrvatskoj! Tu su jedva i najveći duhovi imali snage, da se drže i sasvim ne klonu, budući da je narodna misao kao vodilja bila ili slaba ili nikakva, a oni, koji bi imali raditi oko napretka narodnoga, bijahu nemarni, nehajni, a poprijeko i siromašni. U Ugarskoj su se tako živo opirali provedbama nezakonitih odredaba bečke kancelarije, da su komisari morali posegnuti i za silom. Komisari su na ime dobili upute, da smiju i vojsku upotrijebiti, ako se u županijama opru nalozima vlade. Tako se i radilo. Mjesto župana gospodovahu kraljevi komisari. Dvorane za županijske skupštine bijahu opkoljene od vojništva, a činovnike su otpuštali ili im prijetili zatvorom, ako se opru kraljevoj zapovijedi. U Ugarskoj su neke županije svojom energijom znale nešto postići, a gdje nije bilo toga, gdje nije bilo odlučnosti i sloge, tu su napokon komisari pod zaštitom vojske izašli pobjednicima.[50] U zagrebačkoj se županiji raspravljalo mjesec dana poslije slavlja u Samoboru na spomen sjedinjenja s banskom Hrvatskom, t. j. 18. prosinca g. 1822. o zahtjevima bečke vlade, da se dade vojska. Stališi su se opirali, ali je komisar silom odlučio kupiti vojsku. Biskup Vrhovac nam je ostavio u svojem dnevniku vijest, kako je ovo nasilje bilo

primljeno u Zagrebu. Najžalosniji je to dan bio za ilirski narod i za županiju — veliki rodoljub biskup.[51] Bečka je vlada išla i dalje — a Hrvati nijesu imali snage, da njezine navale odbijaju, pa i samim prosvjedima. Hrvati su bili spremni, da će im ukinuti i bansku čast, o čemu su se glasovi po Zagrebu raznosili. U vojničkoj su komandi proveli neke promjene, jer su spojili vojničko zapovjedništvo zagrebačko s karlovačkim. To je još više potvrđivalo one glasove o ukinuću banske časti.[52] Otpor je u Ugarskoj bio velik, i sva je sreća, da se tamo nalazilo ljudi, koji nijesu htjeli osuditi činovnika nekih županija, koji nijesu htjeli da provode sve nezakonite naredbe bečke kancelarije. Napokon se uvidjelo, da pored opće uzrujanosti u Ugarskoj ne će moći ići i dalje silom upravljati zemlju, pa su počeli pomišljati na sabor. Nije došlo do njegova saziva već 1824. god. za to, jer se despotična vlada bojala, da bi time pokazala svoju slabost i ostala nekako osjenjena, osobito ako bi prekinula sve one mjere, koje je prije protiv zakona izdala. Trebalo je poravnati prije putove, da se sazove sabor, u kojem ne će biti ni govora o svemu onomu, što je narode uznemirivalo — sve blaže i blaže mjere bijahu očiti znakovi, da će se povratiti konstitucija.

Zajednički sabor god. 1825—1827.

Kraljevskim je dekretom od 3. srpnja 1825. iz Bergama napokon poslije trinaest godina sazvan sabor u Požun za 11. rujna. Veselje je bilo veliko, što je time vraćen ustavni život, a veselili su se tomu u Ugarskoj kako i u Hrvatskoj. Samo su u Ugarskoj imali više uzroka veselju nego u Hrvatskoj. Madžari su se i za vremena apsolutizma spremali, da ih novo doba ne nađe nepripravne, dok se u Hrvatskoj oko prosvjete malo radilo. Gdjekoja pojava književna onamo od dvadesetih godina nije bila tako jaka, da u narodu probudi volju i ljubav za prosvjetu i narodnu knjigu. A trebalo bi Hrvatima toga i te kako za one dane, koji su se imali očekivati.

Hrvati su bili složni s Madžarima protiv bečke vlade, jer su sada, kako i ono poslije Josipovih vremena, htjeli da se za dalje osiguraju protiv germanizacije. S gorčinom su se u srcu sjećali stališi, koliko su morali trpjeti za apsolutne vlade, koja je dugo gazila sva prava i zakone. Madžari su htjeli da se osiguraju protiv germanizacije i da osiguraju za buduće svoj ustav što jače. Instrukcije županijkih poslanika u Ugarskoj bile su odrešite i nijesu dopuštale, da se što mijenja u temeljnim zakonima protiv konstitucije, osobito carskim dekretima.[53] Dugo raspravljanje između kralja i sabora jedva se nekako završilo; a kad se prelazilo na rješavanje pitanja o uređenju zemlje, sve je zapinjalo, jer nitko nije bio pripravan, a vrlo je malo bilo ljudi, koji su što razmišljavali o zahtjevima svoga doba. Za to se gospoda nijesu još mnogo brinula, a što su govorila, to se već i prije čulo. No kod pitanja prava narodnoga jezika zanimaše se ovaj sabor, jer su svi s pravom u ovome nazrijevali čvrsti bedem svoje narodnosti i snage narodne. Zahtijevalo se, da se madžarski jezik uvede u škole i u urede, i to ne samo u Ugarskoj, već i u Hrvatskoj. Tri puna je mjeseca Hrvate stajalo muke, da Madžarima dokažu, da ne mogu i ne smiju primiti njihova jezika. Oni nemaju ništa protiv toga, da Madžari u svojoj zemlji uvedu svoj jezik, ali svakako bi bolje za razumijevanje bilo, da se ostane kod latinskoga, kako je bilo kroz toliko stoljeća. Hrvatima su se pridružili kao oponenti zastupnici njitranski i liptovski od slovačkih poslanika ističući, da i u njihovim županijama ne znaju madžarski toliko, koliko se zahtijeva kod uredovanja. To je bio uzrok, da su se Madžari počeli još više ljutiti na Hrvate. Oni su govorili, da su do sada popuštali Hrvatima, jer su im obećali, da će djecu dati učiti madžarski. A sada, kad bi imalo biti ploda od toga, govore tako, da se jasno vidi, kako ne će u opće da prihvate madžarski jezik, već hoće da ga sasvim odbace. To nije nikako pravedno od Hrvata. Oni uživaju slobodu i prava, koja uživaju i Madžari, poradi čega je pravo, da ih u „zajedničkoj domovini" veže i zajednički jezik. Kažu Hrvati, da ne bi mogli naučiti madžarski; ako su mogli za tri godine pod Josipovom vladom naučiti njemački — odgovaraju madžarski zastupnici — moći će i madžarski. Jedna kruna, jedan sabor, ista uprava — sve je to zajedničko Hrvatima i Madžarima. Za što im ne bi bio zajednički jezik? Hrvati ne dopuštaju Madžarima da pođu s duhom vremena, koji daje svakomu narodu, da se upravlja svojim jezikom. Toga Madžari ne mogu dopustiti. Ovako su govorili žešći govornici. Oni blaži, koji su htjeli u miru živjeti s Hrvatima, govorahu, da se ne zahtijeva od Hrvata drugo, već da u urede uvedu madžarski jezik. U drugim se prilikama mogu po volji služiti svojim jezikom latinskim. „Ovi pitomiji čini se, da su bili najbjesniji — kaže Smičiklas[54] — jer su u bjesnilu svojem

zaboravljali, da je onda gotovo sve uredovanje bilo u javnim skupštinama, pak su tako iskali, da bude jezik madžarski jedini u cijelom javnom životu hrvatskom". U Ugarskoj je još i sada bilo dosta ljudi, koji nijesu znali madžarski, a bilo ih je dosta među velikašima, koji su bilo za to, da ostane latinski jezik jezikom službenim.

Misao je narodnosti u Madžara bila tolika, da se gospodska kuća nije usudila odbiti zaključka zastupničke kuće i ne prihvatiti madžarskoga jezika; no promijenila je njezin zaključak s obzirom na Hrvatsku tako, da je ovdje pravo latinskoga jezika ostalo netaknuto. Hrvatski je protonotar govorio o pravima Hrvatske i odbijao zahtjeve Madžara, ali je napokon priznao, „da Hrvati uviđaju korist i potrebu madžarskoga jezika, pa jer žele sreću i napredak svojim potomcima, da će sve moguće učiniti, da hrvatska mladež uči madžarski jezik". I ovo popuštanje sa strane Hrvata nije zadovoljavalo Madžare, koji su govorili, da Hrvati imadu neke koncesije, kako ih imadu i sjeverne ugarske županije. No te koncesije ne smiju tako daleko ići, da konsilij ugarski, pod koji potpadaju i Hrvati, ne bi poradi njihovih zahtjeva smio uredovati madžarskim jezikom. Predsjednik je sam priznao, da Madžari ne mogu Hrvatima nametnuti svoga jezika. Hrvati na ono, da su poput ugarskih županija dobili neke privilegije, odvratiše, da su sjeverne ugarske županije dijelovi Ugarske, a Hrvatska nije dio Ugarske, već je savezno kraljestvo sa svojim osobitim pravima, sa svojim osobitim saborom, sa svojim zakonima i privilegijima; ovo hrvatsko kraljestvo imade od kralja postavljena njegova zastupnika bana, ima svoju posebnu zemlju i posebne grbove, i u kraljevu se naslovu napose spominje, a poslanici hrvatski imadu svoje časno mjesto u zajedničkom saboru kraj predsjednika. Narod junačan kako i Ugri ne može primiti tuđega jezika. A kad su Madžari odgovorili, da će o tome odlučiti svojim glasovima, Hrvati su im odvratili: „Ali vam ovoga prava ne priznajemo, jer kraljevine naše nijesu podložene (subjecta regna), već su savezne kraljevine (regna socia), kojima je Ugarska samo sestra, a ne mati, i kraljevine su naše daleko prije postojale nego Ugarska; pa i nikad naše kraljevine nijesu upotrebljavale jezika ugarskoga kraljestva, već svoj".[55] Madžari su žestoko odgovarali, no napokon se iza jakih nesuglasica pristalo na prijedlog predsjednikov, da se ne vrijeđa autonomija Hrvatske, pa neka ovaj zakon dobije svoju moć samo u granicama Ugarske.

Hrvati su se i sada oteli od madžarizacije, koja se htjela silom uvesti u Hrvatsku. Što nije išlo silom, pokušalo se provesti nekako blažim načinom. Madžari su zahtijevali sada od Hrvata, neka uvedu madžarski jezik kao obligatan predmet u svoje škole: škola neka preuzme na sebe širenje madžarskoga jezika. Ako tko htjedne doći u službu kod namjesništva, ne će to moći postići, dok ne nauči madžarski. Rok za učenje određuje se na šest ili deset godina. Hrvati nijesu htjeli pristati na to, da im Madžari određuju vrijeme, u koje imadu učiti i naučiti madžarski jezik. U školama se učilo madžarski kao neobligatni predmet, a ako tko htjedne da nauči jezik — kažu Hrvati — ima dovoljno prilike, da ga nauči i moći će napredovati u službama.

U to doba u Hrvata nema gotovo nikakve podloge za obranu narodnoga jezika, nitko na nj kao da nije pravo ni mislio; kad bi se ozbiljnije mislilo, ne bi se ono dogodilo, što se poslije izvelo sa strane samih hrvatskih zastupnika.

Hrvati su već god. 1827. govorili, da im je poradi mira i sloge drago, da se kod njih uči madžarski. Madžari prihvatiše ovu popustljivost, ne bi li s njezinom pomoću uspjeli, da Hrvati dobrovoljno uvedu madžarski jezik kao obvezatni predmet u škole. Čini se, da je bilo volje kod naših zastupnika, da se to zaključi, samo nijesu držali, da je to moguće, dok ne dobiju upute od svojega sabora. Ban sazove Hrvate u sjednicu, da o tome odluče, no mišljenje bijaše sviju, da to treba najprije predložiti hrvatskome saboru, neka on odluči. Svakako su se već u ovoj sjednici htjeli osigurati za latinski jezik u zagrebačkom saboru, ako on prihvati, da se madžarski jezik uvede u škole kao obligatni predmet.[56]

Da je moguće bilo još sada odbijati Hrvatima madžarski jezik, može se samo tako razumjeti, što u Beču nijesu još bili voljni, da Madžarima popuste i dadu prava njihova jezika. U Ugarskoj su se ozbiljno spremali, da osnuju takvi zavod, koji će oko sebe sakupljati sve one, što će raditi oko napretka i podizanja narodnoga jezika. Među Hrvatima nije bilo takve pobude, pa kad su Hrvati vidjeli, da im je još nekako bilo moguće odrvati se od zahtjeva madžarskih, da se njihov jezik uvede u Hrvatsku, to su s druge strane razbirali, da to ne će ni uz pomoć bečke vlade ići onda, kad Madžari kod kuće urede svoje prilike. A na tome se radilo.

Madžari su raspravljali o osnivanju akademije. Novaca nije bilo ni od kuda, da se osnuje fond za takvi zavod, za to je više

manje uz lijepe riječi ipak sve bilo bez koristi. Poslije zanosnih riječi jednoga zastupnika o vrijednosti zavoda za narodnu prosvjetu ustade grof Stjepan Széchényi i izjavi, da će on dati za zavod narodne obrazovanosti, ako se osnuje, prihode svojih dobara, koja su nosila do 60.000 for. godišnje. Drugi prihvatiše grofovu ponudu i sami dadoše toliko, da se još za saborovanja sakupilo 250.000 forinata kao temelj novomu zavodu. Sabor je na to stvorio članak o ugarskoj akademiji i zahtijevao, da se akademija što prije privede u život.[57] Uza sve to o općem uvedenju madžarskoga jezika nije sabor nikako mogao dobiti privole od vlade.

Hrvatski su poslanici imali najveću brigu za svoja prava, koja su bila popisana u latinskom jeziku. Naši ljudi bijahu tako zaljubljeni u svoja prava i u strahu, da ih ne izgube, da su Madžarima priznavali „veledušnost" i zahvaljivali im za nju, što su dopuštali, da se izdaje saborski dnevnik za njih pored madžarskoga jezika i jezikom latinskim. Kad bi bili sigurni, da će im prava ostati netaknuta i da se naš seljak i građanin ne će moći pačati u gospodske poslove, nije sigurno, ne bi li oni pristali, da se odmah uvede kod nas madžarski jezik. Koliko se kod nas u opće mislilo o svojoj domovini za dvogodišnjega saborovanja, čini mi se, da nam dobro govori i ta pojava, što su hrvatske županije i gradovi davali još 1827. novčanih priloga za narodni madžarski muzej, u svemu preko 28.000 for.,[58] a nije se pomišljalo na to, da se ovakva ili kakva slična institucija uredi i u Hrvatskoj. Ovo je davalo prilike Madžarima, da ne rade samo oko napretka svoje literature i narodnosti, već da nastoje i oko toga, da među nemadžarske narode zavedu svoj jezik, ne bi li od njih dobili novih sila za svoje ciljeve kod ojačavanja narodnosti. Madžarima ne može nitko zamjeriti, da su radili svom snagom oko svoje narodnosti, ali se moralo odmah opaziti, da su njihovi ciljevi isti, koji su vodili i Nijemce, kad su svoj jezik htjeli da narinu svim narodima monarhije.

Hrvatski sabor 1827. i 1830.

Hrvati su po malo u nerazumijevanju događaja evropskih pristajali napokon i na to, da se kod njih uči madžarski jezik, jer ih je u tome, kako kažu sami, vodila ona prirodna ljubav spram savezničkoga naroda madžarskoga. To se vidi iz izvještaja poslanika u hrvatskom saboru, kad su predlagali, da se dokaže želja zajednice s Ugarskom time, da svojevoljno izjave, da će se od

sada (1827.) učiti kod njih madžarski jezik kao obligatni predmet, kako se dosle učio neobligatno.[59] Hrvatski je sabor na ovaj izvještaj već god. 1827. odgovorio po želji svojih izaslanika u zajedničkom saboru. Zaključeno je u petom članku saborskom, da mladež uči madžarski u školama. I uzroci su nam za to navedeni. Mladež bez znanja madžarskoga jezika ne će moći biti namještena u zajedničkim uredima; kod zajedničkih posala u saboru hrvatsko-ugarskom kako i kod posala osobitih hrvatskih tamo moći će s uspjehom raditi samo oni, koji znadu madžarski. Da to ne bude samo u zagrebačkom saboru zaključeno, odredili su stališi, da će za budući zajednički sabor dati takve upute svojim izaslanicima.[60]

Na one pokrete, što su se javljali u Ugarskoj, napose među Slovacima i Srbima, to je bio odgovor i rezultat onoga sabora zajedničkoga, u kojem su Hrvati znali odbijati navale Madžara sa svojim jezikom. Čudnovato nam je, kako hrvatski zastupnici nijesu vidjeli, što se drugdje radi, već su ovako sami sebi vezali ruke i ne obazirali se na potrebe svojega naroda. Ova se pojava dade nekako tumačiti. Privilegiji su stališki bili zastupnicima osobito na srcu. Toliko obrazovanosti nije bilo, da bi se poznali zahtjevi, koji su u državnim poslovima morali odlučivati u doba, kad se radilo oko narodnih pitanja i pravih državnih potreba, što bi dolazile na korist svim građanima. Kad bi toga bilo, onda se ne bi stališi bojali, da ne će moći dolaziti do viših časti u zajedničkim uredima, jer bi bili lako mogli ostati kod latinskoga jezika, ili što bi još prirodnije bilo, bili bi se mogli osloniti na najčvršću podlogu svake države — na narod i na njegov jezik. A tko bi i očekivao, da će oni stališi, koji su se svagda pozivali samo na mrtvo slovo zakona — kako kaže madžarski povjesničar[61] — što učiniti, dok nijesu pokazali volje za novosti, što ih je njihovo doba donosilo u ostalim evropskim državama? Njima nije bilo do uredaba, podobnih za život, nego do mrtvoga slova zakona. U tome opet nema života. Madžari su se tužili na rad svojih poslanika, držeći ih nesposobnima, da učine što korisno. Bilo ih je dosta, koji su mislili, da bi najbolje bilo, da se sabor pošlje kući, pa da prouči potrebe svoje države i svojega naroda, a onda poslije koje godine neka se sastanu stališi pripravni i voljni ozbiljnom radu. Ipak uza svu nesposobnost saborskih poslanika madžarski istoričar s pravom ističe, da je požunski sabor od god. 1825—1827. izradio takvih stvari, koje su postale veoma znamenitima za državni život. „Ustav

i samostalna narodnost, čemu je samovoljni sistem vladin za posljednjih petnaest godina prijetio, da će ih pretopiti i progutati, sada bijahu osigurani novim, jasnim, određenim zakonima“.[62] Od toga su Hrvati dobili sigurnosti za ustavno upravljanje, ali su već žrtvovali narodnost, poradi čega su se Madžari i borili i nalazili potpore za čuvanje ustava. Gdje bi bili mogli naći najbolji i najljepši primjer, tu su se Hrvati pokazali najslabijima.

Hrvatsko popuštanje.

Po svemu ovome moglo se već znati — jer se nije ništa osobito dogodilo — kako će hrvatska stvar stajati u domaćem saboru, koji se sastao god. 1830., da dade naputak svojim izaslanicima na zajedničkom saboru. Kakvo je bilo mišljenje u Hrvatskoj u to doba, najbolje se vidi iz popratnica, što su ih dale županije svojim poslanicima za sabor. Zagrebačka županija posla svoje zastupnike na sabor s ovom putnicom: 1) Ako koji učitelj pučkih škola znade madžarski, neka odmah uči djecu madžarski čitati, a poslije se neka nitko ne pusti učiteljskomu zvanju, tko se ne iskaže, da znade dobro madžarski čitati, i nijedan se mladić neka ne primi u više (latinske) škole, koji ne bi znao jednako tako čitati madžarski, kako znade hrvatski (Croatice) i latinski. Za tim pak 2) da u svim latinskim školama bude počevši od prve škole učenje madžarskoga jezika obligatno; bit će za to potrebno, da za ovo potpomognu profesori iz naukovnih zaklada; pa onda, se za ovo potpomognu profesori iz naukovnih zaklada; pa onda, ako se to ipak ne bi moglo postići, neka se nastoji kod previšnjega mjesta, da učenici kraljevske akademije znanosti zagrebačke, kojih je poprijeko na godinu 600—700, plaćaju pojedinac godišnje po 4 forinta za ovu dotaciju učitelja; onda k dvojici profesora, koji već uče madžarski, neka ih se uzme najmanje još šest, koji će podučavati svaki dan u madžarskom jeziku, da bude što više napretka. 3) Neka se u buduće na zagrebačkoj gimnaziji, pa i na drugoj kojoj u ovom kraljestvu ne namjesti nijedan profesor, koji ne će biti toliko vješt u madžarskom jeziku, da bi mogao učiti mladež taj jezik. 4) Madžarski moraju učiti i učenici viših razreda.[63]

Što je zagrebačka županija započela, to je varaždinska nastavila. U svojoj sjednici 1830. god. 21. i 22. srpnja dade o madžarskom jeziku ovakvu uputu svojim izaslanicima: Madžarski narod nastoji svoj jezik uvesti zakonom u sve državne poslove, „zemlje pako kraljestvu ugarskom pripojene gore istom željom za madžarski jezik, da ga nauče, pa traže i sva potrebita sredstva, da ga mognu naučiti, za to će poslanici izraditi, da se i izaslanicima na zajedničkom saboru dade instrukcija, da se u saboru kraljestva učenje madžarskoga jezika učini obligatnim, i o načinu i sredstvima za to potrebnim neka raspravljaju, pa i zakonom ih urede.[64] Križevačkoj je županiji bilo dosta, da izaslanici hrvatskog sabora znadu madžarski. Da se dadu izaslanicima za zajednički sabor instrukcije, sastao se hrvatski sabor pod predsjedanjem zamjenika banske časti biskupa Aleksandra Alagovića, te je u pogledu madžarskoga jezika dao svojim izaslanicima ovu poputnicu: Stališi i redovi upoznaju potrebu širenja madžarskoga jezika u ovim kraljestvima (u Hrvatskoj i Slavoniji) s toga, što se žele još čvršćom vezom svezati sa saveznim kraljestvom ugarskim, za to nalažu gospodi nuncijima kraljestva, da oko toga nastoje, kako će se zakonom urediti pitanje učenja jezika madžarskoga kao redovnoga predmeta u ovim kraljestvima.[65]

Otišavši s ovakim porukama na zajednički sabor, nitko se ne može čuditi, da su tamo hrvatski izaslanici potpuno uspjeli. Nema potvrde nigdje, da su se Hrvati opirali stvaranju članka 8., što su ga, može se reći, izvojevali zastupnici madžarskoga naroda od svoje velikaške kuće. Taj je članak određivao 1) da kraljevski konsilij ima od sada na sve madžarske podneske odgovarati madžarskim jezikom; 2) da kr. kurija na sve podnesene apelacije u madžarskom jeziku ima izdavati riješenja tim jezikom; 3) u ostalim sudovima, gdje još nije uveden madžarski jezik, ima se on uvesti; ako se ne može upotrebljavati, može pored njega biti i latinski jezik; 4) bez znanja madžarskoga jezika nitko ne može doći do državne službe u okviru kraljestva (intra limites Regni); 5) da od 1. siječnja 1834. ne će nitko moći u državi (intra fines regni) dobiti odvjetničke diplome, ako ne pokaže dovoljno znanja madžarskoga jezika. Ovomu su zakonu dodali zahtjev, da će vojničke oblasti kao i one vojne krajine morati primati one podneske, koji će biti sastavljeni na madžarskom jeziku.[66] Da je i onaj zaključak hrvatskoga sabora bio primljen, imamo potvrdu u saborskom dnevniku.[67]

Smičiklas na ovo veli: „Svatko se pita: da li je ovo zbilja bila misao svega hrvatskoga naroda, da li je ovo bio štono se veli jednodušni glas javnoga mnijenja“. On kaže, da tomu nije

bilo tako, jer nalazi dva svjedoka, jednoga Hrvata, a drugoga Madžara, koji su o tome nešto ostavili. Hrvat je bio klerik Pavao Stoos, koji je poslije sabora zapjevao pjesmu, da osudi postupak sinova „majke domovine“, ističući kako

„Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati“.

Drugoga svjedoka ima Smičiklas u Madžaru, piscu povjesti ilirizma, što ga je izdao Wachsmuth, iz god. 1849., gdje se veli ovako: „Kada hladnom krvi sasvim nepristrano i bez predsude tražimo prave uzroke prežalosnom razdoru između Ugarske i Hrvatske i iza toga nastalim hrvatskim nemirima, mora se priznati, da su, osim vanjskih upliva, postali iz onih nespretnosti, koje su Madžari učinili god. 1830., kad su u prevelikoj svojoj revnosti kao sidro spasa svoga uvodili madžarski jezik za diplomatički jezik. Nije se pazilo na izbor sredstava i time se činila pogrješka, a da se je postupalo s više umjerenosti i ustrajnosti, više štednje i susretanja, bilo bi se bliže cilju došlo ili bi se cilj bio i dostigao“.[68] Madžari su htjeli silom postići svoje jedinstvo i tako stvoriti jaku državu, ali nijesu birali sredstva, poradi čega nije moglo biti trajna uspjeha.[69]

Hrvatska je godine 1830. došla do vrhunca popuštanja i nebrige za svoju narodnu stvar. Od ovoga je časa imalo ili nestati hrvatskoga kraljestva kao posebnoga narodnoga tijela, ili je morao nastati preokret, koji će Hrvatsku podići. God. 1830. se još ne opaža micanja, koje bi imalo govoriti o boljoj budućnosti, no čuje se samo šapat mladeži, dok u hrvatskom saboru gospoda prihvaćaju kao podlogu zaštite svojih prava onako, kako ju je razložio protonotar Josip Kušević u svojoj knjižici De municipalibus juribus et statutis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (Zagrabiae 1830), t. j. hrvatski je sabor bio zadovoljan dokazivanjem Kuševićevim, koji je po vijekovima prikupio iz spisa građu, te dokazao, da je Hrvatska uvijek imala svoj osobiti položaj, nezavisan od Ugarske. Kuševićeva su razlaganja primili stališi za svoje mišljenje i oglasili ih zakonskim članku.[70] Ovo je imao biti putokaz hrvatskim izaslanicima za dalji njihov rad u zajedničkom saboru. Hrvatska gospoda nijesu sada, pa ni u slijedećim saborima pravo shvaćala borbe Madžara za njihov jezik. Kad bi tu borbu hrvatsko plemstvo shvatilo, onda se ono ne bi pozivalo samo na svoje pravice, već bi potražilo oslona za sebe u narodu. Ali to nije bilo moguće, budući da gospoda i nijesu mislila na narod; kod njih je potpunoma vrijedio onaj princip, što su ga provodili i u austrijskoj polovini države: sve, samo ne s narodom, već preko naroda. Puk je bio za rad, ali nije za prava. Da li je onda čudo, što je bilo ovako malo otpora? Ta gdje bi se našlo potpore za odbijanje navala, kad vojske, naroda, nije bilo, te bi i on znao, o čemu se radi. Narod nije imao volje, a nije ga nitko ni zvao, da spasava ono, što su gospoda držala svojim isključivim pravom. Onda je i razumljivo, da je stvar morala ići naopako uza sve to, što gospoda, poradi sebe, nijesu bila voljna, da prekinu sasvim sa svojim narodom, koji ih je hranio.

Ovakvim je načinom stvoren položaj, da će zastupnici sa zajedničkoga sabora jedan put doći kući i izjaviti, da su za sada još nekako spasli svoja prava — da li će i drugi put moći, to ne znaju. Ostat će im još jedino sredstvo poradi ovoga dosadašnjega popuštanja u ime mira s Madžarima: uteći se kralju za zaštitu pred despotizmom, a to je bila sigurna zaštita, jer i odavde još nije dopirao dah, koji bi se dalje na narodnoj, a ne gospodskoj osnovi širio. U narodu nije bilo temelja, trebalo im ga je potražiti onako izdjeljana, kako su bila izdjeljana i ona prava, što su ih zaštićivali.

GLAVA II.

Književni rad.

Od 1790—1830.

Socijalne prilike hrvatskoga naroda u opće.

Kad su političke prilike za Hrvatsku postajale sve nepovoljnije, kad je Hrvatskoj sve teže bilo, da od sebe odbija neprilike, tad je u književnosti bilo, može se reći, sve manje rada. Malo se ljudi bavilo knjigom, a još ih je manje bilo, koji su znali, što bi i kako bi im trebalo raditi, da se klonuli duhovi kako tako pridignu. Kao da je poprijeko nestajalo i nade, da bi se hrvatska knjiga i hrvatski jezik mogao zajedno s narodom podići, ojačati i doći do one cijene, što je može imati narod onako sjajne prošlosti, kako ju je imao hrvatski narod. Tuđinstvo je sve više preotimalo mah, a nije ni odakle bilo prave pomoći. Politički se život slagao sa životom kulturnim i socijalnim.

Feudalni je ustav Hrvatske podigao na prvo mjesto plemstvo, a uz plemstvo više svećenstvo. Ovi ljudi kao predstavnici naroda nijesu marili za puk, već su po svojem uzgoju i po svojem životu bili upravo daleko od njega. Latinski je jezik bio jezik gospode, jezik uprave, a njemački jezik društveni jezik, koliko i tu nije latinski imao svoje vlasti. Najbliži su puku bili niži svećenici, no ovo svećenstvo u opće nije bilo u velikom ugledu kod visoke gospode, jer je i sama vjera u tim krugovima stradala. Volje je za čitanje knjiga bilo, ali su se čitala djela franceska, i to ona iz vremena prije velike revolucije, što je samo povećavalo apatiju spram vjere i svećenstva. Čitanjem ovih spisa, pa onda različitih njemačkih knjiga, predstavnici Hrvatske nehotice su upravo išli za tim, da narodni jezik ne dođe do svojega prava, a i opet kao da su se bojali, da bi poradi toga, što bi se s narodom družili u jeziku, izgubili svoje „pravice“. I ljudi od knjige prvih decenija

devetnaestoga vijeka nijesu pokazivali baš mnogo volje, da rade ozbiljno. Ima pjesama, ima poučnih spisa, no pjesme pjevaju i latinski i njemački; gospodarske knjige i knjige za crkvu pišu hrvatski, jer ih drukčije narod ne bi razumio. A i ovakih spisa o gospodarstvu nije bilo mnogo, jer ih puk nije mnogo trebao, a gospoda su prepuštala svoje gospodarstvo kojekakvim upraviteljima, mnogo i mnogo puta strancima. Duševno je stanje u ovakim prilikama moralo postajati kržljavim, i censor hrvatskih knjiga Antun Nagy za osam godina (1810—1818.) nije „tak srećen bil, da bi već kak listor jedan rukopis vu horvatskom jeziku, i to stopram ovo leto (1818.) v ruke za pregledanje dobil“. Tomu se censoru čini, da u književnosti nije nijedan narod toliko zaostao, koliko Hrvati u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Ugledajte se — veli čestiti Nagy — u Ugre, dižite škole i u školama učite svoj jezik, pa možete biti sigurni, da ćete i sebi i jeziku i domovini pribaviti štovanje i hvalu. Snaga zemlje i naroda stoji — po censorovim riječima — samo u snazi materinskoga jezika.

Malo ih je bilo, koji su ovako mislili u ono doba; ali se može reći, da su književnici nekako imali na pameti ovu svoju zadaću, ako je i nijesu provodili, kako bi se moglo željeti.

Maksimilijan Vrhovac.

Niže je svećenstvo, koje je u neprekidnom doticanju s narodom, najviše osjećalo, kako je već spomenuto, potrebe zdrave narodne knjige. Na biskupskoj je stolici u Zagrebu sjedio čovjek, kojemu je osobito za prvih vremena njegova biskupovanja bila osobita briga, da narodnu riječ uzvisi do one časti, koja ju je išla, a to je *Maksimilijan Vrhovac*. Ne može se kazati, da baš nije bilo nikakve narodne ideje, samo bi valjalo reći, da je ta ideja bila gotovo za četrdeset godina slabo i rijetko posijana. U sjemeništu se zagrebačkom prikazivala god. 1807. drama pod imenom „Porušenje bludnosti po spametnom svetskom plebanušu“, pa tu kaže klerik Pavao Divić: „Zutra pak naprvo postavili budemo igrokaz z navukom, kak lepo je cirkvi i *domovini* služiti — za peldu (primjer) ovoga donesemo Štefana prvoga, kralja slavne madžarske zemlje, z kojum mi Horvati više od 700 let vu bratinskoj ljubavi i jedinosti pod jednum korunum živemo“. Upravo su sjemenišne zidine bile mjesto, gdje su budući učitelji naroda najviše imali prilike da čuju o potrebi književnosti i da sami rade oko knjige.

Od god. 1792. pa do 1834. ima radova, koji su zagrebačkoj gospodi, ma samo i u pokladno doba, pružali zabave u narodnom hrvatskom jeziku. To je rad klerika, koji su prevodili različite njemačke drame, prikazivali ih uporedo s njemačkim djelima u originalu.[1] Biskup je Vrhovac u prvom redu izazvao ovaj rad, koji je — po sudu tadašnjih ljudi — imao demokratičan cilj, a biskupa su upravo objeđivali s toga, što je on nastojao, da njegovo svećenstvo steče što više obrazovanosti. U to je vrijeme biskup uredio i svoju tiskaru u Zagrebu. Samo mu duh vremena nije dopuštao, da radi onako, kako bi doista podizao i nauku i prosvjetu u opće. Ta je tiskara bila trn u oku nekim ljudima, a zagrebački je tiskar podmetao u svojim tužbama protiv biskupa njemu takve misli, koje su god. 1795. navele cara Franju II., da je biskupu izrekao svoju želju, neka proda svoju tiskaru, jer da nije tobože dostojno i car ne može to mirno gledati, da biskup ima i građanski obrtni posao. Biskup je tiskaru 1796. napustio, a s time je učinjena velika šteta za hrvatsku prosvjetu. To je biskup i sam dobro znao i ćutio, kako se razbira iz jednoga njegova pisma još 1802., gdje prijatelju piše, da je bio prisiljen prodati svoju tiskaru, s čime je za nj prestala i želja, da dalje radi oko napretka i širenja jezika iliričkoga, pa dodaje, neka padne sramota za tu štetu na one, koji su je prouzročili.[2]

Čini se, da je misao Vrhovčeva o preporodu knjige hrvatske, dok je još sam imao tiskaru, imala potaknuti domaće ljude na zajednički rad. Mislilo se postići neko jedinstvo u jeziku. God. 1796. izdana je u biskupovoj tiskari knjižica „Temelj žitne trgovine polag narave i događajev“, a napisao ju je Hrvaćanin Karlovčanin Josip Šipuš. U predgovoru on ističe, da je naš jezik za sada neuređen i „doklam jedan Sheller (Šiler) ili Adelung, volj drugi ostali njima, spodobni učenici tuđih orsagov u našoj domovini ne iziđu, koji bi nas čistije govorit i pisat naučali, do ote doba Slavonac Horvata, niti ovaj ikoji Dalmatina slušajuć čitavo razumil bude, jer komaj da se ova družba u naučnim poslovim poznavade, kamo li da bi se štogod pisali i sopstvo vodili, i toga radi sigurno združiti i zjediniti nikako ne mogu biti. — Ni ovamo ne spada opomenuti, kuliko ova dioba slabi! Jedino ja samo od ovuda čestitome čitaocu naprid doneti u mom cilju imadem, kakova najmre i kulika želja kadgodir za naš slavni jezik u ovu stran ispuniti ostaje, koju vindar komaj može biti kasni odvetki

MAKSIMILIJAN VRHOVAC.

ugledati i urediti budu mogli (bez da bi vindar za to naša dužnost prestajala kreposti mogućne odviti) i gdi među vsima poslima u ovo ime združenje onako, kakovo na priliku u njemačkom jeziku nalazimo, najteže se pokazalo bude". Eto tako je građanin u Hrvatskoj mislio o potrebi jedinstva književnoga, dok druga gospoda nijesu ni pomišljala na takvu zajednicu.

Biskup Vrhovac je živim marom nastojao, da osnuje knjižnicu, koja će moći biti od koristi ne samo njemu, nego i njegovu svećenstvu. Za to je on sakupljao i kupovao knjige. Što je dao god. 1796. štampati u svojoj tiskari crkvenu knjigu Rituale Romano-Zagrabiense,[3] u kojoj ima pored kajkavskoga narječja i štokavskoga, kako se govori u Slavoniji, to nam ne bi dokazivalo osobitu brigu za književnost i jedinstvo jezika. U toj se na ime crkvenoj knjizi nalazi uputa i na latinskom, njemačkom i madžarskom jeziku, što nam samo pokazuje, da je on imao na pameti interese svoje biskupije. No ima drugih pojava, što govore o njemu kao biskupu, koji je išao za prosvjetom svoga naroda.

Poslije one katastrofe Martinovićeve u Ugarskoj nije poznato, kako je u Hrvatskoj dalje napredovala briga u širim slojevima za prosvjetu. Kao da je jedini biskup Vrhovac bio čovjek širega pogleda i opažao potrebu prosvjete. On je bio u svezi sa Sladićem-Dolčijem, plodnim piscem knjiga duhovnoga sadržaja Makaraninom Ivanom Pavlovićem-Lučićem, a i s patrijarhom slovenske filologije Josipom Dobrovskim (1753—1829.). Iz odgovora ovoga znamenitoga čovjeka god. 1799. doznajemo, da mu je biskup pisao u god. 1798., što ga je osobito veselilo; a veselilo ga je za to, jer je biskup odobravao rad onih Slovena (Slavicae nationis), koji su se bavili oko povjesti ili književnosti, pa mu zahvaljuje za tumačenje nekih hrvatskih riječi i moli, da bi mu kazao kojega Hrvata, koji bi ga uputio o oblicima riječi hrvatskoga jezika. Koliko je Dobrovski držao do našegu biskupa, razbiramo odatle, što ga je pitao za neke književne stvari, pa mu k tomu poslao jednu molitvu, što su je molili Hrvati naseljeni u Moravskoj, a došli su onamo prije dva stoljeća. Dobrovski mu spominje i način života tih doseljenih Hrvata na dobru gospodara Dürnholza.[4] Naš se biskup svakamo obazirao, kako bi se došlo do uspjeha. Stavio se u svezu sa Slovencima, pa mu je god. 1803. iz Ljubljane poslao nadbiskup barun Mihajlo Brigido prijevod staroga zavjeta u dijalektu koruškom, dvije gramatike i dva rječnika govora koruškoga, a i prijepis iz

Jurja Dalmatina.[5] Znameniti mu episkop Stjepan Stratimirović pisaše iz Karlovaca 1803., da mu pošlje neke hrvatske knjige, osobito rječnike, budući da je s njime razgovarao u Požunu na saboru, kako bi se uzajamno podigla slovenska literatura (slavica literatura).[6] Voltić mu je preporučio svoj rječnik, koji je dotiskao 1802. u studenome, a biskup mu je obećao uzeti 60 komada, jer je valjada želio zajedno s biskupom, da se to djelo i u Hrvatskoj raširi.[7] Čini se, da je sav ovaj biskupov rad išao za tim, da sabere što više knjiga za svoju knjižnicu. Plodova osobitih književnih iz ovoga vremena ne nalazimo u hrvatskoj književnosti; a može biti, da je i samome biskupu bilo stalo u prvom redu, da se prikupi što više knjiga različnoga sadržaja, da se možda što — osobito za crkvene potrebe — i izdaje, ali dalje kao da nije ni on mislio. Prilike su u ovo doba bile doista nepovoljne za sve, što je bilo hrvatsko, a ni biskup se nije mogao odlučiti, da kao prvi pobornik ustane za hrvatsku književnost. Sam nije bio književnik. Svakako je već to bilo nešto neobično, da je čovjek na ovako odličnu mjestu toliko sveza imao u različnim krajevima i da je kao u ruci imao sve niti, što ih je izvodio duševni život slovenski.

Biskup u ostalom nije prestajao i dalje raditi. God. 1807. je tražio Vitezovićeve rukopise za svoju biblioteku, i rukopisi, što se danas čuvaju u kaptolskoj knjižnici, došli su ovamo za Vrhovca. U svezi je s Joh. Christ. Engelom, koji hvali njegovu težnju, da se radi oko kulture i literature naše narodnosti;[8] htio bi, da se bosanskim franjevcima dade mjesta za nauke u Požegi i kako bi se oni imali tamo podučavati.[9] Ideja se narodnosti počela jače širiti i upoznavati, kad su Francezi sa svojim upravnim aparatom onako odlučno počeli raditi oko narodne prosvjete u ilirskim provincijama. Naš Vrhovac, koliko je god žalio kao domoljub hrvatski i vjerni podanik carstva austrijskoga, da su otkinuti bili neki dijelovi od Hrvatske, gledao je, da učini onoliko za narodnu stvar, koliko se dalo u ono doba. Veliki su poslovi bili na njegovim leđima, ali je on još uvijek dospijevao da bude u svezi s onim ljudima, koji su ozbiljno radili za slovensku stvar.

U početku XIX. vijeka kao da nijesu bili hrvatski književnici posve na čistu, koji bi im jezik bio književnim jezikom. U koledarima nije čist dijalekat, a Brezovački je na način Kačićev pjevao 1805. prigodnu pjesmu u štokavskom govoru kod uvođenja milosrdne braće u Zagreb. Kopitar nam pripovijeda, kako je biskup

Vrhovac god. 1810. nastojao oko prijevoda sv. pisma, ali se ujedno tuži, da hrvatski bogoslovi nemaju pravih pojmova o hrvatskom jeziku, jer kod njih u opće preteže mišljenje, da je dubrovačko-ilirski dijalekat onaj pravi slovenski govor, u kojem bi trebalo knjige pisati. Nije nikakvo čudo, da tako misle, kad su republikanci dubrovački znali o tome uvjeriti i Franceze, te je profesorom ilirskoga jezika u Ljubljani postavljen opat Severić, koji za pravo predaje dijalekat dubrovački.[10] Čini se, da i Vrhovac nije imao ništa protiv štokavskoga dijalekta, što je lako razumljivo, budući da je biskup bio rođen u Karlovcu, gdje kajkavski govor nije domaći govor, a štokavski mu je bio inače poznat. K tomu je biskup imao štokavske rječnike u svojoj knjižnici, a i onako je poznavao neke pisce književnosti dalmatinske. Od Kopitara doznajemo, da je biskup imao na pameti oveće poslove za narodnu stvar, kao što je n. pr. zbirka pisaca „kraljevine Slavonije“ od XIV. vijeka do XVII. I dubrovačke je poslovice imao u ruci Vrhovac. Biskup je vidio, od kolikoga je značenja postajalo poznavanje narodnih pjesama, pa ih je obećao Kopitaru, koji ga je podsjetio onih stihova, što se nalaze u Petretićevu evanđelistaru. Razumijevanje Vrhovčevo o vrijednosti narodne književnosti i u opće njegovo zanimanje za domaću starinu vidi se i u tome, što je on bio valjada jedan od onih rijetkih ljudi u Hrvatskoj, koji su znali čitati glagolska i ćirilska pisma, dakle na povjesnoj podlozi razvijao svoj rad za sadašnjost. Svaku je pomoć obećao Kopitaru i Dobrovskomu za njihov književni rad.[11] Kopitar je već u prvom svojem poznanstvu s biskupom imao veliko poštovanje spram njega poradi njegove obrazovanosti i velike sklonosti za slovenski preporod.[12] To je i dalje ostalo tako, pa se Kopitar 1811. obratio na biskupa s molbom, da bi mu našao ili kazao iz Hrvatske čovjeka, koji razumije književne poslove, da bi mogao biti s njime u dopisivanju, jer same knjige, što ih dobiva kao dvorski censor, nikad ne mogu pružati tolike koristi, koliku dopisivanje s ljudima, koji žive u mjestu i koji znadu težnje samih književnika. Ujedno ga moli za duplikate, što bi se našli u njegovoj knjižnici.[13]

Nema sumnje, da je od onoga vremena, kad su Francezi za ilirsko kraljestvo osnovali jedne novine, i u Hrvatskoj bar biskup Vrhovac nastojao raditi istim sredstvima, kojima su Francezi radili kod svojih Ilira. Nije nevjerojatno, da se u Hrvatskoj po svem onome, što je do sad već spomenuto, znalo, kako su u Gracu 1810.

osnovali bogoslovi svoje društvo Societas slovenica, a to je društvo pod vodstvom Janesa Nep. Primica imalo osobito njegovati narodni jezik, što je bilo još lakše, kad su Francezi uveli slovenački jezik kao obligatni predmet u srednje škole, dok je u pučkim školama to bio nastavni jezik.[14] Nije nikakvo čudo, da su Hrvati voljeli pravo ilirsko dubrovačko narječje za svoj književni jezik držati nego li govor kajkavski, kad su i sami Francezi voljeli dubrovačko-dalmatinski govor nego „kranjščinu".[15] Sveza između Slovenaca i biskupa Vrhovca je očita, budući da je Bonazza, nećak baruna Šišmana Zoisa, pokrovitelja slovenske literature, imao za ženu nećakinju biskupovu, a to je sve vodilo do sveze s Kopitarom.[16] Kopitar je osobito govorio o zajednici svih Slovena, a sve bi se nekako to imalo stjecati kod Dobrovskoga. Kopitar je želio boljega Kačića među „Ilirima", koji bi sakupljao narodne pjesme među Hrvatima i Srbima, jer ih oni imadu takvih, kakvih nema može biti niti jedan drugi narod. Kopitar javlja Lukijanu Mušickomu, da već ima (1. studenoga 1811.) hrvatskih narodnih pjesama, a želio bi od njega dobiti srpskih.[17] One hrvatske narodne pjesme dao mu je biskup Vrhovac, koji mu je obećao poslati još narodnih pjesama.[18] Ovaj mar i ljubav za narodnost kod biskupa Vrhovca govore nam sasvim očito, da je do njega dopro onaj glas, koji su Nijemci podizali za tužnih dana gospodstva Napoleonova. One ideje, koje je širio Nijemac Herder, koje su prihvatili braća Schlegeli i širili ih među austrijskim Nijemcima, raspaljivale su i slovenske duhove, a mi se Hrvati možemo ponositi, da je zagrebački biskup shvatio zamašaj riječi, koje su pobuđivale na ljubav domovine i upućivale na narod, na puk, na čuvanje svojega jezika. Šteta je samo bila, da se nije nalazilo u Hrvatskoj više ljudi, koji bi razumjeli misao o poznavanju svoje prošlosti, svoje zemlje, svojega naroda i svojega jezika. Da ih nije bilo u doba Vrhovčevo, o tome nas uvjerava njegov neuspjeh, njegova — moglo bi se reći — osamljenost, koju su samo podupirale naše socijalne nevolje.

Biskup Vrhovac htjede svakako naći potpore za svoje ideje, za rad oko narodnosti u širim krugovima inteligencije, osobito među svojim svećenstvom. Vrhovac je uvijek znao, što se događalo u slovenskom svijetu za književnost. Kopitar mu javlja o radu Dobrovskoga,[19] računa na njegovu pomoć, jer je znao, da biskupa veseli napredak slovenske prosvjete,[20] o čemu ga on izvješćivao bolje nego itko drugi. Biskup je sa živim interesom te

pokrete pratio i sam odgovarao i pisao, kako bi se jezik ilirički (lingua Illyrica) što više podigao.[21] Novaca je bilo malo, za to kao da biskup nije mislio na izdavanje knjiga, jer je i Zamboniju, koji mu je htio posvetiti svoju knjigu, davao malo nade u uspjeh, budući da je svijet siromašan.[22] Vrhovac je u ovo doba imao već lijepu knjižnicu, u koju je sabrao i dosta rukopisa, pa je i sam kod njezina uređivanja radio. No njegov pravi interes pokazao se javno za narodnost, kad je 26. lipnja 1813. izdao okružnicu na svećenstvo, dogovorivši se valjada prije s Kopitarom,[23] kako bi svećenstvo moglo pomoći u tome radu.

„Jezik se ilirički — tako se počinje poslanica Vrhovčeva — razdijeljen na tolike narode, različno izgovara, ali u opće ipak u riječima i u izgovoru ima svoju čistoću i krasotu, a u izricanju pojedinih stvari i izgovaranju čitavih izričaja pokazuje obilje i slatkoću; pa i ne gledajući na različnost osobitih narječja i na miješanje tuđih riječi, u njemu se vidi veliko bogatstvo čistih riječi". Vrhovac sad govori o knjigama, pisanim ilirskim narječjem, koje dovoljno govore o krasoti jezika. Slavni su muževi već davno svoju dali, da se taj jezik proslavi. Eto imamo Jurja Habdelića s rječnikom (1670.), Ivan Bjelostijenac sa svojim rječnikom, tiskanim u Zagrebu 1740., pa Andrija Jambrešić. „U slavonskom narječju izdao je Vid Došen Aždaju sedmoglavu (Zagreb 1768.), Antun Kanižlić Svetu Rozaliju" itd. „Na isti način su mnogi u slavonskom narječju svoju slavu zaslužili, pa ovi svi pisci ljepšim svojim načinom govora učiniše, da naš domaći govor malo po malo dobiva sve to veću snagu i ljepotu". Ipak, bilo to kako mu drago lijepo, mnogo toga do sada nije došlo u knjige, a nemamo ni vrsnih pisaca, koji bi svojim osobitim načinom pisanja druge pretekli. Za to drži s nekim učenim ljudima, da je dobra pomoć, ako baš nije izvor hrvatskoga i slavonskoga jezika u puku. „Kakogod u svakom jeziku čistoću, snagu i ljepotu drži ponajprije običaj, a onda ugled i snaga pisaca, tako i u nas, što se valjada događalo Rimljanima i drugim narodima; takovu krasotu možemo potražiti ne samo u tiskanim knjigama, već i kod pismenih ljudi i puka. Potrebno je to učiniti s toga, što će se naći mnogo riječi nepoznatih ljudima od knjige; naći će se i novih značenja riječi; i pismeni i priprosti ljudi čuvaju mnoge poslovice, kojih imade mnogo u našem iliričkom jeziku; napokon „puk je vjerni čuvar mnogih pjesama, koje služe za obrazovanje jezika; ugled pjesnika je sva-

gdje u obrazovanju bio u cijeni, tako će i kod nas duhovne i svjetovne pjesme donijeti mnogostruke koristi, jer one ne govore samo o ratu nego i o miru, govore o slavnim junacima, o običajima i navadama, o ćudi i svetkovinama narodnim; pjesme nam pokazuju svojstva riječi, količinu slogova i narav čitavoga jezika". „Imajući dakle na pameti, da mnogi cijene ilirički jezik, da se u tom jeziku svaki dan ljepše piše i da je nade, da će mlado društvo, što se sada osniva od učenih ljudi u Beču, koji nastoje oko proučavanja dijalekata iliričkoga jezika dovesti taj jezik do tolikoga cvata, da će mu se moći bogatstvo, ljepota i snaga što više upoznati, čuvati i ojačati; da će njegova čistoća riječi izlučujući sve, što je tuđe, sa svojom krasotom moći doći do uresa, kojim se ponose drugi narodni jezici". Da se to što prije postigne, poziva vrijedni biskup sve svoje svećenike, „da osobite riječi hrvatske ili slavonske, svakojake narodne poslovice i narodne pjesme", koje su do sada sabrali ili će ih unaprijed sabrati njemu što brže priopće. Za to želi od svoga svećenstva, da pazi 1. na riječi, kojima se puk služi u svagdašnjem svojem govoru, kod rada u polju i drugih seljačkih posala; kod toga da paze na upotrebljavanje pridjeva uz imenice; neka se pazi na glagolske priloge, ako služe za čistoću i slavu iliričkoga jezika dodavši, dakako, svakoj riječi njezinu silu, upotrebljavanje, značenje i tumačenje; 2. neka sakupljaju poslovice u različnim zgodama i različne formule govora; za tim 3. da bez razlike sakupljaju narodne pjesme hrvatske i slavonske, te da kod toga pribilježe, koliko je moguće doznati, kada su sastavljene, tko ih je i gdje ih je sastavio; i napokon 4. da pribilježe naslove starih knjiga, koje se nalaze u župnim knjižnicama, a mogu pomoći razvijanju narodnoga jezika. Sve ovo treba da se javi samome biskupu. „Takvim ćete trudom — završuje Vrhovac svoju okružnicu — i vi snazi narodnoga jezika mnogo pomoći", koliko će se od onoga, što se pribere, po vremenu na svijet malo po malo izdavati pokupljeno u jednu cjelinu.[24]

Svi sadašnji naši pisci tvrde, da je ova lijepa poslanica biskupova ostala bez ikakva uspjeha, „jer niti svećenstvo hrvatsko nije sasvim slobodno od onoga duha, kojim je bila zadahnuta sva inteligencija plemićka hrvatska, i ono je ipak gledalo jošte na puk svoj kao na „misera contribuens plebs", pak nije bilo kadro pravim srcem sa pučkih usta pobirati biser narodnoga osjećaja".[25] Nema doista svjedočanstva, da se koji svećenik iz velike biskupije zagrebačke odazvao plemenitomu pozivu biskupa rodoljupca, jer sve to svećenstvo, kako u opće i društvo u zapadnih Slovena nije razumjelo značenja proučavanja narodne književnosti. Vrijedno je ovdje spomenuti i to, da Srbi isto tako nijesu razumjeli Vuka Stefanovića Karadžića, kad je sam izašao pred svijet godinu dana poslije poziva Vrhovčeva s narodnim blagom. A to je bilo sasvim razumljivo, jer su se ljudi odgajali samo za svoje zvanje, koje po tadašnjem shvaćanju nije, gotovo bi se moglo reći, dopuštalo ovakva zanimanja. Naši su ljudi u onim tužnim danima burne svjetske povjesti malo o sebi i svojem narodu mislili, a još ih je manje bilo, koji su bili kadri shvatiti nauku, što su je Nijemci za svoju narodnost vadili iz znamenitih događaja prvoga decenija devetnaestoga vijeka. U Iliriji je bilo ljudi, koji su željeli, da ostanu pod franceskim gospodstvom; bilo ih je i takvih, koji nijesu bili nikako skloni, da opet dođu pod vlast krune sv. Stjepana,[26] a ovi, u ovim pod banskom vlasti krajevima, mišljahu samo o tome, kakva će sreća biti, ako se što bolje uščuvaju stare „pravice" hrvatske. — Poslanica biskupa Vrhovca sjajno nam je svjedočanstvo, kako je on shvaćao narodno blago pravim izvorom, iz kojega bi se mogla okrijepiti narodna književnost. Iz njegove je duše nestalo onih predsuda, koje su mnogi naši ljudi imali o narodu — samo je bila šteta, da ga nijesu razumjeli. Njemački je jezik — čini se — uz latinski počeo sve više ulazili u hrvatsko društvo, a u Zagrebu su i klerici počeli napuštati svoja pokladna prikazivanja u hrvatskom jeziku, budući da se sve više utvrđivala potreba njemačkih predstava, što je po vremenu postalo i pravilnim zahtjevom zagrebačkoga društva. Tako je u nesvijesti i neznanju o narodnim svojim potrebama moglo doći do toga, da su u Zagrebu počeli izdavati prije i njemačke novine, nego li hrvatske.

Politički događaji i razočaranja poslije god. 1814. kao da su na biskupa silno utjecali,[27] a bol njegove duše i tijela nalazila je najviše utjehe u uređivanju njegove knjižnice. U njegovu dnevniku ima značajnih bilježaka o ovome i onome, a što se tiče literaturnih i prosvjetnih pojava, najviše ima vijesti o pribiranju knjiga i uređenju knjižnice. Ne da se odrediti, u kakvoj je svezi bio s Kopitarom, premda imade u dnevniku zabilježeno, da su dopisivali među sobom.[28] — Vrijedno je spomenuti, da je Vrhovac mislio o tome, kako bi franjevci iz Bosne učili turski jezik, o

čemu je vodio pregovore s turskim tumačem Dimitrijem Atanasković em i generalom Radivojevićem.[29] Da li je taj pregovor bio od kakva uspjeha, ne može se iz izvora ništa doznati, kako se ne zna, u kojem se pravcu kod toga ozbiljnoga posla radilo.

Ne zna se ništa o društvu, što ga spominjaše biskup u svojoj poslanici od god. 1813., osnovanome u Beču. Ali je Kopitar morao biti tamo, jer se znade, da ga je naš biskup pozvao za 26. lipnja 1814. u Beču k sebi, da rasprave o jednome jedinstvenom i jednostavnom pravopisu za Hrvate.[30] Može se reći, da je Vrhovac bio s Dobrovskim u svezi preko Kopitara priličan niz godina, i Dobrovski je biskupu slao svojih knjiga držeći ga odličnim čovjekom upravo poradi njegovih interesa za narodnu stvar.[31] Da je Vrhovac podupirao književnike, o tome se ne može sumnjati, samo ih — na žalost — nije bilo u Hrvatskoj, koji bi bili tražili za svoj rad njegove potpore. Vidi se to odatle, što je obećao pomoć Dobrovskomu i Kopitaru, ako pođu na goru Atos, gdje bi našli podatke za rekonstrukciju sv. pisma, kako su gá složili slovenski apostoli Ćirilo i Metodije.[32] Dakako, da su i domaći književnici znali za predstavnika narodne težnje u književnosti, pa je i najveći književnik svojega doba župnik Toma Miklaušić računao s potporom biskupovom,[33] samo što je biskup u neku ruku bio osamljen, a njemački je duh sve više preotimao mah u hrvatskom društvu, te je sav trud Vrhovčev bio samo kao priprava za novo doba, kojega on nije doživio.

Maksimilijan Vrhovac se rodio 23. studenoga 1752. u Karlovcu od oca Alekse, koji je bio kapetan. U početku su mislili roditelji, da ga dadu u vojničke škole. No njega je vukla želja, da postane svećenikom, pa je i otišao poslije svršenih latinskih nauka u zagrebačko sjemenište. Odavde su ga poglavari poslali u Beč u hrvatski kolegij. Budući da se svagdje odlikovao svojim uspjehom, poslaše ga napokon u Bolonju, da se tamo što više naobrazi. Tu je u sveučilištu svršio svoje nauke i postigao čast doktora filozofije. God. 1775. bi zaređen u svećenike i 1. siječnja 1776. je služio svoju prvu misu. Poradi njegove visoke obrazovanosti i osobitih duševnih darova odredi ga car Josip II. za rektora sjemeništa u Budimpešti, gdje je još više svratio pozornost carevu na sebe, odakle ga je onda car Josip god. 1788. pozvao na biskupsku stolicu u Zagrebu, na kojoj je ostao sve do 16. prosinca 1827., kad ga je poslije mnogih i dugotrajnih tjelesnih patnja stigla smrt.[34] — Tri decenija hrvatske povjesti moraju računati s radom ovoga velikoga Hrvata, koji je po svojoj dužnosti znao svakamo stići. Kulturna povjest mora istaknuti toliko njegovih radova za korist narodnu, a po njegovim širokim pogledima za hrvatsku knjigu i za slovensku zajednicu mora mu se priznati, da je on počeo stvarati novo doba. Nije ga stvorio, ali je pripravljao građu za uspješniji rad. Njegovo dopisivanje i točno bilježenje u dnevniku sve do god. 1825., kad mu je bolest zapriječila svako daljnje utjecanje u poslove, dokazuju, da je Vrhovac vodio brigu od dana u dan ne samo za sebe, nego i za narod i narodnu prosvjetu. To su mu priznavali i savremenici, koji ga ipak nijesu razumjeli, jer još nije došao pravi čas.[35]

Antun Mihanović.

I u javnom se životu državnom poradi nastojanja Madžara, koji su htjeli da Hrvatima narinu svoj jezik, čula gdjekoja riječ, što bi nam pokazivala put, da treba voditi brigu za svoj jezik. Tu se nije uspijevalo. Vrhovac je htio svratiti pozornost na narodno blago i narodni jezik zagovarajući u onoj svojoj poslanici gotovo sve ono, što su bistri duhovi njemački isticali kao samoobranu naroda. Ovaj se duh narodni propovijedao jasno i određeno god. 1812., kad je Fridrih Schlegel govorio, da je pravo varvarstvo, ako se jezik kojega naroda potiskuje, ili ako se kojemu narodu ne da, da dođe do više obrazovanosti.[36] Murko s pravom ističe, da je nauka kulturnih Nijemaca o narodnosti počevši od Herdera po malo bila prihvaćana i od Slovena, samo što je negdje dolazila prije, a negdje poslije do jasnijega glasa.

Pod ovim je utjecanjem sigurno nastala knjižica „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku", što ju je god. 1815. u Beču izdao *Antun Mihanović.*[37] Mladić pisac (rodio se u Zagrebu 12. lipnja 1796.) dade svome spisu moto: „Vse kaj žive, i prirodnog' glasa ima — Vu njem drhće, plače, i vsaku ćut očita". Dobro veli Smičiklas,[38] da je to bio prvi glas, koji se digao protiv latinskoga jezika sa strane hrvatskoga sina, a došao je iz Beča. Mihanović je u Beču učio, tu se upoznavao sa Slovencima, koji su imali moćnoga zaštitnika u nadvojvodi Ivanu. Ovaj je nadvojvoda u Gracu 1811. osnovao Joaneum, podigao muzej i spojio ga sa znanstvenim učevnim zavodom; k tomu je podigao biblioteku i čitaonicu za naučne svrhe. On je god. 1812. rasposlao

poziv na učitelje i prijatelje glazbe, da sakupljaju sve pjesme bilo duhovnoga bilo svjetovnoga sadržaja u njemačkom ili slovenačkom jeziku, pa neka pribilježe i kako se pjevaju te pjesme. Nadvojvoda je potaknuo, da se napiše gramatika slovenskoga jezika, pa ju je 1812. i izdao Schmigoz u Gracu kao Theoretisch-praktische windische Sprachlehre. Slovence je pozivao, da gledaju, kako će svoj jezik uvesti u knjigu i u književni svijet, te je iste godine Primic predavao slovenski u gradačkom liceju. U Ljubljani je i onako liberalna vlada podupirala njegovanje narodnoga jezika.[39] Sve je to dobro dolazilo i našemu Vrhovcu kako i Mihanoviću, koji je valjada već ovom svojom knjižicom mislio potaknuti svoje zemljake k onakvu radu, kakvim su se mogli ponositi Slovenci i Srbi, koji su u Beču imali „Сер́окe Новине", a izdavali su ih Davidović i Frušić. Mihanović je svoje zemljake ovako poticao na pisanje u domorodnom jeziku:

Čudimo se, da su Grci i Rimljani sve, što nam se sačuvalo, pisali tako jasno, da mi nemamo gotovo ništa pitati, što mišljahu reći. „Najbolši drugeh nam znaneh narodov književniki peldu njih nasledujuć med domorodnemi i stranskemi prijetnost i nevmertelnosti diku zadobili su; ar vsa osebujneša pisma jednakogodneh po včinjenom prispodabljanju k starih delami ali odhitimo, ali z jednakum hlepnostjum čtejemo". Čistoća i kratkoća izgovora osobita je odlika starih knjiga. No ima i drugih uzroka, da se mora pristati uz ljepotu njihova sloga. Među ostalim je uzrocima i taj, „da nisu navadni bili lastoviti jezik zapuščajuć vreme i trud (kak mi) z stranskemi jeziki potrošiti, i zvrh toga z razlučnemi navuki zabavljati se". Grci su imali svoj jezik i u knjizi i u svagdašnjem životu, a što su druge odbacivali, koji nijesu grčki govorili, bit će tomu uzrok poznavanje domaćega jezika, budući da su oni trošili svu snagu u njegovo proučavanje. Rimljanima su bili učitelji Grci; no ipak nijesu htjeli pisati grčkim jezikom, već svojim narodnim. Sadašnji narodi uče druge jezike, ali tada, ako imadu s njima posla u trgovini, u pogodbama ili u znanstvenom saobraćaju, uče i one jezike, „koteri menjšu ali vekšu izvišenost dostigli jesu". Osim drugih živih jezika, veli Mihanović, učimo i latinski i grčki, jer tu leži cijelo bogatstvo našega znanja. To zahtijeva i današnje društvo.

„Gledeć na knižbenost vnogi med nami i starovečnemi razluki (razlike) nahađaju se, med drugemi: da kak ovi jedino vu svojem jeziku pisali su, tak nekoji med nami radje vu stranskem tvarjaju, kajti (= jer) njim se povoljneši i vu općinskom razumneši vidi". Oni, koji se bave samo knjigom i zovu se „mudroznani", pišu mrtvim jezikom, jer vole, da ih svi narodi razumiju. To bi se donekle moglo činiti opravdanim, ali se ipak ljudi varaju, jer u naravi naroda stoje sve glavne razlike. Za to i govore Francezi svojim jezikom, Talijani svojim, Englezi svojim. „Anda zakaj bi koji pisal vu jeziku ne svojem, prez da bi kanil domorodni svoj stališ vu drugoga od ladanja (= vladanje), zemlje i dugovanj narave razlučenoga preobraziti, velim vu prilike staviti, vu kojoj rodil ni se, i koja vu vsakom vremenu obdržati i naz-vestno (sigurno) skazati se hoće". Mnogo je i lakše pisati živim jezikom nego mrtvim. Živa riječ narodnoga govora „osebujnu pomoć donaša", što ne može biti kod mrtvih jezika. Mihanović dokazuje, kako je latinski jezik nesposoban za današnji život u svojim izražajima i u svojim uredbama. „Za to smešno je događaje Budimira, Zrinija, ali Frangepanija z rečmi T. Livija, Plutarka, ali Cezara ispisane najti, ali školnika (učitelja) z držanjem rimskih većnikov deci nagražati se čuti, ali katkad *Regna adsignata — Orbis Restitutori — Patri Patriae — Pace terra marique parta Janum clausit* — i ostale višine velikoga naroda ostanjke vu nižini našoj oskruniti (oskvrnuti)". „Najvekše hvale vredna je anda novejih vučenih navada cvete pameti svoje vu prirođenom jeziku pokazati. Vu njem jedino mogućno je jakost svoju skušavati (kušati), slobodno i otkrito očituvati, i tak skrovnosti grčkeh i rimskeh mudrih spoznati. Vučimo se ćutiti, razmeti i misliti, kak ovi ćutili, razmeli i mislili jesu, jezik detinstvo prebavi, i domorodcev kreposti svetu osvaneju". Povjest nam svih glasovitih naroda svjedoči, „da prvi rasvećenja temelj vu jezika domorodnoga podignjenju biva". Da u Hrvatskoj ne ide sve svojim redom, prva je bez sumnje zapreka, „da općinski posli vu stranskom jeziku obavljaju se, i tak potreboća vekša takvoga vučiti se, nego domorodnoga izdignuti nastaje. Sim spada, da i vsi navuki budućem poslenikom vu jeziku od domorodnoga čisto razlučnom prednašaju se". Koliko li pak treba truda i muke, da se tuđi jezik valjano nauči! Potrebno bi se za to vrijeme moglo na daleko veću korist upotrijebiti. Moraju se tuđi jezici učiti, jer su drugi narodi mnogo našli, što od njih moramo učiti. „Ali z žalostjum spoznajem, da narod naš, premda veliku europinskoga puka stran ispuni, tak daleko gledeć

na općinsku veka rasvećenost zaostaje, da nikakova znanosti znamenja vu jeziku svojem pokazati ne more, nego o tuga! jarem stranskeh jezikov nosi. Za to i malo ljudi broji, kojeh ime zvan domovine međa znano bilo bi. Ar stranski jezik retki tak zmožno navčiju se, da bi vu njem nekaj poglavitoga van dati mogli, domaćega pako ne samo zapušćavaju, nego i govoriti se sramuju. Ovo videći puk srce k domorodnom pogubi, niti najhasnoviteše (najkorisnije) navuke spozna, stranske jezike ne znajući".

„Ne nahađaju se med nami ljudi, koji poleg pelde (po primjeru) onih narodov, koteri k svojoj vezdašnjoj (sadašnjoj) resvećenosti podignuli se jesu, domovini hasnovita pisma vu općinskom jeziku očituvati bi hoteli. Z jedne strane od ovoga spočitavanja (prigovora) braniju se, da jezik naš vse za zadovoljnu razumnost priskrbeti potrebne reči nema, ako bi nove gdegde iz materne jezika naravi porodili, od vekše čtejućeh strani razmeli se ne budu, i tak trud svoj prez hasne domovine izgubiju. — Ispričanje ovo jakost izgubi, ako premislimo, da pri svih znanstvenih jezikov othranjiteli k tomu povdali se jesu, koteroga ovi početi ali ne ufaju se, ali kajti od sada živućeh domorodcov velike dike ne nadjaju se, za nevrednoga držiju. Jeziki vsi vbogi narađaju se, z trudom obogatiju. Dojduća vremena vsako zasluženje pravičneše preštimaju, kada nedaruvaneh trudov hasni zadovoljno spoznaju. Talijanski, anglijanski, francuski i nemški jezik nigdar svoju glasa višinu, zvršenost, i pravu lepotu ne bi zadobil bil, da jedini prijatelji domovine potreboću vu zmožnosti jezika spoznajući iščišćenje njega početi za to zapušćali su, kajti početek pritežek je, i nezahvalnostjum daruje se. — Rečenoga istinitost s tem potvrđava se, da imenuvani jeziki cvesti počeli su, kada navuki vu drugeh jezikih pisani čez ruke domorodcev, koteri vučenosti dosta imali jesu za nje zadovoljno razmeti, marljivo vu narodno govorenje prenešeni bili su. Redovniki vse kotrige vere vu navadnih podvučanjih i prodekujuć ne mrtvo poleg slovnoga pisma naprvo donesti trsili se jesu, nego i prve naravneh pravic temelje pazljivo vumešati počeli jesu. Puk naš vu vezdašnom stališu sam sebe od neme živine zadovoljno razlučiti ne zna. Pripovesti od nerazumnih bab vu zipki povedati počete, čez mladosti vreme gusto čuje, razum njegov vu vrsnosti življenja ovak, i po drugeh zasleplenjih vu ćuti svojoj jedino čudami optršen, istinitoj misli zapre se (zatvori se), i teško prez vnogih let resvećenja probudi se".

Duh njemačke nauke, a napose Fr. Schlegela u Mihanovićevu se spisu vidi u onom prijekoru na Hrvate, što su u službenim poslovima upotrebljavali latinski jezik, jer je baš u tome velika smetnja, da se narodni jezik nije mogao razvijati. Mihanović ističe poput Schlegela, da ih je malo, koji mogu tuđi jezik tako naučiti, da bi mogli u njemu što valjano i dobro složiti. A to je ideja, koju je već Herder izrekao.[40] Kao da Mihanović nije još pravo razumio one težnje evropskoga svijeta, kojom je htio da narodnim, pučkim umotvorima dade onu cijenu, koja se sve do u drugu polovicu XIX. stoljeća tako isticala. To se razbira iz onih njegovih riječi, u kojima osuđuje „bapsko" pričanje, jer ono puk podržaje u tmini. Može biti da nije ni znao, što je dvije godine po prilici prije njegova spisa htio uraditi zagrebački biskup Vrhovac. Nije moguće da ne bi znao za započeti već rad Vukov u Beču, koji je svom svojom moćnom zaštitom podupirao Kopitar. Po svemu bismo tome sudili, da Mihanović još nije bio u kolu onih ljudi, koji su, po Vrhovčevim riječima, imali ozbiljno poraditi oko podizanja cijene pučkoga govora.

Hrvatska je bila u svojem državnom i socijalnom rasulu, na što su je dovodili njezini sinovi poslije god. 1790. A kad je tako, onda razumijemo, da ova krepka riječ mladoga Mihanovića morade ostati samo riječ — ta nitko nije u Hrvatskoj na takvo što ni mislio, a njemačko kazalište je moglo upravo ove godine slaviti slavlje, što se razbira iz novina A. J. Guttenberga.[41]

Kako bilo da bilo, kamen se ipak počeo odvaljivati, mladi ljudi sve više zanimati za narodnu stvar, pa ako i ne znamo ništa o onom društvu u Beču 1813., koje bi imalo raditi oko narodne stvari, znamo za drugo društvo mladih Hrvata, koji su se našli u Beču. Bili su to većinom mladi liječnici. Drčić, A. Praunsperger, Škaur, Đuro Šporer, Živković i Mihanović započeše akciju, kako bi prokrčili put književnosti svoga naroda. Oni izdadoše program i poziv na pretplatu novina, koje bi uređivao Đ. Šporer.[42] Antun Mažuranić nam zabilježi, da je god. 1818. Mihanović dobio od policijske oblasti dopuštenje, da smije izdavati političke novine u hrvatskom jeziku, a latinskim pismenima pod imenom „Oglasnik ilirski", pa je Mihanović i dne 12. srpnja izdao poziv na pretplatu uz obećanje, da će taj list početi izlaziti 1. listopada 1818. dva puta na nedjelju. Mažuranić piše dalje, da nijedan broj ovih novina nije ugledao svjetla, jer nije bilo pretplatnika, „što je znak,

da se duh narodnosti još onda ne bijaše probudio; premda je moguće, da narod nije ni pouzdanja dosta mogao imati u onakov poziv na pretplatu, na kojem ne bi potpisano ničije ime, nego samo gole riječi: „Izdatelj Oglasnika ilirskog“.“[43] To su dakle one novine, koje je zasnovalo valjada ono društvo mladih Hrvata u Beču. Samo mi ne znamo, odakle je potekao taj poziv i gdje bi se imale novine izdavati. Ovakva je sumnja još jača, jer pod kraj god. 1817. nalazimo našega Mihanovića u Italiji u Padovi, gdje je našao rukopis Gundulićeva Osmana, pa ga nakanio izdati. A on je ipak imao da bude jedan od glavnih ljudi kod izdavanja novina. Mihanović nije ni u čemu popustio ni u Italiji, gdje je bio kod vojske namješten kao auditor, od svojega narodnoga osjećanja. „U gradu Pataviji 1. mjeseca siječnja 1818. znanosti i narodnoga jezika prijateljom A. Mihanović od Petropolja Hrvatim“ piše: „To mi ljubav k svemu, što je domorodno, svetuvaše tem zmožneje, kad me inorodnih čestljive želje izbuđavahu. Nam zaisto sramotno bilo bi, da nekoji narodi, naši rodjaki, množinum van danih dela nas obladajuć i vu trsenju što imamo van dati, prveji pred nami zvali bi se. Mnoga imamo vredna iz tmine na svijet slati, da dedov naših ume očitaju, ko mu jine njih povjesti čuvaju“. Da se tomu pomogne, kani izdati „Osman Ive Gundulića, vlastelina dubrovačkoga, ispjevanje deljinsko Iliro-slavensko, prvič iz rukopisa staroga na svjetlo dano“. O pjesniku ne će svoga suda izricati; „jer pameti kano konce stanovitum mjerum mjeriti, drugim ostavljam“.[44] Dakako, da i s ovim pozivom nije uspio, jer je bilo malo i malo Hrvata, koji su, osim onih izvan Dalmacije, imali kakva znanja o starim dubrovačkim pjesnicima, a k tomu je bilo i veoma malo interesa za narodni jezik.

Sigurno se nije znalo u Hrvatskoj ni za rad Srba oko domaće prosvjete. Kad bi se bilo znalo, da su Srbi imali svoje Славено Сербскія Вѣдомости od 1792. do 1794. pod redakcijom Stevana Novakovića, a poslije Новине Сербске, što su ih izdavali u Beču Frušić i Davidović od 1. kolovoza 1813. do god. 1822., može biti da bi se ipak javilo više od 200 predbrojnika i na Šporer-Mihanovićev Oglasnik ilirski. O drugim se Slovenima sigurno još manje znalo, jer su Hrvati u ovim vremenima kao odcijepljeni od ostale braće živjeli samo u brizi za svoje stare „pravice“ i iščekujući, hoće li se čuti odakle glas „Aula est pro nobis“. Srpski je politički život bio posve drukčiji nego hrvatski, a korist je od toga

morala dolaziti i za književnost. Srbi su počeli poput drugih naroda stvarati ognjišta za svoj rad. U Beču, Pešti ili u Novom Sadu su se pribirale sile, koje su imale poput drugih probuđenih naroda raditi za dobro svoje domovine. U nas toga nije bilo, a po svoj prilici nije nitko na to ni mislio. Škola za pravo nije ni bilo, da priučavaju ljude na čitanje, a pogotovo na čitanje domaćih knjiga. Za to Šporer i Mihanović izašavši pred Hrvate s onakvim pozivom nijesu mogli biti razumijevani. A za nas kao da postoji pitanje, da li je osim kojega mladića tko i pravo razbirao, gdje bi valjalo svemu zlu potražiti lijeka, ili bar gdje je uzrok rana, koje su jako pekle, i kako bi se tim ranama stalo na kraj; da se organizam pridigne i da malo prizdravi. Baciti svu krivnju na političke nevolje — to može donekle biti opravdanje za nerad onih, koji nijesu utjecali kod političkih pitanja; ali to nije dovoljno opravdanje. Ni politika ne može stvarati ondje, gdje nema duha, gdje nema volje i gdje svaki pojedinac ne ide za tim, da po svojoj snazi prinese štogod zajedničkomu napretku.

U nas nije bilo čovjeka, koji bi se usudio reći i propovijedati, da treba narodu razriješiti ruke i pustiti ga, neka odlučuje svojom sudbinom onako, kako bi njom morao i pojedinac gospodovati. Naša su gospoda svojim kmetovima htjela baš u ovo doba da što jače svežu ruke: kao da se htjelo prekinuti s narodom, tako je stajalo oko dvadesetih godina devetnaestoga vijeka. Vojske domaće nijesu više upotrebljavali samo za obranu domovine; vojnički germanizatorski duh pogotovo nije vojniku dopuštao, da ističe ljubav domovine. Seljaka kao vojnika nije nitko upućivao u ono, što bi mu njegov domaći život moglo preporađati. A i najviši zavod, pravoslovna akademija zagrebačka, nije ni onoliko ljubavi ulijevala mladim pravnicima za domaću grudu, koliko je toga bilo u sjemenišnim zidinama. Na akademiji se predavao madžarski jezik i književnost i profesor je poticao mladež na učenje toga jezika, jer da to zahtijeva spas kraljestva, slava njegova i zakon,[45] a napokon je profesor Stjepan Rac pod domaćom literaturom i domaćim jezikom razumijevao madžarski jezik i književnost.[46] Naša pravoslovna akademija nije ni iz daleka bila ono, što su tada bila njemačka sveučilišta, odakle su se upravo rasijavale ideje o narodnosti, ideje o jednakosti i slobodi. Širitelji znanosti u nas nijesu mislili na to, da državi i domovini treba u duševnom pogledu ono naknaditi, što je fizički bilo izgubljeno. Vrhovac,

Šporer, Mihanović i koji drugi mlađi Hrvat bili su anahronizmi za hrvatsko društvo i za hrvatsku knjigu, poradi čega nijesu ni mogli uspjeti, kako nijesu mogli ni stariji pisci pobuditi zanimanja za hrvatsku povjest, što je htio učiniti Katančić, Mikoci i drugi.

Za bolju ilustraciju ovih vremena evo nešto, što nam je čovjek ovoga vremena ostavio zabilježeno. Požežanin Antun Nagy je god. 1813. izdao Novi i stari kalendar hrvatski. Dalje sve do god. 1818. nije mogao doći do toga, da taj koledar nastavi, jer je za sve bio posve nikakav odziv. O nevoljama našim se tuži ovako: „Nektere sem spoznal, koji se ne samo jesu sramuvali horvatski, ali pak slavonski spominjati, nego takaj vu vnogeh prilikah jesu skrblivo nastojali tajiti, da su horvatskoga roda i plemena, kak da bi to njim na špot bilo, pak na ov način tak sebe kak i domovinu jesu oskrnuli i potlačili. Kaj se pak domovina od takoveh sinov nadeati ima, naj vsaki pri sebi misli i sudi. — Zločest je, povedaju, ptič, koj sam svoje gnezdo smradi. Poleg svega toga naj poštuvani čtavci ne štimaju, da bi mislel, da i druge jezike zvun domorodnoga ne bi bilo dobro znati, dapače velim, da je i potrebno, ali vendar za to govorenje domaćega jezika pred drugemi stranskemi vsigdar prvo mesto obdržati ima.“ To je sigurno bila dobra fotografija hrvatskoga društva, koja nam je s jedne strane dopušta razumijevati političke prilike Hrvatske, a s druge nam strane osvjetljava neuspjeh i one nekolicine ljudi, koji su sasvim opravdano mislili, da će s preporodom knjige doći i preporod političkoga života.

Toma Mikloušić.

Vrijednoga književnika i promicatelja narodne prosvjete imademo u župniku *Tomi Mikloušiću*. On se može doista držati predstavnikom hrvatske kajkavske književnosti prije samoga preporoda, kojega nije doživio. Njegov se rad ističe daleko nad svim savremenim radovima žarkom ljubavi prema domovini i u težnji za napretkom hrvatske knjige.

Toma Mikloušić se rodio u Jastrebarskom 27. listopada 1767. Gimnaziju i filozofiju je svršio u Zagrebu, a bogoslovlje je svršio u peštanskom sjemeništu, odakle se povratio u domovinu 1790., gdje postade učiteljem vjere na građanskoj školi. God. 1791. je prinio prvu žrtvu Bogu u svojem rodnom mjestu, poslije čega ga postaviše kapelanom. God. 1795. bude gimnazijalni učitelj u Zagrebu, gdje je predavao poetiku do god. 1805., kad postade župnikom u Pušći, odakle je iste godine bio premješten za župnika u Stenjevac i tu ostao dugi niz godina baveći se svojim poslom i knjigom. God. 1831. pođe za župnika u svoje rodno mjesto, ali ne življaše tamo vele dugo, jer umre 7. siječnja 1833. On je mnogo radio, ali mu rad pokazuje, da nije bio pripravan za one poslove, što ih je preduzimao. Njegov biograf Ivan Kukuljević kaže,[47] da škole hrvatske ne mogahu stvarati učenih ljudi; a da bi otišao u tuđi svijet na nauke, to mu ne dopuštahu tadanje njegove prilike. Ipak je on kao seoski župnik u svoga biskupa, umnoga Vrhovca, bio najviše cijenjen, jer je upravo njega odabrao, da prevede sveto pismo na hrvatski jezik. Kukuljević mišljaše, da bi taj prijevod bio od malene koristi za hrvatsku kajkavsku knjigu, budući da za taj ogromni posao ne bijaše ni u Mikloušića dovoljne spreme. Mikloušić bi se bio prihvatio toga posla, kad bi ga biskup postavio za kanonika zagrebačkoga kaptola, jer kao seoski župnik da nije imao vremena ni potrebnih književnih pomagala. Biskup u to umre, Mikloušić ne dobi kanonikata, a sav taj posao i misao oko njega pade u zaborav.

Vrhovac je imao uzroka — po tadašnjim prilikama hrvatskim — da se obrati na Mikloušića, jer je on u XIX. vijeku kajkavske književnosti, može se mirne duše reći, bio najmarljiviji i najustrajniji hrvatski književnik. Kukuljević[48] je spomenuo 22 djela različnoga sadržaja, pisana hrvatskim jezikom, što ih je on ili sam složio ili opet izdao i priredio za tisak; a to je doista ogroman broj radova za ono doba u hrvatskoj književnosti. On se obazirao na potrebe gospodarstvene, pisao knjižice duhovnoga i moralnoga sadržaja. Pjevao je prigodne pjesme, kako je to u njegovo doba bilo u običaju, hrvatskim i latinskim jezikom, a i njemačkim jezikom. Kako je on mislio o podizanju knjige, kakve su tadašnje prilike bile za književnika, vidi se iz njegovih spisa.

Već u svojem stoljetnom koledaru („stoletniku“) se tuži na pravopis, kojega po njegovu mišljenju nijesu znali Hrvati. On je za pisanje korjenito, t. j. po korijenu riječi, a nikako ne valja, „da poleg vetomadnešnega bludnoga (pogrješnoga) nekojeh, slavonskoga jezika znancev, namišljenja svoj horvatski jezik pomrzeti“ puste, jer svaki jezik ima svojih osobitosti. Bilo je dakle takvih ljudi, koji su mislili, da bi valjalo složiti zajednički pravopis među piscima iz Hrvatske i Slavonije, čemu Mikloušić nije bio prijatelj.

On je volio ostati kod onoga, što je i Kopitar zagovarao, da svaki dijalekat ima pravo na svoj život u knjizi. A bila je prava zbrka u dijalektima, jer je svaki pisac baš u ovo doba mislio, da je njegov govor najbolji, pa da je i zavrijedio da bude književnim jezikom. Čudne su prilike bile i poslije Mihanovićeve knjižice među našim ljudima: držali su, da se u hrvatskom kajkavskom narječju ne može sve pisati, što je čovjeku potrebno da znade. Mikloušić se na te ljude obara i kaže, da je svašta uzeo u svoj „stoletnik“, da zatvori usta „nekojem horvatskoga jezika omrazitelom, koji govoriti navadni jesu, da vu horvatskom jeziku nikaj spodobnoga van dati ne hasne, pokehdob (jer) vsa vre (već) na nemškom na svetlo dana nahađaju se“. On se nada, da ni u jednom stoljetnom koledaru njemačkom nema toliko, koliko u njegovu. Mikloušić se samo od ljubavi k domovini dao na sastavljanje svoga koledara, jer želi, da se podigne naš jezik. „Naš horvatski jezik pred vnogemi drugimi dičiti se more, da k djačkomu, hoću reći, najpoglavitešemu jeziku, je najspodobneši“, jer Hrvat može sve razlike latinskoga jezika izgovarati kako i pravi Latini. Za to pita, nije li vrijedno taj jezik cijeniti, obrađivati i što više knjiga u njem izdavati.[49]

Sudeći po daljnjim radovima Mikloušićevim on je bio jedini među svim hrvatskim svećenicima, koji se odazvao pozivu biskupa Vrhovca i sakupljao i knjige i narodno blago. Od njegovih radova za nas je najvredniji „Izbor dugovanj svakovrstneh za hasen i razveseljenje služećeh“ god. 1821.[50] Pisac je ovomu svome djelu uzeo moto: „Ne znam, kak vre (već) od nature — preljubljena domovina — vsem vu srcu slast zrokuje — i na ljubav vse nagiba“. U predgovoru nam razlaže, da je već od mladosti svoje imao mnoge stvari popisane. On je „duš skrbitelom (kojem domorodni jezik kakti najbolje je potreben, tak najviše pri srcu ležati mora)“ poslao proglas „ter nut! za pol leta kesneje komaj više od sto potpisov vjavlanje prijel sem: Mal zaisto Horvatov broj!“ Jedni mu odgovaraju, da su već bili prevareni pozivom na pretplatu (može biti kod proglasa Mihanovićevih?), za što je najbolje kupiti gotovu knjigu. Drugi su mu odgovorili, da hoće izdavati knjige samo za to, da se obogati. Ovima odvraća, da se niti tri stotine knjiga hrvatskih ne može prodati, a od toga se — pravo reče — ne može nitko obogatiti. On kaže (str. 6). da je god. 1787. bio u peštanskom sjemeništu, i tada se tamo osnovalo

društvo Madžara, koje je išlo za tim, „da svoj narodni vugerski jezik popraviju, osvetlaju i uzvisiju“. Ovo je društvo s pomoću bogatijih ljubitelja nauke i domovine već toliko napredovalo, da se to odavna vidi, „kad vugerski jezik med prvemi skoro Europe jeziki, kakti s kojem vsi posli, tak duhovni, kad svetski i orsački (državni) zevsema (posve) prikladno opravljati se moreju“. Na to on pita; Za što tako ne bi bilo i s hrvatskim jezikom, koji se brojem riječi može daleko iznad mnogih drugih jezika dići? On kao da je predviđao, da za njegova života toga ne će biti, ali kaže, ako toga i ne doživi, i u grobu će ga tješiti misao, jer će se govoriti među domoljubima: Bio je nekad „domorodec zmed ostaleh jeden, koji imel je goruću želju domovine svojoj po osvetlanju narodnoga jezika diku pribaviti, ali — trsenja njegova, koji bi želel, ne mogel, koi bi mogel, podpreti neje hotel“. Tako je uvijek gore moralo izaći po knjigu. A uzmu li se na um i prometna pomagala, koja su lakše dobavljala stvari iz Beča ili Pešte, nego iz Varaždina, Karlovca, Požege — kako kaže Mikloušić — da i ne govorimo o drugim hrvatskim gradovima, tad je lako razumjeti, s čega je hrvatska knjiga stradavala, i za što je bilo u godinama preporoda onoliko brige i pisanja oko širenja knjige, osobito Babukiću i Vrazu.

Mikloušiću je u „Izboru dugovanj“ bilo stalo do toga, da svoje čitaoce pouči i zabavi. Četiri dijela te knjige govore o plemenitome nastojanju seoskoga župnika. On je već u „stoljetniku“ obećao, da će prikazati povjest hrvatskih banova i kraljeva. Sad u ovom djelu to svoje obećanje iskupljuje, samo ne zna, je li to sve sigurno, što pripovijeda. Razgovor ugodni naroda slovinskoga, što ga je napisao Andrija Kačić, ugodno se čita; i on bi želio, da se njegov spis lijepo primi. Prvi dio njegova Izbora govori o starim Ilirima, koji su mu Sloveni, kako su bili Sloveni i Mikociju, Du Fresneu i Mavru Orbini.[51] Mikloušić drži, da različna plemena govore jezikom iliričkim; ako i nije svuda baš jedan jezik, ali poradi zajednice svojega razvijanja mogu se svi Sloveni razumjeti. On poznaje ove slovenske jezike: hrvatski, slavonski, dalmatinski, vlaški ili „tracijanski“, rišćanski, bošnjački, srpski, bugarski, istrijanski i furlanski, kranjski i štajerski, koruški, pemski, poljski, po većem dijelu Ugarske totski ili slovački, litvanski, ruski i moskovski; dapače „vu istom Carigradu ov isti jezik je dvorni. tak da koji njega ne zna, za nikaj se drži; med vsemi vendar, koje zovemo

iliričke ili slavinske, jezik horvatski, vu lehkoće izgovarjanja dijačkomu vnogo spodoben, kakti najpokorneša kći mater svoju kaj najbliže nasleduje". Ovo je bilo prema poznavanju tadašnjega stanja nauke, a Mikloušić se držao samo svojih izvora. Sloveni mu potječu od Kadma, toga začetnika ilirskoga roda; njemu je Maćedonija bila zemljom slovenskom, a Aleksandro Veliki pravi Slovenin, koji je dao privilegije svojemu narodu, da mu pripada vlast nad Evropom. Jambrešić[52] mu je izvor, da odredi opseg Ilirije, gdje se pod Ilirium nalazi ovakva dioba oblasti ilirskih: 1. zapadna Panonija, koju su sastavljali ovi dijelovi: Hrvatska, Kranjska, Štajerska, Koruška, veći dio Austrije i susjedni krajevi Ugarske; 2. istočnu su Panoniju sačinjavale provincije: Slavonija, Bosna i podunavska Ugarska; 3. dvije Mezije, t. j. Srbija, Bugarska, Raška i Dardanija; 4. Tracija; 5. Liburnija, koju su sastavljale oblasti primorske od Istrije do Grčke, za pravo: Istrija, Dalmacija, Albanija i Epir. Mikloušić nije pristajao uz Jambrešića, već je 6. i staru Daciju uzeo među ilirske pokrajine. Tako je izgledala nekadašnja stara Ilirija; no danas se to promijenilo, i Miklouŝiću je Ilirija: Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Bosna, Srbija i Bugarska, te neke manje oblasti.[53] — On je nastojao, da pokaže što veću i slavniju starinu svojim Hrvatima. U tom pravcu je trebalo spomenuti štogod i o vjeri starih Ilira, pa eto govori o Ladu (kakti Ladavec), koji je bio Ilirima bog nad bogovima; njemu se štovanje još i danas iskazuje, „osobito pri kola igranju i popevkih". Neki su pače kazivali, da je Lado živio u zagrebačkoj biskupiji. Oko Varaždina su toga boga zvali Peren „ali Peravica". U Moravi su ovoga Boga zvali Svantovid. Mimo to su Hrvati vjerovali u vile gorske, šumske ili poljske i potočne.

Drugi se dio njegova djela bavi knjižarama i tiskarama hrvatskim u starije i novije doba; govori o pismu slovenskom i piscima Hrvatima sve do god. 1821. On se ponosi, da Hrvati nijesu samo slavni na maču, već su slave stigli i na peru. On znade, da su „Slavinci" imali svoje domaće pismo „cirilijansko" ili „ćirulica", „glagolitičko" od sv. Jeronima i „bukvicu". Može se reći, da je za nas najzanimljiviji, a i najbolji onaj dio, u kojem govori o piscima „naroda horvatskoga". Počevši od XIV. vijeka spominje pisce, o kojima je mogao što doznati. Prigovor Šafaříkov,[54] da spominje sama imena pisaca, mora se tako uzeti, da Mikloušić imade sáma imena pisana samo onda, ako mu njegovi izvori ne govorahu ništa o njihovim djelima. Njegove su bilješke dosta kratke, ali ovdje ondje ima po koja i odulja vijest. Za starije iz Dalmacije nije u opće znao, jer spominje samo Gundulića, koji mu je bio poznat sigurno po onoj objavi Mihanovićevoj. Ne spominje ni srpskih pisaca, premda bi se moglo držati po nekim vijestima, da su kajkavci poznavali bar Dositija Obradovića. XVIII. i XIX. vijek je potpuniji; tu među ostalima nalazimo Došena, Ferića, Gundulića „pesnika slavenskog", Kačića, Katančića i dr. One iz Slavonije poznaje gotovo sve. I o sebi govori, da je nastojao narodni jezik podići. Sa spomenom glasovitih knjižnica i nagrada pisaca kod drugih naroda završuje ovaj odsjek. — Treći su dio pouke o gospodarstvu i domaćem liječenju, a četvrti ima hrvatskih poslovica, sentencija, pjesmama, i glasovitih stvari u svijetu. Poslovice je valjada sam kupio po narodu, kako je kupio i narodne pjesme, samo nije bilo još doba, da se to izdade na svijet. Napokon obeća, da će izdavati „Horvatske igrokaze".

Kad bi bile bolje prilike, hrvatski bi se preporod mogao bio započeti već u ovo doba. Ta u tom djelu Mikloušić hoće povješću i starinom pobuditi zanimanje za domaće stvari u širim, građanskim i seljačkim slojevima. Tako su radili i drugi narodi i ponajprije romantičari ističući prošlost, narodnost, da bi se bolje moglo raditi za budućnost. Ali je u nas bio ovo osamljeni rad, Miklouŝić je živio izvan sredine, u kojoj bi ovaki posao morao duhove potresati, a po tomu je onda moralo sve ostati samo u knjizi bez većega utjecanja.[55]

Poznato je već, da su se ponajviše u pokladno doba prikazivale drame u sjemeništu ili u privatnim kućama. Ta prikazivanja nijesu mogla učiniti preokreta i pobuditi interesa za hrvatsku knjigu jednostavno za to, jer su, uza sve to, što je i građanstvu bilo pristupa k tim predstavama, još uvijek bili samo privatni pokušaji. Što se za takve prilike prevodilo, ponajviše s njemačkoga jezika, to je ostajalo u rukopisima, te se izvan sjemeništa o tome nije ništa ni znalo. Miklouŝić je htio, da i u ovom pogledu pođe na bolje. On tu nije bio pisac, već je kao najpriznatiji književnik svojega vremena htio da pod svojom zaštitom izdaje ono, što su drugi napisali, preuređujući starije i novije radove ove ruke. Miklouŝić je priredio hrvatski tekst prigodne drame za svečanu predaju Ilirija pod bansku vlast g. 1822., a to je „Hutá (koliba) pri Savi ili ljubav za ljubav"[56]. Poslije mnogih prošnja napokon

je bečki dvor odlučio hrvatske krajeve pripojiti, a imao je to izvesti grof Majlat, kojemu su u čast priredili u Zagrebu veliku slavu. Za tu je slavu bila napisana kao predgovor ili proslov alegorija, u kojoj se imala istaknuti odanost hrvatskoga naroda prema caru i njegovu komisaru grofu Majlatu. Obrt, trgovina i gospodarstvo u prilikama vila stoji žalosno, a uz njih su građanin i seljak isto tako žalosni, dok nad njih ne dođe duh „horvatske zemlje", te im reče, da će od sada bolje biti, budući da vladar nije zaboravio njihove vjernosti i plemenitosti. Oni, koji su slušali duha, vesele se i zahvaljuju dobromu caru. U samoj Huti pri Savi se pripovijeda, kako je želja za boljim danima bila svuda velika, i kako je grof Majlat došao u seljačku kolibu, te se uvjerio o velikoj odanosti hrvatskoga seljaka spram vladara.

Matija Jandrić.

Iste godine, kad je izašao „Izbor dugovanj", priređivao je naš marljivi Mikloušić djelo, koje ima zabavni karakter. Priredio je za pravo dvije knjige, koje je izdao zajedno. Prvo je *Matije Jandrića* „Ljubomirović ili prijatelj pravi", igrokaz u tri čina, a drugo je „Matijaš Grabancijaš djak" u četiri čina od Tita Brezovačkoga.[57] Na kraju ove knjige dodao je izdavač „nadgovor", iz kojega se razbira, da poslije „Izbora drugovanj" nije mislio, poradi slaba mara za hrvatsku knjigu, još što raditi. Ali je dobio naklonosti od neke visoke gospode, u prvom redu od rodoljuba biskupa Vrhovca, pa onda od nekih drugih domorodaca, i odlučio se na izdavanje ovih hrvatskih — za pravo pohrvaćenih — igrokaza. On ne obećaje svoga rada, već se nada od prijatelja domorodnoga jezika i domovine, da će mu poslati svoje trudove, budući da želi njihov rad „za vugodno čtejenje slavnoga jezika našega ljubitelom predati". Dobio je ova dva igrokaza (ar više ih, more biti iz jala, dobiti nisem mogel), koje predaje čitaocima. On bi htio i druge ovakve domaće poslove izdati, a napose rječnik i „slovnicu slavnoga jezika našega", no to treba troška, što se s druge strane ne može svršiti bez velikoga dogovora, na što ovim poziva sve „slavne domorodce i domovine ljubitele k poslu ovomu"; slogom će se dati sve postići.

Jandrićev[58] igrokaz je prijevod s njemačkoga komedije talijanske od Karla Goldonija „Il vero amico". Čini se, da se ova komedija prikazivala, što bi se dalo zaključivati iz „nadgovora".

Jandriću je prijevod uspio, gdješto postizava veći efekat nego sam izvor, u čemu je prerađivaču dobro dolazio dijalekat i „bogata riznica kajkavske sinonimike". U komediji se izvrgava ruglu škrtost, tema, koju su obrađivali komediografi različnih naroda i vijekova. Radnja je smještena u Zagreb, kako je bilo obično kod svih tadašnjih prijevoda, da ih presade na domaće tlo, kako i to, da se strana imena što više prema domaćim prilikama okrenu na narodnu.

Tito Brezovački.

Druga je komedija „Matijaš Grabancijaš djak" ponikla na domaćem tlu, pa je to jedan od rijetkih originalnih radova hrvatske kajkavske književnosti ovoga vremena. Pisac ove komedije *Tito Brezovački* (* 1760. † 28. listopada 1805.)[59] bijaše sigurno — po riječima Mikloušićevim — gorljivi i smjeli gojitelj narodnosti, koji je kao član reda sv. Pavla, sastavljao za koledare satiričkih pjesmica, neke pripovijetke za koledare i dramatske radnje, od kojih su neke ostale u rukopisima, a druge je izdao sam, ili poslije smrti njegove Mikloušić.[60] Brezovački je svojoj komediji našao građu u vjerovanju i pričanju, koje je bilo još u njegovo doba rašireno o grabancijašu đaku kod Hrvata i Madžara. Profesor V. Jagić je u jednoj raspravi[61] prikupio različne narodne priče i motive Hrvata kajkavaca o tom predmetu. Riječ grabancijaš je tumačio kao prekrojenu talijansku riječ „gramanzia" mjesto „negromanzia", čemu je pridodan nastavak -aš, kako to biva i u drugim riječima, na priliku kartaš, ošterijaš. Po tome je grabancijaš onaj, koji se razumije u negromancije, čarolije, ili kako bi kajkavci rekli, coprije. Grabancijaš đak (dijak) je vještac, koji umije goniti zmajeve, a može praviti grmljavinu, tuču, dažd. Po pripovijedanju narodnom u kajkavaca grabancijaš je onaj đak, koji je svršio dvanaest škola, t. j. bogoslovlje, pa mora ići još u trinaestu vileničku, da tamo izuči ono, što je čudotvorno i natprirodno. Kad svrši trinaest škola, ako je sačuvao svoju nevinost, tad dobije moć, da izgoni zmajeve, koji se gdje pojave, da zapovijeda vragovima, jaše na zmaju itd. I u štokavaca su poznati grabancijaši. Srbi pripovijedaju, da neki đaci, kad izuče dvanaest škola (mora ih biti dvanaest) otidu na vrzino kolo, da dovrše sasvim i da se zakunu, i ondje, nekakvu osobitu knjigu čitajući nestane jednoga između njih, jer ga odnesu vile ili đavoli, ali oni ne mogu poznati, koga je nestalo. Takovi đaci poslije zovu se grabancijaši, i idu s đavolima i vilama, i vode

oblake u vrijeme grmljave, oluje i tuče. Grabancijaši su svi izdrpani. U Zagrebu su još u polovini XIX. vijeka grabancijašem zvali čovjeka, koji je znao izvoditi svakojake vragolije, no nije nikad nikomu nikakva zla učinio.[62]

Jagić je mislio, da je pričanje o grabancijašu od Hrvata kajkavaca prešlo k Madžarima. Profesor peštanskoga sveučilišta O. I Asbóth je potpunio Jagićevu raspravu[63] o madžarskom grabancijašu, ali tvrdi, da je vjerovanje i pripovijedanje o grabancijašima došlo od Madžara k Hrvatima. Sigurno se može reći, da Srbi poznaju grabancijaše preko Hrvata, jer u Srba nije bilo onakvih škola, kakve se zahtijevaju po narodnom pričanju za ove đake. Valja i to istaknuti, da je u tridesetim godinama devetnaestoga stoljeća napisao Munkači madžarsku komediju o grabancijašu u tri čina; ta se komedija prikazivala, ali nije do danas tiskana.[64]

Brezovačkomu je bilo do toga, da prikaže i prekori pogrješke tadašnjega života i tadašnjega načina obrazovanja. Uz ove pojave treba iskorijeniti i vjeru u natprirodnu moć grabancijaša. Oko toga su svakako nastojali mnogo svećenici, jer se to u prvom redu upravo njih ticalo. Pisac je znao grabancijaša đaka po pripovijedanju tako prikazati, da ga sad vidimo kao trgovca, sad kao putnika, koji znade svakomu, s kim dođe u doticanje, kazati njegovu prošlost, a i dobar dio budućnosti. On udara ravno na poroke i pogrješke lica, s kojima se u životu sastaje; pomaže drugima, uči ljude, samo njegovi nauci idu za tim, da se brine i za se i da druge bližnje svoje odvrati oda zla. Kad se tako radi, tad istom ima domovina pravu korist od svojih đaka i učitelja. Ako i jest istina gorka, on je kaže svakome, jer se tako ljudi ojačavaju u svojem životu. Sad se raspreda dijalog o istini, za koju kažu, da je u Ugarskoj poginula, a u Hrvatskoj još drijema. Građani se tuže, da đaci ništa ne uče i ne znaju, a opet se visoko dižu. Samo je to zlo, što i građanstvo nije bolje. Šoštar Smolko je htio dobiti od vraga novaca, ali mu ih nije pošlo za rukom naći, jer su ga đaci — kako on misli — smeli i tako ga isprebijali, da je morao dugo ležati. Ako on i nije našao novaca, ipak ih ima, koji su ih otkopali i bogati postali. Matijaš ga je upućivao, da Bog preko vraga ne će da daje ljudima novaca; no kad mu Smolko nije htio vjerovati, on će mu dati upute, kako će sigurno do njih doći. „Ris“ (čarobnički okrug) ima svoje značenje, pa se misli, da je ovo čaranje došlo k nama preko Nijemaca, u srednjem vijeku, što ne mora da bude.[65] U tom „risu“ na rasputici imao je Smolko sa svojim ljudima kopati blago. Došao je Smolko, ali i Matijaš, pa je na leđima Smolkovim duboko upisano, što znači ići tražiti od vraga novaca. Time se počinje drugi čin. Tu se sastajemo s pravdoznancem Jugovićem, plemićem po rodu, ali neplemićem po osjećanju i mišljenju — čini se, tip je tadašnjega plemstva hrvatskoga. Vjera mu nije ništa; sav život će biti lijep i ugodan, ako bude dosta novaca, koji će donijeti najrazličnijih zabava i bezbrižnosti. On bi htio da dobije bogatoga Vuksana (Kuzmana) kćer, samo ne može nikako do toga doći, jer je otac ne da. Taj Kuzman je tvrd i teško je k tome građaninu doći ponosnomu plemiću. Matijaš će mu biti na pomoći. Dat će mu neku travu, Jugović će metnuti od nje jedno pero pod jezik, i to će ga učiniti nevidljivim. Doći će Kuzman k Matijašu, Jugović će biti miran, jer ga Kuzman ne će vidjeti, pa će lako čuti, što o njemu misli. Jugović na to pristane, a Matijaš se veseli, da će ga moći isplatiti, „da nigdar više takovem bedastoćam veruval ne bude“. Dođe Kuzman, kojemu grabancijaš otkrije svoje mreže. Jugović kao plemić po rodu i nije drugo zavrijedio, jer u njega nema one plemenštine, koja sav ljudski rad privodi koristi domovine. Na usta Kuzmanova je pisac pokazao sav žar i ljubav spram domovine. U građanstvu je preteglo pijančovanje, nerad i nemoral, a gospoda ne valjaju. Odakle onda nade za napredak domovine? pita čestiti Kuzman. On je u tom razgovoru s Matijašem tobože nevidljivoga plemića Jugovića, koji je stajao u kutu, svega popljuvao, poradi čega mu se ponosni mladi plemić želi ljuto osvetiti. Evo jedne slike uzgoja tadašnjih Hrvata, ali nije još potpuna. Djeca se bogatijih uzgajaju u tuđim školama, odakle donose na rođenu grudu samo prijezir za sve, što je narodno, domaće. Više i u opće obrazovanije se društvo sasvim odreklo narodne nošnje. Sinovi plemića nijesu mnogo učili, a na svaki bi način htjeli zapremiti najbolja mjesta i časti u lakom životu, a ne će da se prihvate nižih poslova kod gospodarstva i da živu na svojim imanjima. Oni prepuštaju te poslove drugima u ruke, a sami dolaze na imanja, da tamo provedu dane u raskošnim, rastrošnim i zatornim zabavama globeći i uništujući narod, koji i onako jedva podnosi u najtežim brigama breme ovakva života gospodskoga. Dakako da u takvu životu nestaje vjere i morala i gospoda postaju ravnodušna spram svake vjere. Mlada gospoda rastepu dobro otaca, a onda da poprave svoja dobra,

traže bogatih nevjesta, da bi mogli i dalje živjeti, kako su i prije, u veselju i nebrizi. Tu nema ljubavi, tu nema života obiteljskoga, jer i djevojački uzgoj nije takvi, da bi mogao popravljati truhlost.

Mnoge bogate građanske kćeri udadu se za plemiće i gospodu, a tim se pogospode i ne će više da se obaziru na svoj građanski rod, već žive onako, kako se u njihovu novom stanju poprijeko svagdje živi. Obična građanka uči toliko, da znade čitati i pisati, nešto katekizma, dobro šivati, kad što presti, pa je sva obrazovanost ženska gotova. Dok je tako, nitko neka ne očekuje, da će u narodnom pogledu bolje biti. — U trećem su se činu sastali zagrebački građani propalice u gostionici za pokladnih dana, pa piju, kartaju se i drukčije zabavljaju. Među njih dođe Matijaš đak obučen kao trgovac, koji je prodao mnogo volova za veliku cijenu. Sjedne k njima i počnu se kartati. Propalice se dogovore, da će bogatoga trgovca oguliti kod kartanja. No što su oni njemu mislili učiniti, to on učini njima: odnese im sve novce, pa ih dade dvojici seljaka, koji su se tamo desili. Seljaci su se čudili, kako gospoda igraju i svoj novac bacaju u ludo, a siromah seljak mora trpjeti najveću oskudicu. U dijalogu se ističu mračne strane činovništva u službi; nije mu ništa sveto, a kad ne može svojom poštenom zaradom da živi, kako bi želio, onda se prihvaća i najrđavijih sredstava; njima služba ne daje toliko nagrade, koliko bi oni htjeli, za to ih ni najmanje ne grize savjest, kad ne rade u službi ono, što bi morali učiniti. Gospoda su nezadovoljna svojim položajem; kad bi mogla ljepše živjeti, ne bi im bilo žao ni njihova ljudskoga dostojanstva i časti. Grabancijaš to dobro znade, pa ih želi jedan put dovesti k svijesti, a misli, da će najlakše to učiniti, ako ih nagrdi. Jednoga učini magarcem, drugomu dade krmeću glavu, trećemu ogroman crven nos itd., već prema tomu, kako znade, da je postupanje i život pojedinca. Sva ta gospoda počnu izvoditi životinjske glasove. Kriv je svemu tomu coprnjak Matijaš, kojega bi htjeli da izbiju. No on, do sada trgovac, pretvori se u smrt, koje se oni silno prestraše.

Tu je Miklooušić mislio, da treba novi čin uvesti, jer mu se činilo, da je sad za rasplet svega ovoga potreban novi čin; Brezovački je i ovo, što dalje dolazi, ostavio u trećem činu. — Susjedi se rugaju jedan drugomu, kako je koji prevaren, dok napokon ne iziđe na vidjelo, da su svi bili prevareni. Jugović nije mogao Kuzmanu zaboraviti one uvrede, što ga je pred Matijašem svega

popljuvao. Kuzman je htio čuti razgovor Matijašev s Jugovićem, a kako je bio svojeglav, valjalo je i njemu pokazati, da nije mnogo bolji od drugih. K tomu je Matijaša uvrijedio. Matijaš ga spremi kao „štokfiš", da sluša razgovor, a Jugoviću se pružila prilika, da ga izbije. Sad se dignu sa svih strana tužbe na Matijaša. On im reče, da je svaki dobio ono, što ga ide; to im je učinjeno samo za to, da se u buduće ne dadu zavesti, nego da rade za svoju dobrobit i poštenje. Napokon im Matijaš kaže, da sve, što je radio, radio je ne kakvom čarolijom i natprirodnom snagom, već je učio u školama poznavati prirodne zakone, što ih može svak poznavati, koji marljivo ide u školu i trsi se, da što nauči. Neka mu slobodno to vjeruju, jer je on Grabancijaš đak.

Ova je drama u pravom smislu satirična drama na prilike svojega doba, kako ih je opisao i grof Oršić u svojim spominjanim uspomenama. Ako je vjerovati zapiscima o drami Brezovačkoga, te bi prilike bile u Hrvatskoj stvorene već tamo oko 1780., ali svakako u početku XIX. stoljeća su bile ovakve. Brezovački je u obliku krupnije lakrdije ismijevao pogrješke i slabosti društva svojega vremena. To je bila za svoje doba prava socijalna lakrdija, u kojoj se pisac svojim bistrim okom znao daleko uzdići nad one, koji su se zadovoljavali jednostavnim prevođenjem stranih pisaca. Pisac je razabrao duh svojega vremena, koje je tražilo ozbiljna i trijezna rada, što no vodi do zdrave obrazovanosli, do ljubavi domovine i ljubavi svoje narodnosti. U tom djelu nema fine komike i otmene duhovitosti, ali za to ima gorke satire i zdravoga čisto hrvatskoga kajkavskoga humora. Način izradbe ove komedije je jednostavan, kako je jednostavan i život onih lica, što u njoj dolaze, to je stil „prostonarodni", namijenjen tako zvanom nižem općinstvu. Razvoj čina, dikcija i način mišljenja teče u Grabancijašu tako prirodno, neprisiljeno i bez afektacije, da iz svake stranice progovara ona tradiciona kajkavsko-zagorska dobroćudnost i lagodnost. Narod, iz kojega su vađene crte za dramu, dobro je poprijeko prikazan, a to je i činilo ovu dramu omiljelom, premda pisac, (a i Miklooušić izdavši ovu dramu) nije postigao onoga, za čim je išao, bar u prvim godinama, kad je drama posljednji put izašla pred svijet.

Titu Brezovačkomu imamo najviše uzroka pripisati dramu „Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov", veseli izgrokaz u pet činova, a izdao ju je „vu novom pogledu na vnogeh želju" Toma

*

Mikloušić god. 1823. Šafařik, koji je svoje bilješke za noviju savremenu književnost kajkavsku dobivao od Mikloušića, veli, da je Miklouišć to djelo ispravio i kao posmrtno izdao na svijet.[66] Ova drama ne će biti izvorna domaća radnja, već nekakva preradba iz tuđe književnosti, a hoće da pokaže, kako su dva brata živjela pod istim krovom, imali su istoga slugu, ali se dugo poradi svoje nespretnosti nijesu mogli prepoznati. Sadržaj joj je nevjerojatan i neznatan. Ima toliko vrijednosti, što je prerađivač i njome htio šibati neke mane i pogrješke tadašnjega zagrebačkoga društva.[67]

Brezovački je još 1786. izašao pred hrvatsko općinstvo s većom radnjom dramatskom „Sveti Aleksij" u četiri čina. Ovo djelo već nije bilo za doba Miklouišćevo, jer on te drame nije htio preštampati; tada se i u hrvatskom životu tražilo drugo nešto, a ne samo dramatizovanje svetačkih života. U drami Brezovačkoga je prikazano ono, što Bollandus pripovijeda o životu svečevu, koji razmišlja o ništetnosti čovjeka i o smrti, a rado se odriče svjetske svjetske slave i uživanja. Ova je građa o sv. Aleksiju bila mila tema za pripovijedanje u srednjem vijeku, prelazila je i u narodno pričanje, a nalazi se i u starijoj kajkavskoj književnosti. Sva je prilika, da je ovo kakvi prijevod ili preradba od nekuda, sastavljena za prikazivanje siromašnim đacima, kako je to bilo u ovo doba u običaju, a prikazivalo se u kojoj kanoničkoj kuriji, gdje je bila krčma.[68] Može se to misliti i potvrđivati time, što imamo još stariju dramu „Lizimahuš", koju su đaci prikazivali 1768. mjeseca „velikoga travnja", napisanu hrvatski od isusovca Josipa Sibenegga, a za pravo je taj isusovac preveo radnju isusovca Charlesa de la Rue (1643.—1725). U „zavjetku" se nalazi sadržaj drame: Lizimak, kralj drinopoljski, koji se borio s Pirom za Maćedoniju, imao je sina Agatokla, s kojega je pomoću ukrotio i pokorio Moldavce. Taj je sin spasao oca iz neprijateljskih ruku, ali je napokon poradi laži i himbenosti maćuhe Arsinoe svršio u jadu i čemeru. To je Miklouišću bila već povoljnija radnja, pa ju je on izdao 1823.[69]

Iz ovoga je prijegleda najlakše moći razabrati, kako je bio slab odziv hrvatskih pisaca na Miklouišćev poziv, da se što više raširi domaća knjiga. Kao da nije ni bilo mlađe generacije, jer je morao pretiskavati starija i već poznata djela. Biskup Vrhovac nesumnjivo ovdje učini, da je za kratko vrijeme moglo izaći i ovoliko tih prijevoda, kojima je izdavač Miklouišć mislio uspaliti

ljubav za čitanje knjiga i podići domaću knjigu. Misao o rječniku morala je zaspati, jer nije bilo valjada pomagača, koje je mislio pribrati preko Jandrića i uz pomoć ga biskupovu izdati.[70] — U zabavnoj književnosti je Miklouišć pred svoju smrt priredio prijevod s madžarskoga jedne novele, koju mu je još 1823. predao Juraj Pavlinić, a to je „Zrinji Miklouš ili dogođenja Zrinji Miklouša, bana horvatskoga".[71] Poput drugih djela, što ih je izdavao Miklouišć, i ovo ima značaj pouke, jer se ističe pobjeda dobročinstva nad zlom. Samo ime Zrinjskoga je kao privlačiva poluga metnuto u knjigu, jer o tome licu ima malo govora, a još manje povjesne podloge.

Kako je spomenuto, Miklouišć je pjevao dosta oda, koje su tada bile u običaju kao prigodne pjesme, pa je i tom vrsti bio daleko više poznat kod svojih savremenika, nego drugi pisci. Kad je god. 1826. počela izlaziti u Zagrebu *„Luna"*, javio se Miklouišć i u njoj hrvatskom pjesmom, da istakne radost, što se zagrebačka vila diže, jer se počinju izdavati zagrebačke novine. Miklouišć je još u različnim prilikama dao po koju pjesmicu hrvatsku u taj časopis.[72]

Kukuljević nam je ostavio bilješku o Miklouišću baš iz doba, koje je imalo da započne novi život u Hrvatskoj. „Mi nađosmo starca (1830.) u svojoj sobi okružena knjigama, pismima i kojekakvim simo tamo pobacanim pokućtvom i gospodarskim oruđem. Primivši nas veoma ljubežljivo . . . i zametnuv s nama razgovor o našim naucima, preporuči nam toplim riječima, da čitamo hrvatske knjige. Pošten starac i ne pomisli, da osim njegovih i Lovrenčićevih knjiga tada ne bijaše uprav druge kajkavsko-hrvatske knjige, koju bi mladež čitati bila mogla, jer katekizmi, prodečtva, molitvene knjige i žitje svetaca nisu baš oni predmeti, kojima bi se svjetska mladež podjedno rado zabavljala, ostale pako knjige, čistom hrvaštinom pisane, ne bijahu tada zagrebačkoj mladeži ni po imenu poznate. Nagovaranje starca imalo je ipak tu posljedicu, da smo počevši od onoga dana, u konviktu stali ponajviše čitati barem ono malo hrvatskih knjiga, do kojih se dočepati mogosmo, da smo dapače i sami počeli pisati hrvatski, premda nas u školi o tom nitko nije podučavao".[73] Ovo je najbolji tumač, kako je bilo u Hrvatskoj i poslije Miklouišćeva rada — nebriga za narodnu stvar na svim stranama, jer nitko nije htio da povede kolo, kako bi trebalo. Miklouišć je umro baš u času, kad se spremao novi život u hrvatskoj književnosti. On je

preturio doba franceske vlade, on je vidio, kako su tamo u ilirskom kraljestvu uvodili štokavački govor u knjigu; on je doživio, da je Đurkovečki u svojoj hrvatsko-njemačkoj gramatici govorio o jednom zajedničkom govoru književnosti; on je vidio, da je Gaj mislio na reformu pravopisa; sigurno je čuo, da se snuju novine hrvatske — no nije prema svim tim pojavama pokazao osobite kakve svoje odluke, već se je gotovo povukao s polja književnosti poslije ovih izdatih djela. Što je hrvatski pisao, to su bile stvari duhovne, s kojima se nije moglo računati, da će pridići i preporoditi književnost. Možda se on uvjerio, da onako, kako je on radio, nije moguće preporoditi knjige; možda je i sâm razabrao, da kajkavski govor napokon ne će moći ostati govorom budućnosti za hrvatsku književnost — jer nije bilo ni čitalaca ni pisaca — pa je pod bremenom svojega rada i svojih godina počeo i napuštati svoje misli, koje su ga prije vodile i poticale k radu. Mikloušić je valjada vidio, da za četrdeset po prilici godina u Hrvatskoj njegov rad nije mogao naći nasljednika osim pisaca za duhovne knjižice, i to ga je moralo napunjati nepouzdanjem. Bi li on pristao uz novi pravac? Može biti da bi bio bacio pero, čekajući plodove novoga rada. Može biti, da bi on poput svoga druga Ignjata Kristijanovića radio i dalje u svojem starom pravcu ne shvaćajući novih ideja, jer baš nije pokazivao mnogo sklonosti za novotarije, kojih je bilo prilično i u njegovo doba u tuđini. Njegovih je rukopisa sigurno ostalo neizdatih, jer poslije njegove smrti nije bilo više vremena, da se ljudi zabavljaju onakom duševnom hranom, kakvu je kroz decenije pružao Mikloušić. — Istina je, mladi su prijatelji hrvatske knjige i poslije Mikloušićeve smrti isticali njega kao rodoljuba, koji je do posljednjega svoga daha branio obraz svoje domovine i radio oko hrvatske knjige i koji je podržavao svijest narodnu onda, kad su drugi drijemali.[74]

Jakob Lovrenčić.

I drugi jedan marljivi trudbenik htjede među kajkavcima raširiti poput Mikloušića knjigu. Sam se poput svoga druga potpisivao „istinski domorodec", a to je *Jakob Lovrenčić*. I njegov nam rad pokazuje, kako je ovim književnicima bilo stalo, da bude knjiga na njihovu materinskom jeziku, da se u njima što više istakne moralno uzgajanje, da pobude što više efekta u čitalaca; dubina misli se mnogo nije isticala.

Lovrenčić se rodio 1787. Bio je upravitelj gospodskih dobara, poslije je mirno živio u Varaždinu, gdje je i umro 27. siječnja 1842. kao građanin varaždinski i kao književnik.[75] Prvi njegov rad bijaše „Rodbinstvo, jeden veselo-igrokaz vu peterom dogodu, iz nemškoga na horvatski jezik prenešen" (u Varaždinu 1822.). I on je prvi svoj rad popratio predgovorom, u kojem se nada, da će mu domoroci oprostiti, što u djelo nije uzeo „visoki pisanja način", jer su domoroci za to još „preslabi, oni vre osvetlano govorenje poprijeti ne bi mogli, kojega niti isti pismeni varošani prav ne razmeju, i ovak vsu volju od čtenja horvatske knige pogubiju". Prosti opet čitaoci ne razumiju od toga ništa, već jedan drugoga pita, što je ovo, što je ono, te u nerazumijevanju napokon jedan drugomu rekne sasvim nešto drugo, pa se napokon „iz preveć osvetlanoga jezika zesmehavaju i norca delaju. I nut! Ovo je napredek i plaća toga prekorednog osvetlanoga govorenja!" Po njegovu mišljenju ne valja tako raditi, jer ovaj „visoki način govorenja" može građane dovesti do zaboravi običnih građanskih vrlina i ljubavi prema svome bližnjemu. „Naša domovina potrebuje pravedne i kreposne, ne pako z nakićenem govorenjem varašane, ar zadnješi samo na vlastitu hasen grabiju, i jesu jako pogibelni i celomu človečanstvu, kajti srce i vmertelnost (umrlost) svoju čisto za nemar navadni su imati". On ovim djelom, veli sam, nije mislio bog zna što osobito postići; on se nije htio pokazati kao čovjek raznostran za to, što se bojao, da bi takvim radom svoju braću „nekuhanu napravil", a od pametnih „domorodcev odurnost bi sebi priskrbel"; on nije nakanio pisati ni o vilama ni o kakvim tablicama, po kojima se budućnost doznaje, što drži da je „najoholneši čin jednoga vmertelnoga (umrloga) človeka". Lovrenčić hoće da dade svojoj domovini „dar ljubavi", kojim će domovini biti od koristi. — Ove nam riječi piščeve govore, da je on mnogo cijenio ovaj svoj rad, koji u istinu nije zasluživao tolikoga pouzdavanja u sebe, jer je pisac već u natpisu pokazivao, da to nije izvorna radnja, već prijevod Kotzebuove drame.[76] Vrijedno je istaknuti, da je Lovrenčić onim svojim isticanjem vila i tablica mislio Mikloušićev „Izbor dugovanj", koji mu nije bio po ćudi, budući da je u tome nazrijevao varanje svijeta. A vrijedno je to i za to napose spomenuti, što nam nekako otkriva još jednu nevolju u neimaštini kajkavske hrvatske književnosti. — To je jedna od boljih Kotzebuovih drama, u kojoj se

ističe sila bogatstva, a izrugava se onima, koji se klanjaju novcu. Glavno je lice brat, koji se obogatio u Indiji i povratio se u Hrvatsku, gdje se pred druga dva brata pokazivao kao siromah. Taj bogati rođak iz Indije je idealno lice u čitavoj komediji.

Svoj put Lovrenčić nastavi u „Kratkim dobreh držanj pripovedanjima", što ih izdade 1824. u Varaždinu. To su moralne pripovijetke, kojima se hoće postići, da se ljudi okane pogrješaka, što su se zavukle među društvo kao crv. Pisac je, valjada po svojem izvoru, koji će biti u njemačkoj književnosti, izašao pred svoje čitaoce s velikim moralisanjem, što je duhu našega svijeta za onda odgovaralo, ali nije bilo podobno, da potiče svijet na veće razmišljanje o sebi i o svojim zadacima. U istom je pravcu i knjižica „Kratka deset zapovedih božjeh pripovedanja" (u Varaždinu 1825.), kojoj je izvor u njemačkoga pisca Eckartshausena.[77] Predgovor nam piščev kaže, da je kratka pripovijedanja izvadio iz njemačkih knjiga, ali ne za to, što bi bio „kakov klošterski človek, da bi po tom na moj melin vodu vlekel", već za to, što mu je kao ocu u prvom redu do toga, da hrvatska djeca budu dobra, poštena i radina.

Za sve ove poslove nije dobio ni polovicu troškova, što je bio uzrok, da je do 1830. šutio. Bilo je domoljubnih sinova, „koji su vruću želju imeli materinski svoj jezik (koji s plodnostjum reči tak dobro kak vsaki drugi dičiti se po pravici more) podignuti i izvisiti — i gaziti ga ne dati — ali z golemi rukami nikud nikam dalje dojti nisu mogli, ter tak vu vremenu najlepše dobe svoje — i vu najmarljivešem posluvanju prestati morali su". Tako se tuži naš Lovrenčić u svojem prijevodu „Predsud zvrhu stališa i roda", što ga je napokon izdao neki domorodac M. T. V.... h o svojem trošku u Varaždinu 1830. na korist „predragoga naroda horvatskoga".[78] Čin ove drame Eckartshausenove se kreće u višim društvenim krugovima, a voditelji su akcije ljudi iz nižih krugova. Demokratska se žica vidi iz posljednjih riječi grofa Pravomira, kad kaže: „Dragi priateli, bratja moja Horvati! Pravo veselje ima se lestor jedini kreposti zahvaliti, a prava istinska krepost zameće predsud zvrhu stališa i roda..." Dobrota srca je prvo kod svakoga, pa i kod „pravdoznanaca, koji istinsko domovini i človečanstvu hasneti hoćeju", moraju imati srce tako dobro kako i glavu — što se uči iz dobrih knjiga. Samo niži imadu plemenita ćućenja, plemenite težnje; gospoda su moralno slaba, ili ako i

među gospodom ima plemenitih srdaca, to se može reći, da su bijele vrane. Ipak svijet drži gospodu nada sve vrijednom, budući da za seljaka misle, da ima jedva pravo da živi na zemlji. Takve misli njemačkoga, inače slabo poznatoga pisca među njegovim zemljacima, godile su Lovrenčiću, kojemu se činilo, da bi se prijevodom ovakve drame dalo štogod popraviti i kod kuće.

Na osvitu novoga života iznio je 1833. Lovrenčić svoga Adolfa ili kakvi su ljudi. Za ovaj čas je značajan njegov predgovor. Do sad je izdao četiri knjižice, ali su mu poslovi „na tuliko zavrženi — kak si morti (može biti) vnogi horvatskog naroda črni neprijatel vu sebi misli". Još ima u Hrvata ljudi, koji se nesebično brinu žarkom ljubavlju za svoj narod. Nebrige i prigovora bilo je još uvijek na hrvatsku knjigu, a ovaj se požrtvovni čovjek morao opravdavati i odbijati osvade: „Jedino, kaj za vezda ovde valuvati imam, je, da ja nazočnu ovu knižicu pod imenom Adolf ili kakvi su ljudi, ne dajem van za prevejance — nit ja pišem za prefrigance — ar to velika prevzetnost bi bila od mene, da bi ja za takve ljudi pisal, koji punu glavu z francuskemi i madžarskemi knigami natovarjenu imaju, a v teh pako srca za pravi svoj materinski jezik nit jedne truhe (truna) nemaju. — Ja pišem za bratju moju Horvate — pišem za domovinske prijatele — pišem za srca, koja su nedužna i priprosta, kak ista narav. Pisati znamenuje z vnogo ljudi na jedan put govoriti — njim nutrešnja ćutenja otkriti — njim povedati, da žive v sredini med Horvati bitje, koje opet bitja k sebi primerna išće". „Morti dojde gda teda srečno to vreme, koje te — preljubljeni človek horvatski — iz te škure tmine na svetlost spelja (izvede)!" Lovrenčić je znao za one, koji su radili oko novoga duha, pa im za njihov trud izriče srdačnu hválu. U toj knjižici je glavni pravac isti, kako i u starijim spisima ovoga pisca; on nikako ne voli da se kreće među gospodskim svijetom, već sve upravlja korake k narodu, koji će društvo hrvatsko podmladiti. On u građanskom i seljačkom svijetu nalazi najviše snage duševne, pa ako je taj svijet zapušten, treba ga pridići, i on će moći nositi one terete društva, koje tvori narod. To su bile rijetke misli u tadašnjoj gospodskoj Hrvatskoj.

Spominjem posljednje djelo Lovrenčićevo Petricu Kerempuha (1834.), koje je kao šala, ma da je rađeno po njemačkom izvoru kao i sva djela ovoga pisca, ipak toliko zadobilo čitalaca, da su se našli i prerađivači, koji su poprijeko hrvatski kajkavski original

više kvarili nego popravljali. Kad su počele u Zagrebu izlaziti hrvatske novine 1835.. Lovrenčića ne nalazimo među onim ljudima, kojima je bilo pred očima, da na drugi način izvedu preporod narodni, nego li ga je sebi zamišljao i Mikloušić i Lovrenčić.

Ignjat Kristijanović.

Ako i ide rad *Ignjata Kristijanovića* (* 1796. † 1884.) i poslije hrvatskoga preporoda, ipak nam ga valja ovamo ubrojiti, jer poprijeko sve ono, što je on radio za Gajevih vremena i poslije do svoje smrti, uvijek pripada više ovomu vremenu, nego li vremenu, koje se s pravom mora nazivati doba preporodno. Kristijanović je od svojega ujaka Mikloušića primio kao u baštinu njegovanje kajkavske književnosti. Dok su se drugi kajkavci povukli s književnoga polja, kad im se činilo, da ne mogu pristati u novo kolo i da ne mogu napustiti svojih starih navika, Kristijanović je svom svojom prirođenom otpornošću ostao do kraja plodnim piscem kajkavskim i u ono doba, kad više nije nitko gotovo ni mario za književne produkte na tom dijalektu. On se već dosta rano počeo baviti hrvatskom knjigom pišući i prevodeći nabožne knjige (prva 1826.). Vjerovat ćemo Kristijanoviću, da je on poput svoga ujaka Mikloušića mogao pisati do god. 1835. pod svoje ime „istinski domorodac", kako ćemo mu vjerovati, da su ga neki prijatelji domovine (u prvom redu valjada svećenici) nagovarali, da prevodi s njemačkoga i potpunjuje i onako slabu književnost hrvatsku. Duh vremena je bio takvi, da su i prvi ljudi oko književnosti bili zadovoljni, ako se nalazilo prijevoda svetoga pisma, koja gramatika, pa nešto drugih knjiga moralnoga pravca i onakih čisto duhovnome životu namijenjenih. Kristijanović je ovakvim potrebama nastojao zadovoljiti. God. 1830. je izdao zbirku propovijedi, oko kojih se trudio jedanaest godina pod imenom „Blagorečja za vse celoga leta nedelje", a imajući kod toga na umu dati svojim zemljacima obrasce obrađena književnoga jezika i upravo rijetku knjigu. Njegovi drugovi svećenici bili su mu sigurno zahvalni za ovaj prijevod s latinskoga i njemačkoga jezika, ali sama hrvatska mladež, kojoj bi trebalo tražiti putokaz u toj knjizi, kao da nije mnogo marila za ono, što je Kristijanović želio za nju učiniti.

Preko Mikloušića upozna se Kristijanović sa slavnim već Pavlom Josipom Šafařikom, te mu je sigurno pomagao kod poslova književnih. Vidi se to iz pisama od 1831. do 1834. godine, kad se valjada Šafařik s njime raskrstio, budući da je u toga čovjeka vidio nerazumijevanje novih prilika i njihova značenja. Kopitar je u ovo doba postajao već žestoki neprijatelj novotarija želeći, da svaki dijalekat ima svoje pravo na književnost, a to je i onako dosta otpornomu Kristijanoviću dobro dolazilo, kad je imao na svojoj strani ovakva čovjeka, poznata u čitavom slovenskom svijetu. Kristijanović je ostao vjeran svome narječju, a kao utuk onomu, što je zasnovao mladi Ljudevit Gaj sa svojim drugovima, imala je biti „Danica zagrebečka", koju je Kristijanović od 1834. do 1850. marljivo izdavao. To je njegovo najbolje i najzaslužnije djelo, u koje je kao u godišnjak sabirao različne poučne članke za puk upućujući ga u vjeru, gospodarstvo, ljekarstvo, povjest itd., donoseći ujedno i pjesama, narodnih poslovica iz kajkavačkih krajeva. Tu je prevodio i sv. pismo, što ga u odlomcima i napose izdavao. Koliko je on ozbiljno mislio, da će moći kajkavski govor zadržati u književnosti hrvatskoj, vidi se najbolje odatle, što je po uputi Kopitarovoj god. 1837. u Zagrebu izdao njemačkim jezikom pisanu gramatiku kajkavskoga narječja, a u god. 1840. još dodatak toj gramatici. Ovo je bilo više kao prkos onima, koji su prihvatili štokavsko narječje. On je na ime baš u ovo vrijeme sklopio usko prijateljstvo s Kopitarom, koji je upravo strastveno zagovarao kajkavsko narječje kao književni opravdani govor za Hrvate. Kristijanović se mnogo bavio sakupljanjem starih novaca, ponajviše zlatnih i srebrnih, da ih ostavi svojoj domovini, koju je žarko ljubio uza sve to, što je odbacivao one ideje, koje su naš narod podigle iz mrtvila.[79]

Ovi i neki drugi neznatniji književnici nijesu mogli uspjeti, jer mlađi svijet nije imao u njih povjerenja. Oni nijesu poznavali „duha vremena i ljepšega genija znanja", kako je to Gaj u prvim svojim listovima pisao Šafařiku. I Šafařik je priznavao Gaju, da mu je mišljenje ispravno, jer je potreban zajednički rad, kojega ne vode onakvi interesi, kakvi su vodili Mikloušića, Lovrenčića i druge. Ovi su pisci mislili samo na sebe i svoj kraj, bili su puni predsuda i pobožnosti, čime su samo podupirali drijemež, koji je vladao u hrvatskom društvu. Sasvim je razumljivo, da su tako radili, ta njihova im obrazovanost nije dopuštala drugoga rada. Zasluga je njihova u prvom redu to, da su svoje zemljake sjećali, da su Hrvati i da imadu svoj jezik. I taj uzrok učini, te Hrvati imadu nešto svojih knjiga, koje je Šafařik nazivao kašom, kojom

treba da se hrane djeca, kakva su bili Hrvati u doba rada ovih predstavnika hrvatske književnosti.[80]

Nije čudo, da je ovo opravdano shvaćanje rada Mikloušićeva, Lovrenčićeva i drugih. Naši pisci, koji su najvećim dijelom bili svećenici, nijesu u propovijedima i poučavanju puka zastupali drugih interesa do onih, koji su kod ovakvih ljudi i davno prije dolazili do riječi; oni se nijesu obazirali na ovaj svijet i na njegove dnevne potrebe, na uređenje ljudskih i narodnih odnošaja; svuda se isticala samo pogrješka — što u ostalom nije najveće zlo — ali se nijesu pokazivali i otkrivali lijekovi, da se dođe do zdravlja. Moglo bi se reći, da ovi naši trudbenici oko narodne prosvjete prije 1830. god. nijesu od velikih događaja svojega vremena niti što naučili, niti što zaboravili upravo onako, kako je bilo kod onih, koji su vodili riječ o sudbini domovine. Naša stara pogrješka se i ovdje pokazivala. U politici je formalizam bio odlučan. Mikloušić se zadirao za formalizam pravopisni. Tako su se, kako će se poslije vidjeti, sile trošile na formalnosti više godina; gotovo svi su mislili i u ovo doba, da će poslije uređene formalne strane sve drugo doći samo po sebi. U pjesmama prigodnim do 1830. godine ne nalazi se ništa drugo nego forma ističući ovdje kako i u drugim spisima svoje staro pravo, kojega se nije nitko držao. Ova generacija bijaše naučena tek na koju priznaju, ali nije imala smisla za ono, što je evropski svijet pokretalo: da se otrese drevnih formalnih strana svoga života.

Samo pod ovim dojmom možemo razumjeti, da su pisci iz Slavonije išli svojim putem, a u Dalmaciji da i nije bilo, može se reći, nikakva zanimanja ni rada u književnosti. Od Matije Petra Katančića († 1825.), premda čovjeka učena i obrazovana, ne može se očekivati, da bi se poveo za prvim predstavnicima tuđih naroda, kad je on odrastao u našim prilikama. Zanimala ga povjest, numizmatika, ali duh Josipova nastojanja ne mogaše ovoga duhovnika presvojiti. Njemu je više godila imitacija grčkih i rimskih pjesnika nego narodna poezija; on je volio u svojoj ćeliji prebirati knjige i prevoditi na „slavensko-ilirički" jezik bibliju, nego li zagledati u dušu i život narodni. Za narodnu je stvar još uvijek bio bolji Satir Matije Antuna Reljkovića, nego li spisi Katančićevi, koji i nijesu bili pisani narodnim jezikom. Kako je radio Katančić, tako su radili i drugi. A malo ih je i bilo na početku XIX. vijeka u Slavoniji, koji su mislili na poeziju, već su se voljeli zabavljati

prozom i poučavanjem naroda u moralu, gospodarstvu ili drukčije kako.

U početku XIX. vijeka bilo je brige oko rječnika, oko gramatike, ali kako i bio taj posao dobar prema svojim prilikama i koliko je god mogao pokazivati književnicima blago narodnoga jezika, nije od golema truda Apendenijeva, Voltićeva, Stulićeva bilo mnogo koristi. Za pravo ojačavanje narodnoga duha nijesu donosile pomoći niti gramatike, koje su bile namijenjene u prvom redu školi i školskoj potrebi. Franceski je rad u hrvatskim krajevima mogao tek potomstvu govoriti, jer su savremeni naši ljudi bili i odviše uzrujani svim onim, što je francesko ratovanje među konservativne i mirne duhove donosilo. U Dalmaciji je doista bilo dosta Hrvata, koji su prionuli uz ideje franceske; no prekratko je vrijeme bilo tamo francesko gospodstvo, da bi moglo bilo znamenitije utjecati na razvijanje književnosti, budući da joj je već bilo prilično nestalo traga i glasa u dalmatinskim gradovima, tim negdašnjim preporoditeljima hrvatske knjige. I sam je Dubrovnik spao upravo na niske grane kako u političnom tako i u književnom pogledu. Jedni su mislili na svijet izdati Gundulićeva Osmana, a drugi su razmišljali o svojoj prošlosti ne usuđujući se raskrivati koprene, koja je pokrila negdašnju slavnu republiku. U doba rada Mikloušićeva i njegovih drugova još je tamo bio najpoznatiji po rodu Francez Marko Bruerović, koji je kao dijete došao s roditeljima u ovaj prije slavni grad. No i njega je čekala sudbina drugih, jer nije svojih, više puta i dobrih pjesama sâm izdao, već su morale izaći tek poslije njegove smrti (1827.). — Istina je, da su bila teška vremena; ali je istina i to, da su pisci osim onih iz uže Hrvatske osjećali moćnu onu zajednicu, koja je došla do realnoga izražaja u Napoleonovu kraljestvu ilirskom, za koje je Slovenac Vodnik ispjevao svoju pjesmu Ilirija oživljena. Oni su govorili o jednom jeziku iliričkom, o jednom narodu, ali je to premalo bilo za one kajkavce Hrvate, koji su u tom ilirskom kraljestvu vidjeli svoga najljućega neprijatelja, pa darivao ih on i potpunim narodnim duhom i narodnom prosvjetom. Pisci kajkavci toga zajedničkoga imena gotovo nigdje ne spominju, oni ne mare za zajednicu, a to je bilo ono stanje, kad je svaki grad, svaki kraj za sebe živio. No moraju se napose baš s ovoga pogleda spomenuti dva čovjeka, a to je već poznati Đuro Šporer i župnik Josip Đurkovečki.

Đuro Šporer-Matić.

Šporer je god. 1823. izdao „Almanak ilirski“,[81] a potpisao ga kao Matić. Šporer je po zanimanju bio liječnik. Uvod njegovu djelu bile su riječi iz Gundulićevih „Suza sina razmetnoga“.[82] U ovoj maloj knjižici poslije koledara nalazi se „pridgovor“, u kojem se s obzirom na književnost čitaju i ove riječi: „Razdruženje i nesklad među nama svako narodsko napriduvanje sustavlja. Skoro svaki, i vele umni Ilirac, po svome samo izgovorenju, kojeg on navadan jest u jeziku peljati, pismo svako čitati hoće, ne uzemši si truda promisliti: da tako razumni puk, kojeg besedenje i pismo posvem jednako bi bilo, ne biva, da različita izgovorenja, i prigibanje riči više vrstno, veliko bogatstvo jezika iskaže, koje s vrimenom samo i kroz često iskušanje, što dobro, lipo i moćno vu njemu jest, odabrati dopusti i tako svrhu želnu dostići učini“. Poslije toga udara na one, koji zanemaruju svoj „slavni priugodni materinski jezik“, a uče druge jezike, i kad govore, miješaju sve, jer se ne trude ni da svoj materinji dobro nauče, a kamo li druge jezike. „Za to ako i knjiga koja na svetlo stupi, nju s omrazom odhite, kažući, da to razumit ne mogu, jer po načinu njihovog govorenja složeno nije; tako svaki spisitelj oplašiti se mora, ar on ne samo jednoj državi, nego cijelom narodu pisati nakanjenje ima“. Već uvod u knjižicu uzet iz Gundulića govori o poznavanju piščevu starih dalmatinskih pjesnika; no Šporer nije samo kod toga ostao. On je uzeo dvije pjesme u svoj almanak i opet iz stare knjige, a to je „Od vilah slovinskih“ i „Od zle žene“ iz „Kite cvitja razlikoga“ od Ivana Ivaniševića, samo ih je prema svojoj potrebi nešto izmijenio, ističući u tim izmjenama žarko domoljubno čuvstvo.[83] Ističe pred svijetom okrunjenu vilu slavnoga Dubrovnika, a to je vila „od starine plemenita nad sve ine“. Tako je on tom pjesmom htio da pokaže, gdje bi imao biti početak rada; to je sasvim u duhu onoga vremena, kad se pokazivalo na prošlost, za kojom bi imala doći bolja budućnost. Osim ovih pjesmica ima još dvije pjesmice, prijevod s franceskoga pripovijetke „Almanzai“ i manje istočne alegorije poučnoga sadržaja.

U ovoj knjižici je, kako je već istaknuto, Šporer upućivao na zajednicu jezika i naroda (vila 13.) i na osnove, koje bi mogle pomoći u preporađanju hrvatske knjige. Šporer nije u svojem spisu upotrijebio govora svoga kraja (on je rođen u Karlovcu), već se prihvatio onoga govora, koji bi mogao biti zajednički svim Hrvatima, a to je štokavsko narječje, najbliže govoru u Slavoniji, premda nije čisti govor štokavski. K tomu je on primio i drugo ime, koje su naši pisci kajkavci poznavali za svoje spise, ali u latinskom jeziku pisane, a za narodni ga govor nijesu upotrebljavali. To je ime bilo *ilirsko*, po čemu je Šporer u istinu bio prvi prethodnik Gaju. Za Šporera ne postoje razlike plemena, već samo jedinstvo. A to je za god. 1823. bilo još prerano, jer se tek iza desetka godina o tome povela riječ, koja je to pitanje za Hrvate i riješila u njihovu književnom radu. Izjava u neku ruku sličnih Šporerovim bilo je i prije, ali su ostajale neuvažene.[84]

Josip Đurkovečki.

Josip Đurkovečki (* 1764. † 1832.), župnik u Samarici, izdade u Pešti godine 1826. „Jezičnicu (gramatiku) horvatsko-slavinsku“, koja je pisana kajkavskim narječjem, ali isprepletena čudnim mislima za pisca kajkavca.[85] Kao da je Đurkovečki već znao za onaj pokret, koji se javio među Srbima, Česima i Slovacima, premda je lako moguće, da je i s obzirom na rad Madžara osjećao potrebu izaći pred Hrvate s mišlju, da ne treba zdvajati o hrvatskoj knjizi. „Samo jedino još, i ovo želeti je, da vu poravnanju i osnaženju svojega jezika plemenitoga trudbu položiti ne bi prepustil, na kojega snaženje od vseh stran hvale vredni pravi i verni prijateli i ljubiteli očevine i jezika horvatsko-slavinskoga vre (već) jen put dižeju se, i z svojem van davanjem knig poradi osnaženja jezika na plemenito putuvanje spravlaju se“. Koliko je u Đurkovečkoga bilo ljubavi za narodni i što čišći govor u knjizi, ne pokazuje nam tako sama njegova gramatika, kako njezin predgovor. Njemu je hrvatski jezik tako bogat riječima, da drugoga takoga jezika nema na svijetu, jer ako se u jednom dijalektu ne može sve kazati, eto ti drugoga narječja, gdje ćeš moći ono, čega nemaš u prvom govoru, naći, jer svi ti dijalekti uzeti zajedno „jesu čuvari jezika slavinskoga i početnoga“. On je za to, da se hrvatski jezik očisti od tuđih riječi, a slovenske riječi treba prikupiti u jedno, pa će se svi slovenski jezici prozvati jednim jezikom, kako je to i u davnini bilo. Za nj je prva briga čišćenje jezika; kad se to provede — a potrebno je što prije to izvesti — onda potomstvo

ne će ono trpjeti, što se sada trpi. Dok se to provede, doći se do sjedinjenja „narodov bližneh“, što će biti spas domovini. On poziva u jedno kolo i one Slovene, koji ne pripadaju rimskoj crkvi, već grčkoj. Ima „Slavincev“, koji su odcijepljeni od „Rimlanov“ „vu kolendareh, posteh, navade brade ne briti, ženiti se, vu kojeh vera ne stoji“ ; no oni mogu to lako odbaciti, kao i svoje pismo, koje nije njihovo, nego su ga primili od Grka. Neka bude jedan Bog, jedan krst, jedan jezik, jedno pismo, pa će se razdružena braća združiti u ljubavi. — Pogledi Đurkovečkoga bili su daleko širi, nego pogledi drugih književnika hrvatskih. Zahtijevati, da u slovenskim narječima tražimo ono, čega nemamo kod kuće, to je misao, koju je Jan Kollár propovijedao, nalazeći u njoj životne snage za sveslavenstvo.[86]

Istina je, da je naš Đurkovečki bio i sa svojim pozivom svih Slovena u jedno kolo onakav, kakvima je Šafařik držao i druge svećenike književnike u Hrvatskoj, no u drugom je pogledu on nad Mikloušićem i njegovim društvom, jer zahtijeva zajednički pravopis i zajednički jezik, što je u ovo doba priličnoga mrtvila — osobito s obzirom na ove stvari — bilo upravo neobično. U seoskoga župnika godine 1826. naći misao, da je sa slovenskim jezikom moći ići „po celom svetu bolje, kak z nijednem drugem“, jer je slovenskoga naroda više, nego ikojega drugoga naroda za sebe, to je svakako ona žica, koja se izvijala iz rada Šafařikova, Kollárova pa se za koju godinu prenijela i u Hrvatsku. Da je zagrijevala župnika udaljena od svakoga većega središta kulture i rada, znak je, da se osjećala potreba takva spasonosnoga rada i da su prve zrake o moćnom slovenstvu počele i k nama dolaziti. Ipak je trebalo još koju godinu počekati, da se pojave plodovi ovakvih misli i ovakve nauke s oslonom na svu braću, a ne samo na najbližu.

Novina nije bilo, osim „Lune“, pisane njemačkim jezikom, a ni taj se časopis nije obazirao na domaće potrebe i pojave. Duhovi su bili uzbuđeni već samim događajima, bilo je ljudi, koji su uviđali, da ovako ne će dugo moći ići — ali nije bilo čovjeka, koji bi znao naći pravi izlaz, koji bi se postavio na čelo svim nezadovoljnicima i pokazao im kao vođa put i odredio pravac.

Kulturne su prilike odgovarale političkomu životu, ali kako u politici nije bilo čovjeka, da sabere oko sebe nadarenije i bistrije glave, koje bi razbirale prave potrebe narodne, tako ga nije bilo

ni za književnost. Sasvim se raskrstiti sa starim načinom, to se nije nitko usudio učiniti od starijih, jer je valjada svaki osjećao, da nema snage i pouzdanja u svoj život, da bi započeti posao mogao provesti. Godina 1830. je donijela spis mladoga pravnika Ljudevita Gaja, koji je sa svojim društvom shvatao potrebe narodne i započinjao novo doba u Hrvatskoj. Da se odmah, čim je Gaj izašao pred svijet sa svojim spisom, jave daleko veći rezultati u književnosti, nego li su ih mogli stvoriti svi ovi dosadašnji radovi, to bi bilo preuranjeno i očekivati: trebalo je istom stvarati ljude, a s njima i društvo, da do toga dođe. Koju godinu počekati — u životu jednoga naroda nije mnogo, kad mu ne prijeti pogibao, koja bi ga izbrisala s lica zemlje. Kad se pravo upozna, kakvo je stanje nastajalo, onda će se moći i uspješnije raditi. Ovaj je čas nadolazio, jer su Hrvati i sami opažali, kamo ih vodi konzervativno popuštanje u politici i konzervativno čuvanje tradicije u književnosti. I s ovom zabrinutošću, ali ujedno s nadom na što uspješniji rad, prelazimo dalje u razvijanje hrvatskoga života.

GLAVA III.

Hrvati odlučno brane stara svoja prava.

Od 1830—1836.

Jačanje političke svijesti u Hrvatskoj.

U zajedničkom saboru godine 1830. padale su riječi, da je Hrvatska samo dio Ugarske i da se Hrvatska mora držati onoga, što vrijedi za mater-zemlju, t. j. za Ugarsku, u svakom pogledu, pa i u pogledu državnoga madžarskoga jezika.[1] Madžari su uza sve to javno još i sada u saboru priznavali, da ima njihovih zastupnika, koji bi morali otići iz zastupstva, kad bi madžarski jezik i kod njih bio jedini jezik za rasprave,[2] a velikaši su se stvaranju isključivoga jezika protivili, jer za to da nije još došlo pravo vrijeme. Ban je hrvatski u velikaškoj kući napose za Hrvatsku spomenuo kao zapreku uvedenja madžarskoga jezika neznanje toga budućega državnoga govora.[3] Ipak nije bilo čovjeka u saboru, koji ne bi priznavao prava narodnomu govoru i širenju narodnosti. Samo demokratskom duhu madžarskih poslanika županijskih imadu Madžari zahvaliti, da su se počele čvrsto rušiti one ograde, koje su dijelile narod od svoje gospode. Zastupnici su isticali potrebu preokreta života u narodnom duhu odozgo, a raspravlja li se u saboru ovako ili onako, ako gospoda žive po svojem starom običaju — to nema nikako pravoga značenja za sve demokratske i narodne težnje. Trebalo je madžarizaciju svagdje provoditi: u crkvi, u školi, u uredima, a to mogu gospoda i na svojim imanjima kod svojih činovnika. Tako se našao jedan zastupnik, kad se tražilo, da se u zaladskoj županiji odcijepi jedan dio županije ispod uprave zagrebačkoga biskupa, te je zahtijevao da se postupa tako, da se samo onaj namješta u službu u ovim krajevima hrvatskim, koji znade madžarski.[4] Od Hrvata nije nijedan protiv ovoga postupka ustao. Kad je na red došlo pitanje

o građanskim pravima u Hrvatskoj za protestante, ustali su hrvatski ablegati, pa je Zdenčaj istaknuo, kako savezna kraljestva — socia Regna — imadu svoja municipalna prava, po kojima se ne može ovo pitanje na prečac riješiti. To je pitanje potaknuto pod kraj saborovanja, i jer ni svi Madžari nijesu bili za to, da se Hrvatima narine zakon, za koji hrvatski poslanici nijesu dobili upute, odgodilo se riješenje toga pitanja do slijedećega sabora. No mora se istaknuti, da Hrvati u svojem postulatu na zahtjev Madžara mjesto „socia Regia“ dopustiše za Hrvatsku i Slavoniju naziv „Partes adnexae“, sjedinjeni dijelovi,[5] što prije nije bilo tako mnogo u običaju, kako je od sada postalo kao zakonito.

Madžari su i u drugim prilikama govorili protiv specijalnih zakona hrvatskih i udarali na samostalno shvaćanje Hrvata, pa su neodlučni hrvatski izaslanici mogli god. 1831. doista u svojem saboru izjaviti, da su sada još spasili svoje zakone, ali je pitanje, hoće li se to moći u buduće postići. Sami su ih Madžari upućivali na duh vremena, ali toga njima znati i razumjeti još nije trebalo. Položaj i mišljenje hrvatskih zastupnika prikazuje profesor Smičiklas[6] ovim riječima: „Činilo se je, kano da će strah prevladati i oteti hrvatskom plemstvu ono malo snage, što mu je jošte ostalo na uskom stanovištu preostalih osebujnih prava državnih. Činilo se dapače, da će u samom gorkom plaču za starim slobodnijim i boljim državnim životom sami Hrvati zagušiti svaki pokret novih misli o preporodu zemlje i naroda! Samim se Hrvatima pričinjalo, da su Madžari toliko jaki i svemožni, da im ovaj put odoljeti ne će biti moguće, kada poslije četrdeset godina priprave za preobnovu cijeloga državnoga ustrojstva sada sam kralj dozvoljuje i traži, da se reforme zakonitim putem u saboru pretresuju, koji je obećao sazvati za god. 1832.“

U madžarskom je plemstvu preotimao mah demokratski duh. Zastupnici su već na saboru 1830. godine tražili, da za reprezentaciju i sabor nosi troškove plemstvo, jer za što da seljak plaća ono, što njemu ne donosi nikakve koristi — a sabor gospodski mu zaista nije ništa dobra učinio. Ovo se nije provelo, budući da se ni madžarski zastupnici nijesu bez ovlasti usuđivali svojim izbornicima tovariti poreze. Ali svakako je već to bio jedan korak, i to znatan korak, kojim se imalo poći u pogledu državnih reforama. Hrvatski su zastupnici bili zadovoljni, da u njih nitko nije dirao, ta oni su i onako dobro znali, kakvi su njihovi izbor-

nici u tom pogledu, kako i u svem onome, što se odnosilo na pitanja promjene starih prava.

Hrvatskim zastupnicima bijaše sigurno poznato, kako je madžarska akademija počela ozbiljno raditi oko unapređivanja narodne književnosti, ali to ih nije smetalo, da oni ne pomišljavahu na jednaki posao kod kuće. Valjada u nadi, da Madžari ne će zadirati u stare committing stališke „pravice" i god. 1831. varaždinska županija u svojoj skupštini određivaše, kako se imade učiti madžarski jezik.[7] I sabor se hrvatski bavio oko pitanja školstva, no uređuje sve drugo više nego pravac, kojim bi se imalo učvrstiti narodno obrazovanje. Škole ni od sada nijesu bolje, nego su prije bile, poradi čega se iz domaćih zavoda nije moglo očekivati takvih sila, koje bi mogle što prije promijeniti tečaj domaćih poslova. Hrvatski stališi nijesu još imali snage, da se postave na svoje noge i da rade za svoj jezik; oni još uvijek računaju s potrebama madžarskoga jezika i za nj se više brinu nego za svoj. Ističu doduše, da im je madžarski jezik „nepoznat", da ga za državne poslove svoje ne će primiti, ali mu za potrebe zajedničkih poslova u potankosti određuju vrijeme obuke u školama.[8] Ipak se opaža neki drugi odlučniji duh poslije god. 1830.

U instrukciji se zagrebačke županije (12. rujna 1832.) izaslanicima za sabor dao naputak, da traže pripojenje Dalmacije Hrvatskoj prema članku 5. sabora god. 1830., a slavonske su županije molile, da dođu u čvrstu i potpunu svezu s banskom jurisdikcijom i da se s Hrvatskom za uvijek združi donja Slavonija. Hrvatski su zastupnici imali na zajedničkom saboru zahtijevati, da latinski jezik mora ostati jezik raspravljanja; da zakon o madžarskom jeziku ne može vrijediti za Hrvatsku, a za čuvanje svojih prava imadu hrvatski izaslanici najbolju uputu u Kuševićevoj knjižici „De municipalibus juribus".[9] Hrvatski se sabor želi god. 1832. povratiti u one odnošaje spram Ugarske, u kojima je živio do god. 1790. To se vidi i po tome, što je hrvatski sabor ponovio — kako veli Smičiklas[10] — od slova do slova onaj članak svoj od god. 1790. i 1791., kojim su Hrvati predavali svoju upravu u ruke ugarskoga konsilija samo dotle, dok se Hrvatska ne poveća i dok ne ojača toliko, da bi mogla svoju samostalnu vladu imati i uzdržavati.[11] Dapače, od sada bi imao biti stalan broj Hrvata kod ugarskoga konsilija za hrvatske poslove, dok oni urede svoju samostalnu vladu. Da to sve provedu, tražili su združenje Dalmacije, Rijeku, a banska vlast da se protegne na Krajinu — jer će im zemlja biti veća i vlada jača.

Zanimljivo je raspravljanje hrvatskoga sabora o kontribuciji. Ako Madžari ne prestanu zakidati hrvatska prava, tad će Hrvati odustati od članka 59. god. 1790., kojim su sami predali svoje pravo o odlučivanju poreza i daća zajedničkomu saboru; oni će u svojem saboru odlučivati o svojim porezima, kako su to radili i prije godine 1790., budući da im je upravo radi navala madžarskih potrebno odcijepiti se od onih, koje su prije mislili svojim popuštanjem dobiti za pomoćnike i saveznike, a sada hoće da budu onakvi tlačitelji hrvatskih prava, kakvih su se jedva u zajednici jedni i drugi nekako riješili.[12] Ni madžarskomu muzeju nijesu više u Hrvatskoj bili voljni dati priloga.

Već je ovo dovoljno, da nam pokaže drugi duh hrvatskoga sabora u god. 1832. prema onoj mlitavosti i popuštanju sve do ove godine. No slika nam ne bi bila potpuna, kad se ne bi spomenulo, kako je među hrvatskim poslanicima bilo upravo ogorčenje, kad se čulo, da Madžari kane otkinuti Slavoniju od Hrvatske, kako kane osnovati severinsku županiju i otkinuti od Hrvatske hrvatsko primorje, a Dalmaciju priklopiti neposredno Ugarskoj. Na sve ove glasove je bilo oštrih prigovora u hrvatskome saboru, jer su i mirniji ljudi ugledavali u karte madžarskih zastupnika. Sad su se naši zastupnici utjecali povjesti, da ih pouči o cjelokupnosti njihova kraljestva, pa nijesu htjeli, da im kraljevina spadne na jednostavnu županiju madžarsku. Starije je plemstvo još znalo, kakva su bila prava Hrvata, no među mlađim plemićima je bilo takvih, koji su mislili, da Hrvatska mora biti pokorna Madžarima. Za pojedinim govornicima nije sabor zaostajao u obrani svojih prava, već je zaključivao, da poslanici hrvatski izađu iz zajedničkoga sabora, ako bi se njihov trud tamo pokazivao uzaludnim, a Hrvatska će onda sama voditi brigu oko svojih državnih posala, kako ju je i nekada, do god. 1790.[13] Da se razumije i rad u zajedničkom saboru i ovaj novi duh, potrebno je osvrnuti se na neke pojave prije toga.

Draškovićeva Disertacija.

Ovaj novi i nečuveni duh hrvatskoga sabora sve od 1790. godine morale su izazvati prilike, koje su baš god. 1832. u pogledu političkoga rada prije sabora sve više na svjetlo izbijale. Da ga

razumijemo, valja spomenuti, da su 16. prosinca 1832. izabrani ablegati za zajednički sabor, a među njima je bio grof Janko Drašković, koji se nije poradi svojih visokih godina htio primiti te teške zadaće, ali kad je jednodušni sabor ostao kod njegova izbora, jer je imao potpuno povjerenje u valjano grofovo zastupanje hrvatskih interesa, primio je na se tu dužnost,[14] kojoj je doista bio dorastao može biti više nego i koji od njegovih drugova. On je izdao u oči sabora svoju „Disertaciju ili Razgovor",[15] političku brošuru, u kojoj je razložio, kako kaže Smičiklas, program hrvatskoga naroda do god. 1848.

To je prva politička brošura pisana hrvatskim jezikom. Starac Drašković je nije pisao do tada običnim dijalektom kajkavskim, već onim govorom, koji je mislio, da bi trebalo odabrati za književni jezik. Drašković veli u svojem „pridsloviju", da odabira za svoj razgovor „naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojemu sve izreći moguće jest, što srce i pamet zagteva. Dijalekta pako ovoga kao običnoga u pismoznanju starinskomu i kao punijega izvolio jesam". Taj je govor najrašireniji „u Slavo-Hrvatih, kao narodu naših kraljevinah. On mora i najpraviji biti, jere ga Slavonac, kraišni Hrvat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Cernogorac i oni Hrvati, koji se Wasser-Kroaten zovu i po madžarske zemlje rasuti jesu, jednako govore. Sve knige starije, koje u Zagrebu, Požege, Splitu, Mletkih i Dubravniku utišnjene jesu, i mašna kniga senijske, u drugih primorskih biskupijah, sve u istomu dijalektu lijepo pisane jesu, i jere ovoga dijalekta nigdo prebivajući u drugom kotaru ne promini, đe protivno, oni pomiješanoga dijalekta govoreći svojega odmar kao manje krasnoga s ovim promine, kad se ga nauče, kao ja, koji u Zagrebu rođen jesam". Tako je eto starac pokazao prvim svojim korakom u hrvatskoj javnosti, da je shvatio zadatak narodnoga jedinstva i da je on bio još uvijek čovjek, koji je pratio tuđe prilike, te vidio, u čemu može narodu biti spasa, a što mu treba odbaciti. No dok je ovako pisac brošure u oči sabora kazivao ono, što je prije kakvih deset godina već nosio u svojim grudima mladi Šporer, a nekako zagovarao poslije i župnik Đurkovečki, s obzirom na književni jezik, nije zaboravio i druge književne nevolje hrvatske, a to je pravopis.

„Ortograf pako također iz starih knigah složio i popravio jesam, budući mi se zagrebački iz madžarskoga, dalmatinski pako

iz talijanskoga uzajmljeni i za oto nedovolni vide. Ufam se, uvjereni štioci, od vašega domoljubja, da vi meni prostili budete ovo usuđenje moje. Vi ćete nekoje vama neobične riječi u ovomu razgovoru najti; one ele nijesu inokrajne, jere se u svakome staromu rječoslovniku nalaze. To jest potvrda, da ovaj naš jezik u starije doba hodniji bio jest, neželi (nego li) našim vijekom. Ovo ufano nije dika za nas. Ele ovu pregrešku vi lahko s voljum popravili i u domorodskom kniżestvu bratju vašu slavsku sjevernu stigli budete, od kojega književstva negda silni rati, kasnije pako nemar vaša (osobito od božjeg kumira živuće, kojih bi se to dotikalo), vas priječila jesu. Ele uzdam se, da vi dugije glasa neimatja narodnog jezika potvrditi činom ne budete tili. Pozivljam indi sve domorodce, da pišu, gledeć lijepo crkveno maševanje, koje mi u našemu jeziku imademo, i da se ne brinu zarad nadsuda onih, koji tome lijeni jesu, ali koji djetinsko predsuđe k svojemu baštinjenomu siromaškomu dijalektu imadu". — Kako se vidi iz ovih riječi grofa Draškovića, on poziva sve Hrvate, neka prionu uz knjigu, neka uđu u jedno kolo sa svojom braćom neka se od sada trude oko onoga, što su prije zanemarivali bilo poradi ratovanja bilo poradi svoje nemarnosti. To je početak preporoda književnoga uporedo s političkim preporodom, kojemu se stavlja na čelo aristokrata poduprt od mladih ljudi rodoljuba i pučana. Drašković se i na drugom mjestu s političkom primjesom osvrće na književnost, jer je u njoj vidio zalog cijele bolje budućnosti svojega naroda. „Dužni smo ele dobru peldu (= primjer) Madžarov nasljeduvati, i njima črez to potvrditi, kakve su cijene u našem umu dobra i pametna njihova tvorja. Za oto kažmo, da i mi narodnog jezika imademo, koji svakog težanja kadar i vrijedan jest, i primimo našeg jezika u naših poslih, i pritrudmo se njega prilagoditi svagdašnim opštinskim i pismoznanskim potribam, kako Madžari tekar od skora učine. I s tim, vjerujte, najbolje odgovarali budemo preżestokomu onomu madžarskomu zagtivanju zarad jezika svojega".

To je prvi glas u Hrvatskoj, da se hrvatski jezik uvede svakamo, u sve domaće institucije, kako su to Madžari zahtijevali za sebe. Samo knjiga će to moći učiniti. Istina je, da je trebalo još deset godina, da se nađe čovjek, koji će se u saboru hrvatskom podići i progovoriti hrvatskim jezikom, jer prilike nijesu dopuštale i svima se činilo prenaglo izvođenje toga programa

grofa Draškovića; ta mladi ljudi nijesu još dolazili do riječi u državnim poslovima, a stariji su voljeli ostati kod svojega staroga običaja. Ovo je samo uvod za dalje zahtjeve. Da nam bude razumljiv navedeni zaključak hrvatskoga sabora o potrebama hrvatskim, valja istaknuti još političke ideje Draškovićeve.

Pozvavši poslanike, da se što više pobrinu za korist narodnu i prikazavši u kratko povjesno razvijanje života hrvatskoga s narodom madžarskim, govori Drašković, kako su Madžari zaboravili sve, što se u povjesti odigravalo, pa „i kraljevine naše u njihovo kraljestvo pretočiti opet naumiše". Tu je zametak svim krivdama, na koje se svi tuže, a treba ih za dalje spriječiti. „Prvo naimre jest, da uvijek pamtimo, da kraljevine naše nijesu osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovolno pristali jesmo od prvine još ungarskim zakonu s tim savezom, da se povelje i uredbe naše sopske obdrže, indi da mi uvjetovane kraljevine jesmo, koje u opštinskom dobru s Madžari, kao z bratjum viječanja naša držati, osim toga pako zakon naš sopski braniti moramo". Popuštati se u svojim pravima ne smije, a i kralj ih je dužan čuvati. — Nadati se valja, da će se Dalmacija s nama spojiti, pa će nas biti do dva milijuna; a bit će nas po vremenu možda i više, „ako li s vrimenom Bosna, gdi tolike rozgve naše živoše, s pomoćjum našum u nadre naše se povrati; kakvo li to jasno ufanje za naš narod. I baš kako svakomu srcu ufanje i svakomu jeziku molba dopuštena jest, još i to ufati se i od Boga moliti volno bude, da nam se z milostjum višnjum kraljev naših onaj kraj, koji se sada imenom Ilirije ozivlja, i koji jezika našemu spodobnoga govori, s nama združi (to je Kranjska, Štajerska i Koruška). Nedvojno jest, da onda takovo kraljevstvo Iliričko pol četrt milion duša brojeće imenu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist vječnu zahraniti i mjerilu uharno prignuti moglo bi". I na Krajinu, koja je hrvatska, valja misliti poslanicima, kako im osobito valja istaknuti svoj narodni jezik: jer kako je dopušteno Madžarima i svakomu narodu svoj jezik govoriti, na njemu pisati, tako je to potrebno i Hrvatima da ga uvedu u književnost. „Onaj narod, koji to dokazati ne može, pravu iliti ćudorednu domovinu ne ima, jere ona umni sklad jest ljustva i kotara. Stanovnici svake države samo polag stepena ćudorednog teženja svojega u činih, riječih i knigah ljuckomu društvu pripitati se moradu". Madžari moraju znati, kad im u povoljnija vremena nije uspjelo

GROF JANKO DRAŠKOVIĆ.

da pretope hrvatski jezik i narod u svoj jezik i narod, da im to ne će ni sada ni od sada uspjeti. Za to je najbolje, da vijekovima utvrđeni latinski jezik i dalje ostane u Hrvatskoj, jer je to jedini jezik, što ga poznaju svi, koji idu u škole.

Hrvati neka zahtijevaju „višešu našu sovjetnu stolicu političku iliti sovjetni dikasterium kraljevski, kako jest već bivao od kralja našega drečno" prošen; narod će se pobrinuti za uređenje toga dikasterija, koji će poput varmeđa naših u buduće za nas pisati „po naški".

Što se tiče učenja madžarskoga jezika, to će se Hrvati s Madžarima lako pogoditi i oni će ga učiti, koji budu mislili, da im je to potrebno poradi sveze s Madžarima, kako će drugi od svoje volje učiti njemački. Isto tako će se lako pogoditi za Rijeku. Treba podići i unapređivati obrt i trgovinu, koja će koristiti i Hrvatima, da ne bi samo tuđi trgovci svoje koristi imali, pa će i njihovi trgovci imati odatle koristi. Rijeka i onako po geografiji i narodnosti pripada Hrvatskoj, a Madžari zahtijevaju ravnopravnost protestanata samo za to, što bi ih htjeli naseliti na Rijeci, da time spriječe razvijanje ovoga od uvijek hrvatskoga grada. Nije pravo, da Madžari zahtijevaju jednake poreze za Hrvatsku, a osobito Slavoniju, jer se to protivi starim zakonima.

Posljednju tužbu imadu podići „poradi bana našega. Čast bana hrvacke, slavonske i dalmatinske kraljevinah od negda utemeljena tretja čast ungarske krune i naš domaći rod bia. Ovaj ban ne bi smio zarad velikog natpadanja vlasti svoje između nas drugdi prebivati i kao tretji u poglavicah cele države u diète, kad većega nije, predstolje bi morao voditi. Ele niti jedno niti drugo Madžari ne obdrže". Neka se banska vlast i opet učini onom časti, koja je prije bila: ban mora da bude narodu povoljan i da ima narodno povjerenje, koje mu je dužnost čuvati i brinuti se za dobro zemlje. Hrvatima je ova čast „danica", koja ima svagda kako i prije svijetliti. Na to treba da poklisari upozore kralja i Madžare i da zahtijevaju uspostavu stare banske časti. Madžare treba uvjeriti, da se danas ugovorima i slogom mnogo više postizava nego li nasiljem; ljubav i sloga će biti od koristi i jednima i drugima; ako se protivno uzradi, bit će samo i dalje još većega zla. Ungare valja znanjem pretegnuti i uvjeriti o opravdanosti ovih zahtjeva. Ako to ne pođe za rukom, „onda za boga bar plače ostavite i od tužbah među vas henjajte, jere niš ne-

vrednijega ne ima od plačećega naroda, prije neg je sva potribna za obrambu svoju najvećim trudom i žrtvom pokušao. Plač je oružje nejaka ženskoga spola i pomoć robov i prosjakov, nit se nalazi sramotniji čin za junaka nad tužbum otajnum. Volte daklje svi jedan dan umreti, nego u glasu i onda, kad u raje drugoga vilajeta pred vaše vrijedne prijeđe dojđete, pogrdani i pohuljeni biti".

Poslije govori Drašković, kako bi trebalo urediti mjenjaške sudove, ugarsku banku, da bude lakša trgovina i veća korist od nje. Trebalo bi i sudstvo takvo, pred kojim se može doista pravda naći, osobito protiv lihvara i spekulanata. Danas su prilike života vrlo izmijenjene, pa nije moguće ostati kod onoga, što je prije valjalo. Treba valjanih škola i valjanih učitelja, koji će se moći uzgojiti sami za vrsne odgojitelje budućih predstavnika narodnih. Bez razlike roda valja uzgajati ljude za upravu i za druge poslove, pa ne će pojedinci trebati čekati što će biti od njih, budući da će im po samoj nauci određen biti put života. Svaka godina, što se propusti u uzgoju naroda, grdna je šteta. A vidi se to u svagdašnjem životu, koji bi zahtijevao „veliku pamet, udruženu z velikim naukom i veliku svijest u svakom slučaju".

I Krajine nije zaboravio. Razlaže u kratko o životu krajišnika, koji je sada spao poradi njemačkoga gospodstva gotovo na prosjački štap. Za to on upozorava poklisare, da upute Madžare, kako imadu svoju slobodu zahvaliti u prvom redu krajišnicima, kojima moraju jedan put već početi vraćati posuđeno blago. Treba im preporučiti, da iz Krajine uklone njemačko gospodstvo, „nimački zakon i ekonomiju" da odbace „kao stvari, koje vještinum mlogo novaca i pisanja stoje, a ništa ne koriste, nego u tim štetu veliku čine, što su puku durni, koga u siromaštvo mećaše. Molte ga (kralja), da stare uprave domaće opetovati dopusti, i krajinu pod naš zakon pravedni vrže, koje dok je bivalo, krajina sviju poglavitih i plemenitih rozgvah hrvacke i slavonske zemlje u vojničestvu zipka jest bila, iz koje zipke Šubići, Draškovići — — i Vukašević poleg mlogih drugih velikih vojvodah izlaziše". Drašković je dakle mislio na ukinuće Krajine već u ovo doba i to poradi njezine uprave, koja ju je po njegovu mišljenju dovodila do propasti.

I još je plemeniti grof u ovom svojem prvom hrvatskom spisu, kako sam kaže, našao za poklisare predmeta, kojima im se trebalo zabaviti. Opominje ih, da ne zaborave „na braću našu bogoštovja staroga, koji osobito u naših kraljevinah prijašni rimskomu bia". Tek su pravoslavni god. 1790. dobili pravo jednakosti u državi; to im je smetalo, da se nijesu mogli podići, već su ostajali u neznanju, čemu treba sada stati na put. Ovomu valja posvetiti osobitu brigu, jer se to ne da izvesti u kratko vrijeme.

Ako je sve ovo, što je do sada navedeno iz knjižice Draškovićeve, pokazivalo novi duh u hrvatskom životu, to se napose mora kao prvi glas o pravima puka istaknuti mišljenje Draškovićevo. Što je rekao za starovjerce, to može vrijediti i za „štibraški puk". Poslanici su njegovi oci. „Nije više zemanu priložno, da se durma djeca šibum ravnadu, osobito kad porastu. Valja puka milije odhraniti, i iz rođenih dušmanov pravu si djecu, i ako se dobro nauče, prijatelje tvoriti. On jest čudo puta mložniji od vas, bez njega ni hraniti se nit živiti ne možete. Učinte daklje i puku primjernu milotu, da vas i sostojanje ljubiti mogao bude, izvisite pamet đe se naiđe, i preporučite kralju svakog po pameti izvišenog i u činih jasnoga čoika za pridobitje plemenštine i zakonite, da oni, koji u obadnah pregrješkah opsuđeni budu, iste pravice izgube, da se tako riječi svetoga Stipana svrše, koji piše: Plemeniti pako tekar on jest, koga čini plemenuju". Mi ne stojimo, kako su stajali naši djedovi. „I vjera i pravica i istina drugo rasplanjanje zagtevaju, neželi u 17. vijeku obično bia".

Drašković je dobro vidio, kamo vodi ona briga starih čuvara hrvatskih prava, koji su, istina je, uviđali, da im svakim danom prijeti pogibao od madžarizacije, ali nijesu znali poradi svoga uskoga pogleda po svijetu, gdje bi im bilo tražiti prave snage, da spasu svoja stara prava. Dok su ovi stari čuvari svoje domovine tražili način, da što dulje otegnu konačno riješenje svoje sudbine, dobro im je došao s mladenačkom riječi grof Drašković upućujući ih, što im je trebalo učiniti. Starac Drašković je mogao potražiti načina za otpor protiv madžarizacije, jer je vidio, da se sprema novi naraštaj, koji nije motrio samo ono, što se kod kuće nije radilo, već je više volio ono, što je susjedni evropski svijet svojim upornim radom iznosio na vidjelo zahtijevajući jednaka prava za sve građane u državi. Ideje XIX. vijeka bile su poznate nekolicini mlađih ljudi, s kojima je Drašković imao sveze, (u prvi mah kao da im je bio i politički vođa), pa je sve to i njemu, ponajboljemu poznavaocu u Hrvatskoj modernoga života, dalo snage, da je ovu svoju „Disertaciju" namijenio spasu domo-

vine. Drašković je i svojim načinom pisanja, kako je spomenuto, i svojim dijalektom i svojim mislima izašao iz onoga uskoga kruga, u kojem su se kretali dotadašnji hrvatski književnici, poradi čega je i dodao svojoj brošuri „Kratki rječoslovnik nekojih u svagdašnjem govorenju neobičnih riječi korenika za inokrajne". Po tom „rječoslovniku" se vidi, kako je bilo usko obzorje ljudi, kojima je bila namijenjena ova politička brošura.

Derkosov Genius patriae.

Ako i nije skroz politička brošura, koja je izašla u svibnju 1832., ali je s bistrim političkim pogledima probijala led Draškovićevu spisu i pokazivala Hrvatima, kako se drugdje shvaća rad za domovinu. Ta druga brošura izašla ove godine bijaše djelo mladoga Ivana Derkosa: „Genius patriae super dormientibus suis filiis".[16] Pisac nam sam kaže, što ga je navelo, da ovu svoju latinsku knjižicu izda: on hoće da Hrvate probudi oda sna, koji im se već od stoljeća uvalio na oči; on hoće, da i sinovi naše domovine upoznaju, kakvi se u vanjskom svijetu bije književni boj i kakve će Hrvatima lovorike donijeti ovakvi boj, ako se za nj odluče. Glavno je, da se riješe od pogubne mlitavosti i da se dadu na rad. Derkosova nam knjižica pokazuje poznavanje najznamenitijih djela o zadatku domoljubnoga rada. Šafařik mu nije ni najmanje nepoznat, pa se i rado služio njegovim riječima, osobito iz povjesti slovenskih literatura. Dobro je poznavao rad Dositija Obradovića, kojega je držao mužem, što je donio Srbiji najsjajniju luč, te su ga i sami Nijemci nazvali srpskim Anaharsom.[17] Herder, Krug, Schlözer, Surovecki i Dankovski bijahu pisci, koji su zanimali i pobuđivali našega Derkosa na mišljenje o probuđivanju narodnosti i domaće književnosti.

Derkosova se brošura bavi ponajprije pojmovima o domovini i o rodoljublju (patriotizmu). O domovini govori općenito, u smislu pravno-prirodnom, u pravno-pozitivnom i u genealogičkom smislu. Ova dioba odgovaraše pravomu političkom i istorijskomu stanju piščeve domovine. Za njega je pravno-prirodni patriotizam onaj, koji bi se mogao nazvati i patriotizmom općim hrvatsko-ugarskim ili državnim, pravno-pozitivni patriotizam je u onih, koji drugu zemlju po zakonima priznaju svojom domovinom, dakle hrvatski, a genealogički je patriotizam u pogledu roda, kod našega pisca s obzirom na slovensku braću, moglo bi se reći, to je patriotizam

slovenski. Da razloži, kako su Hrvati u savezu s Ugarskom, prihvaća se povjesti, iz koje sigurno vidi, da su Hrvati sa svojim municipalnim pravima sasvim neodvisni od Ugarske i da im po povjesti pripada pravo, da se razvijaju po svojoj volji upravo onako slobodno, kako se mogu tom slobodom služiti i Madžari. On dokazuje, da je Dalmacija dio hrvatske kraljevine, to je zemlja, koja sastavlja upravo nužnu čest hrvatskoga kraljestva, pa treba, da se nađe u Hrvata takvoga patriotizma, koji će stvarati prava rodoljubna djela, a obuhvatit će Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

Po tome je već sada svakomu očito, da je pisac nastojao povjesnim razvijanjem dokazati onima, koji su zvani da štite interese svoje domovine, da uvijek valja imati na pameti prava cjelokupnoga kraljestva hrvatskoga. Što se imalo na saboru, od kojega su se očekivale radikalne promjene u državnom uređenju Hrvatske i Ugarske, jasno i otvoreno zastupati, to je eto u toj knjižici u kratko razložio Derkos. No u tome nije bila glavna zadaća njegovu spisu: zadaća knjižice je glavni predmet domoljublja — materinji jezik, njegovo njegovanje i usavršivanje. Trebalo je s ovim izaći pred svijet, jer su duhovi poprijeko bili klonuli ne znajući, čega bi im se osobito trebalo prihvatiti: narodnoga jezika i narodne knjige.

Derkos je u raspravi odlučno ustao protiv madžarskoga jezika, budući da Hrvati ničim nijesu obvezani, da njeguju taj jezik, već nasuprot imadu pravo izrečeno, da svoj jezik podižu i usavršuju.[18] On je pobijao nekoga Madžara, koji je izdao knjižicu „Aliquid circa liguam Hungaricam", hoteći ovim djelom opravdati širenje madžarskoga jezika u Hrvatskoj. Derkos je to nastojao dokazati povjesnim dokumentima, koji govore daleko više za to, da se hrvatski jezik podigne na mjesto madžarskoga, nego li da se ovaj jezik uvede u Hrvatsku. Njemu nije opravdano ni ono mišljenje, po kojem su stariji Hrvati držali, da je samo latinski jezik dopušten u sudnicama hrvatskim. On prihvaća misao učenih ljudi, da narodna obrazovanost napreduje upravo s napredovanjem narodnoga jezika. Pisac govori o teškoćama kod učenja tuđega jezika i razvija svoje misli, kako je tuđi jezik, bio to koji mu drago, uvijek neprikladan za usavršivanje i napredak. Za nj je sve jedno, uči li se madžarski, latinski ili njemački, ako su ti jezici podloga obrazovanju narodnomu, jer učenjem tih jezika ranjava se domovina, koja je svoje sinove za nezahvalnost othranila. Tko hoće,

može učiti ne samo madžarski, nego i laponski, ali ne smije zanemariti svoga materinjega jezika.

Kako kultura narodna može napredovati samo s kulturom narodnoga jezika, vidi se ponajbolje — veli Derkos — u Franceskoj, Njemačkoj, Češkoj, Poljskoj, Rusiji a napose u Srbiji. Ona je tek stresla teški jaram osmanlijski sa sebe, pa je u kratko vrijeme postigla tako znatan napredak u kulturi svoga jezika, da iza tri druga bratinska jezika (poslije češkog, poljskog i ruskog) jedva koji drugi slovenski jezik može da se s njom takmi. To je moguće samo s toga, što se tamo našao muž, koji je narodnome jeziku dao ono pravo u književnosti, na koje ima svaki i najmanji narod na svijetu. On upozoruje na trud braće slovenske oko književnosti, kojom hoće da steku u svijetu ono mjesto, koje ih ide, a žalost ga odmah obuzima, kad vidi, kako „samo ova tri kraljestva razaraju uspomenu", da su iz zajednice slovenske izašla, kako ova tri kraljestva (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) kidaju one okove bratinstva, koje je sama majka priroda svojim rukama svezala, te leže nijema u nehaju za budućnost spram svakoga poziva svoje braće. Hrvati leže — veli pisac[19] — u onome krevetu, što su ga sebi prostrli djedovi njihovi prije stoljećâ. Slovenska braća hoće da se podignu toliko u Evropi, koliko odgovara njihovoj brojnoj snazi (ima ih do 70 milijuna), samo Hrvati ne će u to kolo da uđu. No u kojega Hrvata ima još iskrica ljubavi za domovinu, on će raditi u narodnom smislu.

Plamenim riječima izvodi, kako je neopravdan nehaj za narodnu knjigu, a osobito bi bila najveća žalost, kad bi se i dalje ostalo kod staroga nemara, kad se mogu Hrvatska, Slavonija i Dalmacije naći u jednom kolu u pogledu jezičnom. Stvoriti jedan književni jezik, kojim bi učeni pisali za znanost i u opće za svoju narodnu knjigu — to bi imao biti prvi zadatak onih, koji hoće da svoj narod privedu u društvo naprednih naroda. Da bi se ovo sjedinjenje moglo izvesti, gledaše Derkos da pokaže i s jezične strane, kako je to u povjesnom dokazivanju već bio proveo. On sjeća njemačkih govora, gdje je daleko veća razlika među dijalektima nego u nas, pa ipak se sav njemački narod našao kao jedan u svojoj knjizi, jer treba žrtvovati malo, da se izbavi mnogo. — Derkos je dobro znao, da se kajkavski govor ne će moći održati kao književni govor, pa je za to i nabacio pitanje dijalekta književnoga. No kako je to pitanje književnosti, a ne pitanje političkoga razvijanja Hrvatske, spomenut će se to kod pitanja dijalekta književnosti.

Tako je Derkos sa svojom knjižicom izišao pred Draškovićevom „Disertacijom", utirao put ne samo književnom preokretu, nego je upućivao i na to, kako bi pod pritiskom narodnoga govora hrvatski život skrenuo drugim pravcem prema dotadašnjem radu hrvatske gospode. I doista je hrvatski sabor od god. 1832., kako je već spomenuto, prihvatio principe, što su se u ovim knjižicama javili, samo se nije još mogao odlučiti za hrvatski jezik, jer je još uvijek aristokratično gledao na svoja prava ne tražeći podloge u narodu. Bilo je možda i straha pred madžarskim jezikom, jer hrvatski nije još tako ojačao, da bi ga mogli kao utuk postaviti madžarskim zahtjevima.

Rad hrvatskoga sabora 1832.

Mjesto bana Đulaja, koji nije bio čovjek, da u odlučnim časovima, kakvih je bilo za njegove vlade, učini što trajnije, postade banom god. 1832. barun Franjo Vlašić. Ovaj je čovjek kao vođa stališa nastojao kod dvora i kod ugarskih velikaša naći zaštite za povjerenu mu kraljevinu; podupirao je prema svojim silama rad hrvatskih zastupnika, no nije bio još posve na čistu s idejom, koja se počela javljati u Hrvatskoj; on nije kao vojnik shvaćao težnje, što su je neki mladi Hrvati nosili na srcu, pa je ucijepili i nekoj starijoj gospodi o potrebitom preporodu i knjige i političkoga života.

Ne treba se za to, kako je već Smičiklas istaknuo,[20] čuditi, da se smjelost i odvažnost mjesto straha poslije neuspjeha predašnjih godina uselila u hrvatski sabor i to baš god. 1832., kad je dolazilo pitanje o biti i nebiti za Hrvatsku na dnevni red. Bilo je već ljudi, koji su po svojoj obrazovanosti dobro shvaćali pitanje narodnosti, što se u evropskom svijetu sve jače isticalo, samo je teško nekolicini bilo pokrenuti stvar s mjesta.

Zagrebački je sabor imao dati naputke svojim izaslanicima za požunski sabor. Jedno od prvih pitanja bijaše, kako će se držati spram vjerskih pitanja, jer su Madžari zahtijevali, da se protestantima dadu prava posjeda i slobode kao i drugim ispovijestima vjere. Bilo je nesumnjivo ljudi, koji su mislili, da se u tom pitanju ne bi trebalo boriti s Madžarima. No bilo je osobito među

starijom gospodom i ljutih protivnika protestantima poradi kojekakvih uzroka.

Kao predstavnik protivnika digao se 15. studenoga 1832. u hrvatskom saboru zagrebački kanonik grof Josip Sermage, da ohrabri klonulu i neodlučnu braću za borbu u ovom predmetu i reče govor, koji se je po jednodušnom zaključku sabora tiskao.[21] On je odmah poslije uvoda svomu govoru o nekatolicima rekao: „Ovo pitanje odmah donosi i drugo pitanje: da li će se ova kraljestva s obzirom na članak 120. godine 1715. odreći svojega osobitoga političkog položaja, ili, da se jasno reče, hoće li ova kraljestva biti podložna ili pak savezna i združena kraljevini Ugarskoj".[22] „Meni se čini, da smo mi imali uvijek velikih obzira, kad se god radilo među nama i saveznicima Ugrima o pitanjima državnoga prava, na to, što smo mi slabiji, a oni jači, pa ako to nije bilo od straha, bilo je poradi neke obzirnosti. Ali upravo ovakvi obziri umanjiše našu vrijednost kod ovih naših prijatelja i braće naše, a protivnicima našim dadoše sve više i više smjelosti, da navaljuju na naše privilegije i naša municipalna prava ponovljenim jačim navalama potkapaju. I zaista od naših municipalnih prava nema gotovo nijednoga, o kojem se do sada raspravljalo u saboru kraljestva ugarskoga, da ga ne bi pobijali". I grof nastavlja odmah dalje: „Pogledajmo cjelokupnost ovih kraljestava. Vidimo, da je Rijeka sa svojim gubernijalnim kotarom otkinuta od ovih kraljestava i protiv svoga fizičkoga položaja. Nije naša briga neosnovana i protiv zaključka 5. članka iz god. 1830., da Dalmacija i protiv dokaza povjesti ne će biti pripojena kraljestvu ugarskom preko Hrvatske i Slavonije, već, što više, vidimo, da se izražaj „svetoj kruni kraljestva" i u zakonima izbjegava, da se ovim kraljestvima ne ostavi ni sjena, da je Dalmacija nekad s njima sastavljala jedno tijelo. — Osim toga vidimo, da se predložilo, da se obnovi severinska županija, za koju je iskustvo dokazalo, da se prije nije mogla održati, i po tomu razbiramo jasnu nakanu, da ova županija ne bude zastupana u zajedničkom saboru preko ovih naših kraljestava, već da imade poput ostalih madžarskih županija svoj glas i svoje mjesto u saboru". Sermage ističe, kako se nastoji treća čast u kraljestvu, a prva u Hrvatskoj, t. j. banska čast zapostaviti i rušiti, kako se narivava hrvatskomu kraljestvu nepoznati, a još i nekulturni jezik madžarski, pa prije nego će da svrši svoj politički dio govora kaže: „I doista, ako ne ćemo da

varamo sami sebe, moramo priznati, da sva nakana Madžara ide onamo, da sve naše djedinske običaje i zakonito stečena prava i povlastice, što smo ih nastojali kroz vijekove utvrditi i sačuvati, svojom premoći, nama protivnom, u saboru dokinu, kraljestvo naše, mnogo starije nego li je Ugarska, da razvale i da mu ostave samo prazno ime, da stanovnici ove zemlje što jače osjete propast svojih prava, da osjete sramotu i svoju potištenost".[23]

Osim ovih razloga naveo je zastupnik i drugih dokaza, koji su imali uvjeriti Hrvate, da im ne treba protestanata pustiti u svoju zemlju[24]. Ove nadošlice po njegovu mišljenju donose u narode nemir, zavist, želju za promjenama, a takvim ljudima ne može narod, koji nije nikad bio podjarmljen, dati, nikomu za volju, svojih prava, osobito za to ne, što se ti nekatolici pokazuju pogibeljnima u svojem političkom nastojanju. Grof je priznao, da su sada nastala nova vremena, da sada u starim zakonima nema dovoljno obrane; „nestalo je dužna poštovanja uredbama naših pređa — moderna se generacija drži pametnijom; ne će da čuva ono, što se do sada dobrim pokazalo; hoće da stvara novo, ali tome novome radu ne zna posljedica. Protiv takvih protivnika stari su zakoni slabi. Misao se ne može oprijeti, ako se ne opre čvrsta volja". — Eto potvrde iz hrvatskoga sabora, da se tamo nije razumjelo, što se htjelo različnim reformama u zajedničkom saboru postići.

Hrvatski je sabor malo ne jednodušno pristao na ovo izvođenje svojega člana, jer su u njemu još glavne misli bile, i onaj, koji ne sluša crkve, da se ima držati kao neznabožac i carinik.[25] Hrvatski su se ablegati na zajedničkom saboru imali držati ovih naputaka i nijesu smjeli popustiti Madžarima, koji nijesu u prvom redu ni na što drugo mislili, nego da će ovim svojim zahtjevom postići to, da se u primorju nastane nekatolici i ondje u prvom redu osnuju svoju koloniju, preko koje im je moguće bilo da dođu do mora i nađu tamo svojih sunarodnjaka — kako je to razložio grof Drašković u svojoj „Disertaciji". Dalje bi se sami po sebi odnošaji bili razvili. Čitava obrana od nekatolika znatno je utjecala i na samo širenje svijesti o zajednici slovenskoj poslije godine 1835.

Rad u zajedničkom saboru (1832—1836.)

O svim ovim do sada spomenutim pitanjima nije mogao da odluči sam hrvatski sabor, za to njegov rad god. 1832. i nije bio, može se reći, drugo, već samo priprava za borbu na zajedničkom saboru u Požunu. I Madžari su se poslije sabora od god. 1830. spremili, da konačno na prvom saboru urede sve one poslove, što su ih već četrdeset godina sad više sad manje isticali. Kralj je za 16. prosinca sazvao sabor. U samom izbiranju poslanika već se opažalo, da će novi sabor dobiti nešto drukčije lice, nego su ga imali predašnji sabori. Više se nije pitalo kod izbora, hoće li se poslati bogatiji zastupnik, da može i pred svijetom što odličnije zastupati svoje izbornike, ili hoće li na sabor doći ljudi, koji već od prije znadu sve prilike grada Požuna, pa će i opet ići sve, kako je i prije išlo. Već su prije saziva sabora svi držali, da će ovo biti sabor uređenja, sabor reforama potrebnih državi i životu narodnome. U dosta su se županija spremali, da učine kraj zanemarivanju zemlje sa sredovječnim uredbama, i da odnošaje dovedu u sklad s novim potrebama vremena. Za to su one županije, koje su mislile prekinuti sa starim gospodskim sistemom, gledale da se izaberu za poslanike takvi ljudi, koji će biti najsposobniji da štite prava zemlje i naroda i da predlažu reforme u tom pravcu, koji će za sobom sigurno dovesti novo vrijeme. Da je bilo i takve gospode, koja su bila zadovoljna starim uredbama, to je sasvim razumljivo; ta su opet gospoda nastojala, da proturaju svoje ljude koji će što odlučnije čuvati stara prava i stare uredbe. To je bio prvi početak borbe, koju su oblasti i vlada podupirale, da ne dođu u sabor ljudi odlučni i žestoki protivnici staroga načina vladanja; no tu je početak i toga, da se kûpē glasovi za poćudna kandidata, ako vlast nije nikako mogla drukčije da prodre sa svojim ljudima. Madžarski nam povjesničar navodi primjera za potkupljivanje velikoga župana Keglevića, pa spominje, kako je ovo „korteširanje“ dobro dolazilo sad jednoj sad drugoj stranci i kako je takvi izborni rad po malo postajao bolešću i pogibli za javni život Ugarske.[26] Hrvatska u ovo doba još nije zapala u nadbijanje za kandidate, već je srećno i mirno izabrala takve poslanike, koji su uz jedan jedini izuzetak odlučno i savjesno izvršivali naloge svojih izbornika. Ali kako je u Ugarskoj bačeno sjeme za izbornu borbu, tako je bilo očekivati, da će se ovako jedan put raditi i

u Hrvatskoj, pa desetak godina poslije i u nas je bilo kojekakvih pokušaja kod restauracija, da se ovoj ili onoj stranci nepoćudni kandidati maknu s puta, a na njihovo mjesto dođu poćudni i pokorni.

Vrijedno je ovdje, prije nego prijeđemo na sam saborski rad o kraljevim prijedlozima, spomenuti i za nas važan događaj, što su ga Madžari lijepo izveli, ali poradi svoje nezrelosti — kako kaže i sam madžarski povjesničar — dobro obrnuli u zlo, ili bar dobar početak posla ne znali dovesti srećno kraju. Iz pratilaca velike gospode na saboru, a to su bili većim dijelom mladi jurati — svršeni pravnici — razvio se saborski auditorij, koji je javljao po provinciji vijesti o saborskom radu. Odatle se u brzo razvio list, koji je priopćivao u izvatku saborske rasprave, a nije potpadao pod censuru. To jo bio početak, te su Madžari u sjednici od 10. siječnja 1833. govorili vrlo lijepo o slobodi štampe hoteći se izvući ispod teškoga jarma i iz okova strogih censora, što ih je postavljala bečka vlada, da paze na štampu. No u svojoj nezrelosti za ovakve plodove slobode ljudske misli bili su sami zastupnici taki, da su palatinu dali bič u ruke, te je odredio, da peštanski listovi ne smiju ništa drugo donositi iz sabora, već ono, što donesu latinski i njemački požunski listovi i bečke novine.[27] Ovo je važna odredba, koja je poslije dosta dugo vrijedila ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj, a nastala je samo poradi ličnih zadjevica saborskih članova.

Kako su sebi ugarski domoljubi zamišljali rad u saboru, to bi Ugarska poslije ovoga rada imala prijeći odmah iz srednjega vijeka u novo, moderno doba. Moć bi se narodna imala osigurati trajnim mirom; uprava bi se imala s temelja promijeniti, imao bi u tom pogledu nastati prevrat, samo što se posljedice prevrata ne bi smjele vidjeti, jer bi se stari ustav tako preobradio i tako izmijenio, da se prava naroda i zemlje ne bi dirala, već bi se postavila na moderne temelje. Sve bi se to dalo izvesti, jer je volje i srca bilo; samo je zapreka bila, i to ponajveća, što nije bilo toliko znanja, koje bi bilo zahtjeve svoga vremena znalo spojiti s prošlošću tako, da s njome u reformama ne poraskida sveza.

Mi smo spomenuli instrukcije hrvatskoga sabora: one govore o povjesti i o svojem starom pravu, koje kraljevini Hrvatskoj zajamčivaše samosvojnost, ali iz svih zaključaka hrvatskoga sabora

ne razabrasmo modernoga shvaćanja, koje bi u obrani svojih istorijskih i državnih prava pomagalo Madžarima, da svoju državu i državu družicu u miru podignu na onaj stepen kulture i gospodarskoga napretka, koji je ono doba donosilo sa sobom. I za to odlučna borba Hrvata za njihova stara prava, kojima su sami gospodovali do 1790. godine, i u ovom saboru nije donijela onih plodova, što bi ih donijela u drugim bolje upotrijebljenim prilikama. Samo oslanjanje na dvor i na konservativne elemente u Ugarskoj nije moglo donijeti trajna mira i trajna napretka, jer se svaki čas bilo bojati, da će se ono izgubiti, što se ovakim pomagalima za sada još nekako spasavalo. Naši ablegati nijesu, koliko je moći suditi, mnogo razbijali glave onim osnovama, što su ih madžarski zastupnici *naroda* iznosili na pretresivanje.

Kad su se stališi nekako pogodili s kraljem, kojim će redom raspravljati predložene osnove saboru — a bilo je žestoke borbe, jer madžarski zastupnici u dobrom broju nijesu htjeli, da se predmeti, koji su doista imali izvesti reforme u upravi i u odnošajima podanika, dođu onda na red, kad bi se sabor mogao zaključiti — započela se borba oko urbarskoga uređenja. Slobodoumni su na ime zastupnici svakako htjeli, da se već u ovome saboru stari lenski odnošaji podanika zakonom urede kao građansko pravo. I sama je vlada htjela s ovim novim zakonskim uređenjem dužnosti i prava podanika i gospode da se jedan put učini nešto za milijune, a ne samo koja stotina hiljada ljudi da imade takva prava, koja milijunima stanovnika ne priznaju ništa. Valja na ime znati, da je položaj gospodskih podanika bio još godine 1832. onakvi, kako ga je uredila carica Marija Terezija († 1780.) god. 1768. Seljak nije bio gospodar svoje zemlje — dakako u krajevima, gdje nije bilo granice. Seljak je u Ugarskoj kao i u provincijalu hrvatskom imao pravo uživati polja, plaćati za svoju osobu poreze, ali ne za svoja polja: polja i zemljišta su bila plemića, vlastele i visoke gospode, koja za te svoje velike posjede nijesu trebala plaćati nikakvih poreza niti daća. Državi je dohotke pribavljao samo seljak. Ako seljak ne bi htio zdušno i savjesno obrađivati gospodskih polja, mogao ga je gospodar maknuti s posjeda prijavivši to županiji, a drugoga opet seljaka na ovu zemlju i posjed postaviti. Što je seljak mogao sa sobom uzeti, dakle tako zvano pokretno svoje dobro, to je bilo njegovo; kuću i druge nepokretnine dao je gospodar procijeniti — da se to

obavljalo mnogo puta, kako se htjelo, ne treba napose dokazivati — pa ih je stari posjednik mogao prodati. Ali nije seljak morao nositi samo poreze; on je morao svome gospodaru davati kojekakve daće, petinu, devetinu, desetinu i od ovoga i od onoga, a k tomu gospodaru davati težake i potpregu. Manje daće, kao što je n. pr. pratnja u lovu i t. d., to je bilo sasvim nešto razumljivo, da se mora badava učiniti gospodaru. Za sve ove brige i terete seljačke osim dana posjeda bijaše gospodin i sudac, ne samo u privatnim pravnim poslovima, nego i u propustima urbarijalnim; ako se seljak ogriješio u poslušnosti ili u čemu drugome protiv svoga gospodara, mogao mu je on kao plaću za rad dati odrediti kakvu tjelesnu kazan. Uz gospodara je bilo i drugih sudaca, pa se moglo i prizvati na županiju i drugamo; ali kad je sam gospodar ili njegov zamjenik bio predsjednik u sudu, onda je uvijek bilo više obzira na suca nego na tuženika, jer je ovakvi posjednik imao utjecanja na izbor sudaca, budući da je on morao pristati na izbor. Građanskih i političnih prava podanici nijesu u opće imali.

Ovako je bilo poprijeko i u Hrvatskoj, samo što je bilo i takvih, koji su po ugovorima uređivali svoj odnošaj s gospodom, pa onda slobodnjaka, koji su morali biti uvijek pripravni, da s oružjem u ruci pođu na tursku granicu, ako im gospodar naloži. Njihov je život bio još najlakši.

U ovakvim je prilikama seljak morao držati svoga gospodara svojim neprijateljem, jer se njegov položaj mijenjao prema ćudi posjednikovoj. Da gospoda shvaćahu svoje stanje onako, kako u drugom uređenju ne bi mogla ni smjela shvaćati, o tome se ne može ni na čas sumnjati. U Ugarskoj je bila već dosta jaka stranka, koja je ovim odnošajima htjela učiniti kraj. Značilo je to mnogo imati u ovakvo doba ljudi, koji su seljačku i podaničku stvar uzimali kao svoju. Velik je dio gospode zvao ovakve zastupnike ultraliberalcima, jer su htjeli provesti s temelja reforme. Da nijesu mogli uspjeti onako, kako su mislili, ima se pripisati tome, što je mnogi i mnogi saborski član držao ovakve liberalce ljudima, koji sami nijesu imali ništa ili veoma malo da izgube, pa su tobože u preokretu odnošaja očekivali svoj spas upotrebljavajući svoje duševne darove na tuđu štetu. To bi bila jedna vrsta ovih naprednjaka u očima konservativne gospode. Za druge su bili konservativci uvjereni, da su bili zadojeni onim duhom,

kojemu je bio ocem Lafayette, koji je u Franceskoj i Njemačkoj od mirnih naroda stvarao vulkane. Treći reformatori su bili demokratima samo za to, što je to tobože bila moda i što je demokratska težnja postala drugom njihovom prirodom. Prigovarali su — po mišljenju konservativnih elemenata — svemu i svačemu, samo da prigovaraju ne obazirući ni na oblik ni na kakvo pravilo, samo da pokažu svoje duševne sposobnosti. Kod drugih novotaraca su vidjeli kosmopolitizam i čovjekoljublje, pa da li je pravo ili nije, to je njima bilo sve jedno.

I protivnici su ovim madžarskim zastupnicima priznavali odmah, kako su se javno u saboru pojavili, da u njih imade volje za rad, revnosti, smionosti, težnje za slavom, ali k tomu i oporosti te „neizmjerne" taštine. Konservativna su gospoda držala, da je sv. Krispin njihov patron — patron crevljara — jer su poput njega bogatijima htjeli uzeti i dati siromašnima, kako je i Krispin krao od bogatih kožara kože, da od njih izradi cipele za siromahe. Za nas je odlučno najviše to, što su konservativni elementi, među koje su išli i naši ablegati na zajedničkom saboru, bili uvjereni, da je ovaj demokratski duh najčvršći saveznik apsolutističkoj vladi. Ovi su stari pravaši bili uvjereni, da su novotarci sa svojim učiteljima Heineom, Börneom, Wirthom, Hoffmannom i dr. pribavili više pristaša apsolutizmu, nego li ikakva stranka uz najživlji rad.[28] U Hrvatskoj se javio glas Draškovićev, da se mora imati na umu i seljak, ali je to bilo premalo, da se nađe u Hrvatskoj stranka, koja bi bila voljna, da se u ovome pođe drugim putem nego se do sad išlo. Da se seljak može otkupiti i svoj posjed steći, to je velikomu dijelu gospode i u Ugarskoj bilo nepoćudno, pa se nijesu ni oni nadali uspjehu, koji su izlazili s ovakim prijedlogom; no svakako su mislili, da je bolje već sada ovu misao iznijeti nego s njome zatezati — dok dođe tobože povoljnije doba. Pravno jednakim učiniti neplemića s plemićem bijaše ogromna misao napredne i slobodoumne stranke madžarske gospode, koja su ovim htjela narodu dati ono, što ga je po dužnostima pripadalo. No da se to ne će postići, kao da su i najliberalniji zastupnici uviđali slušajući kojekakve prigovore o tim svojim prijedlozima, pa su tražili, da se bez sudačke presude ne smije ništa podaniku dogoditi, a podanik bi u svoje ime smio od sada bez privoljenja svojega gospodara podići pravdu protiv plemića, pa i samoga feudalnoga gospodara. Među onima, koji su ustajali protiv ovih novotarija, bijaše i naš Bužan,[29] budući da su gospoda uviđala, da ne će više imati koristi od svojih podanika. Nijesu te svoje koristi toliko isticali, koliko da je ovakim uredbama državni ustav u pogibli, jer da se ovakim novotarenjem radi na korist apsolutizmu, da će predstavnici naroda morati osiromašiti, a onda će izgubiti i volju za narodnu stvar. Ipak to nije koristilo, prijedlog je prodro u tolikom opsegu, da se imade imetak i osoba podanika štititi protiv samovoljnih gospodara. Vladi je demokratsko strašilo s ovakim principima natjeralo straha u kosti, pa da se riješi brige, odbije ove zakone. Da bi to bilo predloženo u hrvatskom saboru, sigurno bi se prihvatilo riješenje vlade, premda hrvatski sabor sâm za sebe još nije mislio na ovakve zamašne reforme svojega sredovječnoga državnoga života.

Uviđalo se, da oslobađanje kmetova i sloboda za sve državljane nije ni protiv principa aristokratskih niti protiv principa monarhije. Za to predlagači i nijesu pravo razumjeli, za što je vlada odbila ovaj zakon i odgodila ga na povoljnije vrijeme. Ugarski su poslanici znali, da ovim novim zakonima ne rade nikako za svoja prava, za svoje privilegije niti za svoju korist, a znala su i to, da ne rade protiv moći vladine, već da rade za ljudska i građanska prava milijuna naroda, za to su i dalje uporno i ustrajno radili oko toga, da se ono zakonom uredi, što nije njima ni na kakvu korist, a narodu bi život olakšalo. Ako se ikad madžarsko plemstvo pokazalo pravim plemstvom, to je kod stvaranja zakona u ovom saboru, radeći samo protiv svojih interesa, izvodilo najplemenitije djelo, kojim se imao olakšati život naroda, život podanika. S pravom ističe madžarski povjesničar, da plemstvo nije ljepše pojave u povjesti svojoj moglo pokazati. S ponosom je mogao madžarski narod pokazivati na Franju Deáka, jednoga od prvaka među zastupnicima svojim, koji se ovdje u zastupanju podaničkih interesa isticao i svojim znanjem i svojom vještinom znao malodušnije prijatelje puka držati na okupu, da ne popuste vladi, koja ih je počela držati neprijateljima puka. Borba protiv oligarhijske vlade i oligarhijskih privilegija morala je napokon pobijediti, ako se i nije mogla odmah ovjenčati slavom sabora i njegovih zastupnika. U podaničkim odnošajima nije se još moglo porušiti načelo, da je vlastelin gospodar zemlje, a kmet je samo uživa; no dok se to nije postiglo, svak

je mogao vidjeti, da se poslije ovoga sabora ne će nikad više dati gospodi sva prava i da će plemići za kratko vrijeme morati priznati, da kmet nije samo njihovo sredstvo, njihova stvar, s kojom mogu gospodariti kako ih je volja, već da je i kmet čovjek, te će mu se morati napokon dati sva prava, što ga kao čovjeka idu. Troškovi saborovanja bijahu skinuti s leđa puka i preneseni na plemstvo, koje je zastupalo u prvom redu samo svoje interese, a puk ga morao plaćati, premda nije imao ni jednoga svoga zastupnika u saboru. Tim se nije priznalo pravo, da i kmetovi, seljaci imadu pravo da pošlju svoje zastupnike na sabor, da oni iznose podaničke tegobe i nastoje im izvojevati one privilegije, koje su gospoda imala; no ipak se priznalo, što se kroz vijekove nije htjelo vidjeti, da ono staro „pravo" plemstva ipak nije pravo, razabralo se već, da u pravu, pa i staru, može biti mnogo nepravde. Već je to bio velik napredak. I tu valja priznati gospodi, da su sama dala od svojega prava uvidjevši, da djedovski zakoni nijesu bili na svome mjestu. Mora se s pohvalom istaknuti, da su gospoda sada čuvala svoja prava ne tražeći nikakve koristi za sebe, kako je to uvijek prije bivalo.

U zajedničkom je saboru palo takvih riječi, kakvih nije nikad do ovoga doba bilo moguće čuti. Mlađi su ljudi zamijenili starije u zastupanju narodnih interesa. Ti mlađi izaslanici nastojahu svojim demokratskim mišljenjem učiniti novo doba po onim naukama, što su onamo od 1790. godine prolazile Evropom gdje s više gdje s manje uspjeha. U Ugarskoj je već bila jaka stranka, koja nije bila zadovoljna uređenjem sabora. Sad su se već čule iz usta spremnih zastupnika i riječi, da nijedna narodna stvar ne može poći naprijed, kad je sabor tako sastavljen, da vlada s magnatima ima pravo „veta", dok bi trebalo, da županije budu samostalnije, a slobodni gradovi neodvisniji. Dok svećenički stalež ima pravo da odlučuje u svjetovnim poslovima, dok vlada ima u svojim rukama sve službe i činovnike, koji rade uvijek po želji vlade, dotle, kaže jedan poslanik,[30] vlada može sprečavati svako razvijanje, a puk, narod ne će moći doći do svojih zahtjeva. Sve je to padalo na glave onih, koji su spriječili zakon o seljačkoj slobodi, a to su bili „prijatelji" mira.

Naši su hrvatski ablegati otišli na zajednički sabor s instrukcijom, koja je u mnogom pogledu govorila „quieta non movere". Govori madžarskih zastupnika ipak ne ostadoše i na njih bez

ikakva utjecanja. Dobro su uviđali, da dugo ne će moći ostati kod dosadašnjega načina upravljanja, pa su, povrativši se kući, počeli štošta isticati, da bi valjalo promijeniti i popraviti i s obzirom na čuvanje starih prava i s obzirom na narodno razvijanje.

Hrvatski su ablegati ostavili potomstvu spis, u kojem su pred hrvatskim saborom razlagali, što su radili i kako su zastupali domaće interese na zajedničkom saboru.[31] Naš je zagrebački sabor bio konservativan, pa su bile i njegove instrukcije takve, da se ablegatima nalagala obrana starih hrvatskih prava; a koliko su ta prava bila okrnjena ili poradi vladine samovolje ili poradi nedovoljne zaštite, imali su izaslanici ići za tim, da ih opet dovedu na staru snagu. Iz njihova se izvještaja vidi potpuno njihov rad. Oni su kod uređivanja podaničkih dužnosti i prava isticali interese Hrvatske, t. j. gospode hrvatske nemajući kod toga ništa drugo na pameti. Smetao im je kod toga ablegat virovitičke županije Ivan Salopek, za kojega s bolju kažu,[32] da je ustajao u svakoj raspravi i udarao na cjelokupnost, narodnost i na sva hrvatska municipalna prava, i to ne samo jedan put, nego i više puta u istoj sjednici, a govorio je tako, da su se sami „bolje misleći" Madžari tomu čudili. Njegov drug Pavao Hegedüs, izaslanik virovitičke županije, premda rođeni Madžar, nije tako radio i nije ustajao protiv hrvatskih ablegata osim u vjerskom pitanju, za što je imao instrukciju, što samo dokazuje, da je Salopek radio protiv volje i naputka svoje županije.[33] Ostale ablegate slavonskih županija (srijemske i požeške) s pohvalom ističu, da su uvijek s ostalim ablegatima Hrvatske radili.

U urbarijalnom pitanju nijesu Hrvati dolazili u sukob s madžarskim poslanicima, jer je i madžarsko zastupstvo radilo kod vlade, da ne prođe kod kralja ono, što su slobodoumni zastupnici htjeli učiniti za poboljšanje života podanika. Ali u drugom pitanju o pravima protestanata nastade prepirka i opreka između Hrvata i Madžara. Na saboru od god. 1791. Hrvati su kod vjerskoga zakona za sebe isposlovali, da protestanti u njihovim zemljama ne mogu dobiti građanskih prava. To su sada Madžari htjeli da ukinu — kako je već rečeno — navodeći protiv takva zakona ne samo nesavremenost nego i prava pravoslavnih i židova. Hrvatski su zastupnici odlučno zahtijevali, da se to prepusti njima i vremenu, da oni sami odluče, kad će se moći tomu zahtjevu udovoljiti. No madžarski su zastupnici bili u velikoj većini protiv toga, bu-

dući da nije bila nikakva tajna — ta moglo se znati iz govora grofa Sermagea — da je protiv toga bilo hrvatsko više svećenstvo, koje je imalo sigurno svojih dobrih uzroka, da se usprotivi tomu. Židovi nijesu imali svojih građanskih prava; a što su se Madžari pozivali na pravoslavne, govorili su Hrvati, da im nijesu oni dali građanskih prava, već kralj. Hrvatsko je svećenstvo bilo uvijek moćan faktor u narodnom životu, i da je htjelo štititi svoja prava, to mu ne može nitko zamjeriti. A moglo je još sada u malo ne katoličkoj zemlji uspjeti, budući da su Hrvati bili uvijek dobri katolici. Nije nam poznato, koliko je svećenstvo utjecalo na velikaše u domovini svojim bogatstvom — u čemu bi madžarski povjesničar[34] htio naći glavni uzrok ovom otporu — ali da su Hrvati s ovim pitanjem vjerskim spajali i politička, osobito narodna pitanja, to je sasvim bilo opravdano, jer je već za ovih posljednjih četrdeset godina bilo dovoljno iskustva, kako se s madžarske strane znala svaka popustljivost Hrvata okrenuti na štetu njihovih prava. Hrvati su imali već dovoljno dokaza, da se god. 1833. radilo ne samo o pitanjima slobode madžarskoga naroda, već i pomadžarivanju drugih narodnosti, koje su bile u državnoj svezi s Madžarima. — Hrvati su odbijali protestante s političkih i vjerskih razloga, a da li su utjecali na riješenje slobode savjesti u vjerskim stvarima, o tome napose ne govore ni instrukcije ni izvještaji. Uspjeli su, jer ni vlada ni gospodska kuća nije htjela imati onakva zakona, kakvi je došao u prijedlogu liberalaca madžarskih. Ivan se Salopek i u ovom pitanju razilazio od svojih hrvatskih drugova te je i govorio protiv zahtjeva hrvatskih.

U sam početak, a onda poslije za saborovanja javiše se

Brošure.

Kad se počelo raspravljati pitanje o slobodi savjesti u vjerskom pogledu, izdao je u Karlovcu među Slovenima već na glasu pjesnik *Jan Kollár* knjižicu pisanu njemačkim jezikom pod natpisom Sollen wir Magyaren werden?[35] Ova je knjižica u kratko vrijeme doživjela tri izdanja, što je samo dokaz, kako je došla u pravo vrijeme i kako su se sigurno i naši Hrvati bili trgli, kad im se postavilo pitanje, da li moraju postati Madžarima. U Pešti je brošura izazvala pravo preneraženje, a bečku su vladu okrivljivali, da je u tajnom sporazumu s piscem izdajničke knjige, koju je dopustio carski censor tiskati protiv Madžara. Kažu, da je ova

knjiga među saborskim ablegatima u Požunu bila predmetom živoga razgovora, jer je otkrivala putove, kojima su Madžari nakanili ići u pomadžarivanju najprije narodnosti u Ugarskoj, a onda i dalje.[36] Mislilo se i na odgovor sa strane madžarske neznanome piscu, ali je grof Stjepan Szécsényi zapriječio, jer je držao, da je bolje ne odgovarati, kad je stvarno sve u njoj opravdano, nego li čime god još i više bacati ljage na madžarski narod. Dapače se pročulo u Požunu, da će Hrvati na pitanje u ovoj brošuri postavljeno natpisom: „Sollen wir Magyaren werden?". odgovoriti brošurom „Wir werden nie Magyaren werden".[37] Knjižica je Kollárova pisana žarkom slovenskom ljubavlju, što joj je još više otvaralo vrata među b aćom, osobito Hrvatima, od kojih, kako kaže izdavač, nijesu Madžari ništa drugo tražili, nego da uvedu madžarski jezik u javno poslovanje. I to je uzrok, da je knjižica našla odziva kod Hrvata, premda nema u njoj ništa, što bi se ticalo Hrvatske. Ali pretresivanje zahtjeva madžarskih, a Madžara je onda bilo do tri i po milijuna, da se u Ugarskoj nametne „jezik domovine" stanovnicima drugih narodnosti, kojih je bilo u svemu do šest milijuna, zanimalo je i Hrvate, pa je knjižica u kratko doživjela nečuven uspjeh od tri izdanja. Suzbijanje je ovoga zahtjeva madžarskoga tako u ovim listovima izvođeno, da je svaki čitalac morao doći do uvjerenja, da nije nikako opravdano uvedenje madžarskoga jezika za sve narode svete krune, budući da je i u samoj Ugarskoj bilo krajeva, gdje puk nije ni znao za ime madžarsko, a uza sve to dopustiti, da se svim narodima nametne tuđi jezik, to su trezniji smatrali neoprostivim grijehom.

Ova je stvar dobro došla i hrvatskim poslanicima, kad se radilo o državnom jeziku u zajedničkom saboru. Sloveni su počeli u brošurama govoriti o svojem pravu i prikazivati ga svijetu na njemačkom i latinskom jeziku. Ne stoji tvrdnja nekih Madžara, da su oni u pitanju jezičnom htjeli za sebe postići samo to, da im jezik bude službenim jezikom, već se išlo za tim, da Madžari zagospoduju i pomadžare sve narodnosti, kojih je bilo daleko više nego njih, a uza to da ipak ne izađu kao nasilni spram narodnosti i spram saveznoga kraljestva hrvatskoga, već kao rodoljubi, koji svoje štuju, a ne će da diraju u tuđe. U onom času, dok se pitanje gospodstva počelo pretresati i dok je obzira na povjest i na prirodno razvijanje nārōdā u Madžara sve više nestajalo, postajala je sve tješnja i uža sveza između slovenskih naroda, koje

je povjest i sudbina privezala uz Madžare. Što su jedni Sloveni pisali, vrijedilo je više ili manje i za druge, i što se više iznosila sila i pretensije Madžara pred svijet, to je jače odbijalo Hrvate, a s njima zajedno i Srbe u Ugarskoj od Madžara i u inim pitanjima, u kojima bi u drugim prilikama mogli pristajati uz duh i mišljenje njihovo.

U Zagrebu je u tom duhu izašla god. 1832. latinska knjižica „Palma“, koja je po svjedočanstvu savremenika protiv Madžara potpaljivala patriotično čuvstvo. Pisac je u distihu dokazivao, kako Madžari nemaju prava, da svoj jezik Slovenima narivavaju, jer njihov jezik nije takvi, da bi ga Sloveni trebali, budući da je u njemu veliko siromaštvo, pa je morao mnogo i mnogo posuđivati baš za oznaku časti i kulture iz slovenskoga. Sveze između slovenskih jezika i madžarskoga nema.[38]

Kad je poslije bilo poznato iz drugih knjižica,[39] u kojima se očito isticalo pred Evropom, kako bi Madžari htjeli nasiljem i drugim nedostojnim pomagalima raširiti svoj jezik i svoju vlast, premda na to nemaju nikakva prava, tad je već svakomu bilo očito, da Hrvati ni na koji način ne će htjeti niti smjeti madžarskomu jeziku u saboru priznati ikakvih većih prava nego li su mu za Hrvatsku priznali i dali pređašnji sabori. U Zagrebu su se već čule riječi o narodnosti, koja je upravo tako sveta, kako je sveta i domovina. U tom se pravcu mora raditi, kako rade i Madžari. Oni hoće da svoj jezik podignu do kulturnoga jezika; a to pravo pristoji i nama Slovenima. Tko hoće prijateljskomu narodu da nametne svoje, pa i najbolje i najplemenitije svojstvo, taj radi protiv prava, taj izaziva sukobe, koji su samo prirodna posljedica sile. Tako je poznati već grof i kanonik zagrebački Sermage god. 1833. pisao.[40]

Ovo sve nijesu bile neznatne pojave, kako bi se moglo na prvi pogled misliti, jer su ljudi od riječi prelazili na djela. No prije nego razložimo posljednju zasnovanu navalu u saboru na Hrvate s obzirom na madžarski jezik, potrebno je spomenuti druge neke isto tako važne zahtjeve Madžara u ovom saborskom periodu.

Obrana hrvatskih prava u zajedničkom saboru.

Iz izvješća hrvatskih poslanika, predložena saboru 1836., vidimo, da su imali čuvati svoja prava već kod raspravljanja o porezima. S madžarske im se strane dobacivalo, da premalo plaćaju, a imadu daleko veća prava, dapače prevelika prema svojemu poreznomu prinosu. Taj su prigovor odbijali Hrvati odlučno i dostojno, da se ne radi o snazi i broju pučanstva, već o pravu, a ne može nikad biti odlučno, kako je tko jak silom, nego kako je čvrst pravom. Madžari su govorili, da bi Hrvatska morala prinositi kao i svaka madžarska županija, napose kao županije banatske i erdeljske. Hrvati su u svojoj predstavci od 17. ožujka 1836. protestirali protiv toga, jer su oni „corpus distinctum S. Coronae adnexum“, a nikad „incorporatum“, za to im i pripada pravo pobirati poreze. Što danas Hrvatska nije onako moćna — kažu hrvatski zastupnici — kako je bila u doba, kad je stupila u savez s Ugarskom, to nije njezina krivnja. Da ih je mletačka vlada slabila i otimala im zemlje zajedno s Turcima, tko će to moći zanijekati ili upisati u grijeh hrvatskomu narodu? A za koga ima Hrvatska tolike regimente krajišnika? Za sebe sigurno nema. Nije krivnja Hrvatske, da se ne može podići i prikupiti. Madžari bi morali nastojati, da Hrvatska ojača, a ne da joj se rugaju, kako je stisnuta na nekoliko županija, i to je poradi drugih. Mjesto da izađe ojačana, htjelo se da joj otkinu i slavonske županije.

Hrvati su bili pripravni na ovu operaciju, pa su već prije sabora složili čitavu raspravu o Slavoniji i dokazali, da je Slavonija od uvijek bila pod banskom vladom. Ni sami Madžari se nijesu mnogo bavili ovim predmetom, jer su znali, da ne bi mogli dokazati svojih prava na Slavoniju. Najviše je zloglasni Salopek dokazivao, da županija požeška, virovitička i srijemska strogo pripadaju po pravu i zakonu Ugarskoj; pa i sudbena bi vlast imala tamo biti ugarska, a ne hrvatska.[41] Što nije s osobitim uspjehom moguće bilo Salopeku dokazati za Slavoniju, to je mislio učiniti za Krajinu, a napose za one njezine regimente u Slavoniji. Po njegovu dokazivanju slavonska je Krajina neposredno pod Ugarskom; njoj nije nikad bio, a i nema joj biti ban vrhovnim vojvodom.[42] Na sreću dokazivanje Salopekovo nije ni velike većine Madžara moglo uvjeriti o pripadnosti Slavonije pod Ugarsku, pa su njegovi prijedlozi pali. Ali su Hrvati sa svojim banom imali konferenciju, iz koje su odaslali na kralja reprezentaciju moleći ga, da prizna pripadanje slavonskih županija vlasti banskoj.[43]

Dok se ovo raspravljalo još početkom god. 1834. u Požunu, u Hrvatskoj je, kako je već spomenuto, bilo sve živahnije i na-

rodno je pitanje već toliko dozrelo, da se već vidjelo, kako će se doskora morati pristupiti k ozbiljnom poslu za hrvatsku stvar. To su znali i Madžari, pa su mislili sa svojim prijateljem Salopekom, da treba što jače pritisnuti i oslabiti Hrvatsku. Došlo je u saboru do rasprave o Rijeci, s kojom su Madžari htjeli zajedno otkinuti i čitavo hrvatsko primorje. Ban Vlašić, koji je u Hrvatskoj našao svoju drugu domovinu, ustade na obranu prava Hrvatske dokazujući, da je i Rijeka, a ne samo primorje po povjesnom pravu i geografskom položaju samo hrvatsko i da je preko Hrvatske nemoguće, po zdravom razumu, da Madžari mogu imati tamo pravo.

Jednako je oduševljeno govorio za pravo Hrvatske ablegat požeške županije Andrija Marković i zagrebačke Josip Štajdaher.[44] Gotovo kako nikad prije ustadoše hrvatski izaslanici, da izjave, da kralj toga ne smije nikada dopustiti, da se primorje odcijepi od Hrvatske, jer ga veže prisega na čuvanje cjelokupnosti Hrvatske upravo onako, kako ga veže prisega i na čuvanje prava Ugarske. Oni s najvećim bijesom pitaju, što će biti od Hrvatske, kad se Madžari usuđuju dovoditi u prijepor ona pitanja posjeda, za koji nije nikad nitko sumnjao, kamo pripada. To postupanje da nikad nije u skladu s pravima i ugovorima, što vežu Ugarsku i Hrvatsku. Ova kraljevina ne samo da ne nalazi više zaštite u svoje posestrime, nego joj družica hoće da oduzme narodnost i narodni opstanak. I privatna već hrvatska dobra nijesu sigurna od saveznika. Kad se tako daleko došlo, onda da Hrvatima ne ostaje drugo, nego pozvati se na sud Evrope i na sud potomstva, neka prosudi postupanje saveznikovo, a zahtjeva madžarskih ne će nikad ispuniti.

Oštre su to riječi bile i za sam sabor, ali i oporo postupanje i vrijeđanje hrvatskih izaslanika u saboru nije moglo donijeti drukčijega ploda. Da radi ovakih prohtjeva madžarskih nestajaše ljubavi i privrženosti spram Ugara na strani hrvatskoj, to se samo po sebi razumije, a priznavali su to javno i naši branitelji.[45] Svakako da ih je čitavo ovo postupanje Madžara i izdajice domovine — kako zovu Salopeka naši ablegati[46] — moralo ogorčiti, kad im se dovikivalo i govorilo, da stvaraju između oba naroda teškoće, gdje ih u opće nema i ne može da bude.[47] Hrvatski su zastupnici ustajali protiv despotizma madžarskoga, ali samo s toga, što je to bila tiranija, što je sami sa sebe još nijesu htjeli skinuti.

Ova žestina hrvatskih ablegata bila je izazvana u neku ruku spisom Salopekovim,[48] kojim je pružao oružje Madžarima protiv svoje domovine. Hrvatski se zastupnici tuže, da je pisac tendenciozno izvraćao dokaze protiv svoje domovine, da je taj spis dijelio među Madžare i među županijske predstavnike pobijajući sva prava svoje domovine. Od sada su nastale prave nevolje za hrvatske izaslanike, jer već ugarska većina nije htjela da u opće priznaje kakvu razliku između zakona ugarskih i hrvatskih. Pogrde su i napadaje morali podnositi u zajedničkom sabora, i njima na sve to nije preostalo, kad nije nigdje zdravoga oslona bilo, nego da se pouzdadu u pravednost kraljevu i da vođeni ljubavlju domovine dalje štite svoju čast i čast starih svojih narodnih prava. Da je postupanje Salopekovo sve to izazvalo, drže naši poslanici da se ne može sumnjati, i Salopekovim radom kao da su bili Madžari potaknuti na urotu protiv Hrvatske.[49] — Kraljev personal i predsjednik sabora tješili su Hrvate poslije one rasprave o primorju i o Rijeci, čemu se imade u prvom redu i zahvaliti, da je pitanje bilo riješeno po pravu Hrvatske.

Za saborovanja umre 2. ožujka kralj Franjo, u kojega je spram Hrvatske bilo toliko pravde, da se nije dopuštalo rušenje prava. Car i kralj Ferdinad zatekao je sabor u radu, a sada pod kraj saborovanja se imalo odlučiti o madžarskom jeziku ne samo za Ugarsku, nego i za Hrvatsku. Sad se išlo dalje nego do ovoga vremena. Madžari traže od Hrvata, da se samo rimski klasici u četiri niža razreda predaju latinskim jezikom, a svi ostali predmeti da se predaju madžarski; od petoga razreda imadu se i klasici prevoditi madžarski. Ovaj jezik se ima upotrebljavati u naucima filosofije i prava. Tko ne zna madžarski, taj se ne će smatrati sposobnim za službu; samo se Hrvatima daje novi rok od deset godina, da nauče madžarski. Ovaj je zahtjev bio nepravedan i Hrvati su ga kao nepravedna i nikako neopravdana odbili. No madžarska se donja kuća nije na taj protest obazirala, nego pošlje prijedlog kući velikaša, gdje su hrvatski velikaši mogli uvjeriti ugarske velikaše, da je to protiv prava i zakona. Donja kuća ne htjede popustiti, pa su se nunciji tri puta prevlačili između stališa i redova, dok napokon četvrti put nije gospodska

kuća popustila i odobrila, da Hrvatska mora primiti madžarski jezik.

Hrvatima nije preostalo do obratiti se na kralja predstavkom i moliti ga, da ih zaštiti od toga nasilja. Zastupnici se sastanu u srpnju 1835. u bansku konferenciju u Požunu i odašlju predstavku. Kralj potvrdi pravo Hrvata i odbije prijedlog zajedničkog sabora. Madžarima taj neuspjeh nije bio poćudan, zavrgnu raspravu o kraljevu riješenju, na što Hrvati dadoše izjavu, da se ne će odroditi od svojih otaca, već da će svoju narodnost čuvati svim dopuštenim sredstvima. Hrvatska municipalna prava ne mogu nikada biti predmet za raspravu na zajedničkom saboru, koji se u opće ne smije pačati ni u unutarnju upravu njezinu. A što hoće neke novotarije, to prosvjeduju protiv njih najsvečanije. Madžarska je patriotična stranka tako bila gorda, da je zastupnik torontalske županije doviknuo, da Hrvatska mora slušati ne samo kralja nego i sabor Ugarske. Hrvati su izjavili, da štuju sve zajedničke zakone, ali nikad ne će priznati, da se njihova specijalna prava smiju raspravljati u zajedničkom saboru, jer im to ne dopušta članak 120. iz god. 1715. Nadalje izjaviše, da oni ovdje štite ne latinski jezik, nego svoje pravo, jezik službeni, kojim oni raspravljaju o državnim poslovima; oni mogu odrediti sebi službenim jezikom svoj narodni jezik hrvatski mjesto latinskoga, i to onda, kad se njima svidi, a to im ne bi bilo moguće, kad bi već jedan put priznali madžarski jezik diplomatičkim jezikom. Oni su za latinski jezik za to, jer je to mrtvi jezik, kojim se najbolje štiti narodnost svakomu. Hrvatski je jezik, ističu izaslanici, sada već toliko napredovao u domovini u različnim pogledima, da Hrvati potaknuti pohvalnim primjerom Madžara u širenju narodnoga jezika ne će nikad pristati, da im se uz pristajanje na zahtjev Madžara zatvori put, da mognu svoj hrvatski jezik podići na stepen diplomatičkoga jezika, te da spadne na nizinu prostoga pučkoga govora.[50]

Kako Madžari nijesu htjeli popustiti, imao je kralj riješiti to pitanje, jer su Hrvati zaključili u svojoj konferenciji 5. ožujka 1836., da o tome podnesu kralju predstavku, koja je svim žarom govorila, da im se ovim zakonom hoće da uništi narodnost. I u toj je konferenciji govorio Salopek i zahtijevao, da Hrvati mole kralja, neka odredi, da djeca već u pučkim školama uče madžarski, kako je to tražila virovitička županija prije četiri godine, a nije dobila odgovora na svoj prijedlog.[51] Kralj je priznao, da tekst zakona bude u madžarskom jeziku kao original, da se madžarski može raspravljati kod sudova i da kraljevska kurija može rješavati poslove u madžarskom jeziku, ali za Hrvatsku nije ništa odlučeno[52].

Hrvati su s dokazima iz istorijskih dokumenata htjeli isposlovati pripojenje Dalmacije,[53] ali im to nije uspjelo, kako nije uspjelo ni potonjim saborima sve do danas.

GLAVA IV.

Rad oko književnosti.

Od 1830—1836.

Mladež uzima knjigu u svoje ruke.

Na smrt Tome Miklošića napisao je Pavao Stoos god. 1833. pjesmu „Glas kričećega vu pušćini hrvatskoga slovstva", u kojem je nastojao prikazati, kako je jadno bilo stanje literarno u Hrvatskoj. On je molio zastupnika kajkavske književnosti Ignjata Kristijanovića, neka gleda kako da poslije Miklošića ne padne i ono malo rada, što ga je bilo među kajkavcima. Stoos ipak nije imao potpuno pravo, da se zaklanjao za leđa Kristijanovićeva i njega upravo htio postaviti na čelo hrvatskih književnika. Da je bilo do one stare književne generacije, ne vjerujemo, da bi i zastupnici Hrvatske bili imali onoliko volje i snage za obranu narodnih prava na zajedničkom saboru. Do god. 1830. nijesu književnici hrvatski imali nikakve riječi kod zastupnikaststališa, a evo poslije 1830. ipak se opaža sveza između knjige i politike. Mora se upravo istaknuti, da je književni rad i hrvatski i njemački i latinski počeo buditi duhove i da je već bilo ciljeva, koji su imali pokazati na druge putove. Nestajalo je one generacije, koja je preživjela tešku krizu i kod kuće i u državi, dolazila je mlađa generacija, koja je bila u svijetu, tamo štošta učila, a još više vidjela, da ono nije pravi put, kojim su stariji stupali, i da bi ih to moglo dovesti do sigurnije luke. U toj se mlađoj generaciji opažalo, da traži knjige, da hoće sveza ne samo s gospodom, nego i s građaninom i sa seljaninom. Napetosti je bilo dosta, samo se nije znalo, kamo udariti i kakvi pravac odabrati. Građanstvu i seljaštvu je trebalo pomoći; ono nije bilo zadovoljno prilikama života i razvijanja. Bilo je ovdje ondje glasa, da Hrvati nijesu osamljeni, da imadu i drugdje braće u svijetu — ali nije

bilo još do sada čovjeka, koji bi to znao jače istaknuti, bolje predočiti i pokazati, kako to nije malašna stvar imati u odlučnom času bratskoga zaleđa. Slovenska su se braća već prije g. 1830. brinula oko toga, da spoznaju o jakosti i veličini slovenstva što više iznesu na vidjelo. Na tome su osobito radili već sada znameniti ljudi Bartolomej Kopitar i Pavao Josip Šafařik. Što su oni učili i što je pjevao Slovak Ivan Kollár, koji je svim žarom svoje plemenite duše nastojao pridići prilično klonulo slovenstvo, to je sve moglo dobro doći i Hrvatima u času, kad su i predstavnici gospode i naroda mislili, da im se ne će više moguće biti odrvati od potpune madžarizacije. Plodovi one nauke o jakom i velikom slovenstvu javili su se baš u posljednji čas, kad je u Hrvatskoj mogao pjesnik onako tužiti nad svojim narodom i narodnošću, kako je ono Stoos zajauknuo poslije zaključka hrvatskoga sabora g. 1830. Mladež je u Pešti i u Gracu upoznavala onu struju, koja je Njemačku počela stvarati, mladež je uviđala, da bi trebalo prekinuti sa starom slavom, već bi se trebalo početi brinuti, kako će osnovati nove utvrde i propovijedati stara slavna prošlost naroda s jasnim i bistrim pogledom, što će ga otvarati zdrav i odlučan rad za bolju budućnost.

Već nije bilo ljudi, kojima bi se sviđao policijski sistem grofa Metternicha, što je ugušivao svaku slobodniju riječ i misao o napretku. Hrvati još nijesu izgubili svijesti, da politički moraju biti slobodan narod, samo je već bilo sumnje, hoće li i od sada moći odbijati navale u obrani svojih prava, ako te navale budu žešće. Kad je ono god. 1830. hrvatski sabor sam sebe okovao lancem, već je u javnost izlazio čovjek, za pravo mladić, koji je u prvom svom javnom radu pokazivao energije, da svoj narod povede novom stazom, teškom i trnovitom, ali da mu svojom okretnošću ipak pomogne izaći iz trnja i kupinja, što se oko narodnih haljina nakupilo za posljednjih četrdeset godina. I stariji su ljudi, osobito književnici, htjeli da učine nešto, no nije bilo energije, nije bilo stalna cilja, pa i nijesu mogli da počnu izvoditi ono, što je sretno započeo i vodio

Ljudevit Gaj

čitavih šesnaest godina. Kao mladić od 23 godine stupio je na čelo pokretu i preporodu hrvatskomu, jer je znao oko sebe pribrati i mlađe i starije Hrvate, koji su bili voljni da rade za korist

svoje domovine. Istina je, da Gaj nije zamišljao sam svih osnova, a još je manje prilično vjerovati, da je on sve sam izvodio — ta gdje bi to tko i mogao pomišljati! — ali to je sigurno, da je on bio među prvima, koji je znao shvatiti zamašitost svakoga pothvata; on je znao svakome činu odrediti njegovu znamenitost i dovoditi čine u sklad s riječima, da bude što više koristi za njegovu domovinu. On je svojim radom stvorio upravo svoje doba u Hrvatskoj shvativši bistro i jasno — može biti u prvi čas jedini, i pravo — da su Hrvati u šest županija za sebe maleni i slabi, pa za to da im treba potražiti pomoći u najbliže braće, da im treba podići svoju knjigu, ako žele, da im se onda prizna i njihovo istorijsko i državno pravo zajedno s narodnošću. Mladi Gaj je u provađanju svojih ciljeva imao pravu mjeru već od prvoga početka, ako se i može razbirati njegovo nezadovoljstvo, osobito spram dotadašnjih književnih radnika, protiv kojih je mislio u prvi mah ustati energično i u jedan se mah raskrstiti s onim duhom i pravcem, što ga je njegovala hrvatska knjiga do godine 1830.

Gaj je doista svojim prijateljima govorio nepovoljno o Miklousiću i onima, koji su išli njegovim stopama, ali su ga prijatelji slovenske stvari, napose slavni P. J. Šafařik, svojim iskrenim sudom o svemu toliko uvjerili o nedužnosti ovih trudbenika, da Gaj nije na njih udario,[1] ali je sasvim napustio njihov pravac, a njihova rada nije nigdje ni spominjao kao da ga nije ni bilo. Gaj nam je sam o ovom blažem postupanju svojem ostavio svjedočanstvo. „Kao veliku dragocjenost čuvam znamenito njegovo (Šafařikovo) pismo, koje mi je . . . — otpisao. I radujem se, što od onoga doba sve do sad (1851.—1852.) nisam bio prinuđen, da promijenim načela odobrena u onom pismu“.[2] A ta načela su bila ovakova:

Moraju se najprije mnoge predrasude ukloniti, mnogo korova iščupati; što je odivljalo, treba oplemeniti prije nego će novim plodom rađati. Mi Sloveni moramo — veli Šafařik — samo u duhu i mišljenju biti složni; moramo se među sobom učiti poznavati te uživati naše zajedničko blago jezika i literature. Ovo treba da širimo među svojim zemljacima, ali uvijek blago i obzirno. U uviđavnosti se moraju narodnomu interesu podrediti svi drugi, pa i vjerski interesi, jer narodni interesi jesu uvjet javnoga života cjeline, dok se vjerski tiču samo privatnoga mišljenja pojedinca. Samo onda, kad bude uviđavnosti i kad se ona učvrsti, moći će naše potomstvo doživjeti ljepših dana za jezik i narodnu literaturu. Da bi naši slovenski narodi gledajući primjere kod Nijemaca, Engleza i Franceza postali mudriji i da bi uvidjeli, da se narodnost, a s njom i sve slavno i lijepo na zemlji, pa i kod različnih vjerskih interesa, dade sačuvati neoslabljenom, pa ako je narodna svijest i pala, dade se i opet podići, kad se dobro i jasno shvati stanje stvari. Samo mirnim postepenim širenjem prave prosvjete dat će se utući tmina, koja vlada ne samo među Hrvatima nego i među drugim Slovenima. U životu naroda nema skokova, kako ih nema ni drugdje u prirodi. Onu strašnu i brutalnu mržnju među najbližom slovenskom braćom i na jugu i na sjeveru treba uništiti, i to tako, da mlađi ljudi izađu pred svijet kao širitelji prave prosvjete bistra oka i vedra čela. Mladići vođeni ovakvom idejom neka se udruže, neka se u sastancima dogovaraju, kako će moći raditi što uspješnije oko „ovih lijepih ciljeva života“. Sloga mora svagdje biti, jer cijepanje sila ne dovodi do uspješna rada. Što je zastarjelo, što je slabo i onako će brzo uginuti, dok se samo kao slabo upozna.[3]

To je čitav program, što ga je Šafařik poslao svome mladomu prijatelju god. 1831., jer je u njegovim mislima odmah prepoznao čovjeka, koji, i ako mlad, dobro znade, kako teško breme tovari na svoja leđa, ali i znade prosuditi, kako kod takva posla treba imati odvažnosti, snage, ali i priznavanja ljudi.

Da vidimo, kako je Šafařik mogao doći do toga, da Gaju daje takve savjete, i je li se Gaj po dosadašnjem svojem životu i radu pokazao vrijednim ovakva savjeta.

Priča o Čehu, Lehu i Mehu.

Ljudevit se Gaj rodio 8. srpnja 1809. u Krapini, u hrvatskom Zagorju. Krapina je po svojem položaju veoma krasno smještena, te nije nikakvo čudo, da je s Krapinom svezana priča, koja zasijeca duboko u slovensku starinu, da oko Krapine živi priča o Čehu, Lehu i Mehu.[4] I Gaj je tu priču slušao u djetinjstvu, ali ga je poslije tek pravo počela zanimati, pa je pišući o povjesti Velike Ilirije iz te priče zabilježio po narodnom pripovijedanju ovo: Iznad Krapine na tri brda stajala su tri grada. Jedan grad, od kojega su ostale stare zidine, zvao se kako i danas što se zove, Krapina. Na drugom brdu nad franjevačkom crkvom stajao je grad Psar, a nad gospodskim mlinom se nadvisio grad Šabac.

U ta su tri grada živjela tri brata: Čeh, Leh i Meh, te su ujedno gradovima upravljali. Ova su braća bila kraljevske krvi našega roda, a imala su uza se i sestru, koja se zvala Vilina. Gospodari nad ovim krajevima bijahu tada Rimljani, koji su narod pritiskivali, da su braća bila prisiljena pomišljati, kako bi skinula rimski jaram sa sebe i sa svoga naroda. Sva tri su grada bila spojena kožnatim mostovima, te je brat bratu lako mogao doći na dogovor. I braća se dogovarala, kako će se osloboditi teškoga rimskoga gospodstva. Dok su se braća dogovarala, uplela im se sestra Vilina u ljubavne odnose s rimskim upraviteljem onoga kraja i onako u ljubavi mu otkrila nakanu svoje braće. Braća urotnici ubiše onoga rimskoga upravitelja, a sestra izdajnica pobježe najprije u Dupljaču u Strahinje, odanle u Jame nad Župnicom, koje se mjesto do danas zove Ljubine ili Viline jame. Vilinima se zovu one jame i pećine po tomu, što su tamo živjele vile, koje su primile pod svoju zaštitu imenjaču Vilinu, kad je bježala pred braćom osvetnicima. Tu je Vilina rodila sina. Kad se ona jedan put sunčala ispred pećine, došla su braća njezina onamo u lov i opazivši svoju sestru, uhvatila je i odvela u Krapinu, gdje su je zazidali u jednu kulu. I sina joj je stigla sudbina. Razišle se jedan put vile po šumi i po bregovima, a ono utrči nekaki divlji vo u pećinu, gdje je bilo dijete, koje se sigralo zlatnom jabukom, nabode dijete na rogove i preletjevši kroz podzemaljski put, koji je vodio ispod gora Velikoga žlijeba i Hajdinskoga zrna na drugu stranu, iznese ga mrtva i baci u šumi. Došao je neki pustinjak i sahranio dijete. Kako je Vilinin sin imao lijepu glavu, prozvali su to mjesto, gdje je dijete sahranjeno, Lijepa glava. Ne dugo iza toga pošlju Rimljani svoju vojsku, da upokori buntovnike. Sva tri su brata vidjela, da se ne će moći odrvati rimskoj sili, pa sazovu svoje vojvode, s njima se dogovore, da će ostaviti svoju očevinu i iseliti se iz rimske države, koja njihov rod nemilo potlačuje. Braća su dobro znala, da za Dunavom žive njihovi suplemenjaci, poradi čega im i nije bilo teško da ostave svoju domovinu. Oni pokupe sve svoje, prijeđu preko Drave i Dunava i raziđu se na tri strane, da osnuju tri slovenske države: Čeh je udario sijelo svojoj državi u Pemskoj zemlji Bojemiji, Leh u Poljskoj, a od Meha su postali Moskoviti. I evo tako su se iz ovoga kraja razišli svi slovenski narodi — završuje Gaj ovu priču.

Gajevo djetinjstvo.

Gaj nam sam pripovijeda u spomenutoj autobiografiji, da je u svojem djetinjstvu u Krapini slušao više ovakvih i sličnih pričica, što je samo pobuđivalo u njemu interes i za narod i za narodnu predaju. A bilo mu je lako slušati narodnih priča. Otac mu je bio ljekar u Krapini, narod je dolazio onamo u njegovu kuću, i tu je mladi Ljudevit, ili kako se još onda zvao, Ludvig, mogao dolaziti u doticanje s pukom, gledati narodni život i slušati narodno pripovijedanje. Sve je to bilo od znatna utjecanja na potonji njegov rad. On je još kao dječarac slušao od staraca i starica susjeda priče, a davao im je kao dijete novaca, samo da mu što pripovijedaju — kako sam veli. Njegove su misli, po priznanju u autobiografiji, išle onamo, kako bi mogao na tanko saznati i dokučiti sve ono, što se u prošlim vremenima dogodilo u Hrvatskoj, a najviše u Zagorju, koje mu je tada bilo upravo domovina. On mišljaše, da će u knjigama naći sve ove priče na tanko ispripovijedane, daleko šire, nego ih je čuo od domaćih ljudi. Dakako da bi to imalo biti na latinskom jeziku, jer mu je otac s gospodom, koja su često u Krapinu k njemu dolazila, pretresao sve, što je moglo biti pametnije, latinskim jezikom. S toga je i želio, da što prije nauči ovaj jezik.

Što je dalje znamenito utjecalo na Gaja, to nam sam pripovijeda u biografiji. „Kad smo u proljetno doba pod večer pred kućom sjedili, majka s pletivom, a ja už nju s kakvom god igrom, te kad bi „kmeti sa djela“ se svoga vraćajući mimo nas prolazili, ona bi me blagim glasom opomenula, neka gledam tužnu sirotinju, kako gladna i umorna, bosa i polunaga, nosi teško breme ubožtva svoga, a naročito u ono vrijeme, kad su se gladne godine pojavile jedna za drugom, pa kad je oskudica svim okolišem na toliko zavladala, te mnogi pogibahu od gladi“. Sve je bilo u Hrvatskoj aristokratsko, a narod je na sebi osjećao svu težinu života i zavisnosti od gospode. Gaj pripovijeda, da je njegova mati svaki dan nahranila 20—30 siromaha, a uza to obraćaše pažnju svoga djeteta na ovu sirotinju, koja joj je od srca za dobročinstva zahvaljivala. „A pripovijedajuć da ima naroda, koji su srećni, koji nisu ni bosi ni goli ni gladni, te kad bih ju zapitao za razlog ovomu siromaštvu, rekla bi „svemu ovomu ubožtvu je uzrok, što je ovaj narod od gospode sasvim zanemaren i napušten, počem i duhovna

i svjetovna gospoda u latinskom i njemačkom jeziku kriju svu znanost i naučnost svoju, siromašnoj braći svojoj iste krvi ne dajući ni najmanje svjetlosti naučne na materinskom jeziku. Da ovaj narod na jeziku svojem ima svih potrebnih knjiga, da se znade njima služiti, onoliko bi se iz njih naučio pameti, dozvao i usavjetovao, te ga svaka bijeda ne bi snašla nepripravna, pa bi znao i razdijeliti sile svoje, da doskoči svakoj potrebi i svakomu zlu. Knjiga, knjiga na narodnom jeziku, pa će se iz njih razum razbistriti, odijelo popraviti i za gladna ljeta ambari i žitnice u napredak napuniti".

Tako je Gaj pisao negdje 1851.—52., kad je njegovo doba ne osobitom njegovom krivnjom, prošlo, a on se sjećao, kako je u mladosti pomišljao, da pomogne ovome bijednom narodu i izvede što od onih zadataka, koje je njegova majka djetetu u srce usađivala. Sad možemo i lakše razumjeti, za što se Gaja primalo sve, što je drugdje pokazivalo napredak i što je vodilo do pučke prosvjete.

Do 9. godine nije znao drugoga jezika nego svoje zagorsko narječje, pače „nerado slušah razgovore na tuđem jeziku, od njih se više puta odvraćajući s njekom mržnjom". No razabravši da i onako ne će moći biti bez tuđih jezika, jer se u hrvatskom nije nalazilo ono, što je mislio naučiti, prihvati se učenja. „Zahvalnost ne da, da ovdje mimoiđem ime vrsna učitelja svoga na latinskom jeziku i u naškom pisanju, o. raspavlinca Evgenija Rebića, koji je za onda bio namjesnik franjevačkoga samostana u mojem zavičaju. Osobiti način u učenju, značaj njegov i načela njegova meni na stazi prvih i najpotrebnijih, temeljnih nauka pokazaše pravac, bez kakva zaista ne bih prvih godina izbivanja svoga iz roditeljske kuće ovako srećno bio napredovao, ni ovako brzo postigao potrebne vrsnoće, da odolim živoj želji svojoj". U samostanu je vidio knjižnicu prem ne veliku, i tamo je počeo razgledati zaprašene knjige. Silno se obveselio, kad je našao neke povjesne bilješke pripovijesti o svojoj postojbini i o svim granama naroda, koje je neki otac Sklenski popisao. U ovo je doba Gaj učio kod kod franjevaca u Varaždinu. Ovaj rukopis Sklenskoga poče ispoređivati s češkim i poljskim kronikama i pripravi knjižicu hoteći da je izda na svijet. „Predsuda onoga vremena ne dopuštaše drukčije, već ili latinski, ili njemački, ili bolje da kažem, tmina mi ne dopuštaše — nikako". — Budući da je bio đak u V. razredu

latinske škole, a u petnaestoj godini, to mu censor zagrebački bivši isusovac Klohammer osudi knjižicu, a njega uputi „na suhoparne nauke školske, na kojih sam i onako više, nego su bili vrijedni, napredovao, s tim: „Deranom se učiti lekcijam, a ne pisati knjige!"" To je bila sudbina one knjižice, koja se spominje pod imenom „Brevis descriptio loci Krapinae".

Gaj u Karlovcu.

Poslije toga doživljaja Gaj ode u Karlovac, gdje se namjerio na učitelja Nijemca Bavarca fra Aurelija Hoermanna, koji je bio i censor knjige. On potakne Gaja, da izda svoju knjižicu njemačkim jezikom, što je i učinio 1826. Taj je Hoermann bio sklon Hrvatima, pa je pustio, da se u Karlovcu i brošura Sollen wir Magyaren werden? štampa. Gaj je svoju knjižicu nazvao: „Die Schlösser bei Krapina sammt einem Anhange von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht von Ludwig Gay, Hörer der zweiten Humanitätsclasse". Nevelika brošurica u 16° u prvom dijelu (do 26. str.) govori o gradovima krapinskim, a od 26.—36. str. je Anhang. Verzeichniss der meisten Gewächse und Pflanzen in der Gegend bei Krapina. To je njemačka i latinska nomenklatura bilja krapinskoga. Karakteristično je, da je moto knjižici uzet iz Ossiana: „Heroji su prednjih vremena izginuli; njihovih sinova kao i njih nestaje i dolazi drugo pleme; narod je poput silnih valova okeana, koji se dižu i spuštaju". Gaj u svojoj biografiji veli za ovu knjižicu: „Do onda mi se međe moje domovine već raširiše. te se radujem, što sam bez ikakva rukovanja u znanoj onoj, kako god malenoj i neznatnoj knjižici utvrdio dokaz, da sam znao razlučiti grane našega naroda, komu sam znao za slavjansko i za slovensko ime. Radujem se, što sam poznavao majku Iliriju, te donle duhom raskrilio osnove idućega djelovanja preko leđa dragosnoga Zagorja svoga i preko domovine Hrvatske, dokle se pruža grana, koja s malim razlikama govori jedan jezik golemoga korijena slavjanskoga, te u neprekinutu društvu i susjedstvu prebiva među Dunavom i Jadranskim morem".

Gaj je doista već sada pokazivao, da poznaje rad Mavra Orbini i nekih drugih naših povjesničara, i mnogo od toga je utjecalo na nj. On već ovdje osjeća ono, što se poslije razvija kao slovenska uzajamnost, čega drugi Hrvati ili nijesu znali ili nijesu marili za to. On piše: „Svaki Slovenin može ponosno gledati na

te dostojne drage ostatke gradine Krapine, jer su oni bili kolijevkom Čehu i Lehu. Ovdje su oni sakupljali svoje vjerne; odovuda su oni počeli svoje vojne voditi i odovuda su otišli da budu osnivači moguće vlasti, čime su zaslužili sebi vijenac neumrle slave u istoriji i časnu poštu svojega imena u srcima svih istinitih i pravih Slavena".

U Karlovcu se upoznao s ljudima „staroga kova narodnjega, čeljadi od jezgre našega naroda", i slušao njihov govor, i kad je pročitao Kačićev „Razgovor ugodni" upoznao je slast i dostojanstvo hrvatskoga jezika. Kačićev je Razgovor ove godine bio izdan i tako je mladi Gaj mogao lako doći do njega. No on nije prihvatio ovoga dijalekta poradi razboritosti, on je uzeo ono narječje, kojim su se služili Zagorci i oni, koji nijesu u ono doba do svoje narodnosti gotovo ništa držali. God. 1826. umro mu je otac i on je jesen proveo uz mater, koja je i dalje s njim razgovarala o potrebama narodnim i o narodnom jeziku. Ove godine padaju i prve pjesme u zagrebačkoj Luni.

God. 1826. počeo je izdavati u Zagrebu Stauduar s Nijemcem Rosenauom list pod imenom „Luna Agramer Zeitschrift", da poda zagrebačkomu građanstvu pojave literature i nekakvu književnu zabavu. Luna je izašla prvi put 1. srpnja i donijela na prvome mjestu spomenutu već Mikloušićevu pjesmu o pozdravu vila hrvatskih zagrebačkoj vili. Već po prvom se broju vidi, da su izdavači bili voljni donositi i hrvatskih stvari u svojem časopisu, što se tijekom godišta i događalo. Tako je već u prvoj godini osim one Mikloušićeve pjesme bilo i drugih hrvatskih pjesmica u Luni. U 6. broju je napisao Jos. Romuald Kvaternik Zganjku (zagonetku), koja je bila povodom, da se u listu pojavio i naš Gaj napisavši u stihovima „Razvezanje zganjke".[5] odakle u akrostihu izlazi „Horvatska". Gaj u svojoj autobiografiji pripovijeda, da njegove odgonetke nije htjela redakcija Lune da primi, ali on nije popustio: zagrozio se Nijemcu Rosenau, da će sam početi izdavati novine u narodnom jeziku, a to je Nijemca uplašilo, pa je onda odgonetku primio. Kako zagonetka tako je i odgonetka zanimljiva po svojim mislima, kakve su bile rijetko posijane u ovo doba velike tmine hrvatskoga života. I Kvaternik i Gaj govore o narodnom jedinstvu, koje bi se imalo realno pokazati između Hrvata i Srba te ostalih južnih Slovena onako po prilici, kako je to iznosio Šporer-Matić u svojem Almanahu i Đurkovečki u svojoj Jezičnici.

O kakvoj velikoj pjesničkoj vrijednosti ovih stihova u Luni ne može se govoriti, ali ideja sloge i jedinstva je svakako zanimljiva, premda je još najveći dio čitalaca Lune nije valjada pravo razumijevao. I druge pjesmice Gajeve priopćene u Luni,[6] koliko god bile neznatne. ipak nam daju uputu, da ga gledamo kao mladića, u kojega se po malo razvijala svijest o narodnosti i želja za poznavanjem narodnih pitanja, kako su u njemu sve više dozrijevale misli o potrebama narodnim, što se imalo izvesti preokretom u književnosti, politici i socijalnom životu.

Da on nije kod svojih učitelja našao pobude za ovakve misli, ne bi trebalo gotovo ni spomenuti. Škole u ovo doba nijesu bile ni u čemu različne od pređašnjih godina; misao o narodnosti nije nikako još prodirala u redove hrvatskih nastavnika ne samo onih pučkih škola nego ni onih srednjih zavoda. Ako je koji tuđinac, u prvom redu Nijemac profesor znao za ono, što se događalo u Njemačkoj, što se sve tamo preduzimalo, da se razvrgnu okovi i narodu dade pravo, što ga ide, to nije sigurno nijedan od tih učitelja imao osobite volje, da hrvatsku mladež upućuje u ovakve slobodoumne nauke. Najveći je dio nastavnika u srednjim školama pripadao kojemu duhovničkomu redu, a takvi bi ljudi morali biti vrlo slobodoumni, kad bi u Hrvatskoj kao učitelji širili svjetske ideje, koje su išle za preokretom života. Koliko je god majka utjecala na svoga sina pokazujući mu sirotinju domaću i tumačeći mu, gdje je uzrok svemu tomu, toliko se ipak ne može uzeti ovo njezino više prirodno shvaćanje prilika, da je svoga sina uputila na one misli, koje je on kao sedamnaestgodišnji mladić nosio u duši. Izvor tomu treba drugdje potražiti.

Gaj u visokim školama.

1. *U Gracu.*

Gaj je čitajući Kačića i prevrćući kojekakve stare knjige došao do uvjerenja, da je Kačićev posao zajednički za najbližu braću i da se samo na osnovi poznavanja prošlosti može nešto postići. Za to je držao, da narodu valja dati valjanu povjesnicu koja će ga uputiti u prošlost i pokazati mu put za budućnost. U ovakvim mislima pođe na nauke u bečko sveučilište s nakanom, da ondje u velikim bibliotekama, o kojima je dosta toga čuo i čitao, potraži izvore za hrvatsku povjest. Ode u Beč 1826. na filozofijski

fakultet i počne sakupljati u dvorskoj biblioteci, što mu se činilo, da će biti od koristi za povjest, čitajući ponajviše samo istorijske knjige. U Beču nije imao nikakva poznanca, a uza to se razbolio. Liječnik mu je svjetovao, da ode iz Beča i on se u početku godine 1827. preseli u Gradac. Zdravi kraj i krug „prosvjetnim duhom nadahnutih po izbor učitelja i učenika“ sasvim ga izliječi. „U ono doba iz hrvatske i slavonske krajine u Gracu boravljaše nekoliko izabranih mladića, koji su kano upravni pitomci slušali više nauke. Drugovanje s izvrsnim ovim sinovima krajine bijaše uzajmice veoma korisno. Ja u njih poznanstvom naroda i otadžbine sve većma gojah probuđeno rodoljublje. A oni meni obilato vraćahu ovo poznavanjem čistoga jezika i kazivanjem narodnih spomena junačkih“. Kurelac pripovijeda,[7] da je Gaj svojim entuzijazmom pobuđivao u ovih mladih ljudi sve veći interes k narodnom jeziku i ispitivanju istorije južnih Slovena. Prilike su za kulturu u Gracu bile vrlo povoljne, jer se tamo već kakvih dvadeset godina radilo oko probuđivanja Slovena. U Smičiklasovoj biografiji Vjekoslava Babukića[8] ima spomena, da je već prije dolaska Gajeva u Gracu bilo osnovano društvo „ilirski klub“. U ovom je klubu bio i Dalmatinac Božidar Petranović, koji je poslije u Zadru osnovao Serbsko-Dalmatinski Magazin, od kojega je izašlo do 1870. u svemu 30 knjiga; a bilo je i nekoliko Srba iz Vojvodine, pa i Slovenaca. Ovdje se Gaj upoznao s češkim novim pravopisom. koji je jednoličnom svojom ortografijom mogao prikazati pisanje Slovena, što su se služili latinicom. Fran Kurelac u svojem govoru nad grobom Gajevim[9] pripovijeda, da je Gaj 1828. god. Slovenca Murka poticao, da izda svoj gotovi slovenski rječnik češkom ortografijom. Gaj u svojoj autobiografiji spominje napose Srbina Mojsija Baltića i veli, da on ima „mnogo zasluge o razviću znanja i značaja svih onih, koji su ga okruživali“.[10] On je Gaju prvi otkrio „nutarnju vrijednost čistoga našega narodnoga jezika, koji je jedini dostojan općenoga imena ilirskoga. „Trudom se njegovim ja, kao rođeni Zagorac, naučih poznavati azbuku i valjanim izgovorom izgovarati čisti jezik. Š njim *prvom* čitah narodne pjesme srpske, po *Vuku* na svijet izdane, te dokučih i osjetih neprecijenjenost njihovu“.[11]

Slušajući predavanja u sveučilištu i u Joaneju nastojao je i ovdje, da u bibliotekama ovih zavoda nađe što više građe i ispiše što više izvadaka iz domaće povjesti. Farlatti ga je sa svojim djelom Illyricum sacrum osobito zanimao. Kurelac nam pripovijeda, da je Gaj svoje novce upotrebljavao na kupovanje knjiga, a Valvasorovo djelo „Die Ehre des Herzogthums Krain“ osobito ga zanimalo.[12] Gaj se osobitom ljubavlju sjeća svoga učitelja Adalberta Muhara, koji je do duše bio zanesen za germanstvo, ali je ipak bio toliko pravedan, da je u povjesti Štajerske priznavao prava i za Slovene. Otac je toga Muhara bio Hrvat, a on se osjećao Nijemcem, koji se pored svega toga odlikovao spram Slovena prostodušnošću i iskrenošću. Njemu je imao Gaj zahvaliti, što nije s nezrelim radom svojim izišao pred svijet. Muhar je na ime čuo, da Gaj sprema hrvatsku povjest, pa i ne vidjevši toga posla, reče mu: „Bacite sve, što ste napisali, u oganj! Izdavanju se ovakovih djela, kakvima ste vi nakanili koristiti svomu narodu, da ga probuđujete, hoće mnogo nauka, zrela suda i mnogogodišnjega marljiva rada. Što ćete vi, kad zaista ne znadete ni za desetu stranu izvora povjesti svojoj? Pa gdje vam je jezik književan, na kojem biste mogli na posljetku na svijet izdati knjigu svoju? Izbijte vi sebi ovakve nezrele misli iz glave, te nastojte, da pripravite i sebe i druge, da mognete da udarite temelj narodnoj knjizi, koje nemate!“[13] Gaj kaže, da su riječi učenoga Nijemca profesora na nj u prvi mah porazno djelovale, jer su mu porušile svu zgradu, o kojoj je on mislio, da je velika i čvrsta; ali kad se razabrao od ovoga udarca, nije ni sam mislio, da štampa svoje djelo; od sad je počeo sve više nastojati da se uputi u pravu povjest i njezine pomoćne nauke. U Danici Ilirskoj na više se mjesta spominje, da je Gaj mislio pisati i pisao istoriju ilirskih naroda, ali je nije nikad štampao.

Na Gajevo proučavanje istorije znamenito utjecaše i gradački prof. Wartinger, koji je bio bibliotekar u Joaneju. On ga je poput oca upućivao u diplomatiku pokazujući mu vrijednost poznavanja starih pisama, novaca, natpisa, grbova, pečata i genealogije. „Koliku je ljubav vele zaslužni ovaj književnik k povjesnoj znanosti gojio, dosta se može izvidjeti iz toga, što je na svijet izdao kratku povjesnicu štajersku, od male plate svoje osnovao glavnicu, od koje po svim gimnazijama štajerskim dobivaju nagrada oni učenici, koji se najviše odlikuju u ovim naucima“. Wartinger premda rođeni Nijemac neprestano poticaše Gaja, neka nastoji, da se književnost raširi u njegovoj domovini narodnim jezikom, neka se

osnuju zavodi narodni, a domaća povjest svakako neka se predaje mladeži u narodnom jeziku.[14]

U Gracu se upoznao Gaj i s Demeterom, koji je poslije utjecao ne samo na Gaja nego i na razvijanje literature. Ovo poznanstvo s Grkom po rodu, kojega je otac pobjegao iz Maćedonije u Zagreb za prvih grčkih ustanaka, vodilo je Gaja u poznavanje stare grčke drame, koju je Demeter sam osobito cijenio. „Baltić i Demeter — kaže Gaj[15] bijahu od našinaca prvi, koji su sa mnom baš kano kroza san u budućnost gledali bajnu sliku preporođene nam narodnosti". „Prva naška umotvorina Dimitrijina, oda, kojom me ljubazno pozdravi godine 1828., kad sam se poslije uskršnjih praznika iz zavičaja svoga vratio u Gradac, u prostu našem narječju zagrebačkom pisana, jasno svjedoči, kako je on blagim srcem shvatio i obljubio sve moje želje, da, kako je oštrim umom svojim dokučio i proniko moje osnove, riječju, kako je u obližnju našu budućnost zavirio".[16] Oda Demeterova govori o cijeni Gajevoj među drugovima. Gaj je s njim razgovarao gotovo o svim poslovima, koji su se poslije izvodili u pogledu književnom i kulturnom, i po pjesnama, što ih je Gaj u „Luni" prevedio s njemačkoga, nadaše se Demeter, da će im uspjeti probuditi hrvatsku knjigu. Iz bilježaka Gajevih izvađenih iz povjesnih djela htjede Demeter da u dramatskom ruhu osvježi staru povjest, i tu se počelo misliti o kazalištu. Gradački Joanej bijaše njihovo redovno mjesto za sastanke i za rad, i po svemu sudeći mišljahu ovi mladići da osnuju prema gradačkome muzeju u Hrvatskoj svoj muzej. Gaj je već sada pribirao građu za uređenje novoga muzeja i ovdje je stekao znanja, kako se može najlakše do toga doći. Njemačke su ga đačke družine upućivale zajedno s profesorima, kako i naši mladi ljudi imadu da rade.

2. *Gaj u Pešti.*

„U njekih bilješkah pročitav napomenute izvijesti, da se najveći broj knjiga i rukopisa, što se našega naroda i domovine tiču, sakupljen nalazi u Pešti, od česti u sveučilišnoj od česti u muzejskoj szechényisko-narodnoj knjižnici ugarskoj, počem su nakon ukinuća ježovitskih i pavlinskih i još nekih drugih samostana gotovo sve bogate knjižnice njihove u Ugarsku, a naročito najznatnija pavlinskoga samostana Lijepe Glave, u knjigoshrani ugarskoga sveučilišta bile prenesene, odlučih, da nastavljam nauke,

pak da slušam ugarska prava u Pešti, da mi se prigoda uzdesi, da poznam i upotrijebim veliko ono književno blago, koje je opaka sudbina bila otela mojoj otadžbini".

Za razumijevanje ovih Gajevih riječi spominjem, da je prior pavlinskih samostana osnovao u Lijepoj Glavi prvu gimnaziju 1582., a to je bio prvi zavod u Hrvatskoj, u koji su mogli ići i svjetovnjaci. Učenika je bilo mnogo, dok nijesu isusovci osnovali gimnaziju 1607. u Zagrebu, kad je broj učenika u Lijepoj Glavi počeo padati. God. 1713. je zatvorena pavlinska gimnazija, ali biblioteka, koju su pavlini osnovali, držala se dugo, dok nije prenesena u Ugarsku za Josipovih vremena. Tu je biblioteku pokupio poslije 1849. Kukuljević, osobito rukopise i dao ih za bana Jelačića prenijeti u Zagreb u zemaljski arhiv, odakle su onda opet god. 1885. mnogi spisi bez ikakva pitanja preneseni u Peštu po nalogu bana Khuena Hédervarya.

Gaj je učio sad u Pešti i slušao predavanja na latinskom jeziku; no njegovu oku nije umaklo nastojanje Madžara, koji su išli za što većom svojom samostalnošću i onda za tim, da se latinski jezik zamijeni madžarskim i na katedrama u visokim školama. — Gaj je zalazio u biblioteku muzeja, koji je osnovao Széchény. Tu je, kako sam kaže, upoznao ne samo mnoštvo izvora, nego je u toj biblioteci našao izgleda svomu radu. On je videći sve to naumio da sabere što više knjiga i rukopisa — ne štedeći ni troška ni truda, osobito da prikupi ono, što se odnosi na Iliriju, ponajpače u istorijskom pogledu,[17] i da osnuje u Hrvatskoj biblioteku onakvu, kakvu su imali Madžari. — Praktična se strana njegova đakovanja opaža i ovdje.

Madžari su mnogo vikali u ovo doba — kako je spomenuto — o svojem jeziku i o svojoj literaturi, ali su ipak malo znali o svemu tome. Osobito je madžarska aristokracija malo vodila računa o onome, što se govorilo i zahtijevalo, premda je inače dosta podupirala demokratske zahtjeve neke svoje gospode. Gaj je radio u knjižnici muzeja dulje vremena i jednoga dana je radio kao obično, sam sjedeći i prevrćući stare knjige. Dođu dva gospodina, kako sam pripovijeda u biografiji, i zatraže od podvornika neke spise o saborskim poslovima. Stariji od gospode zapita Gaja latinskim jezikom, da li se bavi rebus patriis — domovinskim poslovima. Gaj mu odgovori, da se bavi poslovima svoje domovine Hrvatske. Kad je taj gospodin to čuo i ne upita ga za ime, već ga od ra-

dosti zagrli. Taj gospodin bijaše *Stjepan Ožegović*, otac poslije znamenitoga Metela Ožegovića, koji je utjecao i te kako na domaće poslove od 1837—1860. Gaj je Ožegoviću kazao svoje ime, a on ga pohvali i osobito s toga, što mu je kazao, da je redovno u biblioteci i nitko ni od Madžara ni od Hrvata ne dolazi u biblioteku. Ožegović je ovamo dolazio više dana sa svojim starijim drugom nekim madžarskim magnatom. Jednoga dana obrne se ovaj Madžar svojemu drugu i reče: „Amice! mihi videtur, quod iste dominus se paret ad expugnandam Hungariam," t. j. Prijatelju, meni se čini, da se taj gospodin pripravlja, da osvoji Ugarsku. Na to mu Gaj odgovori: „Non ad expugnandam Hungariam, sed ad propugnandam Croatiam: (ne da osvoji Ugarsku, nego da oslobodi Hrvatsku). I od toga časa mogao je Gaj računati na pomoć ovoga Ožegovića.

Kakve su bile prilike u Madžarskoj i kako se mislilo i radilo tamo pored drugih dokazala, kojih bismo i u drugim prilikama mogli dovoljno naći, nalazimo i u Gajevoj biografiji. Gaj je u Pešti slušao predavanja glasovitoga Stjepana Horvata o ugarskoj diplomatici. „Između mnogih mi se do krajnje mjere neskladnih slika i izmišljotina, nespretnih sablasti i nebilica, koje je preko načina rodoljubiva vrtoglavica njegova tvrdila baš kano same svete istine, napose jednoj još i danas valja smijati. U nekom, ugarskoj diplomatici, ovako reći, sasvim nepripadnu predavanju, gdje nam je taj veliki jezikodubac i dogododubac po običaju svojem potanko razložio i dokazao, da su svi najstariji izobraženi narodi bili madžarskoga plemena, stalno i zbiljski kaže nam, da će u obližnjem predavanju svojem pokazati listinu na madžarskom jeziku. I eno čudestva, kakvo smo svi jedva mogli da dočekamo! On u učionicu unese nekakav dronjak, s misirske mumije skinut, na kojem je nekoliko slikopisnih bilježaka bilo. „Eto!" reče: „Ja sam vam već ovoliko puta kazao i upravo podrobno dokazao, da su stari Misirci, ili naši pređi bili pravi Madžari; eto jedne od najstarijih dokaznica njihovih!" Madžari uza me sasvim slušahu to, kako se vjernim dušama pristoji. A ja sve plaho gledah, boreć se sa mnom, jedva li bi to bilo moguće, pak da i ja ne ostanem sa svim kao panj, zamolih ga, da bi nam pročatio tu pravulju madžarsku. A na to odgovori: „E, gospodine! Živa duša još ne pročita toga". Slično nešta pripovijeda i Šafarik u jednom svojem pismu Pogodinu[18] o madžarskim učenim ljudima, koji su našli jednu ispravu na madžarskom jeziku iz god. 1131. No nijesu je znali čitati. Napokon se dokazalo, da je ta isprava pisana glagolicom i da je iz god. 1558. Risum tenere! dovikuje Šafařik Pogodinu. Šafařik navodi neke upravo nelijepe primjere nazora Madžara spram Slovena. Pijarista profesor Dugonić u Pešti je propovijedao prijezir spram Slovena, a u jednom njegovu romanu (Etelka) Rusi i Rušnjaci se ispoređuju s ciganima; ime je Moravaca izvodio od riječi marva (marha) itd. Dugoniću je „slavenski" isto što i ciganski. U isto to doba se i u njemačkim novinama pisalo (kao i n. pr. u augsburškoj Allgemeine Ztg.), da se svak razborit mora upravo čuditi, kako Sloveni u opće mogu ići za tim, da se njihovim jezicima prizna kakva sposobnost za književni jezik i da im se u opće priznaje ma kakva literaturna snaga.[19]

Gaj pripovijeda, da se već prvo poljeće svoga boravka u Pešti upoznao tada već sa slavnim među sjevernim Slovenima *Janom Kollárom,* koji se silno radovao svakoj riječi, što ju je čuo o južnim Slovenima. Najviše su ga zanimale one priče, koje su spojene s Krapinom, jer je nalazio okrepe za svoje teorije o Slovenima. „Ova pripovijetka onako krepko darnu u srce njegovo, te umah poče misliti, kako bi mogo u krug naučna svijeta i u književan život prenijeti misao sveslavjanskoga bratinstva, koja se u prostu, neuku puku od oca na sina rasplodila i, kano neka svetinja sačuvala, što je poslije nekoliko godina i zaista učinio, na svijet izdav djelo svoje o književnoj uzajamnosti sveslavjanskoj". Tako Gaj.

Ako uzmemo na pamet, da u prvim izdanjima Kollárove Slavske kćeri nema misli o slovenskoj uzajamnosti, to nije nemoguće, da je upravo Gajevo pripovijedanje na nj utjecalo i da je poslije sve jača bila pomisao o slovenskoj uzajamnosti. Kulakovski sumnja,[20] da bi upravo Gaj bio onaj, koji je Kollára naveo na ove misli, jer nalazi u Šafařika[21] razdiobu slovačkoga jezika na sedam narječja ili sedam glavnih slovenskih jezika, te je ustajao protiv Kopitara, koji je htio podići dijalekte kao književne govore. Šafařik je bio za jedinstvo književnoga jezika među Slovacima i Česima. Nesumnjivo je, da se Kolláru otvorao još nepoznati svijet, kad mu je Gaj pripovijedao o južnoj braći i o njihovu radu u starije doba. Stoji sigurno, da misao o ujedinjivanju narječja u jednu veću grupu nije bila samo Kollárova ili Šafařikova, nego su i drugi odličniji književnici slovenskih naroda to isticali kao potrebu vremena;

Kollár je samo svojim temperamentom znao može biti mnogo više to isticati nego drugi. I to stoji, da Kollár, kad je Gaj već počeo sa svojim pripravama da radi oko napretka narodnoga, isticaše god. 1832. Gaju, neka se kod izdavanja novina drži trojednoga kraljestva, jer inače ne će moći ni disati, a kamo li živjeti.[22] Sigurno je, da je Kollár mnogo utjecao na Gaja, i Kurelac u svojoj besjedi nad otvorenim grobom Gajevim[23] kaže, da je Gaj povrativši se u Zagreb, a i među đacima u Beču, sa zanosom govorio o Kollár u, o njegovoj velikoj učenosti, o velikim i zamašnim njegovim mislima, koje su nanizane u djelu Slávy Dcera, pa da bi bilo potrebno, da se ta knjiga što više čita i da je mladi ljudi što više šire. Rus Barsukov pripovijeda, da se poljski naučnjak Andrija Kuharski, putujući po slovenskom svijetu, navratio god. 1829. i u Hrvatsku. Gaj je Kuharskome pošao u susret hoteći ga pratiti na njegovu putovanju. God. 1830. došao je Kuharski u Moskvu i po svoj prilici, kako misli Kulukavski,[24] on je Pogodinu prvi pripovijedao, kako se miču u literaturnom pogledu katolički „Iliri", a valjada mu je od onoga sastanka ostao i Gaj u pameti, pa ga je spomenuo pred Pogodinom.[25] Dr. Romualdo Jos. Kvaternik nam je zabilježio o Gaju i Kuharskome neke stvarce, koje se tiču baš novih započinjanih poslova u Hrvatskoj. Kuharski je već god. 1829. Gaja veoma cijenio i odobravao njegova načela te predviđao, da će taj mladi čovjek doći do veće uloge u svojoj domovini. Već god. 1830. bijaše Kuharski s Kvaternikom za to, da se uvede novi pravopis u hrvatske škole, ali nerazumijevanje s hrvatske strane nije još dopuštalo ovakve promjene. Da je o Gaju mogao Kuharski govoriti pred Pogodinom, po ovome je sasvim razumljivo.[26]

Među Gajevim rukopisima u knjižnici Gajevoj[27] nalazimo zabilježen jedan rukopis kao „Poszlovice horvatszke", a u drugom rukopisu „Skup provincijalskih poslovica horvatskih", gdje je pribilježena god. 1827—28., a pisani su ti rukopisi starom ortografijom.[28] Ovo je rad Gajev, koji je nastajao pod prvim dojmovima druženja s Kollárom. Svakako je Gaj već dalje pokročio u radu o zajednici, kad je g. 1830. sastavio mali spisić „Ueber die Vereinigung der in den altilirischen Distrikten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache". Da je Gaj Kollára dosta dugo cijenio i u prvim godinama svoga javnoga rada držao do njegovih savjeta, pa bio i češće s njim na usmenom dogovoru, kako bi se imalo raditi oko ideja sveslovenskih, o tome ne može biti sumnje, no nikako nije književna njihova sveza trajala sve do smrti Kollárove (1852.)[29]. Istina je, da je Kollár na svojem putu u Italiju 1841. došao u Hrvatsku, posjetio ponajprije Krapinu kao rodno mjesto Gajevo, gdje su mu pokazali kuću i mjesto rođenja njegova, a onda došao u Zagreb, gdje je Gaj bio već jedan od najpopularnijih ljudi. Kollár nam svjedoči sam o velikom krugu naroda, u kojem je poznata ona priča o Čehu, Lehu, Mehu. U Zagrebu se Kolláru činio Gaj kao os, oko koje se kreće sav život duševni i narodni Zagreba i čitave Hrvatske; Gaj mu je magnet, koji je imao snage, da privuče k sebi mladež sa svih strana i svih govora, koji je umio svojom snagom naći put literaturi narodnoj u dvorove gospodske. To je doista bila velika zasluga ne samo u očima samoga Kollára, nego će biti zasluga čija mu drago i u očima svakoga, tko pomisli, kako su se gospoda prije Gaja držala spram narodne knjige i narodnih aspiracija, a i kako je teško danas našu gospodu zagrijati za koju stvar narodnu, i kako ovakvi pothvati redovno propadaju, ako ih se ne prihvate oni, koji imadu više ljubavi i više srca spram naroda, nego gospodski uzgojena djeca. I ako je Kollár govorio: „Kad bismo mi Sloveni imali svoj narodni Panteon poput Rimljana i Franceza, ili wahlhallu poput Nijemaca, ja bih tamo postavio Gaja i uresio ga vijencem sastavljenim od samoga prekrasnoga lišća", ipak nam korespondencija između Kollára i Gaja ne ide dalje od god. 1842. I sama pisma Kollárova Gaju sve do ovoga posljednjega ne govore osobito mnogo o njegovu utjecanju na Gaja.[30] Kad se u Hrvatskoj našlo kolo mladih ljudi, koji su ozbiljno shvatili i prihvatili one ideje, što ih je donio Gaj sa sobom s nauka i što su ih drugi usvojili učenjem, tad je za realni rad sve manje trebalo Gaju pjesničkoga savjeta Kollárova, dok napokon u odlučnim političkim časovima nije za Hrvate ni moguće bilo, da se drže pjesničkih programa. Bit će uzroka prekidanju odnosa i u tome, što Gaj nije mnogo odgovarao na pisma, koja su mu dolazila s različitih strana.

Drugo poznanstvo u Pešti i to zaslugom Kollárovom ne bijaše manje korisno Gaju od poznanstva s ovim pjesnikom panslavističkim. Gaj ne ističe u svojoj autobiografiji XXIX. mnogo toga pismenoga poznanstva. „Po njem (Kolláru) tada bivši u Novom Sadu gimnazijski učitelj Pavao J. Šafařik sazna, da se ja bavim o našoj povjesnici. Buduć da je u ono doba bio namjeravao priugotoviti izdanje drugo knjige svoje: „Geschichte der Slawischen

Sprache und Literatur nach allen Mundarten". pozove mene, da mu prijateljski priopćim onaj dio, koji se nas tiče, što sam i dragovoljno uradio". I kad se Gaj odazvao Šafařiku i javio mu svoje misli, dobio je od njega ono pismo, koje je držao — kako je već spomenuto — svojim programom, samo ga je nešto brže provodio nego li se nadao Šafařik. U koju godinu baš pada Gajeva prva korespondencija sa Šafařikom, ne znamo. Iz prvoga pisma Šafařikova Gaju od 12. veljače 1831. mogli bismo reći, da je Kollár Gaja preporučio Šafařiku već negdje 1830. godine. K. Jireček[31] navodi pismo Šafařikovo Kolláru, od 3. siječnja 1831., u kojem piše: Pozdravite mi Gaja, neka mi pošlje što prije Croatica. K tomu Šafařik dodaje: I g. Miklousić mi je poslao natpise knjiga, koje su mu poznate. Ali ne kažite vi toga Gaju, da ne odustane od posla. Vi ste mi i sami pisali, da je taj mladić Miklousićev antagonista. Meni ne će ni Gajeva ni Miklousićeva zbirka vrijediti kao sv. evanđelje; ja ću iz rada obojice pocrpsti ono, što će biti za moje djelo. Miklousićev će rad biti najviše bibliografičan, a od Gaja se nadam i drugoj pomoći. Dakle je već sada Gaja više cijenio. Njegov mi se rad o ortografiji sviđa. Neka nam po vremenu dade gramatiku i jedan dobar rječnik. Po ovomu izlazi, da je Gaj Šafařiku bio poznat, što je sasvim lako bilo, jer Gaj već god. 1830. pokazao, da znade i hoće ono, što su drugi Sloveni gorljivo propovijedali u svojim spisima.

Osnova hrvatskoga pravopisa.

Gajev posao se priznavao već 1830. u Zagrebu. Drag. Rakovac u svojem konceptu lista negdje prije srpnja piše Gaju, da bi mu htio biti vjeran pomoćnik u njegovim poslovima,[32] jer je valjada vedrije duhove privlačio svojim spisom: *„Kratka osnova Horvatsko-Slavenskoga Pravopisaňa, poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov. Od L. o. G.* Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, razionälen und ökonomischen Grundsätzen von L. v. G. Vu Budimu, iz tiskarnice Kralevskoga Vseučilišča. 1830." Gaj kaže u svojoj autobiografiji, da je mnogo drugovao s mladim Srbima, među kojima se osobito odlikovao već kao đak Pavao Stamatović, koji se 1836. kao parok u Segedinu potpisao u pismu Gaju od 19. lipnja kao Maleša Sarmatović, Sarbatović, Srbović, i taj se čovjek, kako već ovo etimologisanje s njegovim imenom pokazuje, dao sasvim u stope

Kollárove, a po Gajevu se pripovijedanju od drugih Srba onoga doba sasvim odvojio. Gaj nam sam pripovijeda, da su „učevna, koje jezikoslovna, koje povjesnička prepiranja uzajmice" bistrila um i potpaljivala srce sve na veću ljubav i slogu, „pak i na međusobno istinito poštovanje, osobito, što se različite vjeroispovijesti tiče. Knjižica, koju sam godine 1830. o utemeljenju glasovnoga našega pravopisa hrvatskoga u tiskarnici budimskoga sveučilišta na svijet izdao, među srpskom mi omladinom, koja je već tada za narodnost svoju plamtjela, pribavi mnoge istine i srdačne prijatelje". Tako Gaj. U spomenutom listu piše Stamatović Gaju, da je s njim prije pet godina u Pešti svaki dan slavenski kolač lomio i da mu je kod izdavanja „Hrvatskog Pravopisa u Budimu pečatanog svetog Augustina riječi za motto Pravopisa preporučio". Gaj je u svojoj knjižici o pravopisu izišao prvi put pred hrvatski svijet s onim idejama, što ih je u srcu nosio i spisima propagirao Kollár i Šafařik. Onaj moto iz sv. Augustina glasi: Non quia difficilia sunt, non audemus; sed quia non audemus difficilia sunt. Sanctus Augustinus.

Gaj je prije same nauke o pravopisu u svojoj „Osnovi" napisao, što je Kopitar u svojoj gramatici[33] govorio o potrebi jedinstva u ortografiji sa zapadnim Slovenima, koji pišu latinicom. Kopitar je prikazao raznoličnost pravopisa latinicom u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj, pokazao je kako pišu Hrvati, Dalmatinci, Česi, Poljaci i lužički Srbi i pokazao rusku ćirilicu i u neslozi u pravopisu vidio je zapreke, što se ne mogu naći u jednom kolu zapadni i južni Sloveni, koji pišu jednim pismom. Gaj u pristupu govori o zanimanju Čeha, Poljaka i Rusa za razvijanje narodnoga jezika i literature, a osvrće se na nehaj i nemar i nebrigu za sve to kod Hrvata. Hrvati sve više prigrljuju njemački jezik, a s tim jezikom sve se više udomaćuje i tuđinština svake ruke. Narodni jezik hrvatski kod kuće nema nikakve cijene, pače i onaj, koji bi htio, da se pobrine za kakvi napredak u tom pogledu, ne da mu se i zamijera se, te se i nekako rugaju tomu, dok je upravo potrebno, da rodoljupci rade oko toga, da narodni jezik dođe do što veće cijene i da se sve više raširi mjesto kojega tuđega. Hrvatski su govor slavno čuvali pređi, a tko bi mogao uzeti na sebe veliku odgovornost i htjeti raditi, da se ukine i zatre ove sveta od otaca namrta baština? „Nut domorodci! nepustemo vu devetnajstom stoletju Horvate k' predmetu pravičnoga poteptavaňa

(Geringschätzung) poniziti se, zverho kojeh hrabrosti i jakosti osupňeni puki čudili se jesu. — Dajte da sada vu vremenu mira vitezi vu duhu budemo, da tak jezik, kojega naj vekši Muževi naroda našega z' ľubavjum govorili, kojega z' imetkom i z' predragum kervčicum svojum junački branili jesu, još naj potlam v' temni grob nezakopa se!?" (str. 4—6.). Da se sve to postigne, dužnost je pobrinuti se oko uređenja pravopisa, jer je današnji pravopis najgori među svim pravopisima slovenskim i gori se ne može ni pomisliti. Hrvati su dužni, da svoj pravopis urede i da se tako približe drugim naprednijim Slovenima, a ne da idu za tuđim radom i da se odalečuju od svoje braće; mora se vidjeti, da Hrvati vole svoju braću više nego Talijane, Nijemce i neevropske Madžare (str. 6.). Njemu je lebdilo pred očima, da će „vsaki izobraženi Čeh i Leh Vseslavenstvo (to jest: goruču želu, da vsa narečja velikoga našega naroda, kuliko moguče je, jedno k' drugomu približuje se,) glibše čuti, neg da se mi za stanovito ufati nebi smeli, da sledňa dobra, z' ovem umnem pravopisaňem na svetlo dana horvatska kniga tulikajše vu Čehski i Lehski zemľi čtela se bude. A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupi, ako se bližňi brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci Krajnci i Korušci (kaj od ňihove razumnosti nedvojimo,) vu ovem tak korenoslovju jezika našega, kak takaj izviseňu i objačeňu zosebneh slovstvih našeh prikladnem pravopisaňu z' nami barem vu sobstvenosti sjedinili budu". U osnovi svojoj hoće samo da pokaže putove, kojima treba udariti kod pravopisa, a nada se, da će mu u gramatici uspjeti prema principima Dobrovskoga pokazati, kako stoji hrvatski jezik spram drugih slovenskih narječja. U daljem razvijanju svojih misli nastojaše Gaj pokazati, kakve bi on želio promjene uvesti u hrvatsku grafiku, polazeći od rečenice: Entia sine necessitate non sunt multiplicanda. Gajeva se reforma ticala ovoga:

Glasa *y* ne treba ni u kojem slučaju bilo da se upotrebljava kao *i* bilo kao *j*, pa ni ondje, gdje bi to imalo biti za umekšavanje suglasnika *d, l, n, g*. Već u prošlom stoljeću bilo je hrvatskih pisaca, koji su upotrebljavali *i* mjesto *y*, a tako upotrebljavaju i pišu taj glas i ostali Sloveni. U ostalim samoglasnicima nije bilo nikakvih neobičnih pojava, za to u njih nije ni dirao. — Velikih je bilo neprilika kod suglasnika. Gaj je opravdano ponajprije ustao protiv udvajanja suglasnika, da označe jedan glas.

Tako n. pr. za glas *č* imali su Hrvati u ono doba najobičnija ova 4 znaka: *ch, cs, tch* i samo *c*. Da se tomu doskoči, predlaže Gaj, neka se primi češki znak *č*. Gaj je već u ovo doba znao, da su neki Hrvati pisali *ç*, osobito oni u Dalmaciji u XVIII. stoljeću, ali su ga pisali sad mjesto *c* sad mjesto *č*; najviše je protiv toga znaka, jer ga drugi Sloveni, koji pišu latinicom, nikako u toj službi ne poznaju. — U ovom času Gaj nije još razbirao razlika između *č* i *ć*; on navodi čitav niz riječi, koje se počinju s *t* u češkom jeziku i isporeďuje te riječi s riječima poljskim, lužičko-srpskim, no kad govori, što se razvija od *k, t, c* onda predlaže, da se primi *č*. Do toga se doba pisalo *dy, di* i *dj* kao znak umekšana glasa *d*, a Gaj je htio sad i to zamijeniti i predložio je nad pismenom *d* dijakritični znak, dakle ď, a spram ovoga i umekšani bi glas od *g* imao biti *ǧ*. I zamjenu za *ly ny* trebalo je naći, a Gaj ju je vidio u znacima ľ-ň. — Znak *s* imao je u hrvatskim knjigama vrijednost glasa *ž*, a istom onda, kad mu se dodao *z (sz)* imao je pravu svoju vrijednost. Za to je Gaj govorio da je dužnost povratiti ovomu glasu ono značenje, što ga on ima u svoj Evropi, i ujedno navodi primjere jednakoga korijena u njemačkom, latinskom i slovenskim jezicima, a te su se riječi pisale samo u hrvatskom sad sa *z* sad sa *sz*, jer je i ta anomalija došla do svoje cijene, da je znak *z* mogao pokazivati izgovor glasa *s*. Nije bolje bilo ni s glasom *š*; pisali su ga najviše znakom *sh*, ili opet neki, kojima je godilo sasvim prema njemačkomu pravopisu kao *sch*; Gaj pristajući uz Jambrešića i neke druge, koji su pisali taj glas znakom *š* preporuča ga, a za *ž* što su ga pisali pisci slavonski, dalmatinski, pa Štajerci i Kranjci znakom *x*, predloži znak *ž*. U tome je Gaj išao za tim, da latinski znakovi mogu samo dotle imati među Slovenima svoju vrijednost, dokle mogu pokazivati pravi izgovor. Za to i nije Slovenima potrebno čuvati *y x*, jer tih glasova oni nemaju. — Ove promjene držao je Gaj potrebnima, ali ih nije priznavao potpunom reformom hrvatskog pravopisa.

U posljednjoj glavi govori Gaj o važnosti i koristi ove reforme pravopisa za Slovene, koji pišu latinicom. Da je Kollár baš ovim pokazao svoju snagu nad Gajem, o tome se je moći na prvi mah uvjeriti. Oni znakovi dijakritični sa znakovima nad pojedinim pismenima opravdavaju se tim, što se njima služe Poljaci, Česi, Moravljani i Slovaci. U ovakoj promjeni vidi Gaj napredak sveslav-

janstva, t. j. tim se pravopisom zbližuju sva slovenska narječja među sobom, a to je, po njegovu mišljenju, korak, da hrvatska knjiga dođe među Čehe i Poljake. No u prvom redu on želi, da se približe u jezičnom pogledu i pravopisu bliža braća hrvatska: Slavonci, Dalmatinci, Štajerci, Kranjci i Korušci. O koliko bi, kliče Gaj, bilo korisnije slavnim našim susjedima u Štajerskoj i Kranjskoj, da se po mogućnosti trude zajedno s nama o toj našoj općenosti, jer bismo tako najprije mogli doći do jedinstva slovenskoga, budući da samo u zajednici možemo doći do svoga cilja. Samo tako se možemo nadati, da će se „veliki slavenski jezik" iz svojih raznoličnih narječja naći u četiri glavna narječja, da će literatura oslonjena o čvrste stupove kulture i prosvjete i suglasje u riječi postati općim blagom svih Slovena. Gaj ujedno pokazuje, da će se onim časom, kad se ukloni iz pisma dvojako značenje pismena postići i praktičnost kod štampanja, a s dijakritičnim će se znakovima kod jedanaest araka prištedjeti jedan arak (str. 24). — Na kraju on poziva Hrvate, da budu patriote, neka svoj jezik očiste od kojekakvih natruha, koje su u nj došle za nevoljnih vremena narodnoga života i poziva se kod toga na izjavu jednoga madžarskoga pisca, koji priznaje važnu ulogu Hrvatima u Evropi po njihovoj nadarenosti i sposobnostima.

Kako se može iz ovoga razabrati, Gaj je istaknuo u svojoj knjižici sve ono, što ga je poslije vodilo u njegovu radu. Gaj je, želeći učiniti ortografiju jednostavnijom, pomišljao o približivanju južnih Slovena među sobom i izjednačivanju narječja za književni jezik, a uza to imao na umu idejal one sveslovenske sloge, što ju je propagirao Kollár i drugi sjeverni Sloveni. Gaju je već sada sasvim jasno pred očima, da treba Hrvate što uže ortografijom svezati s Česima, a kod kuće nastojati u sjedinjivanju dijalekata i naroda, koji je bio razdijeljen kojekakvim pokrajinskim imenima, što će biti moguće, ako se nađe jedno ime, koje će moći svi prihvatiti.

Gaj i u drugom pogledu nije bio zaludu u Pešti. Spomenuto već djelo P. J. Šafařika „Povjest slovenskoga jezika i književnosti svih narječjâ" ovdje je u ovoj Gajevoj radnji našlo dovoljno odziva. Gaj je poput ostalih Slovena gledao slovensko pleme „kao u kakvu velikom ogledalu, prikazano prvi put pred evropskim svijetom kao jednu narodnost" — kako reče Kollár jedanaest godina poslije izdanja Šafaříkove knjige.[34] — Gaj je dobro opazio, da ona razlika, koja se ističe u vjeri i pismu kod

Hrvata i Srba, ne smije ostati i dalje bedemom između jednokrvne braće, pa je i istaknuo, da Hrvatima treba u pismu ići sa sjevernom braćom, a vjera više nije imala biti zaprekom zajedničkome radu. Ukinuti i sasvim napustiti pojedine dijalekte i nazivlja pokrajinska, to je bila god. 1830. misao samo za čovjeka, koji je znao, kako je u njemačkoj književnosti sve postalo njemačkim i kako je uza svu silu narječja jedno došlo do vrijednosti zajedničkoga jezika književnoga. U tom je pogledu, može se mirne duše reći, bio Gaj prvi Hrvat, kojega je ovaka misao zagrijala i presvojila, te ju je mogao u ono gluho doba nabaciti pred svojim zemljacima. Ne gubiti cjeline ispred oka, a ono, što je razdrobljeno, pribrati u jednu cjelinu, premda je to Gaj od drugih naučio, mora mu se priznati kao mladiću široki pogled, a cijena mu je morala odmah porasti i kod Kollára i kod njegova prijatelja Šafaříka, koji je vidio novih želja kod svojih zemljaka Čeha. Šafařik je i izdao svoju knjigu u želji, da se Sloveni počnu što prije upoznavati i među sobom u književnosti podupirati, ne bi li onaj partikularizam prestao, a sićušne zadjevice poradi pravopisa popustile.[35] Mladi Gaj je to sve mogao čuti i doznavati od Kollára, i kako je narodna struja počela svuda sve više rasti, u svojem zanosu nije mogao da propusti to istaknuti u svojem spisu, koji je u prvom redu bio namijenjen hrvatskim književnicima, da se otrijezne.

Kako se shvaćalo ono izdanje pravopisa Gajeva u Hrvatskoj, eno nam svjedočanstva u pismu Rakovčevu godine 1830.: „Nekaj prevelika želja horvatskoga jezika osvetlati, nekaj plemenita pelda od njih vsem Horvatom dana, koju med ostalemi pokazali jesu vu izdanju njihove zadnje knige, nekaj zadnjič goruče hotenje skerblivoga priatela mojega, koj, kak mislim, od nakanenja svojega odstupil nebude, vu trudliveh poslov svojeh pomoči bilo je temelj misli moje k-letu vu Peſt vu ſkolu iti".[36] Gaj je s veseljem primio Rakovca u svoje kolo, a ujedno nam pismom svojim (od 25. listopada 1830.) sam otkrivao način, kako je mislio dalje raditi. „Ňihov meni jako vugoden list dobivši — piše Rakovcu — z' tem več raduval se jesem, z' čem vekšu iz ňega pripravnost Ňihovu, vu ľubavi jezika materinskog' sebe onem okolnostjam priravnati, koje vsevdiľ k' vekši zveršenosti pelaju, 'zpazil jesem. Nam vsem jošče, kak 'zpoznavam, vnogo méňka; nego dobrovoľno odhitemo tverdokornu svojľubnost — dajmo se jeden od drugoga vputiti — podvučiti, ter 'z' istinskem hoteňem z' pravum

serdčnostjum podvuprimo pleča; — Odvetkov horvatskeh blagoslova - se nadeajuče nebeski vu nošeňu sladkoga bremena podperli budeju stupi. Vrednost horvatsko-slavenskoga pravopisa oni dan na dan boľe zpoznali budu, ako si truda potrebnoga vu mudroľubnom razmišľavaňu korenoslovja slavenskoga zavdati nezamudé (ne zaborave). Kaj se zvanskoga slov' obličaja dotiče, ov je predmet (objekt.) navade — anda v 'samem hoteňu gibľe se; nikda vendar iz podmetneh (subjektiv.) zrokov nuterňi sobstvenosti predmeta predpostaviti se nesme; ako suprot naredbam čistoga uma baratati nečemo".[37] Gaj svoga mladoga druga iz Zagreba potiče, da ne smalakše u ovom poslu, i neka zna, da ovoga teškoga ali slatkoga jarma ne će mu pomoći nitko nositi, nego njegova svijest. Za ovaj posao, što ga je on preduzeo, treba biti onakvi, kakvi je vojnik u odbrani svoje domovine. Gaj je već sada bio u svezi s profesorom St. Mojsesom, jer u istom listu na Rakovca piše, da od njega čeka nekakvi odgovor. Ujedno bi htio imati Kuševićevu brošuru De municipalibus Juribus i govor Kuševićev protiv madžarskoga jezika.[38]

Mladež u Hrvatskoj.

Tada je već u Zagrebu bilo više mladih prijatelja „Slovstva našega", kako veli Gaj, kojima bi on imao pisati.[39] Ti mlađi prijatelji „našega slovstva" sabirali su se ne samo u Zagrebu, nego i u Gracu i u Beču, koji su, čuvši što se sve drugdje radilo o narodnosti, a i gledajući, kako se ozbiljno napredovalo u ostalom slovenskom i neslovenskom svijetu, počeli raditi oko svojega narodnoga jezika i oko svoje narodne prosvjete. U Beču su se sakupljali đaci u gostionici Morgenstern, koju su zvali među sobom „Danica"; u Gracu su dolazili u đačke krugove Miklošić i St. Vraz, a u Zagrebu su se valjda ponajviše zaslugom Mojsesovom sakupljali đaci i snovali osnove za budućnost Hrvatske. U ovom tijesnom krugu mladih patriota nalazimo Vj. Babukića, Derkosa, Marića, Antuna Mažuranića, Dragutina Rakovca, Matiju Smodeka i Marakovića.[40] Ovi mladi prijatelji imađahu na svojoj strani i profesora Mojsesa, koji im je sigurno davao uputa u radu, a valjada ih i sam nagovarao, da porade oko narodne stvari. U Gaju je i on vidio mladića, koji je mogao sabrati oko sebe mlade prijatelje, voljne radu za knjigu i za domovinu. Interes je za srpsku književnost već bio nekakvi, premda se ne da odrediti, da li u svih ili samo u Gaja.[41]

Dok je mladež s jedne strane primila sa zanosom Gajev trud o pravopisu, s druge se strane kod konservativaca, valjada ne političara, koliko kod literata, među kojima je po svoj prilici bio u prvom redu Kristijanović, a valjada i njegov ujak Mikloušić, gledalo poprijeko na ove novotarije. Rakovac se nada, da će hrvatska muza što prije početi iznositi lijepe plodove, samo se ne smije Gaj zakopati u politiku, što Rakovac nije ispisao, ali je mislio kao i svi drugi, da politika nije bila za njihov rad. „Slovstvo naše, kak vidiju, gible se, a još niti prav zasađeno nije, kajti istoga korena suprotivniki (pravopisaňa) se gibleju, ter ga čisto iztergnuti hočeju, da ták naj zadnič ga zakopaju, i zpomenka od nega zbrišeju... Anda Priateľ dragi! vidiju da velika tmica pred nami leži, koju na čudnoviti način na svetlost obernuti moramo, vidiju, da velike pečine pred nami ležiju, koje z' potom lica našega, ako poginuti ne čemo, izkopati moramo". Rakovac ne vidi puta, kako bi se to moglo izvesti; on sam veli, da ima mnogo pisama u prahu, ali nema tko bi ih na svijet iznio. Za to da „slovstvo" naše ne pogine i sasvim ne propane od progona, misli da bi trebalo izdavati „Novine narodne", u kojima bi se sve to moglo pretresati.

Je li se inače mnogo govorilo i brinulo za Gajevu osnovu pravopisa ove godine u Zagrebu, izuzevši mladiće Rakovčevih godina, ne znamo. Ako hoćemo da vidimo nebrigu, može biti joj možemo potvrdu naći u Stoosovoj pjesmi „Nut novo leto" (koja je više poznata pod imenom „Kip domovine"), gdje ne nalazimo ni traga kakvoj nadi za književni preokret, već čitava pjesma govori samo o političkim pitanjima, koja su doista u ovoj godini postigla svoj vrhunac u popuštanju hrvatskoga sabora. Marić je otišao u sjemenište, pa ako je u gimnaziji i drugovao s Babukićem, Rakovcem i drugima, u sjemeništu se sigurno nije još usudio da se približi starijemu svomu drugu Stoosu i da mu dojavi, što Gaj snuje i da se sprema novo doba, koje će i knjigu moći preporoditi.

Gaj je sada ozbiljno radio oko toga, da Šafaříku poda građu za njegovo drugo izdanje povjesti književnosti. „Mudro ste i prekrasno, veli Šafařík Kollároví,[42] to učinili, da ste ga na to nagovorili". Poslije toga spominje, da Gaj radi na gramatici, pa pita Kollára, ne bi li mogao složiti i mali rječnik, ali potpun (quoad primitiva et radicalia). Taj bi rječnik imao biti poput Vukova

srpskoga rječnika, ali bi morao biti bogat osobito korjenitim riječima. Bilo bi dobro, kad bi se taj mladi Hrvat toga posla prihvatio. Među Šafařikovim rukopisima se čuva u češkom muzeju tabela o pravopisu, koju je Gaj poslao Šafařiku i pisao mu ujedno o tadašnjem predstavniku hrvatske knjige Mikloušiću, da je čovjek bez poznavanja duha vremena i da u njega nema većega znanja.[43]

Iz ovih riječi sada možemo razabrati, za što je Rakovac u onom svojem pismu morao Gaju pisati, da je neprijatelja novomu pokretu mnogo, kad je ovako stajala i sudila mlađa generacija o starijoj; a tako sad razumijemo i one opomene na blagost i mir u prvom pismu Šafařikovu Gaju. Evo kako je Šafařik poznavao dobro hrvatske književnike: „Ne samo u Srba, nego i u Hrvata postoje stranke, da je jedna spremna udariti na drugu mačem, ognjem i dr. Tu i najnevinija riječ izaziva najžešći boj. Stariji pisci hrvatski Mikloušić, Domin (profesor na pravoslovnoj akade- u Zagrebu) spram Gaja stoje tako, da se njima ne smije riječ reći o njemu, da ne bi čovjeka otjerali od sebe“. Gaju je nekako u isto doba nešto pisao Rakovac o književnim prilikama u Zagrebu.

S jedne je strane Gaja veselilo, što su mlađi prihvatili njegovu misao i njegove ideje, a s druge ga strane silno žalostilo, kad je vidio protivnike na glasu u hrvatskoj literaturi protiv svojih pothvata. Dosta je spomenuti sitnicu za nemir Gajev. Na vanjskom je omotu Gaj opazio stari pravopis, kojim se dotle Rakovac nije služio, i to je Gaja uznemirilo, jer je držao, da je i on odbacio sredstvo „k' napreduvaňu Slavo-Horvatske obraženosti nemarno pred zorjum“. Rakovac pisaše, da ga je profesor „Mojžeš“ nagovorio „zasad' jošče stari Zlopis potrebuvati, ali ja nazopet sudim, da mene nijedna duša na tom svétu, budi iz kokvehgoder zrokov od onoga načina odvernuti nije moguča, koteri mojemu umu ne iz podmetneh (subjektivnih) ali osobneh, nego iz predmetneh (objektivnih) temeľov kak naj boľši i za zadňi ciľ naj prikladnejši sebe nazvestivši, od ňega jedenkrat zpoznan i z' vednum vstavnostjum prijet biše“.[44] Rakovac mu je poslao pjesme, koje su Gaja i sve njegove drugove razveselile, „samo Zlopis vse Horvatov istinske ľubiteľe i naj vučenejše ovdi Čehe, Serbľe, Šlavonce i Dalmatine jednem mahom z' takovum zlovoľnostjum napuniše“, da ih je jedva poradi krasota pjesme nagovorio, da su je do kraja htjeli slušati

Na to piše Gaj: „Da Oni tulike na pravu veru obernuli jesu, to Ňim stanovito vre vezda vest Ňihova z' pravum serdca slastjum naplačuje, i to jest, štimam, dosta, doklam se stara trubľa Naroda iz černe zemľe 'zkopa“. — Čudi mu se, da je jedan put već prihvaćen pravopis opet odbacio i zaboravio, da je najbolja strana značaja, muževna stalnost. „Ja (Gaj) Pravopis Slavo-horvatski nikomu jošče nanudil nisem, koteri ňega iz predmetnov temeľov (objektivnih) prijeti neče, ňega za stanovito z' podmetnemi (subjektivni) na dobru stran vabil nebudem. Vsaki, koj zrelo oko ima, videti može i mora, kaj meni vre do vezda nekoji naj vekši Muževi Naroda našega Slavenskoga očituvali jesu, da nijeden 'zmed vseh pravopisov Slavenskeh tak dober i zveršen, tak zevsema obširno prikladen nije, kak ov naš Slavo-Horvatski“. Oni, koji prigovaraju glasovima č ď ň itd. i žele nove oblike, ne pokazuju nikakva znanja u filologiji, „onem nije znano, da vu vsakom narečju izkorenstvo naj vekšu važnost ima; onem nije znano, da č, ď, ľ etc. korenite slove nisu, nego da koreňe svoje vu slovah c, d, n, l etc. imaju, i da anda z' našem pravopisom koreňe Slavensko ne samo za razum, nego i za oko nepohableno pričuva se. Takovi nisu samo Horvatov naj vekši nepriateľi, nego i Slavenstva vskruniteli, takovi hoču, da Horvati jošče meňši kusek (Falaťec) postanu, nego vre prez toga jesu“. (Građa 3, 250—1). Što Rakovac piše, da će u novinama pisati novim pravopisom, to mu se čini, da se za sada samo poveća broj „stare ništarije“. Kollár bi bio prodao Kotzebuovih Križara bar 50 kom., ali Česi ne mogu nikako razumjeti, da je s = ž, ch = č. „Hvala Bogu, veli Gaj, da med ostalemi dragoga priateľa Kurelca na našu stran doveli jesu, ov osebujni mladenec, svetla nekda domovine zvezda postal bude“.

To je potvrda, da je Gaj zalazio među mladež i privodio je svojom riječi u svoje kolo. Sasvim kao da slušamo Kollára, govori Gaj: „Vse kajgod pišemo, moramo onomu višňemu vzoru (Ideal) prilagoditi, kojega vekši Vseslavenci pred očmi imaju. Mi se anda moramo starati Slavo-horvatski, ne pako Tuđo-Horvatski pisati. Mi anda nesmemo réči bez sile kovati, ako spodobne vu kojemgod narečju Slavenskom vre nahaďaju se“.[45] Gaj nije već bio zadovoljan ni hrvatskom gramatikom, jer u kratko piše Rakovcu, kako bi se dalo i moralo ispraviti u književnom jeziku n. pr. tereju — teru, čujeju — čuju itd. t. j. kako bi štokavski oblici imali — koliko je on znao, zamijeniti kajkavske. On pozdravlja sve prave

Horvate od svoje strane i od strane „Vseslavencov“ i moli Stoosa, Marića i Kurelca, neka mu pišu.[46]

Tako je Gaj oko sebe skupljao mladež, tražio prijatelja, koji će s njime u zgodan čas izaći na javu i hrvatskomu svijetu najaviti novu zoru. Gaj kao đak nije mogao više učiniti nego li je do sada učinio u svojem krugu, spremajući se za rad kod kuće dogovorno sa Šafařikom i Kollárom i pomažući Šafařiku kod njegova drugoga izdanja povjesti slovenskih literatura, dakako u hrvatskom dijelu.

Ove je dopise između mladih prijatelja bilo vrijedno spomenuti, da se vidi, kako je ova mladež stvarala svoje doba. Sama se među sobom poučavala, ali je odmah išla i za tim, da ono, što je naučila, ne ostane njezinim blagom, dakle mrtvim kapitalom, već neka i drugi to znadu, o čemu se radi. Poradi najviših učevnih zavoda je Zagreb mladeži morao postati središtem. U samom tom središtu je trebalo mnogo rada. Zagrebačko je općinstvo naviklo na onakvu književnu robu, kakvom su njemački i hrvatski svijet darivali Kotzebue i slični, u prvom redu, njemački pisci. S tim se nije smjelo, a priznajmo otvoreno, ni moglo tako lako prekinuti. Društvo je voljelo tuđe, i to ne baš probrano voće. Mladići nijesu mogli udariti na to, dosta bi bilo, kad bi mu ga i sami u takvoj mjeri mogli podati. Farkaš-Vukotinović izdaje u tom pravcu svoj igrokaz „Golub“ (1832.) i turobnu igru u „jednom spelaju“ „Prvi i zadnji kip“ po baladi njemačkoga pjesnika G. Seidla.

Izvan Zagreba u Hrvatskoj nije bilo ni njemačkoga pozorišta. Osim ovih mladih ljudi nije nitko ni mislio na kakvu zajednicu, na kakvi zajednički rad; ni potreba se toga nije osjećala. Svak se brinuo samo za sebe, a briga je za zajednički život bila s jedne strane prepuštena časnicima u granici, a s druge strane velikašima i županijskoj gospodi u saboru. Do sada u opće nije bilo nikakva saobraćaja, osim trgovačkoga i zabavnoga u društvima, a to je mladi svijet htio da prekine. Najprije pismima između drugova, poslije pjevanjem rodoljubnih pjesama kušala je mladež povući i šire krugove, kako se danas obično kaže, ulicu, u svoje kolo. A to je bio već novi život za Hrvatsku, i kad ova mladež ne bi bila mogla pokazati daleko većih rezultata, ovo bi joj već bila velika zasluga, što je iz tijesnoga svoga kruga mogla izlaziti pred svijet.

Gaj u Zagrebu poslije svršenih nauka.

God. 1831. svršio je Gaj pravne nauke i sad je pravo mogao početi raditi oko toga, da probudi među mladim svojim drugovima ljubav k domovini, da ih zainteresuje za sve južne Slovene i da ih sve uvede u jedno kolo književno. Nije to bilo osobito teško. Pod pritiskom političkih nedaća poput Gaja mnogi su drugi mladići hrvatski išli u Ugarsku, da nauče madžarski, ako su htjeli. da dođu do kakve službe kod kuće. Zna se n. pr. za Babukića, da je bio u Segedinu, gdje se našlo i dosta Srba, koji su već prema primjeru Madžara počeli misliti o svome jeziku i svojoj narodnosti. Babukić je kod njih naučio ćirilicu, a od srpskih mu je pisaca, što ih je poznavao, ugađao najviše Obradović, kojega je i poslije uvijek imao pri ruci i mnogo iz njegovih djela priopćivao u Danici ilirskoj.[47]

U Zagrebu je bilo među mladeži dosta živo; svaki čas dogovori, kao da će se bog znaj što dogoditi — kako su mislili stariji ljudi. Sliku toga dogovaranja dobivamo osim spomenutog svjedočanstva Fr. Kurelca i iz Babukićeva lista pisana mjeseca siječnja 1832. na požeškoga profesora Franikića. Babukić tada pisaše: „U prošastim pisma mojega redovom Vama obznanio jesam, da mloga o našoj Slavenskoj Literaturi, a mloga o mojem stališu razgovarati se bi imali. Od obodvoga na kratkom: Što se perve dotiče, ona se daleko pruža, i od nje ne morem sva na papir staviti, nego samo važnia obznanujem, kanoti: da svi Slavenski Mudroljubci k podpunjenju jezika svojega, koji ne toliko znanje, koliko orudelje, iliti instrument k podpunjenju znanjah jest, mlogi trud i znoj alduju. — Posluju oni o obćinskom Slovaru illiti Alphabetu, koji najspretnie je poslidstvo sav Slavenski narod u Slovstvu illiti Literaturi sojediniti. Obćinski Slovar daje nam sridstvo, da se laglje razumiti moremo; ako se razumiemo lagko ćemo se jedan drugomu obviknuti, jedan od drugoga riči potribovati, i s tim načinom ujediniti. Da je naš jezik Illyrički najprostranii i najljubkii nijedan učeni Slavenac nikovati neće. Med Illyre u obćinu brojimo svu krainu Horvatsku, Slavonsku i Magjarsku, Slavoniu, Dalmaciu, Banat; u Magjarskoj sve Serblje i one Illyre koje u Pečuju Bošnjace, u Subotici i u Zomboru Bunjevce zovu, kako takodjer Budimce, osim Slovaka. — G. Shafarik Mudroljubie Doctor i 6-te Škole u Novomsadu Professor Literature Slavenske osebuini

Ljubitelj u svojoj „Geschichte der Slawischen. Sprache und Litteratur“ Narod Slavenski, koji priko 70 milliona po Schlözeru i Schnabelu Nimačkim Statistikerom iznosi, u dvi poglavite grane razdiljuje, obidvi pako u grančice“.[48] Za madžarski jezik kaže, da nije evropski jezik, za to o njemu ne će da govori.

U ovo doba su mlađi vjerno bilježili na rovaš, što se govorilo i pisalo protiv Slovena. Kako je u mladeži bilo sve zagrijano, a sigurno je Gaj, što razbiramo iz njegove korespondencije s Rakovcem, najviše utjecao na ove ljude i pobuđivao ih na akciju, na znak života, tako je godina 1832. donijela i drugih pojava, s kojima su stariji dolazili na pomoć mlađima. Prvi se plodovi ovih dogovora javljaju već na početku godine 1832.

Smodekovo predavanje hrvatskog jezika.

Babukić u onom svojem pismu od godine 1832. (u siječnju) piše: „S dopuštjenjem Starešinah pridaje se u Zagrebu Philologia Horvatskoga dialecta, moj Součenik Smodek pridaje, na koje ne samo Diaci, nego takodjer Madjarski Professori, Professor Philosophiae Moyses, osebuini Philolog Slavenski, Fiškali, Juratuši, slovom izabrani Ljudi pohode“. Babukić, Derkos, Marić, Ante Mažuranić, Popović, Rakovac i Smodek, pa Kurelac bijahu đaci, koji su se odmah poslije svršenih nauka Gajevih dali na ovakvu akciju. Kurelac nam pripovijeda,[49] da je Matija Smodek počeo prvi učiti hrvatski jezik, kad se povratio iz Pešte poslije prve godine, što je tamo učio prava. Koliko je istine na onom, što Kurelac veli, da je Kollár nagovorio Smodeka, neka učini što za svoj narod, ne može se kontrolirati; ali da to nije bilo bez dogovora svih ovih mladih rodoljuba, o tome ne može biti sumnje, jer su svi ovi znali za one narodne pokrete, što su se drugdje javljali, a u Hrvatskoj je o svemu tomu javno progovorio Gaj u svojoj osnovi o pravopisu.

O tom prvom predavanju ostavio nam je Kurelac[50] svjedočanstvo o borbama onoga vremena u Zagrebu. Evo što je bilo za onda početi predavati hrvatski. Smodek je molio neke profesore zagrebačke akademije, da mu se dopusti javno predavati hrvatski jezik. Uspjeh je bio taj, što su za nekoliko dana bila oglašena predavanja na ploči. Madžarski đaci, koji su dolazili u Zagreb u velikom broju na nauke, počeli su na to dizati silnu graju i da se to ne smije samo tako dopustiti, već da treba čitavu stvar riješiti na požunskom saboru, a ne pred nekoliko profesora. Hrvatski su se đaci već pobojali, da od toga ne će biti ništa, jer su i profesori počeli postajati nekako nestalni. Kurelac na to reče: „Učinimo štogod!“ Kad je Rakovac bio neodlučan, Kurelac uzme ceduljica i stade pisati u tri jezika: hrvatski, njemački i latinski i turi te ceduljice u prozor. Derkos dođe u jutro u školu, i nemajući hartije opazi onu hartiju, što je Kurelac zataknu o ponoći, uzme je i počne čitati pred saučenicima. Na tri je ceduljice bilo napisano ovako, i to na jednoj: „Hört! Einige Leute, die wohl wissen sollten, was lingua patria heisst, die haben gemeint, das wäre *ungarisch!* Wird nicht Europa unserer spotten?“ (Tu je mislio ravnatelja konvikta, koji je Derkosa juristu pitao, razumije li pod lingua patria linguam hungaricam.) Na drugoj je cedulji bilo: „Wer sind die Kroaten? Friedliche Unterthanen in Friedenszeiten, tapfere Krieger in Kriegszeiten, Besieger der Avaren, Türken und Tartaren, also freie Männer, keine Ungarnknechte!“ Na trećoj je bilo: „Ein jeder Mensch ist frei geboren, und jede Nation hat das Recht, sobald sie von einer andern unrechtmässiger Weise bedrückt wird, sich los zu machen. Nord-Amerika hat sich von England, Süd-Amerika von Spanien losgemacht; auch uns hat kein unerbittliches Schicksal für immer an Ungarn gekettet, und wenn es darauf ankommt, nieder mit den Ungarn!“ Kad su pročitali, nastalo je rvanje među Madžarima i Hrvatima. Profesori su jedva umirili đake, i napokon uvidjeli, da im u sjednici treba riješiti to pitanje, pa se nekako složiše Nijemci i Mojses, da će se predavati hrvatski jezik, ali dakako bez ikakve obveze za đake, profesore i vladu. Karakteristično je, da su Nijemci profesori bili odmah za hrvatski jezik, a neki Hrvati i, dakako, Madžari, kojih je u to doba bilo profesora u Zagrebu, budući da se sve predavalo latinskim jezikom, protiv ovoga mladenačkoga pothvata.

Raširenost novih ideja u Hrvatskoj.

Brzo iza ovoga događaja izađe poznata Derkosova knjižica „Genius patriae“. Za hrvatske prilike brošura Derkosova bila je nešto neobično i sudeći po onome, što je bilo priprava u Hrvatskoj, narodna je stvar toliko napredovala, da bi bilo trebalo velike sile, koja bi je spriječila. No onaj na oko neznatni događaj s prvim predavanjem hrvatskoga jezika u pravoslovnoj akademiji zagrebačkoj očito nam govori, da su mladi duhovi na svojoj strani

imali dosta ljudi, da su u onom mrtvilu znali ovakvim radom potaknuti neko kretanje — a to je već znak života — i u starijih ljudi; a osobito je morala utjecati ona odlučnost, s kojom su u prvom svom javnom činu izašli pred zagrebačko građanstvo, na one, koji nijesu znali, što bi i kako bi. Sad je već među ovim mladim ljudima dozrela misao, da se imade stati na put širenju madžarskoga jezika; u njih je bio duh narodnosti probuđen, a pitanje književnoga rada imalo se spojiti sa svim nastojanjem tako, da i domoljubna, politična strana ne će zaostajati za knjigom. S pomoću knjige imala se stvarati nova situacija u političkom životu. Vukotinović u svojim „Uspomenama" na g. 1833. do 1835. (Narodne Novine 1885. br. 3.) pripisuje prvi početak novije hrvatske književnosti „boravku i sastanku hrvatskih i nekojih srpskih mladića na saboru požunskom 1832.", što u ostalom — po našem znanju — nije opravdano, jer se ta misao već prije sabora širila u Hrvatskoj. I protiv tvrdnje Vukotinovićeve mora se istaknuti, da je već prvi početak ovoga rada imao misao, da Hrvate treba ne samo književno, nego i politički preporoditi. A to pokazuju i ove neznatnije pojave.

Već sada se nije mislilo samo na užu Hrvatsku, nego je trebalo pridružiti novoj struji ponajbliže, ali do sada posve odcijepljene sestre Hrvatske — Slavoniju i Dalmaciju, a onda po vremenu, kad budne više ozbiljnih uspjeha, poći će se i dalje. Prevelik je za prvi mah bio program Gajev u Osnovi pravopisa, to je program za čitavo vrijeme toga rada, za to su oni s temelja počinjali.

A ne može se reći, da za ove dvije godine nije bilo i izvan zagrebačkoga kruga ljudi, koji su bili voljni ići u jedno kolo. S Gajem se u Pešti nalazio potonji profesor i doktor filozofije i teologije u Đakovu Ivan Stanković, koji se ugodno sjećao onih dana boravka u Pešti, kad su „u lipih govorih o našoj narodnosti" raspravljali, pa im je i vrijeme brzo prolazilo. Za Srbina Stamatovića znamo već od prije, pa Baltić, Petranović i dr. pristadoše, a u sjednicu od 19. siječnja 1832. došao je iz Karlovca i odvjetnik Antun Vakanović († 1894.), da bude kod izrađivanja programa za „ilirski pokret", što su ga zasnovali Gaj, Drašković, Vukotinović i drugi.[62] Tako je evo mlada četa najprije pribirala vojsku, koja je odmah počela izlaziti s programom narodnosti, a dobivši u svoje kolo i starca Janka Draškovića mogaše računati, da njezin rad ne će ostati neopažen, jer će on u tome pogledu

moći podići svoj glas u saboru. Poradi sve većih zahtjeva madžarskih moglo se s potpunim pravom očekivati, da će se naći i hrvatske gospode, koja se ne će htjeti oglušiti pozivu na čuvanje starih, a stjecanje novih prava za svoju domovinu. To se doista i dogodilo. Rakovac se već hvalio 1833. Šafaříku (Građa 3, 256), da su Drašković, Voykffy, Sermage i drugi prihvatili u svojim spisima narodnu stvar u svoje ruke u političkom pogledu, kako ju je ova mladež u književnom.

Što je mladeži nedostajalo u ugledu i u nauci, za to se ona mogla uvijek uteći starcu grofu Draškoviću, koji je i svojim ugledom, svojim znanjem i svojom bogatom knjižnicom, osobito za poticanje narodnosnoga zanosa, mogao i htio svagdje zastupati interese narodne. Ovdje treba odmah istaknuti, da je novo kolo rodoljuba u svoje krilo primalo svakoga, tko je samo htio da radi bez ikakva obzira na rod i stališ. To je bio početak pravoga narodnoga rada, početak demokratičnih principa, s kojima je do sada na aristokratsku uređena Hrvatska morala malo po malo početi računati.

Njemačke nam novine zagrebačke ne zabilježiše nijedne vijesti o ovom početku hrvatskoga pokreta, koji se poslije razvio u ilirski pokret. Nijesu valjda još držali vrijednim zabilježiti sitne težnje mladih ljudi, koji za sobom nijesu imali nikakve prošlosti, a rod im — po njihovu sudu — nije davao mnogo opravdanja za budućnost. Ni o pokušaju Smodekovu, koji je kao mladić prvi pokušao u čitavom životu hrvatskoga naroda prvi put tumačiti narodni jezik, nemamo u novinstvu vijesti.

Smodek je po mogućnosti radio odmah prema programu mladih prijatelja. On je predavao hrvatski jezik u akademiji i među svojim slušaocima širio novi Gajev pravopis, koji je nalazio odobrenja u prvaka slovenske ideje, u Kollára i Šafaříka. Dakako, da je tu bilo govora i o onome, što je Gaja poticalo, da izvede temeljitu promjenu u pravopisu, koji se držao jednom od glavnih poluga za ujedinjenje narodne knjige i širenje spoznaja o velikom slovenstvu, i to ne samo kod naših ljudi, koji su malo o tome znali, nego i kod drugih slovenskih naroda. Samo s ovim u pameti moći je pravo razumjeti zamašitost Gajeva pothvata u reformaciji pravopisnoj već sada, i s ovim shvaćanjem, kako ga je nosilo ono doba, moći je pravo razumjeti, za što se baš pravopisu pripisivala tolika vrijednost, da su naši ljudi i poslije trošili na ovako malenu stvar

mnogo vremena i truda. Ne smijemo se čuditi i ne smijemo mnogo zamjeravati hrvatskoj mladeži, da je pravopis i u najvećem jeku ilirskoga rada držala stožerom, bar na oko, oko kojega se sve drugo ima vrtjeti, jer je tako bilo i drugdje, pa nam je dosta ogledati trudove Kopitarove, Šafaříkove, Dobrovskoga, da razberemo, kako su i ovi veliki ljudi o pravopisu mnogo mislili, kao da je u njemu veoma velika snaga za razvijanje knjige i duha. Kakve su samo neprilike nastale za Vuka Stefanovića, koji je počeo uređivati srpski pravopis i kakva se žestoka borba bila, razvila, dok se nije poslije sve žestine uz uspješan rad na čast Vukovu svršila? U Hrvatskoj je to išlo mnogo brže svome cilju premda nije sasvim nestalo i starih zabadanja, koja sada već ne nalaze toliko interesa, premda to pitanje nije još ni sada konačno riješeno, kako nam dokazuju dnevna izdanja književna. Samo danas ne će nitko da zaludu troši sile na pravopis, koji će napokon biti sporazumom uređen bez natezanja i dokazivanja.

Gajeva molba za novine 1832.

Gaj je bio poslije položenih ispita 1831. najprije u kancelariji kod odvjetnika Josipa Mikulića u Zagrebu, a onda je 5. siječnja g. 1832. zamolio banski stol, da ga primi kao prisjednika ili „juratusa“, gdje se kao vježbenik morao upoznati s pravničkim poslovima radeći kod odvjetnika, da jedan put mogne ući u državnu službu. Svojim je radom znao steći kod svojih poglavara dobar glas i povjerenje, što mu je u njegovu domoljubnom poslu moglo samo koristiti i preporučivati ga ne toliko pred njegovim drugovima, koliko pred onima, koji su imali odlučivati o novim njegovim zasnovanim poslovima.

U isto po prilici doba, kad se tiskala Derkosova brošura (izašla je u svibnju), zatražio je Gaj kod hrvatsko-ugarskog konsilija, da mu dopusti na hrvatskom jeziku izdavati književni časopis „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska“. Konsilij nije htio sam da riješi molbu Gajevu, već je pošlje svim županijama hrvatskim upitavši ih, što županije misle o tome pothvatu i o njegovoj potrebi za Hrvatsku. Komešanja u evropskom svijetu, težnje naroda za slobodom nijesu sad već bile nepoznate stvari i hrvatskim županijskim časnicima, a po svoj prilici i ono malo rada, što ga je počela razvijati hrvatska mladež, davaše nade i volje gospodi, te su se i ona zagrijevala za ovu stvar. Gajevu je molbu zagrebačka županija toplim riječima preporučila. U zapisniku te županije (od 31. ožujka 1832. i daljih dana u travnju bijaše velika županijska skupština), o ovom upitu čita se ovaki zaključak: „Ova skupština želeći u svako vrijeme podići narodni jezik, a s jezikom i narodnu prosvjetu, da može stupati uporedo sa svim obrazovanim narodima Evrope; za tim gledajući na to, da mnogi ne znaju niti njemačkoga jezika, a ni drugih jezika, pa ne mogu ni da doznadu svagdašnje vijesti i događaje, u čemu bi im se preko hrvatskih domorodnih novina pomoglo, a osobito za to, da se mogne usavršivati i pomalo podići naš narodni jezik, zaključuje: da se zamoli visoki konsilij, neka kod previšnjega mjesta ishodi privilegij spomenutome gospodinu“.[53] To je dakako sasvim drugi duh od onoga, što je duvao još god. 1830., kad je ono sama od sebe tražila zagrebačka županija zajedno s hrvatskim saborom, da se zakonom uvede madžarski jezik u hrvatske škole i u urede. Smičiklas je potpunio ovaj službeni spis još usmenom tradicijom.

Već prije riješenja zagrebačke županije obašla je molba Gajeva druge hrvatske županije i sve su molbu lijepo primile. U zagrebačkoj se županiji našlo protivnika. Protiv Gajeve molbe ustade prvi turopoljski komeš Dane Josipović i zahtijevaše, da županija ove molbe ne preporuči. Josipović pristajaše uz one Hrvate, kojima je madžarski jezik bio „lingua patria“ — jezik domovine. Protiv turopoljskoga komeša ustade bivši profesor pravoslovne akademije doktor Ljudevit Jelačić, kojega je Metternichov sistem lišio još 1821. službe, jer se držao konstitucije i kao čovjek liberalan smjelo se opirao sustavu nasilja.[54] Županija je zagrebačka ipak prihvatila molbu kao svoju, ali se stvar nije tako brzo riješila, ma da je bilo očito, da se bolji dio ovdješnjega stanovništva izjavio, da bi bilo potrebno izdavanje hrvatskih novina, ma da su svi slobodni gradovi Hrvatske i sve županije, pa biskup Alagović i veći dio zagrebačkoga kaptola bili za to.[55] Ugarsko-hrvatski konsilij nije mnogo mario za ovu gotovo jednodušnu preporuku svih pozvanih faktora, već je otezao bojeći se sigurno plodova od ovakva pothvata, kad je i onako najbolje svjedočanstvo za ovakvo mišljenje bilo ono izdavanje madžarskih novina za saborovanja u Požunu.

Srbi i Hrvati u prvom početku.

Gaj je sa svojim drugovima, koji su učili u Ugarskoj, a i drugdje izvan Zagreba, vidio dobro ciljeve madžarskih domoljuba: potpunu madžarizaciju narodnosti u Ugarskoj. Osobito su Slovaci bili Madžarima trn u oku, jer su se u narodnom pogledu pod utjecajem svojih svećenika, koji su i opet smjeli ići na nauke u protestantska sveučilišta u Njemačkoj, gdje je duh narodni upravo slavlje slavio za boravka n. pr. Kollárova u Jeni (1817.), počeli osvješćivati i po malo približavati najbližoj svojoj braći Česima. Srbi su u Ugarskoj, a napose u Budimpešti i u Novom Sadu počeli ozbiljno raditi sve više od nevolje zajedno s ostalom slovenskom braćom, a Hrvati su s njima u društvu kao najbliža braća razgovarali o svojim i njihovim potrebama.

Kad su ovi mladi ljudi stvorili svoj program rada u Zagrebu a poslije o njemu govorili i sa Srbima na požunskom saboru — kako nam pripovijeda Vukotinović — mladež je naša čitala srpske knjige, a osobito joj je godio Pavlovićev Letopis srpski, što ga je izdavala Matica Srpska. Pavlović je u Letopisu donosio vijesti o životu književnom srodne braće, pa su se od ovoga vremena javljali i Hrvati kao dopisnici. No daleko je zamamnije i poučnije bilo pisanje Letopisovo u tome, što je donosio u srpskom prijevodu najveći dio onih stvari, koje su izlazile iz pera još za sada novosadskoga gimnazijskoga profesora Pavla Josipa Šafařika. Što usmenim širenjem ideja o zajednici slovenske braće, što opet čitanjem pravim rodoljubnim duhom pisanih Šafařikovih spisa, zagrebačkim je rodoljubima sve milija postajala rođena gruda, koja je po njihovu mišljenju mogla naći najčvršće potpore samo u zajedničkoj svezi i obrani protiv tuđih nasrtaja među jednokrvnom braćom. Dakako da su na sve ovo mislili daleko više Srbi u Ugarskoj, nego oni u Srbiji, jer je ovima pod Milošem bilo u narodnom pogledu dobro.

Po svojim svezama i po viđenim pripravama za veliki sabor reforama mogao je Gaj sa svojim prijateljima misliti o spasu samo onda, ako se opašu čvrstim bedemom, što ga je jačala nauka o moći i snazi slovenskih naroda. Madžari su kod kuće radili na vrat na nos, da što više ojačaju i da se što više kao Madžari istaknu, što im je pomagao i njihov ustav, koji je trebalo samo dobro shvatiti, pa će narod biti svojim gospodarom. U Ugarskoj je u narodnom pogledu za pet do šest godina nastala takva promjena, da se u Pešti ne samo nije čula njemačka riječ — jer su i tamo gospoda voljela i bolje znala njemački nego svoj materinji jezik — nego se sve upravo natjecalo, da govori madžarski, te je Pešta postala pravim Eldoradom madžarstva. Pače i u onom slučaju, kad bi koji Madžar govorio i izvan glavnoga grada drugim jezikom, a ne svojim materinjim, lako je mogao biti ismijan; a ako je Slaven ili Nijemac govorio svojim jezikom, mogao je biti izvrgnut ruglu, ili bi ga rodoljubi madžarski gledali kao sažaljujući čovjeka, koji nije imao jakosti, da se pokaže onakvim, kako su to radili drugi narodnjaci u svim svečanim zgodama.[56] Ovakve je radikalne promjene trebalo i našemu svijetu, koji je u njemačkom jeziku vidio državni i potrebni jezik za razvijanje, pa se i drukčije radije njim služio nego starim jezikom svoje diplomacije.[57] I bilo je odmah protesta protiv tuđinštine i kod nas.

Rodoljubni spisi.

1. Stoosov Kip domovine.

Stoosova pjesma Kip domovine (1831.), u kojoj je izveo domovinu kao ženu, koja je došla u tamnoj noći k Savi, da pozove svoje sinove na okup, a njih nema, imala je tendenciju, da u Hrvata prodrma onaj drijemež za narodni jezik. Majka domovina, koja je nekad imala krasnu krunu i bogatih uresa, sada je u crno odjevena. Kad nema ni od kuda glasa na njezin poziv u Hrvatskoj, polazi onamo, gdje su nekada bili kraljevi domaće krvi. Ali tuge! ni ondje nema nikoga, pa joj to jada zadaje i suze joj teku nad padom narodnim. Drugim narodima svijetli sunce, a nju zastira gusti mrak; drugi se narodi raduju svome, a njezina se djeca pred njom stide. Hrvati idu za tim, da zaborave i svoj jezik i da postanu drugim narodom. Više ne možeš raspoznati Hrvatice: kad je čuješ, rekao bi, da je rođena Njemica. Samo jedan sin ustaje u Zagrebu, da štiti prava majke domovine, pa da joj javi, kako se u Zagrebu miče mladež, koja će postati zaštitnicom narodnoga jezika i čitave narodnosti. — Glas Stoosov, kako već znamo, nije bio u prvi čas okrunjen uspjehom. Ali kako je još uvijek pseudoklasična struja gospodovala u poeziji, to se u tom pravcu nastavljalo i dalje. Muze zamjenjuju vile ili kraljica Hrvatske, ili kakvi starac, koji prikazuje staro hrvatsko kraljestvo,

kojemu je u ovo doba prijetilo potpuno rasulo. Svi su piesnici upotrebljavali za svoje proizvode veoma obične figure, koje su odgovarale pravilima retorike i poetike onoga vremena. To se vidi u obilnoj mjeri u Stoosa, a vidi se i u drugih, koji su poslije njega propijevali.

2. *Kundekova oda.*

Eto nam odmah iz godine 1832. pjesme mladoga klerika Josipa Kundeka u slavu imenovanomu banu barunu Franji Vlašiću, kad je uzlazio na slavnu stolicu hrvatskih banova.[58] Pjesnik zamišlja kraljicu Hrvatske, koje se tri kćerke — Hrvatska, Slavonija i Dalmacija — raduju, što je Vlašić postao banom, jer ga znaju kao izvrsna vojnika. Kundek bana naziva potkraljem hrvatskim, koji ima da vodi upravu nad kraljestvom, koje pjesnik hoće da istakne pred svojim čitaocima. Tako je pjesma imala politički značaj i prikazivala u kratko ono, što je poslije nekolika mjeseca grof Drašković u svojoj brošuri istaknuo. Kundek je iste godine ispjevao odu „Reč jezika narodnoga“ prikazavši Stjepanu Ožegoviću, kojega je ban učinio svojim doglavnikom. Kundek je govorio jasno o budućim zadaćama hrvatskoga naroda i o radu banova doglavnika. On ističe, da se Hrvati stide svoje majke i njezina jezika; oni se stide, jer jadni još ne znaju, da nijesu osamljeni, da imadu sestru Pemku, Rutenku (Ruskinju) i Srpkinju, koje imadu sinove, te im šire slavu knjigom i živom riječi. Hrvatica se ne čudi ni Albancima, ni Bošnjacima, ni junačkim Vlasima, ni Bugarima, ni, Rumunima, da ne rade oko svoje narodnosti, jer je nad njihovim glavama tursko igo, ali se mora čuditi, što joj nestaje tla u slavnoj Dalmaciji, u Hrvatskoj i plemenitoj Slavoniji, gdje je mira i gdje je jednaka sloboda pod istom krunom, pod kojom Madžari svojim primjerom pokazuju njenim sinovima, kako se ima raditi za svoj jezik i svoju narodnost. Madžari rade o tome, koji su prisiljeni moje riječi uzimati, a kako onda ne bi bila sramota, ako ne bi i moji sinovi htjeli tako raditi. Ali ako su zaboravili moji sinovi svoju majku, ne će sestre zaboraviti braće, ne će je zaboraviti slovenski rod, koji će je osloboditi iz nevolja i pomoći joj do slave. Ima nešto nade, da će se i sinovi slavne Hrvatske prihvatiti ovakva posla i sticati svojoj majci časti i slave. Mladi već rade marljivo i nastoje usplamtjeti u starih i starijih na pola zamrlu svijest o narodnosti. Samo je potrebno da se nađu takvi sinovi, koji će moći zaštiti prava Hrvatske i doći do znanja, da rasvijetle povjest hrvatskoga naroda. Jedan od ovakvih sinova ima da bude i Stjepan Ožegović, koji će Hrvatskoj povratiti ono, što su joj drugi uzeli; on će pokazati Hrvatima na rođenu grudu i uputit će ih, da rade složno sa svojom braćom i da pokažu, kakva je srodnost među slovenskim plemenima.

Kad je oda izašla, svijet ju je hrvatski primio kao malo koji od malobrojnih spisa u svojem jeziku. A u tome se može razabrati, kako je u naših ljudi bilo već više smisla za svoje nego u pređašnja vremena, dok su pisci mislili, da im je čitaocima davati samo takve spise, kojima bi ih mogli privesti do što savršenijega kreposnoga života. Ta je oda otkrivala nove potrebe, pokazivala je nove vidike, što su se imali otvoriti za nove potrebe svagdašnjega života.

3. *Rakovčev rad.*

Kundek nije bio osamljen, kad je navieštao novi pravac u životu hrvatskom. Politička su i kulturna pregnuća nastojali već i ove godine, da svojemu narodu u tadašnjem najobičnijem obliku, u pjesmi objave još Dragutin Rakovac i početnik ovoga rada Ljudevit Gaj. Rakovac je kao slušač prava na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu „ljubiteljici narodnoga jezika“ grofici Leonori Patačići napisao čestitku, ističući duh narodni i želeći podići i u drugih mogućnica ljubav k narodnomu jeziku.[59]

Barunu Franji Vlašiću je namijenio svoju radnju Duh,[60] kad je 23. svibnja zasio na stolicu hrvatskih banova. Scena prikazuje pećinu za grmljavine i blijeska. Na pećini spava „mladenec“, a valovi se dižu i hoće da ovu „narodnu pećinu“ sruše. „Zbor domorodaca“ moli bogove, da utišaju pogubno burkanje morsko. Starac, koji nam predočuje staru Hrvatsku, razgovara u toj dramatičkoj pjesmi i sa svojim sinom o sudbini Hrvatske, kojoj prijete baš sada kojekakve pogibli. Mladi Hrvat sada drijema, a stari Hrvat hoće da ga probudi, budući da je zemlja došla u krajnu opasnost. Nevolje rastu, prijetnje sve veće, pomoći i zaštite treba što prije, ako se ne će doći do toga, da propadne domovina. U mladoga Hrvata nema snage, da obavi ono, što mu stari Hrvat kaže da bi trebalo raditi; mladi uviđajući svoju nemoć spreman je ostaviti domovinu i prepustiti je njezinoj sudbini samo da spase sebe i svoju glavu. Starac nije mladićem zadovoljan, što u njega

nema nikakve snage; on će mu za narodnu obranu pokazati oružje „moć djedova", kojim će se moći obraniti i spasti svoju očevinu. Glavna je obrana „izobraženost", koja daje čovjeku bistrije poglede u sve kutove, te po narodnoj obrazovanosti dolazi svjetlo i onamo, gdje je prije bila tmina. No teško je mlitavca uputiti na odlučan korak. Mladi Hrvat ne vjeruje riječima starca, a narodnu obrazovanost vode i dalje tuđi ljudi; za nj nema druge, već se otresti svega toga, pa ostaviti domovinu. Starac sad zanosnom riječju govori klonulu mladiću o domovini, koja nam čuva toliko svetih uspomena, i baš je to uzrok, da je treba ljubiti. Bura i nevrijeme, što se podiglo, hoće sve, pa i ono, što je još zdravo, da uništi. „Stranski stranske glase vupeljiva, Dedni raskadne se kak i dim; Stranski v tvoji domaćini biva, Tebe pako tira tam i sim". U to se pojavi duh, koji u monologu kaže, da je zadatak ljudskoga roda u prvom redu rad oko prosvjete. Prosvjeta, obrazovanost može dati čovjeku pravu zaštitu, a kad čovjeka zaštićuje, štiti s njime i narod i domovinu. Ptice pjevaju svaka svoju melodiju, svaka ljubi svoju pjesan i svaka voli svoje gnijezdo, a ipak nastoji i ptica, da iz tuđe pjesni što nauči, premda ne će da ostavi svoju. Kako svaka ptica svojim glasom pjeva, tako može i čovjek, samo ako hoće, da razumije što je materinji govor i što je ljubav k narodu. Po tome je onda i dužnost čovjeka, da ljubi i štiti svoje gnijezdo, svoju domovinu. „K domovini se pridruži, Njoj alduj se den i noć, Ovoj s celim srcem služi, Tu je tva najglibša moć". Napokon javlja duh, da se treba naoružati novim oružjem, jer ga domovina treba za velike ciljeve, koje će u Hrvatskoj valjati provoditi i svrsi dovoditi. Duh će svakomu pomoći, pa i slabu, ako samo htjedbude raditi oko tih novih ciljeva. Zaključna pjesma starca, mladića i djevojke završuje Rakovčevu odu, da taj zajednički glas navijesti Hrvatima novo, bolje doba, koje je već na vidiku. a stvorit će ga, prema zajedničkoj misli, zajedno staro i mlado, muško i žensko.

4. *Gajevo Slavoglasje.*

Već znamo, da se Gaj u Pešti upoznao sa Stjepanom Ožegovićem, tim rodoljubom, u kojem su mladi pokretači novih ideja nazrijevali svojega zaštitnika toliko, koliko je u njega bilo i ljubavi za svoju domovinu. I Gaj je htio Ožegovića proslaviti u istoj prilici, u kojoj ga je slavio i Josip Kundek svojom pjesmom. Gaj

je već u početku svoje ode[61] nešto drukčije propjevao nego njegovi mlađi i stariji drugovi, jer u samom početku ne doziva muze ili po običaju hrvatskih pisaca oda, vile. Pjesnik sa zanosom gleda krasote prirodne u Zagorju, poradi čega izriče Bogu svoju veliku zahvalnost za ovakve krasote, koje u njemu pobuđuju najljepša čuvstva. Dok ga je ovo veliko čuvstvo preuzelo, na jedan put opazi sokola, koji je letio k Savi. Javi mu se i glas vile Zagorkinje, koja je pjevala svoju pjesmu i udarala na tamburici. To je bila sama kraljica vila, upravo hrvatska kraljica, koja je i drukčije dolazila u pjesmama hrvatskih pjesnika. Kraljica poziva drugarice vile, neka započnu veliki ples, jer mu je doba, kad se vraćaju stara vremena i stare pravice. Kraljica pjeva „Još Hrvatska ni propala, ak' je ona dugo spala". Hrvati imaju svojega oca u Beču; on im šalje za bana čovjeka slovenske krvi — to je bio Vlašić — i taj će ban štititi prava domovine i čuvati narodnost. Da on to hoće, vidi se po tome, što mu je pomoćnikom čovjek (Stjepan Ožegović), spreman i voljan da sjedini u jedno Hrvate, Slavonce i Dalmatince; Ožegović će pokazati braći Madžarima, da Hrvati visoko dižu stijeg svojih prava; on će povećati narodnu slavu, a poniziti i suzbiti tuđu navalu uskrisivši značenje narodnoga jezika do one visine, na kojoj je bio za vremena Krešimirovih. Tako kraljica vila otpjeva svoju pjesmu, a pjesnik čuvši je zamoli, neka mu pomogne, da njezine glasove prenese iz Zagorja što brže k banu i njegovu pomoćniku i da im ih priopći kao želju Dalmatinaca, Slavonaca i Hrvata.

I Rakovčev Duh bijaše kao pjesma s potpunom narodnom tendencijom lijepo primljena ne samo kod mladih Hrvata, nego i među štajerskim Slovencima, samo što su pjesmu poradi alegorije teže razumijevali. Gajevu „Slavoglasju" se pripisivala daleko veća vrijednost, jer je ta pjesma začaravala svakoga slušaoca „razumnom ljubavi i ognjem" svojim, kako pisaše St. Vraz.[62]

Preokret u književnom radu.

Je li Gaj ovom pjesmom i svojom osnovom o pravopisu stekao prvu cijenu među svojim drugovima, ne znamo, ali imamo potvrda, koje nam govore za nj, da je već god. 1832. presvojio svu zagrebačku mladež, da ga je smatrala svojim vođom premda nije još sa svim došao u Zagreb.[63] Radilo se ozbiljno po uputama, koje su mladi preporoditelji donosili od prijatelja slovenstva i koje

su sami snovali i određivali. A radilo se drukčije nego do tada. Prije se mislilo, da na pero imade pravo samo duhovnik, svećenik, koji je i isticao narod, knjigu, prosvjetu, samo što je pod tim pojmovima bilo i takvu književniku dosta nejasnoća, koje nijesu ni silile drugih, da ga poslušaju. Nije ni čudo, da je tako bilo: ta ti su svi pisci bolje pjevali i pisali latinskim jezikom nego svojim materinjim, koji im je bio neuređen uz neuređenu ortografiju, ne hoteći nitko priznati nikakvih uglednika niti prava. Gaj je prvi nabacio ozbiljnu riječ o pravopisu i time već prekinuo onu tradiciju hrvatske književnosti, da ne moraju samo priznati književnici govoriti o tome. Istina je, ovi su spisi, što su ovdje spomenuti, pisani kajkavskim narječjem, a pisali su ih duhovnici i svjetovnjaci, ali se ni na jednoj ni na drugoj strani ne govori samo o potrebi spisa na narodnom jeziku, već se piše sve gromovitije o domovini, o narodnim pravima, o ljubavi k narodu i k narodnom jeziku. Mjesto posve običnih latinskih pjesama dolaze sve više hrvatske, a mjesto duhovnih predmeta sve je više brige i interesa za svjetske stvari. Prije se nije marilo za druge slovenske narode, sada mladež vidi jednostranost u ovakvu postupanju; ona se zanima pojavama i drugih slovenskih književnosti, uči slovenske jezike, osobito češki, koji je Kollárovom pjesmom „Slávy dcera" postao upravo potrebnim dijalektom za sve mlađe Hrvate. Velik ih je dio znao za toga velikoga slovenskoga pjesnika ili iz ličnoga druženja s njime u Pešti, ili opet po pripovijedanju onih koji su s njime bili i govorili o slovenskim stvarima.

Ma da je Smodek počeo predavati hrvatski na pravoslavnoj akademiji i uvoditi Gajev pravopis, ma da su izlazili spisi o želji sjedinjenja trojednoga kraljestva, ma da se i zatražilo dopuštenje za izdavanje novina,[64] pa i Drašković u svojoj Disertaciji već počeo pisati drugim narječjem, štokavskim, kojega pisci iz Hrvatske nijesu do sada — izuzevši tek neke pojave — ni htjeli upotrebljavati, sve to ne bi bilo mnogo pomoglo u narodnoj stvari, da se nije baš god. 1832., i to pod kraj, doselio Gaj u Zagreb i da on nije preuzeo u svoje ruke vodstva za narodnu stvar. Ove su godine mladi mogli pokazati na neke uspjehe, ali hoće li biti od toga koristi ili će ostati, kako je i prije bilo, toga pitanja ni Smodek ni drugi nijesu znali riješiti. Već su mislili u Zagrebu, da Gaj ne će dalje, kad je s Rakovcem mirno živio u Krapini, pa ga zovu da dođe među njih. Smodeku je gotovo žao, što je počeo

predavati hrvatski jezik, jer već vidi, da će za koji mjesec morati prestati, kad je prve senzacije od toga događaja nestajalo. Dogovori su bili o svakoj stvari, pa su sigurno svi znali već prije izlaska kojega spisa, što je u njemu, a ipak sami nijesu još bili na čistu, kamo će.[65] Mladi su se prijatelji nadali i nadali uspjehu, jer se već osjećalo elektricitete u duhovima, kako veli Rakovac,[66] a nada im je još porasla, kad je Gaj došao u Zagreb.

Smodek je s prijateljima spremio već 1832. gramatiku hrvatskoga jezika, u kojoj bi imali doći do riječi oni principi, što su ih kao svoje prisvojili ovi mladi rodoljubi u pogledu dijalekta i pravopisa: pravopis bi bio Gajev nešto valjda preuređen, a obzir se uzeo na slavonsko i dalmatinsko podnarječje.[67] Ova knjiga nije izašla, ali je u istom pravcu izuzevši pravopis izašla gramatika iliričkoga jezika, što ju je napisao s obzirom na štokavski govor Ignjat Alojsij Brlić, što je može biti bilo i uzrokom, da zagrebački krug nije htio novoga djela, budući da je već bio na čistu, ako mu posao pođe za rukom, da će i on primiti ono narječje u književnost, koje je opisao Brlić u svojem djelu.[68]

Narodni duh u kazalištu i u Zagrebu.

Narodna je stvar već i javno počela dobivati u Zagrebu svoju cijenu. Njemačka je glumačka družina već morala misliti na narodne zahtjeve Hrvata, pa je baš god. 1832. na 2. listopada dala na korist Kristine Schweigert prijevod Rakočev Kotzebuova komada „Stari mladoženja i košarice". Moguće je, kako misli Kulakovski,[69] da je ravnatelj njemačkoga društva Schweigert kao rođeni Čeh išao na pomoć hrvatskim preporoditeljima i počeo hrvatsko društvo priučavati na hrvatske stvari, ali je nesumnjivo, da je mladi rodoljubni krug sam nastojao već sada, kako je poslije još i više radio, da se vide plodovi njegova truda izvan samoga njega i pridobio na svoju stranu ravnatelja. Ovakvih je pojava trebalo, jer su mladež i drugi rodoljubi morali čuti, da se radi, da se ne misli stati na po puta, a trebalo je i pripravljati naš svijet za to, da poslije prihvati i veće pothvate kao svoje, što bi bilo teže izvesti, kad se ne bi kroz koju godinu u javnosti ništa čulo o radu ovih mladih rodoljuba.

Znamo, da je odmah prvih mjeseca god. 1833. izašla Kollárova politička brošura „Sollen wir Magyaren werden?" To je još više pobuđivalo Hrvate, da svoju narodnu stvar što jače kod kuće

pridižu. Njemačka je pozornica imala polagano njegovati rodoljubno čuvstvo u Zagrebu. Dne 9. ožujka se prikazivala njemačka čarobna igra o kopaču blaga kod Medvedgrada, ali je i uz taj njemački komad ravnatelj u objavi građanstvo upozorivao, da u njemu ima mnogo domoljubnih glasova.[70] Zagreb je dakle već volio domoljubne glasove, koji su onako lijepo odjekivali iz prigodnih pjesmica mladih ljudi. Schweigert je na 23. srpnja 1833., pa na 27. rujna dao prikazivati hrvatski i njemački komad, u kojem je probuđivana svijest narodna dobivala malo snage. Na 13. prosinca iste godine prikazan je još u Rakovčevu prijevodu Kotzebuov „Vkanjeni vkanitelj".[71] Grof Sermage, jedan od onih, koji su Smodeku dopustili predavati hrvatski, izlazi u Luni i govori sasvim odlučno o čuvanju narodnosti, raspravlja o političkim brošurama te tako upućuje i one Hrvate u pitanje narodnosti, koji nijesu utjecali na politički život, a htjeli su da znadu o čemu se radilo. Gaj je u građanstvu morao tražiti, a i nalazio je potpore, pa baš to zagrebačko građanstvo još nemaše nikakve poduke o svojoj narodnosti u zagrebačkim njemačkim novinama. Osvrtanje na različne spise, koji su izlazili na različnim jezicima o narodnosti i madžarizaciji u Ugarskoj, mogaše samo pobuđivati interese za domovinu i narodnu stvar i kod onih Hrvata, koji su znali više i bolje njemački ili koji drugi jezik. Gospodstvo je njemačkoga jezika i sada bilo veliko u Hrvatskoj, napose u gradovima,[72] kako je to bilo i do nedavno; za to je u onom sitnom radu bila velika dobit, kad je ravnatelj kazališta računao na dobit, ako osobito istakne, da ima rodoljubnih zvukova u kojoj drami, ili ća da se — što je do ovoga vremena bilo nečuveno — u gradskom, javnom kazalištu hrvatski prikazuje.

Listovi između prijatelja u domovini i izvan domovine god. 1832—1833. govore o buđenju, o radu, o nesigurnosti i neljubavi spram Madžara. Gaj je već počeo raditi oko toga, da dobije što prije dopuštenje za izdavanje novina. On je god. 1833. u prvoj polovini pošao sam do bečkoga cesara, ne bi li mu svojom odlukom sam dao, što mu se nije davalo na lijepe preporuke domaćih županija. Cesar mu je u audijenciji sve moguće obećao, pače vlastitom rukom napisao, da se što prije pitanje o izdavanju novina imade riješiti.[73] Do godine 1833. nije bio Gaj stalno u Hrvatskoj. Valjda je poslije ove audijencije kod bečkoga cesara odlučio, da se stalno nastani u Zagrebu, kamo je više puta i prije

dolazio. Je li on već sada imao preporuku od Kollára iz Pešte na koga u Beču, nije moći znati.[74]

Izjavom je cesarovom i njegov boravak bio stalno određen za Zagreb, odakle su imale poći prave varnice za domorodno osjećanje svih plemenitih hrvatskih sinova. Kad je došao u Zagreb, raskriljenim su ga rukama dočekali njegovi mladi i svetim zanosom domovinske ljubavi zagrijani prijatelji. S ovim povratkom u domovinu donese Gaj već sve osnove, što ih je imao izvoditi sa svojim prijateljima. Po priznanju svih njegovih drugova, on je bio jedini kadar da sve izvede kraju, jer je bio obrazovan, stalan i imućniji od drugih.

Dok je Gaj bio češće u Pešti, još i za početka velikoga sabora, dolazio je mnogo u svezu s Janom Kollárom. Tu je razabrao, što znači Kollárova nauka o „sveslavjanskoj uzajamnosti" i o Kollárovoj „Všeslaviji". U toj uzajamnosti se imala čuvati narodna osobitost manjih slovenskih plemena, koja se mogu spasti u Ugarskoj pred Madžarima, a u drugim zemljama pred Nijemcima i Talijanima samo onda, ako se priznadu među sobom kao velika cjelina. Gaj je već god. 1832. morao otkriti svoje ciljeve Kolláru, kad ga je odlučio metnuti u novom izdanju svoje pjesme „Slávy Dcera" među odličnike slovenske, koji svojim radom zaslužuju da dođu u slovensko nebo, a nije ga ni pitao. Kollárova je pjesma snažno utjecala na različna slovenska plemena, a Česi, su joj napose dugo svoje dužno poštovanje iskazivali.[75] U Gaju je već bila potpuno zrela misao, što ju je i Šafařik, a poslije njega Kollár isticao, da su svi Sloveni samo braća jedne velike obitelji, u kojoj svaki brat ima pravo na svoj život, ali i dužnost prinosa k ojačanju ove velike obitelji. To je bio već podoban kraj, u koji su se mogli zavesti i onako njemačkom romantikom okrijepljeni ne samo južni Sloveni, nego i svi drugi, koji su za svoj osobiti život morali tražiti pomoći pred pogiblju, što je prijetila od tridesetih godina slovenskim omanjim narodima, osobito u Ugarskoj. Nitko ne će od braće gubiti svoje individualnosti, svoje osobitosti, već će se svaki brat moći krijepiti na velikom vrelu zajednice i ljubavi. Sloboda, domovina, narodnost imadu u ovome vrelu oživjeti; stara se Evropa ima na slovenskoj podlozi preporoditi, kako je to priznavao i Nijemac Herder, jer su Sloveni mlad narod, koji znade, što su drugi radili, pa on ima da to nastavi i kraju privede. Gaj je o svemu tome bio dobro upućen, kad se vratio u svoju domo-

vinu, i nije onda nikakvo čudo, da je kod mladih svojih prijatelja bio objeručke priman.

Potpuna nada, da će se novine moći izdavati, kad ih je car obećao, zanijela je Gaja, pa je u svojem oduševljenju videći kako sve lijepo ide zapjevao: „Još Horvatska ni propala, dok mi živimo, visoko se bude stala, kad ju zbudimo; ak' je dugo tvrdo spala, jača hoće bit; ak' je sada u snu mala, će se prostranit". On već vidi, kako se sestre ne mrze i ne progone među sobom, već domovina obnovljena dobiva pomoći od Gorotanaca i Kranjaca, koji svojoj braći Hrvatima dovikuju: „Oj Horvati, braćo mila, čujte našu reč! Ne će nas razdružit sila baš nikakva već; nas je negda jedna mati draga rodila, z jednim nas je, Bog joj plati, mlekom dojila. — Ni li skoro skrajnje vrijeme, da ju zvisimo, ter da stranjsko teško breme iz nas bacimo? Stari smo i mi Horvati, nismo zabili, da smo vaši pravi brati zlo probavili". Hrvatska sluša svoje sinove kako pjevaju: „Braća danas kolo vodi, danak svetkuje, Hrvatska se preporodi, sin se raduje! — U kolu su svi Horvati stare države, starom kralju verni svati z Like, Krbave; Kranjci, Štajer, Gorotanci i Slavonija, skup Bošnjaci, Istrijanci ter Dalmacija". Došao je čas, da se Hrvati upoznaju i da se bratski grle, a po novom vezu znat će za njih čitav svijet. Pjesma je nastala god. 1833., kad je Gaj imao nade, da će rodoljubima ipak poći za rukom, da Hrvate probude oda sna.[76] — Gaj te pjesme nije odmah objelodanio u hrvatskom jeziku, nego ju je izdao na njemačkom kao Wiederbelebung Croatiens godine 1833. Gaj je doista već toliko zemljišta pripravio, da je poprijeko mogao pjevati pjesmu ovakva sadržaja.

Spomenuto je zanimanje i sve veći mar kod kuće, napose u Zagrebu za narodnu stvar. Gaj je znao, da je srpsko đaštvo u Gracu željelo pod imenom ilirskim obuhvatiti sav slovenski jug i nije mislilo, da bi za srpsku narodnost mogla nastati kakva šteta u monarhiji, jer se i onako Srbi u službenim spisima nazivahu često Ilirima. Drugi Srbi su u Ugarskoj već donosili vijesti o književnim pojavama u Hrvatskoj, a i sami su Hrvati nastojali da dođu u što veću i čvršću svezu sa Srbima. To se vidi i po tome, što se učilo ćirilsko pismo, neki su počeli i pisati ćirilicom, kao n. p. grof Janko Drašković svoj dnevnik, koji nam se žalibože izgubio, ili Antun Vakanović svoj dnevnik vođen od godine 1833.[77]; oglasivali su i u njemačkom dijelu Agramer Zeitung

Pjevanija crnogorska i hercegovačka od Čubra Čojkovića (Sima Milutinovića Sarajlije); neki su klerici učili ćirilicu. Vraz je pisao pisma ćirilicom, Drašković je iz srpskoga književnoga govora uzimao rusizme. I ona hladnoća poradi vjerskih razlika između rođene braće počela se gubiti. S druge se strane javio Stanko Vraz iz Slovenije. On je čuo Gaja, pa priznaje, da se njegovoj živoj i vatrenoj riječi nije moguće oglušiti; on prihvaća poziv u bratsko kolo i obećaje sada već pjesmica za buduću „Danicu". Štajerska mlađa gospoda napastovahu Vraza pitanjima, kad je god koga susreo, znade li kakvih novosti iz Hrvatske i hoće li skoro „novine Horvatske" na svjetlo izaći; već je i predbrojnika našao. Česi su već dobro čuli, što se u Hrvatskoj sprema, a za Bosnu i Hercegovinu su znali, da će k Hrvatskoj doći oni, koji su mogli nekako voditi riječ o književnosti. Za Dalmaciju su bili uvjereni, da će pristupiti novome kolu, pa ako i nemamo za to pismenih svjedočanstva, bilo je sigurno u vanjskom svijetu razgovora o tome. Božidar Petranović je bio u društvu Hrvata i Srba, pa će on sigurno u Dalmaciji poraditi za narodnu stvar i jedinstvo. Po svemu je tome Gaj mogao zapjevati: „Još Horvatska ni propala", jer već ovoliko interesa među ljudima, koji nijesu pitali za sebe, nije moglo da ostane bez uspjeha.

Poznanstvo Gajevo s Jankom Draškovićem sȁmo je moglo biti od koristi za narodnu stvar. Kod Draškovića su se sabirala gospoda, aristokrati, i s njima dolazeći Gaj u društvo mogao je tim predstavnicima hrvatskoga naroda govoriti o svojim nakanama, o svojim ciljevima u narodnim poslovima, pa su mu i oni mogli po malo postajati pomoćnicima. Sigurno je Gaj u Zagrebu kako i u Pešti za trajanja sabora, kad se ondje našao, upotrebljavao priliku, te se u domu Draškovićevu poslužio svojim krasnim darom govora, da što više pritegne gospode na svoju stranu. Ona odlučna borba protiv madžarizacije u zajedničkom saboru imađaše sigurne potpore i u tome, što je Gaj mogao gospodu uvjeriti, da njegovo poduzeće ne će ostati bez ploda, a i gospoda su ga sama preporučivala kod onih, koji su odlučivali o novinama i o pokretu. Što je Gaju osobito pomagalo, da je kao mladić, bez osobitih sredstava, dobio toliku moć nad svojim drugovima i mlađim i starijima?

„Gaj je imao darova, kakvih ima — po riječima njegova druga Antuna Mažuranića[78] — tek jedan između milijun ljudi.

Neizreciva želja za slavom i veličinom užigala ga je neobičnim načinom. Njegov mistično-poetični, dapače fantastični način govora bio je prodahnut onom za nas netajnom misli, da je on kao izabranik božji. Vidio sam po stotinu puta, da su dolazili ljudi do njega malodušni, ljudi njegovi protivnici. Ja sam radio — veli Mažuranić, u prednjoj sobi, a oni bi izlazili od njega obasjana lica, očarani i oduševljeni njegovi pristaše. On je mnogo puta preda mnom govorio ovakvim deputacijama — dakako da je to bilo u četrdesetim godinama — kojih je svaki dan po desetak bilo, pak je mnogo puta, da raspiri ili raspirenu uzdrži vatru, raskrivao nade za našu narodnu stvar, u koju nije ni sam vjerovao, ali je dobro bilo za našu narodnu stvar, da svijet ne izgubi vjeru u Gaja i u našu dobru narodnu stvar. Ja sam se tomu čudio, a on mi kaza: „Ne čudite se tomu, ja moram tako govoriti". Gaj nije pisao, i ono malo što je pisao, nije znamenito. Što je napisano u Novinama i u Danici, to smo mi uradili. Ali što je vani po zemlji, što je dalje u Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, da se je tamo raspirila sveta narodna vatra, to je najviše njegovo djelo".

Vukotinović u svojim spominjanim uspomenama kaže za Gaja, kad je došao iz Pešte u Požun, ovo: „Obilnom rječitošću i bujnom fantazijom nadaren bio je Gaj upravo rođen za izvađanje misije, koja je pred našom dušom lebdila, jer je bio učen i fino naobražen, vatren i revan. Poput apoštola znao bi on govorom svojim uspaliti slušaoca i jasnimi dokazi uputiti svakoga o istini svojih tvrdnja". On je bio onaj, koji je umio različite nazore, misli i želje sabrati i jedan konkretan oblik sastaviti. „Što je bez saveza i sustava bilo amo tamo zasnovano, to je Gaj iz idealističkih krugova poveo na realnost. On je shvatio duh vremena te je sakupio oko sebe suglasne duše, koje su s njim radile odsele za oživotvorenje opredijeljene svrhe". (Vukotinović). Ovo njegovo osobito svojstvo dobro mu je došlo i u Zagrebu. Nije dosta bilo, da sabere oko sebe samo svjetovnjake; on je svrnuo okom i na sjemenište zagrebačko, gdje je i prije njega, a i poslije njega uvijek bilo mladih srdaca, koja su nosila veću brigu za narod, iz kojega su ponikla nego li mnogo gradsko dijete. Gaj je znao, da u sjemeništu još uvijek s ponosom gledahu na Mikloušića i njegove drugove književnike, koji su mahom bili svećenici. Kako je svagdje ozbiljno shvaćao svoju zadaću, tako i tu nije prekidao sa starom tradicijom, već je nastojao, da među klericima probudi volju i

ljubav za one ideje, koje su postale slovenskima, koje su, po njegovu mišljenju, mogle da izvedu u narodnom pogledu preokret. Što god bi bilo na putu prirodnomu razvijanju, to je Gaj gledao ukloniti ispred svojih ciljeva. I uspjelo mu je, da klerike zainteresuje za srpsku i hrvatsku knjigu više nego ikad itko prije njega, pa je već od 1833. imao i tamo dobar broj pristaša, koji su mu poslije znatno pomagali. God. 1835. priča nam Petar Bučar, mladi klerik, kako je njega i drugove njegove zanosio Gaj svojim govorom i presvajao ih za rodoljublje i knjigu. (Vijenac 1885. 346.) Iz sjemeništa je poslije i izašlo dosta živih i vatrenih pobornika Gajevim nastojanjima.

U živoj riječi i u ustrajnom radu, kojega nije moglo ništa zaustaviti, bijaše, po svjedočanstvu svih, glavna snaga Gajeva.[79] U tome je i tražiti uzroke, da je on od g. 1832. preuzeo vodstvo među svojim drugovima. Drugovi su mu pomagali, radili za njega, no to je sve išlo dragovoljno i ni u koga nije bilo zavisti, jer se već razbiralo, da će Gaj moći izvesti ono, što su drugi htjeli, samo nijesu znali kako bi se to najlakše učinilo. Gaj je, kako zgodno kaže Tkalac,[80] našao Kolumbovo jaje, kad je godine 1833. počeo ozbiljno raditi, da dobije novine, a ne samo književni časopis. Da tu nije bilo miješanja bečkih dvorskih krugova, kako je to madžarski povjesničar htio,[81] koji bi imali kao ustuk madžarskim zahtjevima u Hrvatskoj narodnu stvar potpaljivati, to je već dostojno odbito.[82]

Novina još nije bilo, a ni za njih dopuštenja!

Konačno dopuštenje za izdavanje novina.

Ideje o slovenskoj uzajamnosti su se širile, kako veli Teodor Pavlović, jer će po ovome doći do „od sviju Slavjana poželenog za slavenskij rod tako spasitelnog sojedinenija" ili kako Hrvat (Vukotinović) reče, da je „Panslavenstvo cilj naš, ko kojem nam Bog i narav pravicu daše".[83] Pismeno su ga javno propovijedali Česi i Srbi u svojem Letopisu, dok su Hrvati morali kod kuće ili u odama o tome govoriti, ili pak samo naustice. Luna kao prilog Agramer polit. Zeitung nije bila za široke narodne krugove, a drugih pomagala nije bilo. I Srbi osim Letopisa svoga nijesu imali novina, jer su Davidovićeve Srpske Novine počele na novo izlaziti godine 1834. u Kragujevcu, učinivši se službenim novinama srpskoga kneza, budući da ih je u Beču poradi dugova

*

morao napustiti.[84] No ove na novo oživljene novine i nijesu izvan Srbije izlazile, a tamošnji Srbi nijesu ni pokazivali toliko zanimanja za ono, što se događalo među Slovenima hapsburške monarhije. I tako su južni Sloveni baš u času hrvatskoga buđenja bili bez svojih novina.

Gajeva molba za izdavanje novina nije bila ni poslije one audijencije kod cesara god. 1833. riješena. Za zemlje hrvatske dobiti privilegij izdavanja novina bijaše prava muka, što nam dokazuje postupanje s Gajem.

Ponajprije se zahtijevalo, da Gaj dokaže, e je sposoban za takvi posao i da ima dovoljno kapitala, od kojega će biti osigurano, da će njegovi predbrojnici na vrijeme i uredno moći dobivati novine. Po ocu mu je ostalo imovine nešto preko 2000 forinata, što je bila dovoljna jamčevina za uredno izdavanje novina. Za to mu konsilij nije ni mogao odbiti molbe. No dopustio mu je u prvi mah, da smije izdavati književni časopis na hrvatskom jeziku, ali nikakvih novosti iz političkoga života ne bi smio donositi.[85] Gaj je htio da dva puta na nedjelju izdaje novine, a konsilij mu je dopustio na nedjelju jedan put izdavati onakvi list, kakvi bijaše potonja „Danica" kao prilog novina. No ovo doista važno doba za Hrvatsku zahtijevalo je više rada, nego li ga je mogao pružiti ovakvi književni list, pa Gaj uviđajući potrebu novina, ne mogaše biti zadovoljan ovakvim mrvicama. Saborske rasprave u Požunu bijahu burne, političko obzorje dosta tmurno, pa se domaći svijet nije zadovoljavao izvještajima Agramer Zeitung, koja se nije mogla među narod širiti. Političke brošure nijesu više zadovoljavale, jer je svijet htio da znade, kako je i drugdje u svijetu, a ne samo u najbližem susjedstvu. Gaj je dobro znao, da bi s političkim listom lakše mogao prolaziti i književni list, pa ga sáma i nije htio da izdaje.

Hrvatski su političari i rodoljubi imali u ovo doba, poradi prevelikih zahtjeva sa strane madžarske od dvora i države, prijatelja i zaštitnika na dvoru. Beč nije rado gledao, da Madžari dobiju za sebe što veću slobodu, jer se napokon nije moglo ni znati, dokle će ti zahtjevi ići. Za to i nije odbijao tražbina Hrvata, kad su se onamo obraćali u potrebi zaštite svojih prava. Tako se i Gaj, kako znamo, obratio izravno s molbom na cesara da smije izdavati i novine političke. Ugarska je dvorska kancelarija 29. kolovoza 1833. javila na carski dvor o toj molbi, pa je

valjda na osnovi prilično povoljna mišljenja sam car zapovjedio grofu Sedlnitzkomu, predsjedniku policijskoga dvorskoga ureda, da mu što prije predloži „karakteristične bilješke o Ljudevitu Gaju", i da se imade izjaviti, ima li se molbi zadovoljiti, ne stoji li tomu što na putu, i kako bi se to sve dalo izvesti. Dobro tumači Murko[86] (koji je o ovom dopuštenju prvi pravo izvijestio) promjenu mišljenja i odluke ugarskoga dvorskoga kancelara Reviczkoga. On je visoko cijenio ono, što su Madžari postigli za 40 godina u svojoj borbi protiv Nijemaca i dvorske stranke, pa je kao ljubimac carev, znajući njegovo mišljenje o Hrvatima, htio njemu zadovoljiti i pomoći kulturno im se pridići. No grof Sedlnitzki se nije nikako žurio, već je prošlo i šest mjeseci, a onaj nalog carev „što prije" nije imao nikakva značenja. Njemu nije bila, kako kaže Murko, Gajeva molba na srcu, koliko njegovu gospodaru. Moguće je, da je kod toga bilo i kakvih drugih tajnih prsta. Sam Metternich nije nikako utjecao na riješenje ove molbe. I tako je došla godina 1834., a novina nije bilo.

Gaju nije ostalo drugo, nego opet poći u Beč. S preporučnim pismom od Jana Kollára dođe grofu Janu Kolovratu, predsjedniku vanjske dvorske kancelarije. Kolovrat je prema tadašnjim prilikama bio odani češki rodoljub, pa se kao Sloven zauzeo i za molbu Gajevu. On sam nije imao nikakva utjecanja na ugarsku vladu, pa će po svoj prilici biti istina, da ga je preporučio grofu Metternichu, a onda je njegovim poticanjem i zagovorom nadvojvode Franje Karla, koji je u to doba učio hrvatski jezik, napokon došlo do audijencije, u kojoj je car Franjo upitao Gaja: imadu li Madžari novina? I kad mu je on odgovorio, da imaju, tad je car kazao: „Kad mogu Madžari štampati novine, za što ne bi mogli i Hrvati?"[87] Posljedica je toga puta bila, da je Gaj mogao javiti St. Vrazu dne 3. travnja iz Krapine o novinama kako „vandavanje meni teda negda od dvora bečkoga (kak čujem) z premilostivnum odlukum dopitano jest".[88]

Ovo, što Gaj držaše riješenom stvari, nije bilo još u njegovim rukama. Tek sada je grof Sedlnitzki počeo istraživati, može li se dopustiti Gaju izdavanje novina. Da se bolje upozna doba u Hrvatskoj, na koje se obratio Sedlnitzky, po Murkovim izvorima priopćit ću mišljenje pouzdanika bečkoga ministra o Gaju i o prilikama hrvatskim.

Na 15. svibnja 1834. obratio se Sedlnitzki na tri pouzdanika, i to na zagrebačkoga odvjetnika Mirka Delivuka, na Jurja Zlatarovića u Samoboru i na profesora Stjepana Mojsesa u Zagrebu. Svoj trojici je jednako pisao i tražio obavijesti, zaslužuje li Gaj potpuno povjerenje u političkom obziru, ne će li Gaj upotrebljavati svoje novine na zlo, i da li su novine za Hrvate u opće potrebne. Pouzdanici su veoma brzo na ministrova pitanja odgovorili.[89]

Mirko Delivuk govori u svojem izvještaju vrlo lijepo o Gajevim sposobnostima, o njegovoj velikoj obrazovanosti i o njegovu veoma dobru glasu. Veli za njega, da znade osim latinskoga i njemačkoga posve dobro hrvatski i slavonski. Novine se mogu izdavati, kad su i onako prije 36 godina jedne hrvatsko-slavonske novine izlazile.[90] — Drugi pouzdanik Juraj Zlatarović, načelnik financijskoga ureda u Samoboru, stari gospodin, kako se vidi i iz njegova izvještaja i iz njegovih nazora, poznavaše Gaja i u svojem odgovoru od 30. svibnja veli za nj, da je dobar i valjan mladić, ali pravoga znanja u politici nije mogao steći, jer on svijet — osim Zagreba i Karlovca — pozna samo iz knjiga i po pripovijedanju, što bi ga moglo na krivi put zavesti. I znanje Gajevo ne mora da je veliko, jer je s onim, što je do sada izdao, gotovo na kraju. Samo je ime stekao u uredu. Novine ne će zla učiniti, samo se on pita: čemu političke novine u Hrvatskoj? Ako je za Zlatarovića postajalo ovo pitanje kao opravdano, za nas je upravo molba Gajeva takva stvar, koja je, znajući da je Zlatarovića u Hrvatskoj bilo dosta, došla u posljednji čas, da spase ono, što se dalo sačuvati. Zlatarović je pisao i ovo: iskustvo potvrđuje, da se onaj, koji znade samo hrvatski i nijedan drugi jezik, malo brine za drugi politički svijet; onaj, koji je više obrazovan, naći će svagdje časopisa i političkoga i nepolitičkoga sadržaja pa će moći zadovoljiti svojoj želji. Sada još želja Hrvatske i Slavonije spava, i ne će da sja u svojem jeziku na račun ostalih jezika, pa ne bi bilo lijepo i korisno prekidati taj san iz puke pohlepe za novcem, bar dotle ne, dok se ne postavi stroga censura, koja će moći narodnomu paroksizmu, kad se probudi, stati na put.[91] — Tako je eto govorio hrvatski sin o onom pothvatu, za koji se moglo više nego sigurno znati, da ga ne može izazvati pohlepa za novcem, jer se moralo računati, da će biti mnogo ovakih, osobito među onima, koji bi mogli poduprijeti izdavanje

novina. Da je Sedlnitzki poslušao savjet Zlatarovićev, Hrvati bi mogli, kad bi i među gospodom bilo dosta ovakvih, ostati do vijeka bez novina.

Što nije mogao razumjeti ni poduprijeti financijski ravnatelj, to je shvatio i protumačio jasno i u korist Hrvata rođeni Slovak, profesor filozofije na zagrebačkoj pravoslovnoj akademiji Stjepan Mojses. Njegova obrazovanost ga je i ovom prilikom visoko digla nad advokata Delivuka i činovnika Zlatarovića. Mi znamo, da je Mojses javno i tajno zaštićivao hrvatsku knjigu i narodnost, pa je sigurno i drugom zgodom, kad je pisao Sedlnitzkom, rado javljao pravo stanje iz hrvatskoga života. Mojses je odgovorio Sedlnitzkomu na njegov upit dne 27. svibnja 1834.

I Mojses je sebi postavio pitanje, da li su hrvatske novine potrebne. On je već dugo imao svoje uvjerenje, da su hrvatske novine potrebne; bile bi osobito korisne duhovnicima u Hrvatskoj i Slavoniji, jer oni nemaju prilike, da se naobraze u narodnom, materinjem jeziku, pa i ne mogu narod onako poučavati, kako bi svaki prijatelj napretka morao željeti. I osobito ga je veselilo, kad je čuo od zagrebačkoga biskupa Alagovića, da bi i on svom svojom snagom podupro hrvatske novine. Da svoju tvrdnju potkrijepi, iznosi u pismu, kako su duhovnici jedini pravi učitelji svoga naroda, i to baš oni, koji su sami radili oko književnosti, kako su n. pr. Mikloušić, Krizmanić[92] i Kristijanović. Novine bi i u drugom pogledu bile od koristi. Svećenstvo bi radije čitalo u materinjem jeziku, a mnogi duhovnici i ne mogu čitati u kojem živom jeziku, jer ga ne razumiju. Tako će nestati lijenosti kod duhovnika, i ako se uvedu novine, bit će boljega podmlatka. — U pogledu političke potrebe novina on bi se mogao varati, ali izjavljuje svoje mnijenje ovako: Madžarizam, koji svakim danom postaje radikalniji i nekatoličkiji, ide napokon za tim, da što više pokida veze između vladalačkoga doma i nasljednih zemalja. Nije nevjerojatno, da će se ovo preveliko nastojanje danas sjutra prenijeti i u Hrvatsku. To je lako moguće, kad po koji glas većine u županiji odlučuje za ovo i ono, kako se vidi i kod srijemske županije, a u Hrvatskoj se već kod nekih odvjetnika opaža klica madžarizma i akatolicizma. Ako dvoru nije povoljna madžarizacija, to bi joj najbolji utuk bio u podizanju hrvatskoga jezika, to prije, što se i onako veći dio Hrvata izjavio za svoj jezik i novine.

Ovako je Mojses pogodio, kako treba u Beč pisati; on je ovim svojim jasnim pogledom u budućnost i prijegledom faktičnih prilika zahvatio ondje. odakle je dvoru moralo biti jasno, što se o svemu mislilo u Hrvatskoj. Grof Sedlnitzki je prihvatio Mojsesovo mišljenje i njime opravdavao dozvolu izdavanja novina za Gaja pred samim cesarom. Za censuru su bili svi sigurni, da u Zagrebu ne će u novinama tako skoro propuštati ultraliberalnih načela, a mogli su u Beču biti sigurni, da Hrvati ne će pristati uz onu vrstu liberalizma, što su ga isticali Madžari.

Sad je sve bilo pripravljeno i grof je Sedlnitzki s potpunim podacima o Gaju počeo rješavati njegovu molbu. Već 8. lipnja bijaše gotov sa svojim presidijalnim izvještajem, ali ga nije caru podnio, već ga je car 16. lipnja sam zatražio uz dodatak, da mu se imadu potpuno jasni uzroci kazati, za što se tako dugo oklijevalo i zatezalo.[93] Sudeći po tomu, prijatelji su Hrvata i Gajevi upeli dosta snage, da jedan put ovaj čvor razuzlaju. — Sedlnitzki u svojem izvještaju kaže, da se trudio oko što boljih podataka o osobi moliteljevoj, „a osobito o onim svojstvima i odnosima njegovim, na koja se mora obazirati kod prosuđivanja ovoga novoga, nesumnjivo za narodnu obrazovanost i javno mišljenje zamašnoga pothvata". Bilo mu se obazirati na prave narodne i kulturne potrebe, koje su istaknute u noti za izdavanje političko-literaturnoga lista, ako se hoće pravo odgovoriti molbi i želji hrvatskoga naroda. — Osobito se mora istaknuti jedan odlomak iz izvještaja grofa Sedlnitzkoga, koji mu mogaše biti samo na čast, jer je ne samo shvatio profesora Mojsesa, nego je njegove misli ovako potpunio:

Ako se i ne može zatajiti, da hrvatski narod zaostaje za drugim narodima, za koje se mudra vlada više brine, u pogledu intelektualne obrazovanosti, to opet ne može da bude sumnje, da je svakako uzroka tomu zastoju i u tome, što se u narodnom jeziku malo znanja širilo i što se narodni hrvatski jezik malo njegovao. Ne samo da obični čovjek u Hrvatskoj ima malo sredstava, da poslije obične školske obuke raširi svoje znanje, već se s kojekakvim teškoćama moraju boriti i oni građani, koji su pozvani da poučavaju, da šire znanje, da oživljavaju moralno i vjersko čuvstvo i učvršćuju pravo domoljubno mišljenje u duhu vlade, a moraju se boriti s teškoćama za to, što se i sami ne mogu usavršivati, jer nemaju za to dovoljnih pomagala. Ako se s ovim, što priznaju i pozvani ljudi, još i ono spoji, da državnim interesima nije nikako korisno, da se hrvatski jezik potisne madžarskim jezikom, to je onda sasvim opravdano, da se dopusti izdavanje periodičnoga lista u hrvatskom jeziku, osobito s obzirom na to, što su mi i podaci pozvanih sudija potvrdili, da je u istinu želja velikoga dijela Hrvata i županija, gdje se hrvatski govori, da se takvi list izdaje.

Godine 1832. mišljaše Gaj izdavati „Danicu" dva puta na nedjelju, pa bi ona donosila vijesti iz područja gospodarstva, prirodnih nauka, zemljopisa, narodne i državne povjesti, iz općene literature i napose filologije, te sastavaka iz filozofije, pjesama i napokon dnevnih novosti, i k tomu bi bio dodan „Intelligenzblatt", kako je časno Agramer politische Zeitung nazivala svoj „oglasnik". Budući da je Gaj za literaturni časopis već imao dopuštenje od ugarskoga namjesništva, sve ovo moljakanje išlo je za tim, da smije „Danici" dodati i kompendij o dnevnim novostima, da za pravo smije izdavati novine političnoliteraturne. Sedlnitzki je preporučio u svojem izvještaju, da se u svemu tomu mora ići Gaju u susret i da se ima nastojati, e bi se list izdavao uz što nižu cijenu. Za politički je dio smio uzimati samo one članke, koji su već prošli u kojem listu one norme censure, što su u tom pogledu bile odlučne za političke novine — a to ne znači ništa drugo, nego da je svoju politiku morao vaditi iz njemačkih listova! Osobito se ističe, da censura mora biti stroga i na tanko provedena. Sedlnitzki je caru preporučio, da prema ovim principima dopusti Gaju izdavati i političke novine, ali se ujedno ima ugarskomu namjesništvu javiti, da se od ovih odredaba u pogledu censure ne smije ni pod koju cijenu odstupiti, budući da je za naše novine sve bilo u potankostima označeno.

Na 9. srpnja potvrdio je car Franjo u cijelosti prijedlog grofa Sedlnitzkoga i kr. ugarska dvorska kancelarija je dobila iz Beča latinsku resoluciju o tom predmetu. Murko, koji nam je sve ovo priopćio,[94] ističe silu pogrješaka u prijepisu latinske rezolucije, iz čega se vidi, kako je već latinski jezik počeo gubiti svoju negdašnju snagu. Time je napokon bila riješena sudbina Gajeve molbe poslije više od dvije godine!

Kad se sjetimo borbe u zajedničkom saboru, onda nam postaje i jasnije, za što je ovako išlo. Sudbina je molbe bila dugo u rukama Madžara, te da nije bilo i skoka i sklonosti u bečkim

krugovima, ne bi ni sada Gaj dobio dopuštenja za političke novine, jer saveznička zemlja i uprava, koliko je god za sebe zahtijevala velikih prava i povlastica, nije bila jednako pravedna spram svoga saveznika druga, a opravdano je, da su Hrvati tražili ondje zaštite, gdje su mogli do nje doći. Da je i književni rad od prvoga časa dobivao sve više crta političkih, razumljivo je po ovome, jer su politički razlozi odlučili za dopuštenje novina. Neki su se naši ljudi po malo odbijali od ovoga rada držeći, da je u prvom redu samo potreba književna tražila novine, a političku brigu treba prepustiti drugima.

U listopadu, ako ne prije, stigla je odluka o izdavanju novina u Zagreb. Prije toga bili su gotovo dan na dan dogovori kod Gaja, gdje su prijatelji među sobom raspravljali, kako će se raditi kod novina. Dok se rješavala molba o novinama, Gaj je sebi pribavljao prijatelje i što bolju sposobnost, da bi mogao doličnije zastupati one interese, koji su mu bili pred očima. On je g. 1834. pohodio prijatelje ne samo u Beču, već je potražio Šafařika u Pragu, da se i s njim porazgovori o narodnim poslovima. U Leipzigu je ove godine stekao doktorat filozofije, što mu je svagdje samo podiglo ugled. I tako spremljen mogaše s drugovima u Zagrebu raspravljati o poslu, koji ih je buduće godine čekao. S prijateljima nije dopisivao, jer se po svoj prilici bojao, da mu se ne bi, ma kako bilo, stavilo kakvih zapreka za izdavanje novina.

Vukotinović nam je ostavio o tim dogovorima ovo: „Godine 1834. sastanu se u Zagrebu, na čelu dr. Ljudevit Gaj, Dragutin Rakovac, Vjekoslav Babukić, Dimitrija Demeter, Andrija Derkos, Pavao Stoos, Antun pl. Vakanović, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski i Ljudevit Farkaš-Vukotinović na višekratne dogovore i konačno ustanovljenje rada svoga; Gaj je među tim tečajem ljeta i prije već zatražio bio dozvolu za podignuće tiskare i izdavanje novina“.*

Pitanje je još uvijek bilo neriješeno, kojim će se pravopisom pisati u novine i koje će se narječje uzeti kao književno. A trebalo je s time biti na čistu, jer je među mladim radnicima bilo ljudi, koji nijesu znali onoga narječja, koje je Gaj naučio od matere, a njemu opet nije išlo štokavsko narječje toliko, koliko je trebalo za pisanje. Kakvi je rad bio u Hrvatskoj, najbolje nam ga je za ovu 1834. i za pređašnju godinu sam Gaj prikazao ovim riječima: „Kaj se našega Slovstva, navlastito pako knjižestva dotiče, ovo leto dozde obiljnum plodnostjum dičiti se ne more, premdar domorodctvo dosta zažgano, vse bolje i bolje plamnom da sine, pripravlja se. — Vekšim vendar netilom domačemu kresu moreju postati Novine političke i slovstvene... Brate, moj vezdašnji stališ je tak vuzek, tak tesen, da vsaku i slednju reč, koteru vu naših posleh pišem, živo pretresti primoran sem, ar me vižlji povsud skoznjivo nasleduju, tražeć, kde bi mi kakvu zanjku prikvačiti, ali lečku podmetnuti mogli (ali ne meni već mojemu ljubimcu)“.[95]

* Ovdje ima netačnosti, ali najveća je ona, da je Gaj tek sada zatražio dopuštenje za izdavanje novina, što apsolutno ne stoji, a na uređenje tiskare je Gaj tek poslije došao. To nam je ujedno dokaz, kako uspomene mogu biti i nehotice u sitnijim stvarima pogrješne.

Sva je mladež željno očekivala „Danicu“, s kojom se izgledao potpuni dan i preokret za sav život hrvatski. Ovdje spominjemo još V. G. Dundera, prokuratora knjigarnice slovenske u Beču kod Wenedikta, poradi njegova poziva[96] na pretplatu Kačićeva „Razgovora ugodnoga“ „s novim prostim na istinske temelje uporenim pravopisanjem“, a to novo „pravopisanje“ je Gajev pravopis, samo nešto preinačen po prijedlogu Kollárovu i Šafařikovu.[97] Među učene ljude pored Kopitara, Šafařika, Grimma meće i Gaja, te pod njihovim okriljem hoće da izda ovu najpopularniju hrvatsku knjigu, u kojoj će se odmah vidjeti znaci novoga vremena.

Da se i u naše dane vidi, koliki je to posao bio, da se u Hrvatskoj nešto počne, neka nam te prilike predoči po svojem sjećanju Vukotinović. Vukotinović veli, da samo onaj može razabrati onu dugu i ustrajnu borbu Gajevu, da dobije dopuštenje za izdavanje novina, tko znade, da „u zemlji ne bijaše nikakve upravne oblasti, koja bi bila mogla uspješno utjecati u povoljno riješenje toga pitanja, jer je sva vlast ležala u ruku kr. namjesničkoga vijeća u Budimu i kr. pridvorne kancelarije ugarske u Beču“. Ban nije sa svojim zamjenikom biskupom zagrebačkim u ovakvim poslovima imao nikakvoga utjecanja. U političkom je životu bio mir, i to potpuni mir bez ikakve sjenke stranačkoga života. To je bilo dobro za Gajevu molbu. Ali „ipak, veli Vukotinović, da nije Gaj neumorno i ustrajno radio, ne bi nikad bio polučio svoju svrhu; on je cijelu godinu malo da neprekidno sjedio što u Budimu, što u Beču, dok nije zadobio konačnu odluku. Zasluga ta ima se samo njemu pripisati, jer mi svi ostali ne mogosmo u tu svrhu ništa doprinijeti. Općinstvo naše držalo se, osobito

u početku, sasvim nehajno, ili se izjavljivalo u protivnom smislu, jer se kazalo, da je ideja fantastična, izrod mladih ugrijanih glava, pak će svega toga doskora i nestati, ko što nestaje u svijetu mnogih drugih nezrelih i dječinskih igara". Gaja u prvom redu, a onda i njegovih mladih drugova, to nije smetalo, već su išli svojim putem. I kad je došlo dopuštenje, nije u to nitko htio pravo da vjeruje.

Sve je to bio samo sitni rad, ali je izveo, kako su mnogi odmah u početku s pravom nagađali, velikih preokreta, i učinio Gaja — njega u prvom redu — uskrisiteljem Hrvatske.

Gajev „Oglas" za novine 1834.

Oklijevanjem ugarskoga konsilija i energijom Gajevom dobili su Hrvati dvoje novine, jedne političke „Novine Horvatske", a druge literaturne „Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka". U „Agramer politische Zeitung" imao je Gaj primjer, kako može urediti svoje novine s prilogom. Toga se on i držao i tako je uredio svoja izdanja.

Prvi pokrovitelji toga neviđena do tada u Hrvatskoj posla bijahu grof *Janko Drašković*, vlastelin i potonji veliki župan *Nikola Zdenčaj,* te njegov sin *Škender Zdenčaj.*

Na 20. listopada 1834. napokon izađe Gajev „Oglas", kojim je pozivao na pretplatu. Napisao ga je kajkavskim i „slavonskim"[98] narječjem i starim pravopisom. On je i prije u svojim listovima pisao kajkavski, ali mu je govor već pokazivao utjecanja štokavskoga narječja. U privatnim je pismima, koliko se do sada znade, upotrebljavao svoj pravopis, ali u tiskanim spisima stari. No poznato je, da su i drugi njegovi prijatelji odbijali u štampi novi pravopis, ma da ga je Smodek učio u akademiji. I eno sam je Drašković izašao 1832. god. sa svojim osobitim „ortografom". Gaj je u prvi mah bio prisiljen, da ostane kod staroga pravopisa i time, što nije na prvi mah hotio da odbije od sebe domaći naš svijet, koji uvijek misli, da je bolje ostati kod staroga, nego se dati na novo, ma bilo i opravdano. Ljudi u to nijesu bili nikako upućeni, pa i mlađi pisci, na koje je mogao računati kao na pomoćnike, mogli bi ustati protiv tih novotarija zajedno s onima, koji su već imali glasa u hrvatskoj knjizi. To ga je po svoj prilici i sklonulo, da zadrži u glavnome kajkavsko narječje, premda je „Oglasom" u dva dijalekta priznao, da su mu oba jednako mila.

Po svoj prilici je odlučivalo o narječju i mjesto izdavanja novina — sam Zagreb, koji su mislili učiniti središtem književnoga rada. Sve ono, što je Gaju pomoglo, da je došlo do izdavanja novina, pa obzir na svećenstvo i na onako ugledne savjetnike sa strane, kako je to bio Šafařik, moralo ga je potaknuti, da bude u prvom početku što konservativniji, dok se ne bude vidjelo, kako će općinstvo primati one glasove, koji su imali razbistriti stanje i dovesti do potpune promjene u književnosti. Za to je trebalo malo vremena, jer se već u prvoj godini rada moglo pristupiti k potpunom provođenju programa.

Gaj je svoj program razvio u spomenutom „Oglasu" od 20. listopada 1834., namijenjenom „Svetloj i prepoštuvanoj gospodi vsakoga stališa i reda slavnoga naroda slavenskoga vu južneh strankah, kakoti: Horvatom, Slavoncem, Dalmatinom, Dubrovničanom, Srbljem, Krajncem, Štajercem, Korušcem, Istrijanom, Bošnjakom, ter ostalem Slovencem, vsem zadnjič roda našega i jezika ljubiteljem i zavetnikom". Javlja svima, da je odlučio izdavati dva puta na nedjelju novine, u kojima će priopćivati svojim čitaocima o događajima u svijetu, a napose izvješćivati o trojednom kraljestvu, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Tumačit će i manje poznate riječi. U „Danici", koja će izlaziti kao prilog novinama jedan put na nedjelju, izlazit će članci za zabavu i pouku, i to ne samo iz onoga, što se piše hrvatskim jezikom, nego će biti članaka i u drugim ilirskim narječjima. U jednom i u drugom će listu nastojati upoznati svoje čitaoce sa starinom slovenskom u opće, a napose će se baviti povješću drevnih Ilira i Hrvata, životom i radom njihovih župana, knezova, banova, kraljeva, vitezova i poznatih učenih ljudi. Obazirat će se i na znamenitije pojave književnoga života u narodnom jeziku. „Vsi skoro europeanski narodi vu znanostjah i navukeh vre tak daleko dospeli su, da se pri njih materinskem jezikom pisane knjige i novine ne samo vu zmožneh dvoreh, nego dapače vre vu isteh priprosteh kućah čteju i preštimavaju. Ni li anda skradnje vreme, da i mi, kotereh (kojih) slavni predi, kakti cele Europe branitelji i čuvari čez vnoga stoletja svevdilj oboruženi za vsega človečanstva preporod hrabreno skoznuvali su, da rekoh i mi naše mile slovenske matere jezik, koji i z obilnostjum rečih i s slastjum izgovora diči se, i koji nas s osamdesetemi milioni naše brače naravski veže, osvetlati i na dostojnu čast podići popaščimo se". To se drukčije ne može postići

nego s novinama, što će ih on izdavati po dopuštenju samoga svijetloga cesara i kralja. Kako će političke novine donositi vijesti iz svijeta, tako će se u „Danici" različne potrebne i korisne stvari za hrvatsko-slavenskoga „domorodca" spletati u jedan vijenac i i zatirati one nedostatke, što se tako jasno viđaju u našem narodnom jeziku.

To su glavne misli, koje su Gaja i njegove drugove vodile kod osnivanja novina u nadi, da će preko njih što jače moći svezati hrvatski narod s ostalim slovenstvom i da će podići narodnu knjigu. Ovo je bio prvi ozbiljniji korak Gajev — kako dobro reče Kulakovski[99] — u svijet, kojim je on sebi morao pribrati još više pomoćnika i izvan Zagreba i koji ga je imao podići do visine, na kojoj će ga svi bolji i plemenitiji sinovi naroda hrvatskoga potpomagati. Gaju je to već u početku uspjelo, jer je svojom živom riječju znao neodlučne zagrijati za svoje osnove. On je, poznajući dobro Hrvate, riječju gledao da učini ono, što mu pismo i novine nijesu mogle raditi poradi censure. Što se od sada u Hrvatskoj događalo, ima se u prvom redu zahvaliti riječi Gajevoj.

Na 6. siječnja god. 1835. izađoše prvi put *„Novine Horvatzke"*, da priprave hrvatski svijet, kako će do koji dan izaći i prilog novinama *„Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinska"*. Prvi je članak za novine napisao otpušteni profesor Ljudevit pl. Jelačić. I Danica je napokon izašla dne 10. siječnja s motom: „Narod prez narodnosti — Je telo bez kosti. Prirečje horvatsko". Već iz prvoga se broja vidio zadatak, što ga je izdavač imao pred očima. Novine su svojom vrijednošću nadilazile njemačke zagrebačke novine. Može se mirne duše reći, da je u prvom godišnjaku, dakle u djetinjstvu ovih novina, što ih je uređivao Dragutin Rakovac, Gaj sa svojim drugovima zagrebačkim književnicima pokazao upravo sjajni napredak, premda mi po današnjem shvaćanju ne bismo nikako bili zadovoljni onim, što su „Novine Horvatske" pružale svojim čitaocima iz političkoga prijegleda. Svijet je onda bio zadovoljan, a koliko je držao do redaktora „Agramer Zeitung", vidi se odatle, što je oba njezina redaktora zvao jednostavnim i za onda podrugljivim imenom „novinski pisar" (Zeitungsschreiber),[100] dok je urednika i vlasnika hrvatskih novina Ljudevita Gaja držao čovjekom učenim i njegov posao urednički osobitom čašću. Ljudi su s pravim poštovanjem uzimali novine u ruke i čitali ih kao kakvu osobitu, moglo bi se gotovo reći, svetu knjigu, čudeći se

uza to čovjeku, koji ih je pisao. Svijet je u najviše slučajeva mislio, da Gaj, koji je bio potpisan na novinama, sam sve piše, pa mu je u toj vjeri duševna snaga Gajeva još veća bila. Da Gaj nije razbijao te vjere, to je bilo samo dobro, jer bi inače svijet manje držao do novina. Nijedan od pomagača njegovih u prvo se vrijeme sa svojim imenom nije javljao, sigurno ne poradi urednika, nego poradi drugih uzroka. Dopisnika izvan Zagreba u prve dvije godine gotovo nije ni bilo, a sve pribrati i sređivati — bijaše posao Gajev i njegovih drugova, premda je Gaj u „Oglasu" pozvao sve „vučene domorodce, da se ne skrate z dobremi pismenemi prineski izbor gore spomenuteh dugovanj (prez ikakve razluke jezika) povekšati". U „Danici" su pisci kod svojih članaka potpisivali imena već od prvoga početka, jer je „Danica" imala pokazivati stepen književnoga napretka.

Prije nego pregledamo rad ove mlade čete u novinama i u „Danici" ovoga još hrvatskoga vremena, valja nam za razumijevanje daljega rada spomenuti štogod o svim radnicima već prvoga doba našega preporoda. — Svi ovi Hrvati, koji su se sakupili oko Gaja, bijahu veliki rodoljubi. Gotovo nijedan od ovih ljudi, što su sada već radili, nije pitao ni u kojem slučaju za sebe, za svoje lice, kad se radilo o narodnoj stvari. Za to je njihovo domoljublje i moglo postati zanosom. Domovina je svim ovim ljudima bila prva svetinja, narod onom podlogom, na kojoj se imala dograditi zgrada sreće Hrvatske. U njih je bio duh demokratski, koji su ponajprije iznosili u spisima i člancima, da svijet u tom pravcu pouče i da ga počnu jedan put uvoditi u socijalni i politički život.

Što je Gaj već u „Oglasu" pokazivao na sjajnu prošlost, koju bi tek narodu imali otkrivati, nije bilo drugo, nego isto, što se radilo i u drugih naroda. S prošlošću se imala pobuditi nada, ojačati svijest, ne bi li se na tom temelju jače mogla raširiti ona ideja, koja bi iz domaće prošlosti i književne i političke pokazala hrvatskomu narodu spas u zajedničkom radu s najbližom braćom. Ovu ideju i njezina najgorljivijega širitelja i propovjednika držali su kao kakvo natprirodno biće, odakle i dolazi onaj prijegor svoje individualnosti i pokoravanje vođi. Gajeva čvrsta volja davala je odmah na početku najljepših nada, — kako nam svjedoči i Vukotinović u svojim uspomenama — kad se znalo, da je prvi led probit i da su najteže zapreke svladane. Velik je dio očekivao,

da će u „Danici" biti pravi spas, t. j. da će sama knjiga moći preporoditi narod. Gaj kao da u prvom času nije na to toliko mislio, koliko na jače utvrde, koje je valjalo još podići, pa da se onda istom stupi na pravi domovinski rad, što će ga knjigom raširena svijest podupirati. Dok ova misao Gajeva nije bila sve očitija, dotle su se svi držali čvrsto na okupu. Spajala ih je idealnost; no čim je idealnost htjela da prestane, već se, kako ćemo vidjeti, sila počela cijepati, budući da realan rad, koji se imao očitovati ne samo perom, nego i djelom, pokazivaše, da nije dosta govoriti samo o domovini, pjevati joj pjesmice i u pjesmama udarati na neprijatelja, pa time da je dosta učinjeno za spas domovine protiv madžarizacije, koja je svakim danom sve više prijetila.

Hrvati su učili u prvom redu od Madžara, što im valja raditi za domovinu; već od god. 1836. nijesu bili manje liberalni od njih. No Madžari su htjeli gospodstvo ne samo nad narodnostima u Ugarskoj, nego i nad kraljevinom Hrvatskom. Hrvati su htjeli u prvom redu jednakost i slobodu za se i za svoju braću. U tome su postajali jedni drugima protivnici, i što je knjigom svijest jačala, protivnost je bila sve veća, jer je poznavanje prilika postajalo sve poznatijim. Beč nije rado gledao i slušao, što Madžari htjedoše da postignu za sebe. Kao protivnici Madžara Hrvati su sasvim prirodno postajali saveznici Beča i njegove politike protiv Madžara. Da je gdjekoja stvar izašla u Hrvatskoj drukčije, nego li se očekivalo u Ugarskoj, i to s dopuštenjem iz Beča, prema ovakvu položaju sasvim je razumljivo i jasno, kad se hoće pravo shvatiti čitav rad ovoga vremena.

Koliko je Gajeva zasluga, toliko je i njegovih vjernih pomagača, da se ozbiljno mislilo na duševno udruženje svih južnih Slovena, kako su takvo udruživanje propovijedali i najugledniji ljudi u Čeha i drugdje. Već „Oglas" Gajev pokazivaše ne samo Hrvatima i njihovoj braći, nego i Madžarima, da sjeme Šafařikovo, Kollárovo i drugih znamenitih Slovena ne će u Hrvatskoj pasti na neplodno tlo. Oko toga se radilo u prvim godinama najviše u „Danici", oko koje su se daleko više brinuli nego oko samih novina — u „Danici" se pripravljala politika, a ne u novinama.

„Danica horvatska, slavonska i dalmatinska".

„Danica" je u prvom broju donijela pjesmu Dragutina Rakovca „Danicza", u kojoj pjesnik kaže, kako se s danicom započinje svaki posao, pa treba da se s danicom počne raditi i kod nas. „Z Danicum — Zbudimo se i poslujmo; . . Da nam ono ne pogine, — Što je naše od starine, — Z danicum". Pjesma je pisana starim pravopisom zagrebačkim. Druga pjesma od Vjekoslava Babukića „Granici i Danici" pisana je starim pravopisom, kojim su pisali stariji pisci iz Slavonije i narječjem štokavskim ili „iliričkim", koje se govori u „Krajini, Slavoniji, Dalmaciji i vu vseh dolnjeh strankah", kako se kaže odmah poslije pjesme Babukićeve. To je imitacija narodnoga i Kačićeva pjevanja, u kojoj se poslije povratka graničara s vojne ističe grb hrvatski i neka svjetlost, što je vila junacima tumači kao „Daničino lice", u koje je predobro srce „Koje ljubi sve stare Horvate, — Srblje, Bosnu, Hercegovce brate. — Ljubi ono drage još Slavonce, Štajerce i Krajnce, Gorotance; — Jer su ovo braća od starine, — Sini drage jedne domovine. — Svi su ovo Horvaćani bili". — Uredništvo je pustilo slobodu u pravopisu.

Kakvo je veselje bilo izvan krugova zagrebačkih, kad su počele izlaziti novine i njihov prilog, vidimo već iz prvoga broja „Danice", u koju bilježnik županije torontalske Jožef Majer piše. On je, veli, doznao iz Srpskoga Letopisa,[101] da već i Hrvati svoje novine imaju „na veliku moju i vseh istinskeh roda slavenskoga ljubitelov radost". „Od radosti, koju ispisati nemogući, za nikakvo zemaljsko blago menjati ne bi hotel, niti sem si mesta najti moguć bil, ar prepunjeno od radosti srce vu njem se već zadržati nije moglo, nego vsakomu človeku sreću slatkog roda mojega obznaniti i javno činiti želel sem; — kaj takaj mojem vu Banatu živućem Horvatom včiniti prepustil nisem; — kreljuti sem si želel, da bi onaj mah vu premilu domovinu moju odleteti i zemlju onu, na kojoj prvo moje bitje zadobil jesem, izljubiti i z toplemi zahvalne radosti suzami orositi moguć bil". Dalje kaže, da ne može svoje radosti dosta opisati, jer mu je u duši najveće veselje, što se na ovom svijetu može postići. „Ar kaj radostnešega i zmisliti se more, kak kad rod svoj k prosvećenju, neprecenjenomu daru onomu, kojega vsi kak stari, tak sada živući mudri narodi obožavaju, nagliti vidi. Rasvećenje pako stoji vu obdelavanju mate-

rinskoga jezika, — ovo pako vu ispelavanju štila iliti pisanja načina, koj za vse Slovence od Pešta do Crne Gore živuće općinskim nazvati bi se mogel; po kojem jezik naš k onoj zvršenosti bi dospel, da, koj vu plodnosti i obilnosti reči vre sada vnoge druge nadvlada, i vu knjižestvu s njimi se boriti bude mogel". On pred čitaocima „Danice" ide još i dalje i veli, da prihvaća misli onoga Hrvata, koji preporuča Slovenima učenje jezikâ slovenskih u nadi, da će doći do toga, da će biti jedna gramatika i jedan rječnik za sve one, koji žive između Pešte i mora. On poziva — prema riječima onih, s kojima je o tome govorio — Hrvate, Dalmatince, Slavonce, Srblje, Bošnjake, Kranjce, Korušce, Štajerce i Istrijance „nek se složiju, niti ih različnost zakona od ljubavi naj ne odvraća". Svi moraju oko toga raditi, jer je dužnost svakoga pojedinoga da ljubi svoj jezik, a „mi naš lepi slavjanski jezik za nikakvoga na svetu, a kamo li za kakovgoder novostrojeni, premeniti ne ćemo, niti, ako strašni račun na onom svetu izbegnuti željimo, ne moremo".[102]

To je program, što je došao izvan Hrvatske, pa je za to i vrijedan bio, da se u mrtvilo što više vatre unese.

Kad su prvi brojevi novina i „Danice" bili pred čitaocima, javio se iz Đura 26. siječnja 1835. Gaju kapetan u miru Božidar Pačić, koji je isto tako doznao iz Srpskog ljetopisa, „da gospoda i braća naša narodna i krvna, slavni Slavjani Hrvati, radi su s nam Srbom svoje knižestvo upoznati dati", što ga je silno razveselilo. „Ja sam kao rođen Srblin naravno dušom i srcem prijatelj našeg slavjanskog jezika, sviju Slavjana bez razlike vjere, zakona i zemlje, i svakog narječja beskrajni ljubitelj". On zahvaljuje svim Hrvatima, što su mu tu radost učinili, „a navlastito onom velkodušnom i velkosrdečnom gospodinu, koj je tak iz plamenite ljubve k' svome rodu i plemenu, da i celom slavjanskom kolenu i duhom svetim ispunje rekao Pan-Slavenstvo". Njega veseli ovaj pokret neizmjerno, pa šalje pozdrave Gaju, Smodeku, Lovrenčiću, Mariću i Rakovcu. U želji za slogom ispjevao je i pjesmu „Bratjam Horvatom i Gaju", ali je Gaj nije htio tiskati.

Pjesme u „Danici" godine 1835.

Što dalje, to je „Danica" donosila boljih stvari. *Ivan Mažuranić* u klasičnom metru pjeva „Primorac Danici" naviještajući, da su prestali grmjeti strašni topovi i bojevi, sad treba zamijeniti

koplje perom; „besna zasedati Paripa mesto, daj na tihom — Zvezdo, njima vojevat Pegazu!" Na što je Mažuranić pozivao (da „iliričke" vile milim darom zamijene krvave djedinske mačeve), toga je u najboljoj mjeri bilo. Pjesma za pjesmom se od broja do broja nizala, jedna pretičući drugu u izljevima domovinske ljubavi i želje za narodnim napretkom.

Vrijedno je čuti i mladoga pjesnika, da se vidi, kako je on sudio o ovome novom poslu u Hrvatskoj. „Čitajući oglasu — Gajev Oglas — koju svrhu domorodnih novina meni poslao jesi, takov srbež poetičeski od radosti jest me primio, da srdcu nikako odoljeti ne mogoh, već da iliričkoj danici odu jednu sočinim, koju (kakva jest da jest) ovde k listu — bratu Antunu Mažuraniću — priklopio jesam". Ivan preporuča bratu na kritiku svoju odu, pa se veseli, kad će je ugledati na čelu „Danice".

U istom broju pjeva *Ljudevit Farkaš* stihove „Na domovinu", da u trećem broju donese „Danica" „Kip domovine vu početku leta 1831." od Pavla Stoosa, koji je kao „pravično rastuženi horvatski domorodec" — kako se veli u dodatku iza pjesme — zaplakao nad tužnim stanjem svoje domovine u ono veoma kritično doba za Hrvatsku. Gaj pripovijeda, da je u Pešti 1831. čitao taj tužni „Kip" nekim Bugarima, koje je tako dirnula tužna slika kraljice, da su nad njom proplakali. Stoos je ostao kod alegorija još neko vrijeme pjevajući onako, kako je pjevao i prije nego li se javljao kakvi trak svjetla u Hrvatskoj. U tom nas utvrđuje njegova pjesma „Putnik domovini". Njegov putnik je Hrvat, koji traži svoju majku, štono ju je kudio već mnogo godina. Majka mu na grobovima sinova traži pomoći, a on kliče:

„Mrtve prosiš, a ja živem,
Draga! nîs li ja sin tvoj!"

Hoće na krilima sivoga sokola da poleti svojemu domu i da svoju majku moli, neka mu oprosti, što ju je zaboravio. Osjeća sin-putnik svoju krivnju nenapretka u domovini, gdje već kljuje ptica koru, pa pita:

„Sivi orli za kaj daste
Naših plodnih kinč goric
Domovine stare hraste
Skljuvat od poškodnih ptic?"

Nježno prikazuje tužnu majku, koja skriva svoju tugu, a on pita cvijeće, tamne pute, neka mu to protumače. Boli ga, kad dođe svome domu, gdje mu mjesto vrtova stoje šume i njemu „Vse je stranjsko, kam god stanem — Glas domaći tvrdo spi, — Vu tom mestu nepoznanem — Još me zvěr kagod vmori". Ne će tmine, ne će zatora slovenskoga roda, već hoće sunčani trak, da razbije tminu. Eto „Danice", koja majci kaže put i svijetli visoko Hrvatima, pa će dati i zoru; kad zora svane, sinovi će u „slavenskom gaju" majku svoju postaviti „v zlatnom krilu na stolicu negdašnju". Stoosov „Putnik" nije ono, što je Preradovićev, ali s istim žarkim čeznućem, kojim je tražio Prerad majku domovinu, Stoos joj donosi svoju tugu radi nehajnih sinova i veseli se, da je bar sada došla „Danica", koja će zalutale putnike dovoditi na pravu stazu — u slovenski gaj.

Od ostalih pjesama Stoosovih[103] u „Danici" vrijedno je napose to istaknuti, da se po malo oslobađao onoga načina pjevanja, kojim su pisci prije „Danice" iznosili u kićenu slogu, ali i u monotoniji, svoja čuvstva. On je i dalje pjevao prigodnica, ali su prigodnice dobivale drukčiji oblik. Njegovi „Žerjavi" kao da hoće pjevati u visini ne obazirući se na djecu, što viču na njih, t. j. ne obazirući se na one ljude u Hrvatskoj, koji nijesu bili zadovoljni sadašnjim radom oko knjige ne razbirajući, kamo vode ovi trudi. Ovom je pjesmom htio svoje prijatelje potaknuti na dalji rad, ma da su im se valjda zapreke htjele postaviti. Kakva je ljubav spram cara i kralja Franje bila poradi njegove naklonosti za opravdane želje i težnje Hrvata, dokazuju i članci u novinama i u „Danici", kao i dvije pjesme Stoosove, od kojih u jednoj slavi njegovu sklonost slovenskoj stvari, a u drugoj plače nad smrću toga „oca" domorodaca.

Na 7. veljače u 5. broju štampana je „Horvatov sloga i zjedinjenje za svojega vseljubljenoga Cesara i Kralja Franju I. proti Francuzom vu letu 1813.," a ispjevao ju je *Gaj*. Ovo je prva pjesma „budnica" hrvatskoga naroda. Gaj je s ovom pjesmom razbio ono nadmetanje u imitaciji tuđih oblika i načina pjevanja; on je s ovom svojom popijevkom, koju je on još 1833. godine ispjevao, a danas je poznata pod imenom „Još Hrvatska ni propala" s njezinim napjevom, što ga je složio Wiesner-Livadić, izašao iz redakcije novina među svijet, odgovorivši riječima svojim duhu, željama i temperamentu naroda. Bacio je iskru, koja je

rasplamćivala od sada u svakoj prigodi hrvatska srca. Tom je pjesmom progovorio narodu, progovorio je tako, da je u njoj svaki Hrvat nalazio za sebe koji stih ili strofu, pripadao kojemu god stališu. Da je pjesma mogla biti tiskana pod onakvom censurom, kakvu je odredio ministar za Gajeve novine, može se samo razumjeti onda, ako se kaže, da osim strofa tiskanih n. pr. u Klaićevoj „Hrvatskoj pjesmarici"[104] dolaze još tri strofe, od kojih se u jednoj napija hrvatskoj slozi, a u druge dvije pozivaju hrvatski junaci, da udare u boj „za slavu oca Franje". Po tomu je i natpis pjesmi, jer je pjevana javno kao prigodnica pjesma uz prikazivanje drame, što je radila o događaju iz godine 1813. Ma da je i prigodnica, ipak je svatko vidio, da su misli onoga časa, da je pjesmi tendencija širiti ljubav među slovenskom braćom i pozivati ih sve u jedno kolo.

Gaj je još tri svoje pjesme ove godine metnuo u „Danicu".

To je „Preobraženje" (Tužno spjeva vitez u planini itd.) i dvije „Davorije" (Doletiše ptice kukavice itd. i Hajda braćo, hajd junaci itd.). U prvoj aludira na domaće prilike, kako je Hrvat dobio od vila snage, kojom je svijet ganuo i donio zoru rodu svomu. U prvoj davoriji govori, kako su dušmani zasijali na domaćem tlu svoje običaje, te otrovne travice, a kosci se Hrvati, stare Slave sinovi, digoše da ih pokose. Druga davorija je gotovo ratoborna pjesma, koja je znala mnogo puta svom svojom snagom oduševiti narod, kad mu trebalo u kojoj prilici pokazati snagu. Tu već dolaze i stihovi „Brusmo sablje, brusmo kose, — Nek se zlobi na strah nose!" Hrvat je uvijek znao odolijevati navali, znao je svoje štititi, premda nije nikad ničijega za sebe zahtijevao.

I ove su pjesme pjevane prigodice, ali su nesumnjivo nastale kao jeka onoga, što se od Hrvata tražilo u zajedničkom saboru, gdje su baš u ovo doba hrvatski poslanici imali da izdrže naj jače navale.[105]

Poput ovih Gajevih davorija snažna je i *Rakovčeva* „Davori brate!", što ne pozna straha, već kao junak ili pobijediti ili pasti, a neodlučni neka slobodno ostanu na strani (u br. 23).

Duh narodnosti je u pjesmama sve više istican i sve više je srca osvajao. Svaki broj je na čelu donosio kakvu rečenicu u tom smislu i probuđivao one, koji su nešto znali ili htjeli znati za domovinu. Jela Horvatica iz Beča šalje pozdrav „Domovini i njejnim kćeram" moleći ih, da se ne stide biti Hrvaticama, jer su

kćeri slavnoga roda, kojim se diči u svojim „Uzdasima vila Slavonkinja“ profesora Ivana Stankovića u nadi, da će „Danica“ potjerati ljenivce, braću i sinove osvijestiti, da „Danica“ vijekom sja.

„Danica“ je dobro utirala put idejama, što su vodile njezine urednike. Odasvud najljepši glasovi, zadovoljstvo i nada raste, jer svi uviđaju, da je posao narodni u dobrim rukama. Brižljivi i obzirni Gaj sa svojim pomagačima htjede pokušati, kako bi bilo, kad bi se zahvatilo u one žice, koje su u svoj svojoj harmoniji za slogom i domovinom ipak bile neskladne: još je uvijek svaki pisac pisao svojim pravopisom. Najljepša im se prilika pružila za pokušaj, kad su dobili od Antuna *Mihanovića* pjesmu „Horvatska domovina“. U pripremi je sve bilo i eno 14. ožujka 1835. u 10. broju „Danice“ osvane Mihanovićeva pjesma tiskana novim pravopisom, čime se pokazalo, kako imade konačno i u tome doći do potpune sloge. Druge su dosadašnje pjesme u „Danici“ bile ili tugaljive s nadom na bolje, jer se javljala luč, da rasvijetli tminu, ili su bile ratoborne razgrijevajući onaj žar, koji se počeo javljati u srcima Hrvata; Mihanovićeva je pjesma blaga, ljupka, uči poznavati ljepote domovine, diviti se tim ljepotama, i napokon ljubiti svoju domovinu. I on kaže:

Luč iz mraka dalko sija,
Po veseloj livadici,
Pěsme glasno brěg odbija,
Ljubni poje k tamburici:

ali za to odmah nastavlja:

Kolo vode, živo kolo,
I na berdu, i v dolini,
Plešu mladji sve okolo; —
Mi smo, pobre, v domovini!

Ima i u Mihanovićevoj pjesmi spomena o ratu, ali to je samo karakteristika položaja hrvatske domovine, koja se onda veseli, kad joj sinovi u boju padnu, jer su za nju svoju krvcu lijali. Ova današnja hrvatska narodna himna svojom jednostavnosti, dostojanstvom i ponositošću pokazala nam je pjesnika, koji je svojim prvim stihovima „Lijepa naša domovino, Oj junačka zemljo mila“ odmah i istaknuo svoje shvaćanje o stanju Hrvatske, pa mu to realno ocrtano stanje budi dušu i on ne može nego pozvati svoje rijeke, da raznesu svijetom glas „Da svog' doma Horvat ljubi, — Dok mu njive sunce grije, — Dok mu hrastje bura vije, — Dok mu mertve grob sakrije, — Dok mu živo serdce bije!“ [106]

Ovo je najkarakterističnija pjesma pored Gajeve „Još Horvatska ni propala“ u književnom pravcu ovih svih književnika. Svi su oni lirici, a u toj lirici su najljepše one pjesme, što ih slažu na način narodne popijevke, čime dokazuju — kako i opće Gajevo utjecanje na kompozicije ilirskih pjesama — kako su svi malo aristokratični i kako blizu stoje puku, za koji imadu i srca i duše, kojega se oni sami osjećaju članovima baš za to, jer mu pripadaju. Jednostavno, ograničeno, intimno i domaće — to je svima na srcu. Slika se domovine ogleda u tim pjesnicima. Nije im domovina velika, nijesu ni oni; ne traže uzvišenosti, ali nalaze ljepotu u domovini, koja razveseljuje srce; nema mnogo motiva, što uzrujavaju živce, već je više one blage nutarnjosti; nema u tim pjesmama obilja ljepote, ali ima promjene, koja ne iznenađuje već mnogo više rastapa srce od milja. I to je jedno od najkrasnijih svojstava, što su pjesnicima pomagala da razvijaju svoju energiju, svoj rad. Što su prije samo u alegorijama i u pseudoklasičnosti pisali, to su ovi, poput pjesnika „mlade Njemačke“, nastojali da zaodjenu u razumljivo i što narodnije ruho.

Poslije Mihanovićeve pjesme u „Danici“ se sve pjesme tiskale novim pravopisom, a prozaični članci i dalje starom ortografijom. Mihanovićeva pjesma „Negda — a sada“ [107] bit će da je postala prije izdavanja novina, jer govori o tome, kako su domorodne vile spale na narodne pjevače, jer sad nema druge pjesme, koja bi braću poticala, da vojuju za slobodu i moć narodnu. Mihanović se javio još sa dvije pjesmice: jedna pjeva tugu nad smrću cara Franje, a pjesnik se potpisao kao „Ilir iz Horvatske“, druga je poziv u rodni kraj. [108] Ona prva je u narodnom desetercu u duhu ilirskom.

Osim spominjanih pjesnika eto u travnju *Mata Topalovića* sa svojom „Tužnom Bosnom“, da u ime Bosne proplače nad veljom nevoljom, što su je na tu slavnu zemlju navalili i Kosovo i nesloga i nevjera, te je narod zavila u crno. Nevjera je mač pružila sinu, da ubije oca i majku, a nesloga je zavadila braću, te ih sve učinila robovima zakopavši ih u grobove tamne. Neka bude sloge, ljubavi „pak će sunce sinuti, — pak će zlo uminuti!“

U ime mladeži „iliričke u sveučilištu bečkom“ poslao je Topalović pjesmu „iliričkih naroda“ caru i kralju Ferdinandu I. če-

stitku za dan rođenja, u kojoj ga u ime slovenskih naroda moli, da pomogne braći nevoljnoj, da skinu teški jaram, a onda se neka kaže carem, a piše carem „slovinskim“.

U potpunom opsegu obuhvaća njegov prijevod češke pjesme „Slavjan“ sveslovenstvo, koje su tuđinci nastojali među sobom zavaditi: „Cěli lakše narod da ukinu“. Ali im ipak nije to uspjelo, jer se eto braća sastaju pomirena „širokomu na knjižestva polju“. Pjesma je na širokoj osnovi velikoga Kollára zasnovana; u njoj se govori o pređima slovenskim u Njemačkoj, Galiji i Britaniji, koje su se zemlje nekoć orile nama poznatim pjesmama. „O ja nisam — kliče pjesnik — od onih nevrědnih, — Ne od onih (prosto im ne bilo!) — Koji svoje odvraćaju oko — Od knjižice napisane slovi — Cirilskima ili glagoličkima. — To je samo izvanska oděća, — Pod kojome isto tuče serdce, — Na sve strane slovinskoga světa — Proljevajuć života potoke!“ „Slavjan“ ne će da bude kratkovidan i samoživ: „Ja osěćam cělo Slavijanstvo, — Da je moje, da sam i ja njegov: — To je gordost, to ponosa moja, — Koju nitko oduzet mi ne će! — Moj bo narod moja domovina — Na hiljadu ne pruža se miljah; — Širokiem živim ja u světu, — Neg zavida dopustiti može; — Silniega sam ja sinak roda, — Nego ona i pomislit smije. — Nad prostranom domovinom mojom — Žarko nije zahadjalo sunce!“ To je žarki izljev slovenskoga čuvstva i potpunjujući program onoga opsega narodnoga, što ga je Gaj još prije izrekao. Iz pjesme se vidi, da je Topalović bio u onom „kolu mladih rodoljuba“, koji su se već god. 1833. sakupljali u zagrebačkom sjemeništu pod vodstvom Pavla Stoosa. Topalović je sa svojim drugovima u sjemeništu, kojih je morao biti poveći broj, kako prije spomenusmo, s veseljem pozdravio vijest o novoj ideji, što se počela širiti među Hrvatima o slovenstvu. Kollárova je Slávy Dcera sa svojim „sveslavjanstvom“ upravo palila mlade duhove, pa da je što bolje mognu razumjeti, počeli su klerici učiti češki jezik,[109] a prvi plod od toga bit će ovaj prijevod češke pjesme, što je moralo onim idealnim ljudima davati nove snage i nove volje za rad.

Karakteristična je za tadašnje prilike pjesma Topalovićeva „Rodoljub Miloslavu“, u kojoj pretresa pitanje: od kud siromaštvo u narodnoj knjizi? I odgovara na svoje pitanje: kad bude mecenata, ne će manjkati ni pisaca. No to nije dosta. „Neka sloga, narod ilirski, — Ljubav zajmna svojim nek' umiljnim plaštom ogerne“, pa neka ne nose domaći med u tuđe košnice, neka jedan talijansku, drugi njemačku knjigu ne bogati, neka nestane „svojljubja“ a neka dođe sloga i ljubav, tad će i domaće dubrave biti pune marljivih i radinih pčela. Topalović kao „Ilir iz Slavonije“ za prvu je godinu[110] u narodnom cvjetnjaku i mislima i oblikom dao toliko, da je bilo pravo na njegovoj strani, kad je lijepim štokavskim govorom u pisanim stihovima izlazio s ovakvim zahtjevima.

Osim Topalovića javio se prve godine u „Danici“ pjesmom iz Đakova *Đuro Tordinac*, da progovori o slozi braća Slavonaca, Hrvata i Dalmatinaca,[111] u čemu nalazi vila Slavonkinja svoju radost. Ovim svećenicima pridružio se odmah i časnik *Ivan Šimatović*, koji poput svojih drugova iz Slavonije pjeva lirsku pjesmicu u čistom štokavskom narječju,[112] kako je počeo ovo kolo dosadašnjih „Slavonaca“ Babukić i Stanković.

Spomenusmo *Ivana Mažuranića* s prvom njegovom pjesmicom u duhu klasičnom. Čitave ga godine nije ostavljao klasicizam, najbolji dokaz, kako je na jače duhove silno utjecao pravac nauke. Kako je kao đak poslao iz Subotina prvu svoju poslanicu „Danici“, tako joj je slao pjesnički prijevod s latinskoga (Mati i sin), pa u duhu onoga vremena „Pređem slavjanskim“, koji imadu unuka, što ne dadu satrti slave svojih djedova. U jambima — dakako, koliko ih je moguće u hrvatskom jeziku stvarati — šalje svoju poslanicu „Slavomir Stojanu“ i spominje pređašnju pjesmu o pređima. On ne želi samo takve zabave davati prijatelju, nego će, kaže, zapjevati i Amoru, da i njemu (pjesniku) „krasne“ prosuze suzicu na grobu. Eno ga već, da u pjesmi (br. 17.) proglasi na način tadašnjih tumača „Odkuda ime Slavjan“? Obećao je lirike — ljubavi, i eto je u pjesmici „Mojemu prstenu“, koji mu je slomljen. Ako je po pjesmama, Mažuranića je njegov „Ljubić“ (Amor) grdo pogodio u srce, jer eno pjeva „Večer“, kada sve poslije naporna rada zajedno ide na počinak, a samo njegovoj bolesti nema balzama, njemu samo nema sladosti jutrašnjega sunca, i samo njemu ne sijeva mila zvijezda. Ako i jest metar klasični u ovoj pjesmi, ipak se već čuju strune dubrovačke, koje još nijesu pravo nategnute u novoj hrvatskoj knjizi.

Iz tuđega je svijeta Mažuranić poslao pozdrav „Danici“ i pjevao nadu rodu, što ga budi danica. Kad je došao u Zagreb

zapjeva pjesmu „Ilir“ (br. 47., 27. studenoga), da opjeva preporođenu domovinu. Veseo nad preporodom domovine izučeni pjesnik u školi majstora pjesničkih Horacija i Vergilija zapjeva pjesmu „Ilir“, da istakne slavu Ilira, koji je najnježniji poput ptice u ljubavi, a strašan poput zmaja u boju.

Vidjesmo, da je i Mažuranića zanimalo junačko doba, slavna narodna prošlost, koju je istaknuo kao „Slavomir“ u pjesmi „Pređem slavjanskim“. Ova ga je tema zanimala i u pjesmi „Protivnost“, gdje se hoće reći, kako se u dobru dobro ne poznaje, već kada dođe protivno, onda se istom dobro znade cijeniti. Kad je u različnim primjerima to pokazao, kliče:

Slavijani, koji gade
Jezik svoj ko ružnu zlobu,
Sad kad njim ga iz ust vade,
Ne hte l' spoznat njegvu dobu?

I dok su se kojekakve protivnosti i nepogode zbivale na račun narodnoga života, pojavio se muž, koji je pjesniku poput Prometeja pronašao za narod danicu, da ga dovede do potpuna dana. Taj Prometej je Gaj, kojemu je ispjevao pjesmu u distihu. Gaj „ledove srca tali“, on „sanene zvezdami luči grije“, „Kad sileni 'z mrzlih izsrnuše ljuto kotarov — Sěver, horvatski k zemlji da prigne govor. — Kad svoje noć tamna nadvisiše mrakove, světlu — Vašu da sakrije, Slavjani, zvězdu, maglom“,[113] eto Gaja. Censura nije pustila, da se ova čitava pjesma štampa, i to nam je vrlo dobro mjerilo svega rada prve godine javnoga djelovanja novina i „Danice“. Što se odnosilo na prilike života hrvatskoga naroda, nije se puštalo u svijet, za to i jest ona općenitost, onaj duh pjesama neodređena pravca i oslanjanje na prošlost, iz koje bi se imala crpsti tek natuknuta nauka za sadašnjost i budućnost.

Ljudevit Farkaš-Vukotinović se javio već u prvim brojevima „Danice“, i može se po broju pjesama kazati, da je on u svojim lirskim pjesmama toliko toga iznio, koliko nijesu svi drugi pjesnici zajedno. Kajkavska literatura prije Gajevih vremena nije poznavala ljubavne pjesme lirske. Vukotinović je u toj vrsti prve godine najviše radio, i time se odalečivao od svojih drugova, koji su voljeli patriotičnu davoriju ili popijevku. No da je i ova lirika bila dobro primana, čini se po tomu, što su gdjekoje dosta ljupke pjesmice tadašnji glazbenici složili za pjevanje (Děva crnooka Rastanek od ljube, Okićke vrane, Molba na crnooku).[114] Što još nije bilo u običaju u novoj literaturi, to je Farkaš uvodio pjevajući istorijske događaje (n. pr. Sužan Ličanin, Mato Gerebić).[115]

Što je Gaja sklonulo, da je dao tiskati svoju „Horvatov sloga“, to je i Farkaša-Vukotinovića potaknulo, da je ispjevao „Pěsma Horvatov vu Glogovi leto 1813“, poznata inače po svojem početku „Nek se hrusti šaka mala“. Ova je budnica tiskana 4. travnja, a zanijela je duhove toliko, koliko i Gajeva „Još Horvatska“, ako ne više. Ovo je važno s toga spomenuti, što je od sada svaki, koji je mislio biti prijateljem svoga naroda, nastojao, da istim putem pođe i da na ovaj način budi svoj narod.[116] I doista, osim poznatih Gajevih davorija pjeva još iste godine barun *Peharnik*, koji je u njemačkoj „Luni“ napisao gdjekoju patriotičnu stvarcu, kao „Ilir iz Horvatske“ svoju „Poskočnicu junačku“ dičeći se svojim rodom junačkim i „već naša drobna mladost — imađe najveću radost — od oružja sanjati“. Ratoboran se duh vidi u svakom stihu, a Slava mati s veseljem sluša o složnoj braći.[117] *Aleksandar Zdenčaj* u svojoj „Zdravici“ (Puna srca, pune čaše) nazdravlja svemu,[118] što je u ono doba moglo utjecati i zanimati se za narodni život i ostavlja pjesmu, koja će se u veselu društvu hrvatskom zapjevati još godine i godine, jer još uvijek treba s onima računati, kojima je Zdenčaj nazdravljao.

Nije nikakva uvreda, kad se kaže, da grof *Janko Drašković* nije bio pjesnik. Ali kako su mnogi drugi, koji su u ovo doba htjeli raditi što u narodnom kolu, držali, da moraju koju pjesmicu ispjevati i njome podrmati one, što pravo nijesu znali, kojemu bi se carstvu privoljeli, a onima opet podali snage, koji su bili za mili „dom i rod“ voljni raditi sve, tako se i starac Janko dao na pjevanje. Da li je Drašković prije godine 1835. pjevao, ne zna se, jer je njegova do sada prva hrvatska pjesma poznata „Poskočnica“, koja je izašla u srpnju prvoga godišnjaka „Danice“. U „Pěsmi domorodskoj“ kazuje, kako živi samo za domovinu, za nju sve žrtvuje kao sebe, koji hoće da za nju radi. Uz to kazuje i svoj program:

„Horvati, Slavonci bratja svi!
Matere ste jedne dětca vi!
Bosne i Dalmacje lěpi kraj,
Sve to domorodcem krasan raj.

Serblji vi i Krajnci dragotni,
Slavne kervi slavni rodovi,

Stari vaši bratja bijaše,
Jedan vama jezik dadoše".

„Napitnica ilirskog domorodca" se puno pjevala u svoje doba, jer je poticala rodoljube, da brane svoje pravo, jer „Svaki junak kad za pravo pade, Kano sěme ti je, koje sade, Tako smert junačka svagdar plodi, Neotimlje, neg delije rodi". — „Ljubav domovine bez junačtva Bit će, kak su bez pameti družtva; Dobro ti je ak' si srětan bio, Lud bi pravo srěće žartvit' htio".[119]

Josip Marić se javio još prije kao pjesnik,[120] pa je i za „Danicu" složio „Prijateljstvo hercegovo", pjesničku pripovijest osnovanu na fabuli iz X. stoljeća, iz doba kralja Trpimira. Marić je kao graničar znao kao malo koji drugi pjesnik prvih vremena hrvatskoga preporoda narodnu pjesmu, što ga je i poticalo, da je po načinu njezinu skladao svoje pjesmice. Ova balada pjeva o ženidbi sina kralja Trpimira s kćerju kosovskoga župana Marka. Druga mu je pjesma „Rastanak šerežana od svoje supruge", u kojoj slavi junaštvo šerežana, koje ga vodi u boj protiv neprijatelja vjere i domovine.[121]

Jednom se pjesmicom „Domorodac" oglasio *Tomo Blažek* „Ilir iz Horvatske", koji je poput drugih svojih drugova na prvom koraku potpuni Ilir i kao „domorodac" ne može pomisliti, da se ne bi našlo rodoljuba, koji bi zanemarili svoj dom, koji ne bi stajali poput klisure na braniku svoje domovine i prava. Zna on, da nestaje i domovine, kad nestane rodoljuba i

Stare Ilirje prededi pervi
Bi se u grobu sramili svomu,
Da bi tudjina v njihovom domu
Kvaril čistotu Ilirske kervi.

To su mlađi i stariji ljudi iz Hrvatske i Slavonije, koji su u sebi osjećali potrebu, da u stihovima preko „Danice" progovore svome narodu, da ga lijepom i hrabrom riječi pozovu u svoje kolo, da spasu ono, što im je ostalo od starine. No to kolo ne bi bilo potpuno, ne bi zadovoljavalo samih pokretača, kad bi sve ostalo na Hrvatskoj i Slavoniji, ta oni su pozivali u svoje kolo i one, koji nijesu znali, da su braća, da im kao braći u zajednici pripada veće pravo, veća uloga, nego li ako budu živjeli i dalje svaki svojim osobitim životom. Iz sjevernijih strana bratskoga plemena javio se dne 12. rujna 1835. „Ilir iz Štajera" *Stanko*

Vraz pjesmom „Stana i Marko".[122] Neprijatelj se digao s istoka i zapada. Junak se Marko diže na nj i kad polazi u boj, prate ga suze Stanine. Marko pobije neprijatelja i vrati se zdrav svojoj ljubi Stani.

Već prvom ovom svojom pjesmicom kao Slovenac pokazao je Vraz, da takve razlike između govora Hrvata i Slovenaca nema u tolikoj mjeri, koja ne bi dopuštala, da se braća nađu u književnoj zajednici. Istina je, da je govor na pola „slovensko-kajkavski" u Vrazovim stihovima, ali niti Hrvati kajkavci još nijesu pisali štokavskim narječjem, pa se Vrazov pokušaj mora samo pohvaliti kao prvi pokus realnoga truda za zajednicu. „Moj brat Miklošić — piše Vraz Gaju[123] — ju (pjesmu) prečtevši muča. On ne može pregoreti mojeg illyrskog pera. On ga naziva, kako više pisah, izdajicom. Kad to čitav Štajar razvedit bude, će se sa mnom i me mozbit sbantisnuti. Tada ću sve moje niš sakupiti i k Vam pretji". Po Vrazovim bi se riječima imalo suditi, kakva bi sudbina stigla nastojanje Hrvata oko sloge, no uspjesi, koji su se malo po malo javljali u hrvatskoj književnosti, pritegoše napokon i dobar dio Slovenaca k zajedničkomu radu.

Vrijedno je spomenuti, da je Vraz još u studenom 1834. poslao Gaju pjesmu „Nevoljna shenitba" i „Prodaj i kup".[124] Vraz je pohodio 1834. Krapinu — kako se iz toga lista razbira — gdje je govorio s majkom Gajevom, koja mu se pričinjala kao kakva svetinja. Ujedno je uvjeravao Gaja, da Slovenci nijesu izgubili svoje narodnosti, samo će ih trebati nešto više hrabriti i poticati na rad. To nam potvrđuje i Stjepan Kočevar,[125] koji drži Vraza poradi one štampane pjesme apostolom, da širi pravi duh slovenski među Slovencima. Vraz je, po Kočevarovu mišljenju, dokazao, da su Slovenci pripravni na sjedinjenje s Hrvatima, samo ga pita, hoće li Hrvati njihove osobitosti štovati. Što se tiče Gaja, on je u tom pogledu dobar, a Kočevaru je glavna želja sjedinjenje. „Zato li rasprostirajmo rodolubav — veli Kočevar — med Slovencih, in njim povedajmo, da smo vsi Iliri". Učitelja imadu u Gaju, kojega je Vraz mnogo hvalio, pa i Kočevar kaže za njega: „on je najvekši zdašni horvat, on je horvate na pravi pot upelal, bez njega bi horvati Madžari bili. Gajov Um je zburkal plemenito kerv horvacko, ter nje rešil od narodne smerti".

Da se pravo pokaže, kako nije pusta riječ bratinska sloga, eno već u travnju izlazi od G. G. — sigurno Srbin — pjesma

„1. Odlazak Kara-Đorđija iz svoga otečestva i 2. Na prědjášnju pěsmu odziv 1830. lěta“,[126] kojom se u stihovima htjelo predočiti, kako u Srbiji bijahu jedni za Kara-Đorđa, a drugi protiv njega. Od kojega drugoga Srbina nema još glasa u „Danici“, ali je i pretiskavanje narodnih pjesama iz Vukove zbirke[127] imalo biti podloga ne samo za upoznavanje narodnih pjesama kod Hrvata, nego i za približavanje braće, a može biti i za uvođenje narodnoga jezika u srpsku književnost, kako ga je Vuk već jasno i propagirao. Za primjer ljubavi i slovenske misli u Srba preštampao je Gaj iz Pavlovićeva „Narodnoga Lista“ i jednu pjesmu.[128]

Ako su mladi prijatelji računali na slogu u sadašnjosti i davali joj oduške u svojim pjesmama prikupljajući i s ove i s one strane u svoje kolo prijatelje sloge, nijesu zaboravili onoga, što je romantičnu školu u Njemačkoj, a po tomu i sve slovenske radnike oko osvješćivanja mnogo zanosilo, a to je stariji rad u književnosti. Već u prvim se brojevima „Danice“ nalazi kitica iz Vitezovića „Mudrosti cvijeća“, odakle je i mnogi moto uzet; poslije su počeli uzimati iz Katančića (Razgovor pastirski, Satir od kola sudi), da tako priprave svoje čitaoce na stariju knjigu.

Bilo je ovdje ondje i prijevoda pjesama, što je dakako svjedočanstvo, da su ovi mladi ljudi shvaćali i tuđe dobre proizvode vrijednima, da budu poznati „Daničinim“ čitaocima, premda je sigurno najveći dio njih poznavao Schillera i druge pjesnike, koje su prevodili, iz originala.

Pogled na pjesništvo.

Ako se ogleda i pravo prosudi ovaj rad prve godine u „Danici“, i to samo s obzirom na poeziju, to je već svaki pravedni sudija morao priznati, da je Gaj sa svojim drugovima u poeziji dokazao ne samo da se može pjevati daleko više nego se pjevalo kroz koji vijek u Hrvatskoj, negda je i raznoličnost poezije spram pređašnjega rada takva, te je i najnevjerovaniji morao priznati velik napredak. Moglo je još i sada biti ljudi, koji su govorili, da sva ta poezija zaostaje za njemačkom, franceskom, ali je svatko morao biti uvjeren, da su ovi svjetovnjaci, koji su mahom najviše radili, već prekinuli sasvim sa starom tradicijom hrvatske književnosti, štono su je, može se poprijeko reći, dugo i dugo vodili sami duhovnici.

Do 1832. se godine ne čuje o idejama, kakve od ovoga doba zanose gotovo sve pjesnike. Prije se ovdje čulo o jakosti i moći i rodbinstvu slovenskom, no to su bili nejasni pojmovi i prvim ljudima, koji su ih spominjali. Sada je bilo svijesti, znanja, ako i ne posve pročišćena, ali svakako takva znanja o slovenstvu, da se s njime moralo računati. Od sada je svaki književnik i svaki „domorodac“ nalazio okrepe u toj zajednici, kako je to bilo i drugdje u slovenskom svijetu. Može biti u čitavoj hrvatskoj povjesti i hrvatskom životu nije bilo vremena, u koje bi se toliko ljudi pouzdavalo u jednoga čovjeka i gledali ga kao svoga izbavitelja i čuvara, koliko je bilo sada pouzdanja u Gaja. „Danica“ je još više nego novine stvarala središte, u kojem je svatko za sebe mogao — prema tadašnjim prilikama — tražiti oslona; Zagreb je s „Danicom“ postajao srce hrvatskoga naroda, jer se od god. 1835. u svakom pitanju slušalo, kako će Zagreb progovoriti, što će reći vođi narodne stvari, koji su se pribirali oko Gaja. Sve je to učinila u prvom redu „Danica“, gdje su se s obzirom na prilike censure prikazivale različne prilike prošlosti s potpunim aluzijama na sadašnjost.

No to nije bilo sve — potaknuti ljude na ljubav spram domovine. Ta i prije su je ljubili, ali ta ljubav nije bila takva, da bi opsezala sve slojeve. Koji su vodili riječ, vodili su je za to, jer je to s jedne strane njihova predaja zahtijevala, a s druge za to, jer im je godilo, da budu gospoda, kako su i nekada bila. Gaj je sa svojim drugovima iznosio na vidjelo novu generaciju, nova lica; u „Danici“ se javljaju ljudi, za koje nije nikad nitko prije čuo, za koje bi vrlo rijetko tko kada upitao. Ali preko „Danice“ oni šire sami svoje ime, a oni, koji su čitali produkte njihova duha i njihova srca mogli su ih suditi i upoznavati, pa ih ujedno po plodovima njihova rada držati vrijednima svoga povjerenja. Do tada nije nitko mogao ništa takva ni pomišljati. Prije ovoga doba se malo čulo o pojedinim ljudima, a sada su ih stotine počele poštivati. Tko je prije mogao izvan škole, koja je bila svakakva, samo ne hrvatska, što progovoriti mladeži? Nitko. Za to i razumijemo ove riječi: „Prije ilirske dobe bila je mladež surova, bez misli, samo pohlepna za zabavama i užitkom, a sada je nastajalo natjecanje u obrazovanju duha i srca, mladež je bila skladnija i bolja“.[129] Nije to tek nabačeno nešto, nego to dobiva potvrde u radu ovih mladih pregalaca i rodoljuba sa svakom godinom

više. A ima potvrde na pismu. Eno 8. veljače 1835. pisaše Ivan Mažuranić svome bratu: „Uzroci, koji me na to (da ide u Požun iz Subotina) nagovaraju, jesu osim tužnih naukov, koje u školi čuti budem, tolikajše oni, da u onomu u svakom pogledu plemenitom dosta gradu (Požunu) zajedno i u sěvernih roda našega jezicih prokušati se boľše i lagše moći hoťu, budući da tamo, kako čujem, dobra množina braťe naše nahaďa se".[130]

Tko je prije vodio brigu o pjesmama i literaturi u opće? Prigodnih je pjesama bilo — ali tko je od njih što imao, kad su slavile mogućnike i gospodu bez ikakvih zahtjeva za budućnost i bez ikakvih pogleda na narod? Odatle je u opće razumljivo mrtvilo i nehaj za domaću knjigu, jer je nije nitko niti oglasio niti javio svijetu. Najbolja i najgora je stvar jednako prolazila. Neupućenosti je doista i diletantstva bilo i od sada, no ako nitko drugi nije htio da javno pokudi rđavu stvar, to je bila redakcija, da prebere između djela i pruži ponajbolje što je imala. Dosta je zagledati u Gajevu ostavštinu, pa će se i vidjeti odmah, kako je redakcija odbacivala nevaljanije stvari. U redakciji se i mogla javljati snaga, budući da joj je sa svih strana dolazilo vijesti o pojedinim stvarima i privatno i za tisak. I tu se možemo pozvati već iz početka god. 1835. (30. siječnja) na Ivana Mažuranića, kad je pisao bratu Antunu: „Dobio sam hrvatske novine sve redom koliko godir krat izišle jesu, u kojih gluboko philologičesko jezika našega poznanstvo u g. učrediteľu veoma počitujem i odobravam. Čto se pako Danice dotiče ono jest, da skoro člověk suditi bi morao, da ilirički basnici zakone sloga (Reim) ne poznaju. Najmre iz ňihovih versov izsijâ, da oni misle, da se slog samo iz jednakosti zadňih rěči sastoji ničto i ne pazeći na nadslovke (accentus). Znam i sam rado valujem, da težko jest više puta jednake slovke najdti, ali sa svim tim — zakone basnistva i lěpoglasja bez svake potrěbe prekršiti grěh jest i neumiťa".[131]

Glazba i narodno buđenje.

Kako prije Gaja nitko nije ozbiljno mislio na literaturu, tako nije po gotovo na narodnu glazbu. God. 1818., kad je car Franjo došao s caricom u Zagreb, spjevao je i uglazbio biskup Vrhovac „Plesopesen" (Kolo, kolo na okolo, po pučkoj melodiji pjesme „Zaspal Janko pod jablankom"), koju je mladež i otpjevala, ali druga su gospoda u svojim dvorovima njegovala njemačku i u

opće tuđu pjesmu. Gaj je počeo i u tom pogledu sam stvarati hrvatske glazbenike. On je kao duhovit čovjek — kako veli Kuhač[132] — znao, kako treba u žice dirati, da narodu u srce pogodiš. Prvu je pjesmu Gaj ispjevao i odmah po njegovu napjevu Livadić uglazbio „Još Horvatska ni propala", spjevanu po uzoru poljske pjesme „Jeszcze Polska nie zginęla, poki my žiemy" za to, da i glazba postane širiteljicom narodne misli. Dne 7. siječnja 1835. prikazivala se u njemačkom zagrebačkom kazalištu njemačka drama od Josipa Schweigerta „Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin". Taj se dan imala uz ovo njemačko prikazivanje [„koje bi, da je moguće, vnogo rajši u materinskom jeziku videli" — kako veli „Danica"[133]] pjevati i Gajeva pjesma „Još Horvatska" uz pratnju orhestra. „Utisak te pjesme bio je vanredan i nečuven, općinstvo je pljeskalo kao pomamno, ištući da se pjesma opetuje, tako da su ju morali *deset puta* opetovati. Zanos . . . se ne da nikako opisati, a posljedice ove budnice osjećaju se još i danas. — Za nekoliko dana pjevao je: „Još Hrvatska nî propala" cijeli Zagreb, a za dva tri mjeseca cijela Hrvatska, pa i Slavonija, Dalmacija, Kranjska i Bosna. Za koju godinu prihvatiše taj napjev ća i Madžari, Poljaci, pak i . . . Nijemci, pjevajući na nj različne tekstove. Ako se tvrdi — dobro nastavlja Kuhač[134] — da su Francuzi više u ratu pobijedili Marseljezom nego li oružjem, to možemo mi reći, da je popijevka: „Još Hrvatska nî propala" Hrvate probudila kao jednim udarcem". I tako je eto Gaj jednim mahom stvorio nešto, na što dotadašnji Hrvati nijesu ni mislili, da bi se i ovakim načinom dale širiti ideje o narodnosti. Gaj je svoj rad osnivao na narodu, na puku; iz toga je vrela crpao svoje uvjerenje i svoju snagu, poradi čega je i progovarao narodu onako, kako on osjećaše, samo narod ne znađaše da izreče svoje osjećanje, budući da nije bilo čovjeka, koji bi mu pokazao pravi put. Gaj je sa svojim drugovima od sada stvarao i želio stvarati onako, kako puk stvara, „ali ne tako prosto i naivno kao što puk — govoraše Gaj[135] — već gospodski, fino i po pravilih umjetnosti i estetike", jer je znao, da je to pravi i zdravi put. I doista se nije prevario u sudu.

„Golema je bila — po riječima Perkovčevim („Obzor" 1874. od 23. i 24. veljače) — zadaća hrvatskih rodoljuba u ono doba. Narod oduševiti i uznijeti za narodnost hrvatsku, pokazujuć mu pogibelj, koja mu prijeti, razdruženu braću složiti, buditi ljubav

k narodnoj knjizi, svladati stare predsude i oprijeti se sebičnosti. U tom im je poslu bila u pomoć vila pjevačica. Prvi naši književnici bili su gotovo sve sami pjesnici; pisalo se koješta, ali je i mnogo krasnih i uznesenih pjesama ugledalo bijeloga danka. Mrtvo slovo i prosta riječ ne djeluje nikada tako kao pjevana pjesma, koja prodire u sve živce, koja može ogrijati i ledena srca, uzbuditi i hladne duhove".[136]

Na 10. travnja 1835. i opet se prikazivala „Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin", a rodoljubni je Schweigert znajući novi pravac rada u Zagrebu i opet rado pustio, da se za prikazivanja ispjeva jedna hrvatska pjesma. Sad se pjevala Vukotinovićeva „Pěsma Horvatov vu Glogovi leto 1813." (Nek se hrusti šaka mala). I tu je Gaj svojim darom, a ne glazbenim znanjem, udario u žice narodne. Kad se pjesma otpjevala na pozornici, stekla je gotovo još više priznanja nego Gajeva „Još Horvatska" i put je već postao ravnijim i u tom pravcu. Što su pjesnici svojim vatrenim pjesmama širili, to su pjevane pjesme sa svojim po narodnom duhu uređenim napjevima još više ojačavale duhove. „Ledena su srca" postala ugrijana, a trebalo je probuditi i „hladne duhove". „Gaj i drugovi, sami vješti organizatori, trsili su se od sada, što su god bolje mogli, da uturaju hrvatsku pjesmu i u koncertnu dvoranu. Da im bude i tu uspjeh osiguran, i da šareno društvo koncertnog općinstva ne insultira pjevača ili pjevačicu, koja bi se usudila hrvatskim jezikom pjevati, zamoliše grofa Dragutina Erdödya, da bi kćerci svojoj Sidoniji dozvolio pjevati u koncertu hrvatsku popijevku, uglazbljenu od Livadića. Grof privoli na to, a grofinja Sidonija uvježba tu popijevku — uz pomoć svoje učiteljice gosp. Karlitzkove, altistice kod njemačke opere u Zagrebu, — te ju ispjeva god. 1835. mjeseca ožujka na javnom koncertu u streljani. Jednomu dijelu koncertnog općinstva nije do duše hrvatski duševni napredak vrlo ugodan bio, ali se ipak nije usudio demonstrirati proti kćeri hrvatskoga velikaša, te je za to aplaus bio tako gromovit, da je mlada pjevačica bila prinuđena popijevku (Vukotinovićevu) još jedan put pjevati. Pa kad i tada nije prestalo povlađivanje, dodala je ona još jednu hrvatsku, i to pjesmu: „Još Hrvatska ni propala". Tomu se nisu naši dobri prijatelji nadali, te se čak kajali, da su i oni „naprijed" vikali, budući da je pjesma ova beskonačni i frenetički aplaus izazvala u prisutnih rodoljuba. Grofinji Sidoniji i njezinoj majci, rođenoj grofici Harbuval i Chamaré, poljube redom Gaj i drugi rodoljubi ruku, a tuđinska inteligencija mrmljaše, da ih je Gaj prevario, da je sada led hrvatskoj pjesmi probit, i da im je gojenče, „njemačka pjesma", u velikoj pogibelji".

„Gaj i drugovi mu ne hajahu puno za taj prigovor i bojazan, već nastojahu, da se od sada u svakom koncertu pjeva po koja hrvatska pjesma. Livadić pako marljivo je pripomagao, da se to omogući uglazbljujući lijepe hrvatske pjesme".[137]

S jedne se strane u ovom prikazivanju stvari vidi, kako je teško bilo započinjati kakvi rad, i kako je hrvatsko zagrebačko društvo bilo još uvijek zapostavljano od tuđinaca, koji su došli u Zagreb, da se hljebom hrane, te kako se moralo s tim tuđim elementom i te kako računati, dok u drugu ruku baš kod ovoga prodiranja u javnost s hrvatskom pjesmom razbiramo onaj takt, kojeg se tako lako u nas ne nalazi. Opreznost i po sustavu sastavljeni program provoditi bez izazivanja zadjevica bijaše cilj hrvatskih rodoljuba. Nije se udaralo na protivnika, pa bio on i tuđinac, već se ponajprije među prijateljima Hrvatima sve raspravilo i odredilo, da se onda protivnici uvjere, kako Hrvati ne će udariti na tuđe kulturne tekovine, već hoće samo toliko, da se i njihova, hrvatska riječ čuje na javnim mjestima, pa bili to i koncerti. Razumijemo Kuhača,[138] da se divio Gajevoj metodi. U onako neuređenim prilikama, kakve su bile baš u početku rada hrvatskih preporoditelja, znati naći mjeru i pravac te privlačiti, a ne odbijati od sebe, to je bilo vrlo mnogo. I samo je vrijeme pomagalo, ali duh vremena u Evropi razvijen u to doba nije mogao sam doći, već je trebalo da ga ljudi uvode i oživljuju. Gaj je shvatio svoga prijatelja Šafařika, kad mu je preporučio snosljivost, mir i treznoću.[139] Gaj je već u početku svojega rada poznavao ljude, poznavao prilike, po kojima je uređivao svoj rad. Silom nije nikoga nagonio, da štuje narodnu predaju; on je narodnu stvar postavljao na visinu svetinje, kod koje nijesu smjeli biti oni, što su voljni da se svetinji rugaju. Takvo mu je postupanje pribavljalo prijatelja i odanih drugova na jednoj strani, a na drugoj mu je strani i neprijatelj i protivnik morao priznati rad, s kojim se dolazilo do uspjeha. Nije mala stvar, u Zagrebu s hrvatskom pjesmom postići u kratko vrijeme toliko slavlja, koliko su ga mogli ovi mladi ljudi već god. 1835. upisati na svoj rovaš.

*

Pozornica je pomagala širenju hrvatske pjesme. Što je ravnatelj njemačkoga teatra „rođen Čehoslav“ Josip Schweigert i protiv običaja u Zagrebu dao pjevati hrvatske pjesme, to je njemu jednako dobro dolazilo kako i narodnim ljudima. Prikazivalo se u gradskom kazalištu. Kad je god bio koji komad s narodnom mišlju spojen, oglasili su ga i u „Danici“. O njemačkoj drami Schweigertovoj „Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin“, koja se prikazivala — kako je rečeno — 7. veljače, napisano je u „Danici“ podulje „kazališno objavlenje“, u kojem se i tumači, što je sadržaj i građa drami. „Viteški čin onih slavnih Horvatov, koji leto 1813 vu tvrđavi Glogovi, kakgod njihova braća okolo istoga vremena vu Zadru, francuski jaram srečno ishitivši pod vladanje vse ljubljubljenoga našega Cesara i Kralja povrnuli su se, ganul je našega Schweigerta, da nam ovuliko viteštvo vu gore imenuvanom igrokazu ponovi, i tak skupa onim izebranim junakom vu stanju Talije spomenik postavi... S druge strani nas retka ljubav domorodnoga junaka Ivana, kak takaj domaći običaji s horvatskim pevanjem i koloplesom, ter po naški složenum mužikum prvi put na općinskom kazališću vmeteljno speljani, prez dvojbe vugodno zabaviti hoćeju“. Očekuje se, da će Schweigerta svaki rodoljub podupirati, jer on ne žali truda, da ovaj posao što bolje bude izveden.[140] Dne 10. travnja davala se i opet drama Schweigertova s poznatom Vukotinovićevom pjesmom. „Danica“ se nadala, da će sada još ljepše biti primljena od domorodaca nego prvi put, a za sam događaj se veli, da bi zaslužio, „da se polag istine opširno spiše i da domovini znana postanu imena onih vitezov, koji tuliko ljubavi proti svojoj domovini i njejnomu pravednomu kralju pokazali jesu“. — To je u „Danici“ i učinjeno.[141]

Na 22. listopada 1835. davao se na korist „Švaigerta“, kako piše „Danica“, „Das schwarze Kreutz auf Medvedgrad“. To je novi „iz domaće dogodovšćine stoletja 13. izvadjeni igrokaz“, u kojem je opet dolazilo narodno pjevanje i starinski ples negdašnjih „kosencev i strelcev“. Muziku je za tri Gajeve pjesme složio kapelnik Turanyi, a pribrali su novih slika Okića i Medvedgrada; dapače su mladi toliko uspjeli, da su i odijela starohrvatska gledali na pozornici. Pjevač pjevaše „Tužno spjeva vitez na planini“, a „Doletiše ptice kukavice“ i „Hajde braćo, hajd junaci“ pjevaše zbor s glazbom.[142]

Mladim pjesnicima je ovih davorija uspjelo ono, što je specijalno i tek pripadno, iznijeti iz uže sfere kao općeniti prijedmet, a onda jednostavnošću i narodnim karakterom tu su svoju novu građu približili narodnomu shvaćanju. Tu je uzrok, da ove popijevke i davorije postadoše pučkima, da se one u svakom onom času jače oglase, kad narod misli, da mu se samovoljom vrijeđa ono, za što on drži, da mu je sveto pravo; tu je uzrok, da su ove pjesme, koje su ovako prvi put izlazile na javu u njemačkom gradskom kazalištu, dakle pred njemačkim općinstvom u prvom redu, bile prvi simptomi, ali ujedno i najstalnija sredstva za pobuđivanje političkoga interesa u Hrvatskoj i u doba preporoda, kako i poslije sve do najnovijih dana. Poput Uhlandovih njemačkih pjesama s političkom tendencijom i naš Gaj i Vukotinović, a poslije i drugi složiše ovake tendenciozne lake rodoljubne pjesme, te njima svoje ime uzdržaše u uspomeni naroda mnogo više nego drugi i najboljim svojim tvorevinama i umjetninama.

Za prvu je godinu i ovo bilo dosta. Sad je mladež imala javno pjevanih svojih pjesama, imala je svojih budnica, a svaki je ravnatelj kazališta morao računati s time, da će polagano, dok ova struja ojača, mjesto njemačkih komada doći na red hrvatski. Sjeme je bilo bačeno, samo je trebalo mirno i trijezno poći naprijed, da se kakvom neopreznošću ne zatre ono, što je ovako kao korak po korak dolazilo na javu. Moglo bi se komu činiti, da su to bile neznatne stvarce; jesu, valja priznati, u kulturno i narodno jakih naroda neznatne, no ondje, gdje je trebalo s temelja odgrtati zemlju i prašinu, za preuzimanje duša iz tuđih ruku bijaše svaka ova pojava veliki događaj, o kojem se moglo dulje raspravljati i spremati za novi čin. Da je hrvatsko društvo, napose ono u Zagrebu, dobivalo sada drugi značaj, da je leda i nehaja počelo nestajati, toga ne će moći nitko zanijekati — a to se ima zahvaliti samo ovakvu upornu i ustrajnu i malenu, sitnu radu. A svatko zna, da u narodnoj stvari nijedan veći pothvat ne može uspjeti, ako nije izvršeno mnogo manjih i sitnijih, za čas gotovo neznatnih posala.

Ovaj ovdje spominjani rad u godini 1835. bijaše namijenjen upravo društvu hrvatskomu. Što je drugo bilo učinjeno, to je u prvom redu urađeno poradi knjige i duha književnoga.

Zabavna proza.

U Gajevu „Oglasu“ je bio označen pravac, kojim će poći „Danica“. Štivo je imalo podavati laku zabavu i pouku. U pouci se imalo u prvom redu govoriti o najbližim stvarima iz naroda i njegove povjesti. Prve godine se program tek nekako provodio. U zabavi prozom pisanoj imade lakih štiva, ponajviše u čistoj romantici sastavljenih. Bit će tu najviše prijevoda valjada s njemačkoga jezika, pa i pisci nijesu htjeli da im dolazi ime pod te crtice, koje nijesu bile originalne; ono što je bilo domaće, obično ima svoga autora. Doba i nije bilo za sastavljanje prozaičnih spisa, jer je pjesma imala veću vrijednost. A nije valjada bilo ni spreme ni vremena za ovakvi rad, koji nije mnogo odgovarao samim zahtjevima vremena i željama onih, koji su vodili glavnu riječ. Nije ni trebalo mnogo zabavnoga štiva čitaocima „Danice“, jer je svaki čitalac išao za tim, da vidi što veći napredak narodne svijesti i da prati razvijanje domorodnoga društva, a ne da se zabavlja. Nigdje ni u jednome listu pisanu Gaju nema nikakva pitanja i nikakve pobude za pripovijetke i crtice, a to je sigurno bilo mjerilom onima, koji su radili za „Danicu“. Bilo je prečih pitanja, koja se nijesu mogla naći u njemačkim knjigama, a trebalo ih je prema programu pročistiti i dovesti narod, do sada podijeljen, u jedno kolo, u jednu zajednicu. U tom je pogledu bilo prave volje za rad u svakoga.

Spominjem ovdje samo neke sastavke, ne poradi njihove vrijednosti, nego poradi nekoga poznavanja i ovoga rada u prvoj godini „Danice“.

Drag. je Rakovac priopćio crticu o srpskoj kneginji Ljubici, kako je ona svojom odlučnom riječi dovela kneza Miloša do pobjede. Od nekuda je izvađena crtica o Ivanu, caru ruskomu,[143] što se nekima nije sviđalo, (Klarić) bojeći se, da bi ovakve crtice mogle škodjeti narodnoj stvari.[144] Pomišljalo se i na uloge žena u društvu ljudskom, dakako nikakvo žensko pitanje, već jednostavno kazivanje, kako i žena može biti u ljudskom društvu od koristi. Gaja nije jedan glas Klarićev prestrašio, da bi ljudi mogli što zlo suditi o njemu, kad je priopćio onu crticu o ruskom caru Ivanu, jer je on tiskao i drugu crticu o caru Aleksandru i caru Pavlu. Ivan Trnski se javio malom stvarcom „Konj Kosciuskov“, a Vukotinović je sastavio svoju crticu iz hrvatske povjesti „Ivan Vojković“. Budimir M. (Ivan Mažuranić) sastavljaše basne, a nje-

gove „misli“ bile su sentencije, kakvih je u starijoj literaturi hrvatskoj prikupio u stihovima Pavao Vitezović. Iz Obradovića je valjda Vjekoslav Babukić priopćio člančić „Lastavica i druge ptice“, da se poslije priopći i koja stvarca od Srbina P. Atanackovića. I Gaj je gdjekoju crticu i basnu priopćio. I u tom se pravcu kreće, sve, što je u prozi bilo namijenjeno zabavi čitaocima „Danice“.

Mnogo je bolje stajala „Danica“ s poučnim člancima. Najveći ih se dio kreće oko dnevnih pitanja, namijenjenih s jedne strane rasvjetljivanju one ideje, koja je vodila mlade književnike kod buđenja narodne svijesti s jedne strane, a s druge ih opet upućivala u najpreče potrebe hrvatske književnosti.

Pouka u Danici.

1. Upute u domoljublje i slovenstvo.

U Hrvatskoj se moralo doći na čistac, što ovi pokretači „Danice“ i novina hoće. Svaki se od njih držao, da je „domorodac“, a to je čovjek, koji ne će nikad i nigdje svoje domovine i svoga naroda prestati ljubiti. U domovini je čovjeku najljepši kraj; ona daje sve ufanje i sve želje i brige. Nije ipak dosta ljubiti samo svoj rođeni kraj, već čitav narod, koji govori jednim jezikom, premda taj jezik nije i ne mora da bude svagdje jednak. Onaj, koji misli, da je govor njegova gnijezda cijeli materinski jezik, taj je podoban onomu, koji drži jednu svrž za cijelo drvo.[145]

Ovo je sigurno bilo napereno protiv onih Hrvata, koji nijesu bili zadovoljni, što se njihov govor nije upotrebljavao u „Danici“ i što je Gaj dopuštao dijalekte u svoje časopise. Hrvate je trebalo upućivati, da „Nima domorodstva prez ljubavi materinskog jezika“, kako je sam Gaj napisao natpis svojemu članku.[146] Gaj veli odmah u početku članka, da bi se u drugih naroda smijali, kad bi se o ovakoj stvari kod njih pisalo i kad bi im se to tek dokazivalo. „Ali kod nas takovo dokazivanje, žalibog, nepotrebno ne kaže se, ar su mnogi med nami, koji tuđe jezike kamo više preštimavaju, nego li materinsku reč, a vendar zahtevaju, da su dobri domoroci i stare korenike Horvati“. Gaj će dokazati, da tomu nije tako, jer „samo on prav slavijanski, prav horvatski misliti i ćutiti more, kojega srce z ljubavjum i preštimanjem horvatskoga jezika napunjeno jest“. Gaj ističe nas „Slavjane“, koji se ne moramo svoga

jezika stidjeti, jer je to jezik, što ga govori do 80 milijuna ljudi, a po opsegu je polovina Evrope njegova. No pored svega toga nema ga, tko bi mogao reći, da je naš jezik toliko dotjeran, koliko bi se moglo željeti. A krive su tomu kojekakve nedaće u životu narodnom.

Poslije toga uvoda govori pisac, tko je pravi rodoljub: tko se trsi svoj život tako urediti, da narodnu vrijednost diže, što se pokazuje, najbolje u tomu, ako svoj materinski jezik štuje, „ar jezik je pred vsim drugim, vu čem se lastovito življenja naroda očituje. Duh i jezik jesu živo i nerazdružljivo zjedinjeni: jezik je dapače isti duh, koj se otprto (= otvoreno) javlja". Dobro Gaj ističe, da narodna obrazovanost ide uporedo s kulturom jezika, „da vu materinskom jeziku duša naroda sva svoja gibanja i ćutenja najbolje zgovarja, da kakgod človek svoj materinski jezik zdelava i obražuje, tak vzaimno jezik svojemu obdelavcu znanje i rasvećenost obilno povraća; da je jezik duhu to i još više, što je zrak i hrana telu; da narod nema ništa tak svetoga, tak dragoga, kak njegov naravski jezik, kajti (jer) narod kakti lastovito (= vlastito) posebno društvo samo z jezikom ili opstoji ili propadne". Udara na one, koji misle, da bi se u jeziku moralo nešto držati nepromjenljivim, jer u tom slučaju postaje jezik zakovan „vu mrtve jednostrane naredbe", tad jezik nije više živi oblik duha, to je onda željezni oklop ili bolje gvozdeni lanac, koji veže duh, da mora smalaksati. Toga pravi domorodac ne smije trpjeti niti zahtijevati, da samo njegovo narječje bude književno, jer to je narječje samo jedna strana „velikoga sveslavenskoga rečnika i samo jedan del velike sveslavenske slovnice". Jednostranost ovakva, kakva je do sada bila u hrvatskoj književnosti dakako da sprečava svaki napredak, što Hrvati najbolje i ćute. Treba otvoriti veliku knjigu cijeloga Ilirija, i eto odmah pomoći. Budući da su bili stari bez ikakva pogleda na sav narod, došlo je do toga, da Zagorac znade samo zagorski, Podravac podravski, Posavac posavski, Primorac primorski itd., pa su tako nazivali i sebe i svoj jezik. I ta je jednostranost najveća zapreka ne samo u jeziku, nego i u svakom drugom razvijanju. Duh se ne kreće, a tko će onda tražiti, da se i što drugo kreće?

Nije zlo učiti tuđe jezike, ali je zlo, kad se tuđi jezik ondje upotrebljava, gdje mu nema mjesta, u domaćem životu. Upravo je otrov, gdje se mjesto materinskoga govora uči dijete tuđi jezik

— to je već i protiv prirode. Tako se uzgaja odmetnik, koji nema drugoga značaja nego nestalnost i polovičnost. Jezik, što ga takvi govori, jezik je pameti, a ne srca. A pogledaj, tko tako radi? Onaj, koji se stidi govoriti svojim materinjim jezikom, jer njime govore seljaci, radnici i priprosta čeljad. On se stidi njihova govora, ali se ne stidi uživati njihova truda; ne drži naroda svoga svojom braćom, nego drugdje traži braće, koja su većim dijelom i neprijatelji njegovim hraniteljima. Dok bi u jednu ruku pogibao odrod od svojega rada, dotle u drugu ruku dovodi sve tuđe u svoju domovinu, čime kvari onaj narod i običajima i načinom života, iz kojega bi sam morao dobivati snage. Gaj na to pokazuje, kakvo je stanje bilo u Nijemaca, kad su tamo gospodovali franceski običaji i jezik. Nijemci su se samo svojim jezikom podigli, pa bi Gaju bilo mnogo do toga, da se i Hrvati probude poput njemačkoga naroda i prigrle svoj materinji jezik.

To je bio predmet, o kojem je s pravom Gaj držao, da treba Hrvatima progovoriti. Govorio je onako, kako je ono doba zahtijevalo i kako je Hrvatima bilo najzgodnije. Ovaj članak je svjedočanstvo, da je Gaj mislio odmah u početku na preporađanje hrvatskoga života u smislu čisto narodnom. On je svoj članak pisao u suglasju s onim, što su pjesme propovijedale i živahno širile baš među one, kojima je trebalo najviše k srcu progovarati. Ljubav spram hrvatske domovine i sloga u radu, to je bila njegova deviza, pa se ona ogleda i u drugim člancima prvoga godišta „Danice".

Gaj sam upućuje radeći u duhu romantike svoje čitaoce na značenje povjesti, koja čovjeka čini domaćim u ljudskom društvu.[147] Spominju se zasluge Appendinijeve, rad Jakova Supana, ljubljanskoga profesora, što sve već odaje daleko veće poznanstvo sa slovenskim svijetom nego li ga je bilo u Zagrebu još pred koju godinu. Najbolja nam je potvrda za neznanje i nehajnost spram braće u članku „Ilirsko književstvo",[148] u kojem pisac obznanjujući koledar tajnika crnogorskoga kneza Mitra Milakovića „Grlicu" kaže, da je Crna Gora „po imenu vsakomu vučenomu domorodcu, po nuternjem pako ležaju i biću vu općinskom jošće malo poznana", za to će se njezin opis u crnogorskom narječju pripoćiti čitaocima „Danice". Po Bulgarinovim je spisima složen članak „Černogorci",[149] da se potpuni ono, što iz Milakovićeve Grlice nije

bilo jasno, osobito o hrabrosti i vrlinama ove malene samostalne slovenske državice.

Herder je bio jedan između onih Nijemaca, koji je Slovenima priznavao toliko, koliko i oni sami nijesu znali da sebi u svijetu mjesta izvojšte. Svakako je odgovaralo interesima „Danice“, kad se mogla okititi člankom iz pera tako odlična muža, koji je na Kollára daleko više utjecao nego na druge slovenske preporoditelje i na sjeveru i na jugu. „Slavenski puki“ iz Herdera je bilo nešto sigurno nepoznato čitaocima „Danice“, a moralo je svakako goditi svakomu Hrvatu, kad je u svojem listu čitao, kako taj veliki Nijemac čeka temeljitu povjest „najvećega naroda Evrope,“ u nadi, da će to biti izgled svim narodima.[150]

Bit će po svoj prilici Gajeva zasluga, da su ovakvi članci izlazili u „Danici“, i to za to, što je on najveći dio poučnih članaka o Slovenima i slovenskoj zajednici sam pisao, a što nije dospijevao, davao je drugima da to izrađuju. Što je u „Danici“ godine 1835. bilo više hrvatsko, više smjeralo na hrvatsku narodnost, to su drugi radili; što je bilo hrvatsko i „sveslavjansko“, to je Gajev trud. On je živio za svoj narod, ali mu je snagu upoznavao tek u velikoj „sveslavjanskoj“ zajednici. On se udaljio od Kollárove uzajamnosti ili književnoga panslavizma već u prvim godinama javnoga rada. Kollárova uzajamnost je u praktičnom pogledu bila kao književna slobodna država svih Slovena, u kojoj nema i ne smije da bude tiranā. Za to u prvo doba i nema kritike, nema direktnoga upućivanja na rad, za to se i govorilo najviše o manjim slovenskim plemenima i narodima, koje je po Kollárovu trebalo samo probuditi, da prigrle ovu književnu uzajamnost, pa će biti odmah i njihova sudbina riješena. Tu se vidi ono utjecanje njemačkih profesora, koji su se ponosili time, da na katedrama zastupaju jedinstvo njemačkih naroda, kako su vidjeli to jedinstvo oživljeno u đačkim društvima. Kollár nije vodio, kako ni ovi njemački profesori, koji poprijeko nijesu nikako bili političari, nikakve brige o političkim konsekvencijama svojih teorija. Gaj nije toga tako shvaćao; on je od prvoga časa shvatio situaciju, u koju je dospio hrvatski narod za posljednjih četrdeset godina svoga političkoga života, jer je uz slovensku književnu uzajamnost držao na pameti i narodne interese, koji su mogli samo dobivati iz sloge s drugom braćom. Potonji rad Gajev će nam to dovoljno iznijeti na vidjelo, samo je ovo trebalo spomenuti, da se

bolje razumije, kako je Gaj mogao napisati članak „Naš narod“,[151] u kojem je još uvijek — na oko — mišljenja Kollárova, da se na fizičkoj veličini slovenstva podignu i Hrvati. Kollár je zabasao u obziru na ljubav domovine, jer mu se činilo, da je to slijepi nagon i jednostrano shvaćanje rodoljublja u starih naroda. Kollár nije bio realan; no dobro je bilo, da se i u Hrvatskoj čula koja riječ u potpunom idealnom opsegu, jer će se iz idealnosti lakše doći do realnosti. Ta i češkome je narodu ovaj fantastični Kollárov pravac donekle godio,[152] a u nas je bilo daleko gore nego u Čeha. Mi do sada nijesmo u „Danici“ našli potaknuta pitanja o realnim hrvatskim potrebama i socijalnim reformama, već se traži samo neka idealna sveza i snaga bez računa i mjere, kako će to dugo moći ići, ako se ne stane na put onome gospodstvu, koje je bilo već dobar dio vlasti negdašnje Hrvatske primilo u svoje ruke. No za sada su bile još uvijek takve prilike, da je i Gaj za svoje čitaoce pod „naš narod“ mogao svrstati sve Slovene.

„Na jednoj polovici Europe leži goropadne velikoće oriaš. Njegovo teme kuplje se u sinjem morju *Adrie;* a njegove goleme noge upiraju se kroz severni led i sněg na zidine *Kininske;* u krěpkoj, kroz serdce turskoga carstva spruženoj desnici nosi *Cerno morje,* a vu levoj kroz serdce Němačke zemlje raztegnjenoj ruci *Baltik.* Njegova glava jest srednja *Ilirska,* ověnčana cvětjem toploga juga; njegova persa, *Vugerska;* grudi Planine harvatske [karpatske]; njegovo serdce je pod starimi Tatrami; njegov želudac ravnina Polska, a terbuh i noge neizměrni prostori Ruski. — I taj oriaš jest *naš narod,* — narod vu Europi naj veći, — narod Slavjanski; jerbo kosti i meso toga goropadnoga těla jesu bratja Slavjani, a kerv, koja ovo golemo tělo oživljuje, jest jedna kerv naše matere Slave, to jest jedna narodnost Slavenska“.

Ovim je riječima Gaj među Hrvatima prvi širio ono općeno mišljenje o Slovenima kao jednomu narodu, kojemu bi imala biti i jedna zajednička idealna domovina. Odakle je baš slika o slovenskom orijašu, ne može se reći, ali nema sumnje, da se u njoj najbolje odsijeva mišljenje Kollárovo,[153] koji je u njemačkom pangermanizmu lako nalazio lijep primjer za ovaki panslavizam. Na to nas upućuje u daljem svojem razlaganju i sam Gaj govoreći, da jednako ne teče u ovim svim članovima tijela ovoga orijaša krv, ali i kod Nijemaca je isto, pa ipak n. pr. oni Nijemci, koji su pod vladom austrijanskoga cesara, drže se jednako Nijemcima

kao i Bavarci, Saksonci, Prusi i drugi. Tu ima mnogo naroda i vlada, a oni svi imadu „jedan svega posluvanja cilj, to je to izobraženost i blaženost Nemačkog naroda". Tako je za Slovene jednako potrebno jedinstvo, budući da i oni „samo jedan božanskim i deržavskim zakonom dopuštjeni cilj imati" mogu. Kako je Kollár bio uvjeren, da je Slovenima mnogo lakše doći do jedinstva nego li Nijemcima, jer oni imaju već jedno svoje ime, dok se njemački učeni ljudi moraju prepirati za svoje pravo ime, tako je i Gaj bio uvjeren, da jezikoslovlje može pokazati potpuno rodbinstvo onih 80 milijuna Slovena, koji zajedno više od polovine Evrope i trećinu Azije imadu u svojim rukama. Gaj nije zadovoljan diobom Slovena, kako ju je istaknuo Adelung, na Ante i Slovene, nego ga mnogo bolje zadovoljava dioba Dobrovskoga i Kopitara na južnoistočne i sjevero-zapadne Slovene. On po Kollárovu načinu znade za Veliku Ilirsku, Veliku Poljsku, Veliku Češku i Veliku Rusku, pa po ovom on znade za ove grupe: iliro-ruska i češko-poljska. U „iliro-rusku" granu ide 1) ilirsko koljeno, i to Slovenci, Horvati u provincijalu, Krajini i Primorju, Istriji, u Banatu, Baranju, Šimegu, Somođu, u slatskoj (zaladskoj), željeznoj, šoprunskoj i požunskoj županiji, za tim oni u Austriji, u sandžaku banjalučkom, a ima ih 1,620.000 sve čistog katolika osim 194 hiljade „starovjeraca". „Narečje horvatsko jest časti vredan, stari, ilirski most med Slovenci [Vendi] i med Serblji". Dalje mu u ovu grupu idu Slavonci, Dalmatini, Bošnjaci, Crnogorci, Srblji, koje neki nepravilno zovu Raci, a „od naših prostakov naopako nazivlju se Vlasi, kajti su s ovimi jednakoga věrozakona", — i napokon Bugari. 2) Rusko koljeno su Rusi i Rušnjaci (Ruteni). Češko-poljskoj grani jesu koljena češkoga, i to: Česi, Moravci, Slovaci, Srbi, a poljskoga koljena jesu samo Poljaci zajedno sa Slezima i Kašubima. Ostali su ogranci kojekuda porazbacani i u manjem broju, da ih nije napose spomenuo.

Građe za ovakve podatke nije bilo u hrvatskim knjigama, ali su se slovenski pisci brinuli, da slože što bolji prijegled o slovenskim narodima, pa je po Šafařikovim spisima[154] mogao i hrvatski pisac složiti za svoje čitaoce prijegled o slovenskim narodima.

Dosadašnjim člancima u „Danici" već se pripravilo toliko tla, da se moglo početi s ogledima onoga, što se radilo i kod drugih Slovena. Šafařik je iz Praga na sve strane upućivao, kako se imade raditi; on je svojim marljivim dopisivanjem s onima, koji su se brinuli oko slovenske stvari, upućivao, kako treba i gdje treba što započeti i raditi po zajedničkom programu. Priopćivati u prvom početku od njegova rada štogod i u „Danici", može biti se činilo preuranjeno i Gaju, ali kad je vidio, da sve ide polagano no sigurno naprijed, odlučilo se u drugoj polovini „Danice" pokazivati rada i od onoga muža, koji je bio veza među Slovenima u ovo doba, koji je bio čista slovenska duša, štono je težila samo na to, da Sloveni uznapreduju. Prvi članak „po dru. Šafařiku" bijaše „Značaj i izobraženost slavskoga naroda u obćinskom".[155] Šafařikov je sastavak mogao dobro doći hrvatskomu općinstvu, budući da je ono i onako malo znalo i o sebi i o svojoj povjesti, a još manje o drugoj svojoj slovenskoj braći. Za „Danicu" je članak preuređen, te su neke stvari Šafařikove upotpunjene i objašnjene, da se što više istakne opreka između slovenskih naroda i onih pisaca neslovenskih, koji su pisali nelijepo o Slovenima ne obazirući se ni malo na sam povjesni njihov razvitak.

Po Šafařiku je sastavljen i članak „Slavske narodne pěsme"[156], kojim se potiču slovenski rodoljubi, da kupe to blago, kako ne bi bar u XIX. stoljeću pala ljaga na narodne ljude, da su zanemarili svoje blago poput svojih pređa. A vrijedno je kupiti to blago, jer će ga s novim životom nestati svuda, kako ga je nestalo već kod nekih slovenskih plemena. S ovim člankom u svezi je onaj o zbirkama „narodnih slavenskih pěsamah", što će biti i opet kao nagoviještanje novoga izvora za napredak u literaturi. Da bude što bolje utvrđeno ono, što se kazalo o narodnim pjesmama, „Danica" je za ogled odmah i priopćivala narodne pjesme[157] osvrćući se na izdane Vukove zbirke. Pisac ističe, kako su pjesme „našega naroda ilirskoga" prevođene na njemački, engleski i franceski i „svi učeni pjesnici i jezikoslovci Europe ne mogu se dosta i dovoljno načuditi njihovoj izvornosti i krasoti". Da se pokaže, kako se izvan slovenskoga svijeta sudi o narodnim pjesmama, navodi se sud Nijemca Ota Pirha.

Za pokazivanje veličine i truda među Slovenima neka budu spomenuti članci: „Slavo-ilirsko i slavo-česko narěčje s drugimi jezici vu ogledu bogatosti rěčih prispodobljeno", čime se htjelo bogatstvo slovenskih jezika spram ostalih evropskih naroda iznijeti, pa onda popis poljskih časopisa,[158] i tad je navedeno, što je moglo utjecati na širenje i razvijanje nove hrvatske knjige.

2. *Reforma pravopisa i uređenje književnoga jezika.*

Pitanja o pravopisu do sada nijesmo dirnuli, a ipak je to pitanje zanimalo duhove zajedno s pitanjem o jeziku toliko, koliko samo pitanje sloge. O zajednici i bratstvu slovenskom, čini se, da je bilo svuda jedno mišljenje, što ga je zastupala i „Danica“; ta ona idealna sveza između slovenske braće najmanje je dirala u pojedinosti, individualnosti, koje se nijesu mogle tako lako pregorjeti. Zadovoljstvo s Gajevim radom poprijeko se kod svih treznijih i mirnijih sudija isticalo, a Česi su se izjavili upravo veoma zadovoljnima, što je Gaju uspjelo osnovati novine kao pravi korak napretka za narodnu prosvjetu. Šafařiku se osobito sviđala snošljivost Gajeva u „Danici“. Ilirski i hrvatski, jedno pored drugoga, jedno s drugim samo će — po mišljenju ovoga slavnoga Slovaka[159] — stvari narodnoj koristiti. „Naša je pocjepkanost najviše kriva našoj nesreći. Vi — Gaj — morate *obzirno* ići za tim, da se potreba novoga općenoga ilirsko-hrvatskoga pravopisa općeno prizna“. Šafařik moli Gaja, da dopusti pretresanje ovoga pitanja pravopisnoga drugima, neka ga drugi prinukaju na jedinstveni postupak, onako po prilici, kako je to učinio M. Topalović svojim listom, tiskanim u Danici.[160] Da se provede jedinstvo jezika, na to, veli Šafařik, ne smije se još ni misliti, jer bi inače sam Gaj zakopao svoj institut. To ne ide tako brzo. Najprije jednu ortografiju — tad može biti poslije 50—100 godina dalje. Samo se može polagano provoditi jedinstvo u jeziku, a nikako odmah prekinuti sa starim predajama. Dakako, Šafařik je tako mislio, jer nije znao, kako su se u potankostima i pojedinostima prilike razvijale, i je li već u prvoj godini onda Gaj mogao računati s time, da će moći bez ikakve štete provesti svoju osnovu, koja je bila zamišljena u prvom redu pod očitim i svakomu jasnim znakom jedinstva — u jeziku i pravopisu.

U ono doba priprave za izdavanje novina i „Danice“, osobito od 1832. bilo je mnogo mladih ljudi ne samo u Hrvatskoj nego i u Sloveniji (Muršec, Matijašić, Kočevar, Kazničnig), koji su pisali Gajevim pravopisom izloženim još god. 1830. u „Kratkoj osnovi“ samo onako ispravljenim, kako su već u prvom početku htjeli Šafařik i Kollár. Gaj je to znao, ali nije htio da odmah uđe s potpunom promjenom u svoja izdanja znajući dobro, kakvi su njegovi stari „Horvati“, koji bi tu novotariju sigurno bili u početku odbili. On je već u svojem Oglasu 1834., štampajući ga u kajkavskom i štokavskom narječju pokazao, da će primati i jednim i drugim narječjem pisane sastavke, a primit će i pravopis „horvatski“ i „ilirički“, što svjedoči izjava u „Danici“.[161] I sami nam to članci potvrđuju. Da je htio, da se to pitanje riješi, štampao je onaj spomenuti karakteristični list Topalovićev, pisan u Beču u sjemeništu na 24. siječnja.[162]

„Veselje, kojim su Narodne Novine i priložena Danica, rodoljubnim Vašim trudom za neopisanu trojjedine Domovine korist izdani, naša njedra, naša mlada persa napunile, s malo riečih opisati nemogu. Što manje buduć da su nam sa svim nenadno u ruke došle. Čuli bo smo s velikom nezadovoljnostju, da su Vam odmah u počelu slavnog ovog tersenja zlobni ljudi pripreku stavljali, i s otoga smotrivši isti domaće gore list, dapače u istim rukama imajući, samim moim čuvstvam vjerovao nisam“. Tako Topalović, da s Rakovcem pozove sve u slogu. On pita, tko nije za slogu? Svi su za slogu, jer samo u slozi je svima spas, svima napredak i sreća. Poslije ovoga uvoda, prelazi na pravopis.

„Kada ste (Gaj) prošaste godine ovde bili, razgovarali smo se ustmeno o popravljanju pravopisanja našeg. Zaista ništa nuždnieg, ništa prečeg za obće književstvo, kanoti najglavniu izobraženja stranu. Brez jednog pravopisanja k' sverhi nedojdosmo, brez njega sloge nikada, nikada prave i postojane ljubavi. Nemam Vam kad od ove stvari moe misli obširno popisat. Vi već jurve znate, kako ja na staru orthographiu merzim, ne što nebi valjala, vierujte mi, da je jedna med nama, s kojom bi svi zadovoljni bili, makar najgorja bila, nebi se ni javio, al ovako jednostrannost nemogu terpiti. Ja sam Vas nagovarao da odma s' popravitom — ne novom kako mnogi nesmotreno misle — počmete: *ja bi i sam rad,* rekli ste, *al nemogu, moram starom, jer se nebi inače nitko pridbroio. Tud' leži zec!* ili bolje da kažem m . . . . . c. Kad li ćemo budalaste predsude odbacit', dokle ćemo samo ono, što je naše, za najbolje deržat! Počmimo mislit za Boga jedanput! Gerci, Njemci, Englezi, Francuzi, svi narodi jednako pišu, a Slavjani! hu! nesmiem pomislit; neću od svih Slavjanah govorit, dosta smo mi šaka Ilirah onom koi nesklad poznati želi. — Nemogu Gospodine više. Serdce mi se razpada, kad samo pomislim, da takovih ima, koi inače Rod ljube, i medju perve Domorodce broit se mogu

a još nemarno, još ladno i mertvo od ove struke sude, da pače protivit se vide. — Al neka! pravo ste Vi rekli, mlieko treba onom dati, nek pie, tko za meso još nie.* Sterpimo se dakle, bude bolje! Od ove stvari drugi put, dok vriemena dobiem, više ću vam pisati. Ja vidite nisam tako usterpljiv, nemarim, makar me odmetnikom zvali ja pišem, i pisaću drugčie, po mom sudu bolje, kom se nedopada nek ostavi, al nek mi popravi, ja ću voljno primiti, samo nek sa starim nedolazi.** Do skora sam bio zauzet za cyrillska slova, al od kad sam od mlogih čuo kdi govore: da naš ilirički, il, kako vole kazat, serbski jezik od svoje sladosti mnogo gubi, ako se nepiše s' cyrillski slovam, onda nemogu ni knjige im pogledat'. Šta ćeš ti počet s' onim, koeg *Narod od zakona, Zakon od jezika, Jezik od Slovah zavisi!*

„Osim toga nisu ni oni složni, gerde jedan drugog gorje neg' piane babe. Pak što je najludje, stide se u narodnom jeziku — njima govedarskim! — pisati; jedva bi knjige našo, u kojoj ne bi pola ruskog, pola cerkvenog jezika bilo, i take nam knjige za Serbske prodaju! za visoko serbske! — Prokleta moda! otrovni duh! pà su to onda narodni pisaoci! ako slavu svoju nadžive, nitko im neće kriv bit. Na kukavnog Vuka, koi je za narod više učinio, nego svi drugi skupa, navalili su kano gladne orlušine na mercinu, ovaj ga bákom, onaj govedarom, tretji sliepcem nazivajuć — sliepci okati!!! — — Al pustimo ji, dojti će oni k' sebi, dok se malo proterču. — I od njih drugda više."[163]

„U pervom broju „Danice" poziva jedan i opominja, da gledamo jedan obćenski, književni jezik ustanovit, da zajmno knjige naše čitati možemo. Buduć pako da od sadašnji orthographiah nijedna se nemože priporučivat, potrebno je da sve popravimo, da iz sviuh jednu izvedemo, s' kojom bi svi zadovoljni bili, s' kojom bi se i drugim Slavjanom približili. Koi je dakle pravi Domorodac mislim, da ne samo neće odbacivat ovo moje pravopisanje — kanoti od dosadanjih najjednostavnie, da pače obieručke zauzet će se ovoga posla, da, što jenkrat biti mora, što berže se dostigne. Tkogod drugčie misli, sloge u njem nie".

Već time, što je Gaj tiskao ovo Topalovićevo pismo, priznate su one misli, koje nijesu izostavljene, kao opravdane, kao zahtjev

* U „Danici" je ovo izostavljeno.
** Što sad dolazi, sve je u „Danici" izostavljeno.

domoljubnoga rada. Pisac drži slogu u jednom pravopisu — bez obzira kakvi bio — prvim korakom ozbiljnu radu i jedinstvu književnoga jezika. Dobro je Gaj zajedno s Topalovićem znao, da će se u Hrvatskoj mnogo učiniti, ako se ta formalna strana srećno prevrne. S jedinstvenim pravopisom došlo bi jedinstvo jezika, što ne znači ništa drugo, nego ostaviti dosadašnji provincijalni govor, dosadašnju krpariju u pravopisu i priznati se ne samo u književnom, već i u političkom pogledu jednim jedinstvenim narodom ondje, gdje je provincijalno shvaćanje do sada najljepše cvjetalo. Za to je i pitanju o pravopisu posvećeno dosta truda već u prvoj godini novinarskoga života i rada Gajeva. Ako je u tom pogledu ovo Topalovićevo pismo važno, a ono je svakako i znamenito za tadašnje i potlašnje prilike u Hrvatskoj i ono, što je Gaj izostavio iz pisma. Ne bi bilo pravo, kad bi se Gaj držao neiskrenim zagovornikom sloge između Srba i Hrvata, jer nije htio da otisne čitavo pismo. Ne bi bilo ni pravo, kad bi se držalo, da on poradi dobitka i svoje koristi nije htio da štampa Topalovićevo pismo njegovim pravopisom — ta on je koji tjedan poslije počeo tiskati pjesme, a i prozaične članke sličnim pravopisom — nego je on kao dobar vođa mislio na svoju vojsku, svoje čitaoce, da čuje, što će oni na sve ovo kazati. On još nije znao, kako će hrvatsko svećenstvo primiti „Danicu" i novine, pa je čekao i stvarao sa svojim drugovima konačnu odluku o pravopisu i o jeziku.

Sigurno još nije bila osamljena onakva pojava, kakvu je iz Požuna 12. travnja 1835. Fran Kurelac dojavio Gaju, da ga je kanonik zagrebački Haramustek izopćio, „kajti se podufal reć, da je Kollár kreposten i svet človek". Protestantski Kollár i Šafařik nijesu još smjeli da uđu sa svojom naukom o slovenstvu u potpunoj snazi među Hrvate, jer je već bilo sumnje, da ipak ne bi protestantstvo, koje je onako liberalno izlazilo na javu za obranu slovenskih prava i sloge, moglo učiniti smetnje. Radi jednakoga se mišljenja ljutio Kurelac i na Slovake i onakve Hrvate, kakvi je bio Haramustek, jer da samo sramote svoj narod poradi neshvaćanja narodne stvari, pa je na sve to razumljivo, kako je Kurelac uskliknuo Gaju: „Brate, ja vse ufańe gubim". Među Slovencima je već počeo strastveni Kopitar raditi protiv one ideje, koja je u prvi mah vodila Vraza, Kočevara i druge slovenačke rodoljube u želji za slogom s Hrvatima. Po potonjim napadajima Kopitarovim na Gaja i sve hrvatske Ilire dade se naslućivati, da

je Kopitar već sada udarao na one „lutorske" duhovne vođe Hrvata, i to ne samo pred Slovencima, koji su se kao čvrsti katolici ipak morali po malo žacati dara tih „lutorana", već i pred Hrvatima, koji su dolazili u Beč, a može biti da je već bilo i pismenih privatnih napadaja na Gaja. Gaj je to sve sigurno pouzdano doznavao, pa je s tim vodio račune ne želeći se prenagliti ni ovamo ni onamo.

Topalovićevo pismo otkriva svijetu, kako su Hrvati pratili srpsku knjigu i kako bi bili voljni prihvatiti ćirilsko pismo, da nije bilo uzaludna opiranja Vukovu radu, koji je bio na hrvatskoj strani daleko više cijenjen u ovo doba nego na srpskoj. Ali ona naša stara nesreća je imala i ovdje svojih prsta.

Prvi, koji se poslije Topalovića javio Gaju, bio je slavni srpski rodoljub Sava Tekelija (Tököly) iz Arada.[164] Tekelija iz pisma Majerova[165] i Topalovićeva vidi, da razlika u pismu i u jeziku dolazi samo odatle, što „mi Slaveni ne imamo jednu gramatiku, a ni jedna slova". Južni Sloveni — po njegovu mišljenju — morali bi se starati, da sliju svoje narječje u jedno, „no na to treba vsaki da ot svoga otpusti i ne misli, da on najbolje govori nego treba pitati, kako i drugi govore i otkud koja riječ proishodi". Druga je teškoća, što jedni Sloveni pišu ćirilicom, a drugi latinicom. Ćirilica je za njega prikladnije pismo, pa pita, za što ne bi svi pisali ovim pismom. Ta Dobrovski je u svoju azbuku uzeo neke znakove iz ćirilice, a ako su jedni Sloveni rimske vjere, nijesu promijenili svoje krvi ni svoga jezika. Za to bi ćirilica imala biti jedinstveno pismo. Što se tiče jezika, Tekelija misli da je najčišći jezik „samo u knigama crkve istočne, svaki ga razume". Hrvati po njegovu mišljenju pišu bolje nego Slavonci i Srblji, jer je kajkavski govor bliži crkvenom nego li govor štokavski.

Gaj nije imao izučenih filologa, koji bi mogli odrediti, što je najbolje. Glas ovakva čovjeka, kakvi je bio Tekelija, morao je nešto vrijediti, no Gaj se nije mogao ni htio dati na prijedlog Tekelijin, jer nije držao, da je njegov nazor zdrav i opravdan. Za to nije ni tiskao toga pisma, premda je Tekelija pisao za „Danicu". Karakteristično je, da su neki Hrvati pisali *ž, č, š* ćirilicom,[166] što je sigurno bila zasluga Dobrovskoga, koji je svojim ugledom mogao u ovakim stvarima voditi druge Slovene.

Nije bilo lako prekinuti sa starim hrvatskim pravopisom poradi prigovora starijih, na koje je trebalo uzimati obzirnosti i u jeziku. Ako se htjelo jedinstvo već među samim Hrvatima, valjalo je pregorjeti štošta, pa i sam dijalekat. Topalović je zahtijevao jedinstvo u pravopisu, Tekelija u jeziku i pravopisu, a tako i ostali štokavci. Graničari hoće imati onaj dijalekat u novinama i u „Danici", kojim je pisao Topalović svoj list. Ako se prihvati i onaj pravopis, bit će vrućega zauzimanja za novine. U Lici i Krbavi je bilo dosta ljudi, koji su bili „ganuti k svojoj domovini", pa ako bude štokavski govor uveden u novine, pristat će i oni prijatelji u Dalmaciji sve do Albanije uz njih.[167] A sigurno se i u Zagrebu dogovaralo i razgovaralo o svemu tomu.

Gaju je bilo i ovo dosta kao pobuda, pa napiše članak „Pravopisz", započet dne 14. ožujka u istom broju „Danice", u kojem je izašla i Mihanovićeva pjesma „Horvatska domovina" novim pravopisom natiskana.[168] Gajev se članak obazire na zahtjeve štampane i neštampane i ističe, da je jedna jedina želja svih domorodaca, da se „u staro-ilirskih državah stanujući Slavenci vu književnom jeziku zjedine". Samo su različni načini, kako se želi to jedinstvo provesti. Jedni hoće jedno narječje da se uzme i narine svim ostalima; većina onih, koji hoće da se to učini, ističu svaki svoga kraja govor. Drugi bi htjeli, da se iz dosadašnjih dijalekata stvori jedan književni jezik. Prvima Gaj odgovara, da književnost ne smije biti slična povodnji, a drugima, da ne smije biti slična kovačiji, stvaranje književnoga jezika mora teći, poput svake prirodne stvari, sasvim po prirodnim zakonima.

Poznata je ona lijepa poredba narječja s potocima, koji u dubini imaju jedan izvor, a svaki od njih drugamo teče, jer su im korita tako iskopana, da se svaki drugomu moru približava. Ovi su potoci sami po sebi maleni, ne mogu ni čunova, a kamo li velike brodove nositi. A kad bi svi zajedno tekli, to bi im bilo moguće. Za narječja su korita njihovi krivopisi, koje treba tako urediti, da budu jedinstveni, da kao potoci teku u jedno veliko slovensko more. Poput Šafařika glavno mu je uređenje pravopisa; samo je teže reći način, kako da se to izvede. On pokazuje u glavnome, kako su se hrvatski pravopisi prislanjali na susjedne neslovenske književnosti, pa dolazi do uvjerenja, da je od svih pravopisa najbolji bio onaj, što ga je Pavao Vitezović učinio, samo ga tadašnje tamne i mračne prilike nijesu pustile da po-

stane općim pravopisom. „Nam anda nikaj drugo nije treba, nego da taj starinski pravopis pretresemo, odobrimo i ponovimo". Pretresavši ono, što je u pravopisu potrebno bilo da se pretrese i očisti, Gaj prihvaća način pisanja po korijenu, prihvaća onaj pravopis, što se općenito održao do danas, kako su mu svjetovali prvi učitelji slovenske uzajamnosti Kollár i Šafařik[169] istaknuvši samo jače jedan glas kao ǰ (rodjen, hvaljen, cijenjen). On ima svjedočanstva već dosta za to, da će se ovaj novi pravopis primiti, što se za Dunderovo izdanje Kačićeva Razgovora ugodnog prijavila „nenavadna množina predbrojnikov", a knjiga će biti tiskana starohrvatskim pravopisom. Napose spominje mnoge listove, „koje ze vsih stranih vučene Slavije dobivam, i koji vsi zajedno, kakgod i on iz Beča vu Br. 5. Danice za naš starinski pravopis zažgano govoreći očito kažu, da se prez abecedarskoga boja — složiti hoćemo". Time je popravio i svoj pravopis od god. 1830., odbacio tuđinstvo i Hrvatima pokazao put k slozi kod kuće i način, da se približe ostaloj slovenskoj braći.

U duhu slovenskoga bratimstva je složen pravopis, pa i opravdavanje novoga pravopisa je jednako izrečeno. „Poleg zjedinjenoga vsih vučenih suda, sme se kod nas samo takov pravopis svojega imena vrednim nazvati, po kojem se mi Horvati vučenešim — našega slavskoga naroda pukom, ne pako nam vu rodu manje ili više stranjskim narodom [kakovi su Talijani, Nemci ili najzadnič azijanske korenike Madžari] vu jeziku vse bolje približavati budemo mogli".[170] To je prozaični odražaj onoga, što je Kollár pod utjecajem njemačkim proglasio „Všeslavia".[171] U „Danici" iste godine nijesu ovo bili osamljeni glasovi.

Gaj je poslušao savjet Šafařikov i dao pisati o pravopisu u „Danici" i drugim ljudima, pošto je on već glavnu riječ rekao. Javio se i Pavao Stoos, jedan od vatrenijih pobornika nove misli u Hrvatskoj, a može biti i za to, da kao svećenik uputi svoju braću u cijeli novi položaj Hrvatske u pogledu književnom. Njegova „Bratinzka rěch gledech na osznovu ztarinskoga horvatzkoga pravopisza"[172] govori o zajedničkom imenu „Slavenci" sinova zajedničke majke „Slave", te ističe, da se imena kao Hrvat, Srbin, Bugarin itd. samo onda pravo razumiju, ako im se doda ovo „samostavno ime". Po njegovu se mišljenju u svakoga pravoga rodoljuba mora poroditi „vu ovoj navlastito vnogo znamenitoj dobi" živa želja, „da se ves neizmerno veliki narod prez ogleda na međe

državske, s kojemi knjižestvo zmešati se ne sme, vu jeziku svojem ze vsih vnogovrsnih različnostih vu četvera glavna narečja stegne, kojih knjižestva na jake stupe izobraženosti i starinske složnosti uprta, općinsko vsih jednoplemenih blago biti hoćeju". Tu je eto katolički svećenik Hrvat upravo ono isto naučao, što je Kollár naučao u svojim spisima već od prvih početaka.[173] Želja je Hrvata to postići kod najbliže braće, veli Stoos, u „staroilirskim" državama, gdje je to književno sjedinjenje moći bez zapreke postići, samo ako ne bude „jednostrane svojljubnosti ili tvrdokornosti". Mladež je hrvatska prihvatila onu Gajevu osnovu o pravopisu i od sada se već ne će brinuti samo za svoje gnijezdo držeći ga domovinom. „Horvat hoće, da ze vsum ilirskum bratjum u jedno književno stane kolo", pa se nada, da će braća pristupiti k njemu. Ne će tu biti sjedinjenja u državnom smislu, ali će biti u duši, u književnosti. Stoos pita — a to su sigurno bili glasovi u Zagrebu i drugdje — zar drži tko, da bi to bilo nemoguće? Ako su negda svi Sloveni mogli biti djeca jedne majke, nije moguće, da se sada i opet ne bi mogli naći kao braća, koja se i po glasu poznaju. On zna, da će to biti, kad je eto u jednoj godini do sada više učinjeno nego li se uradilo u hiljadu godina. Hajde, braćo, zove Stoos, prinesite svaki nešto od svoga na žrtvenik, pa da poslije žrtve budemo prava braća, koja se do sada nijesu poznala. Ne idite, braćo, dalje sami, svaki daj od svoga, pa će dobro biti. Ne treba puka zanemarivati; svi smo za pravo jedne matere djeca.

Ako tko misli, da je dobro, neka svako pleme radi u svojem narječju, on toga sjeća onih Gajevih potočića, koji ne mogu ni čuna voziti. Tako ni malen broj pisaca u jednom narodu ne može mnogo učiniti. Kako valja raditi, najbolji je primjer u Nijemaca, koji imadu jedan jezik. Što se u ovoj podijeljenosti radilo kod južnih Slovena u opće? Izlazile su „knjižurke", koje su morale ogaditi i sam materinski jezik, ako se nije pisalo „za prve naroda našega skvaritelje" Rimljane. Stoos se nada, da će pak jedan put svanuti zora i onima, kojima je dugo noć zastirala obzorje prosvjete i rada.

Ljudi su bili zadovoljni člancima u „Danici", ali nijesu osobito pristajali uz govor, dijalekat, što su ga pisci upotrebljavali. Novine Gajeve nijesu još oživjele hrvatskoga jezika. Ako se ne zna, gdje bi se mogao naći pravi govor, eno Kanižlića i drugih

„horvatskih“ knjiga iz Slavonije. Gaj bi imao biti ne samo obnovitelj nego i „dokončitelj“ „našega jezika horvatskoga“, ako želi, da mu se ljudi ne odaleče od novina. Ako se sve izgubi — a bilo je takovo doba — neka bar jezik ostane, neka se „tri kraljevine i tri puka u jedno srce i jednu dušu sjediniti“, kad se uzme pučki govor za knjigu. U tom se pravcu ne bi smjelo ići za srpskim književnicima, za koje je Ivan Stanković pisao, da kradu ruske riječi, jer srpskih ne znadu.[174]

Gajevu želju za potpunim mirom u pravopisu jedva bi njegove riječi bile postigle, da se pustilo, neka svaki odlučuje i razlaže svoje mišljenje, kako znade. Bilo je i takvih glasova, koji nijesu ni poslije Gajeva članka o pravopisu držali, da je to pitanje riješeno. Kapetan Aleksandar Trbuhović je htio, da u istinu za svaki glas bude jedan znak u latinskom pismu i predlagao je za glasove *lj, nj, đ, dž* takve oblike, kakve je s malim promjenama uveo poslije Đ. Daničić u rječnik, što ga izdaje Jugoslavenska Akademija u Zagrebu. On je Gaju dao pravo, da je odlučio provesti temeljitu promjenu u pravopisu, jer je dobro vidio njegovu namjeru. On „rođeni Horvat, ma po zakonu crkve Srb“ nema druge želje nego što čvršću slogu.[175] I u Dalmaciji je proglas Gajev ne samo s novinama nego i s interesom za pravopis — najbolji dokaz, kako su naši ljudi u pravopisu vidjeli veliku snagu, koja može združiti razdijeljenu braću. „Ti si vrli i mudri gospodine — piše Gaju Josip Grubišić od Splita s otoka Pelješca[176] — ovi nepostižan zaměrak dostigao s' pravilim u brojma 10, 11, 12 Danice Horvatzke položenim . . . ti si jedan pravopis sredio, s kojim svršeno se svaki glas Slovinski izustuje, i za svoju veliku prostost ne samo svim domorodnim Slovinim netrudan izlazi, da li jošter inostrancim slovinskoga jezika poznanje lako otvora“. Grjehota bi bila, kad bi se stalo ovako na po puta sa započetim poslom.

Gaj je priznanja primao i polagano provodio svoj cilj, pa da dade očita dokaza uvažavanja svojih prijatelja, naštampa „*Oglas*“, kad je po godine minulo, što su izlazile novine, novim svojim pravopisom pokazujući ujedno, da je samo pitanje vremena, kad će se sve tiskati tim pravopisom.[177] Iz toga se „Oglasa“ vidi, da je bilo nezadovoljnih čitalaca, jer nijesu nalazili ni u „Danici“ svega onoga, što je Gaj obećao u prvom svom oglasu. No on im odgovara, da je ono obećanje „osnova celoga narodnoga stanja“, pa se može razabrati, ako se hoće, da su prvi temelji tomu stanju

podignuti. Lijepo kaže Gaj, da je morao početi zidati odozdo, a ne odozgo, trebalo je sve pripravljati i tek onda početi graditi, a ne samo nabacivati ono, što je došlo pod ruku bez obzira, kamo će takvi posao dovesti. „Što se nadalje jezika ili pisanja načina tiče, nas zaisto kuditi ne hte oni, kojim domovina i narod bolje pri serdcu leži, nego stranski *x* i *y;* ter kojim nova sloga dražja, nego stara nesloga. Našu osnovu za dobru samo oni nahadjaju, koji jošće z preokrenjenim, jalnim i nazlobnim okom vu Ilirjumu vide: same Bezjake, Kekavce, Krajnce, Vlašetine, Šokce, Bunjevce i t. d. takovi prostaki i naroda našega neprijatelji, to se razumi, z nami složiti se nemogu, ar mi vu veselom Ilirjumu vidimo, ljubimo, i preštimavamo samo j e d n u, j e d i n u S l a v e n s k u b r a t j u, koju narav, kakti jedno veliko pleme za jedno družtvo odlučila, zarad česa neprijatelji želě nam jal s celim svoim šeregom, mi pako Ilirskoj bratji želimo ljubav i slogu“. Očita je to riječ čovjeka, koji znade, što rade njegovi protivnici, ali ujedno znade, što je njemu raditi i koji mu je cilj pred očima. Da je bilo teškoća i u samom izdavanju novina i njihovu otpremanju, to potvrđuje i sam Gaj, a potvrđuje i velik broj listova na Gaja, iz kojih se razbira velika nevolja za ovaki posao.

No pitanje o pravopisu i jeziku i poslije ove Gajeve izjave nije još bilo riješeno — a trebalo je još gödīnā, da se i za Ilire sasvim kraju privede. U novinama ostaje i dalje stari pravopis, jer novine nijesu još sada imale one vrijednosti, koju bi morale imati, kad ne bi bilo strogih mjera censure; „Danica“ je u mnogom pogledu kao književni prilog novina morala potegnuti i za njih, jer kao da je ovdje pod književnim oblikom bilo moguće više toga reći nego u novinama. Do onoga „Oglasa“ (br. 22) u „Danici“ se pisala proza starim pravopisom; poslije toga „Oglasa“ dolaze na izmjen članci novim i starim pravopisom do 18. srpnja br 28., gdje su već svi članci novom ortografijom, ali je ime „Danicza Horvatzka, Slavonska y Dalmatinzka“, dok napokon u br. 29. ne napisaše i natpis njezin novim pravopisom. I tim je „Danica“ pologano stresla sa sebe sve staro ruho, u obliku se preobukla u novi pravopis, s kojim se po malo od sada počeo mijenjati i dijalekat i kajkavski govor sve više približavati štokavskomu narječju.

Ig. Al. Brlić, izdavač hrvatske gramatike, pisao je već u veljači list o pravopisu [78] i upućivao „braću Horvate“, da ne će

ništa izgubiti, ako se sjedine „s Ilircih koji su 10 putah vechi brojem od njih". On bi bio tada još za svoj pravopis, što ga je sačuvao u gramatici. Gaj toga nije htio svijetu javiti, no za to je on objavio kasnije Brlićevo pismo Babukiću poslije svojega članka o pravopisu. Brlić[179] se potpuno slaže s Gajem „samo kad bi ovaj pravopis i bratja Serblji s kirilicom se služeća, odobrila; ali ako ovo nebude, kakono bit i neće i nemože, a ono bi bolje bilo, da se i mi kirilice što prije poprimimo. — Latinska Abeceda nebi nikad pametnije i bolje mogla za slavinske [a i sviu europejskih narodah] knjiženstvo popravljena biti, nego na ovaj način, kako nam se u Danici pred oči stavlja, — i ja očito odbacujem moju staru misao, koju sam u mojoj slovnici, u abecedaru stupcu XXI., i na listu 7. izrekao, premda u ostalom još uvěk kirilianac ostajem, dok se i Serblji latinskih slovah neprimu. — Meni bo to nije dosta, da je popravljena latinska Abeceda, nego ja volim sbor u jednu hrpu od 6 milionah Iliracah, od kojih se 3 miliona kirilice drže! — to je ono, što mene na kirilicu goni, a ne njezina lěpota, ja bo podpuno lěpotu lěpšu latinskih slovah pripoznajem, i dražja su mi od kirilice, ali sloga naroda još bi mi milija bila, nego li Abeceda, ili Azbuka". Brlić je bio ugledan i važan faktor u mladom kolu, koje je sve više naginjalo „ilirskomu" imenu; on je bio jedan od onih, koji su prvi među bosanske franjevce zalazili i dojavljivali im novi pokret u Hrvatskoj,[180] zato je i njegova riječ bila mnogo jače cijenjena nego li drugih, koji su se Gaju javljali. On je za sobom imao već priznatu svoju gramatiku, pa je njegov list izazvao Babukića na odgovor, koji je isto tako bio rođen u Slavoniji (1812.). Babukić je sada ustao protiv Brlića, da prvi put odbija sve navale na pravopis, koji je izuzevši „Danicu" bio prava slika i prilika — kako zgodno veli Smičiklas[181] — naravi slovenske, koja ide svagdje za drobljenjem na stotinu strana.

Babukić u svojem odgovoru Brliću kaže, da ga veseli, što priznaje valjanost Gajevu pravopisu — kojemu je sigurno i Babukić kumovao. Na ono, da bi Srblji odobrili taj pravopis, odvraća, da s istih uzroka, s kojih Srbi ne mogu prihvatiti latinsko pismo, ne mogu ćirilskoga primiti kao svoje Hrvati, Slavonci, Dalmatinci, Dubrovničani, Kranjci, Korušci, Štajerci, Istrijanci, Međumurci, Prekomurci, Prekodravci kao ni ostala braća „Slavenci s latinskimi se slovi služeća". Srbi bolje poznaju latinicu nego drugi Sloveni

ćirilicu, premda se mora priznati, da pred pet godina nije bilo gotovo čovjeka u Hrvatskoj, koji se ne bi čudio ćirilici, a sada je mladež znade i marljivo čita srpske knjige. Kakvo će biti po malo stanje slovenskih literatura i za čim se sada ide, to najbolje pokazuje „naš visoko učeni Slavjan" Jan Kollár u svojoj knjizi Rasprave o imenima itd. Po tomu nemaju pravo Srbi, ako misle, da bi s promjenom pisma i jezika propalo crkveno njihovo narječje. Da potkrijepi svoje izvode, navodi iz srpskoga pisca Dositeja Obradovića, što on kaže o onima, koji se boje napretka, već vole ostati kod staroga crkvenoga jezika. Ali neka napokon vrijeme riješi borbu između abecede i azbuke, samo da bude sloge među onima, koji pišu latinskim pismenima! Nadati se je slozi, jer sudeći po vijestima, što su stizale sa svih strana Velike Ilirije, pametniji primaju ono, što je već u „Danici" uređeno.

Prelazeći Babukić na pitanje o pismenima hoće da dokaže, da su pismena općeno dobro, nemaju svojih obretnika, nego su ih „svi narodi na světu, sve jedan od drugoga" različnim putem iz feničkoga izvora poprimili.[182] To vrijedi i za glagolsko i za ćirilsko i za latinsko, pa i za svako drugo pismo. Babukić spominje uređenje ćirilice od Petra Velikoga i iz Obradovićeva Sovjeta zdravoga razuma, kako su stariji Srbi prenoseći svoje vjersko uvjerenje i na pismena, proklinjali i anatemisali svaku ćirilsku knjigu, u kojoj se nalazilo ma samo i jedno slovo latinsko. Dakako da su kleli i građansku Petrovu ćirilicu, jer je u njoj bilo latinskih pismena. Nijesu uviđali, da je time i ovo pismo postalo ljepšim baš s toga, što se nešto približilo latinskomu pismu. Da je Petar Veliki dulje poživio (navodi Babukić po riječima Jakova Grimma u prijevodu Vukove srpske gramatike), on bi jamačno u promjeni pisma i dalje išao i približio ćirilsko pismo latinskomu. Grimmu nijesu po volji ni njemačka pismena, on ih zove prnjama štampe [Typenplunder] i veli: „latinski najlěpši i najrazumniji alfabet s razumnim potrebuvanjem za domaće i vlastite glase svakoga jezika i narječja učinil bi svim europejskim [nemanje i aziatskim) jezikom veliko dobročinstvo". Ako tako sude veliki duhovi, nije čudo, da su i pametniji Srbi — veli Babukić — počeli pisati narodnim jezikom i građanska pismena upotrebljavati.

Da to dokaže, ne Brliću, već onim Srbima, koji se boje ući u slogu s Hrvatima, Babukić zove u pomoć Nijemca Kruga, Srbina Dositeja, Dobrovskoga, filologa na glasu Raska, Kollára, učenoga

Franju Boppa, neka vide opravdanost ovih navoda. On se, premda mladić, usudio ustati i na Dobrovskoga, jer je tvrdio, da su hrvatski glagolaši u XIII. stoljeću izmislili glagolicu; Babukiću je to daleko starije pismo, razvito iz feničko-grčkoga, a nipošto novo ili mlađe od ćirilice. I pretresavši sve to, koliko je u ono doba bilo moguće mladiću, koji je bio advokatski koncipijenta i početnik u hrvatskoj knjizi, završuje svoj odgovor, da je abeceda popravljena u „Danici" najljepše pismo ne samo za Slovene, nego i za sve evropske narode.

Koliko je god Babukićevo dokazivanje bilo trijezno i mirno, ipak se nije borba smirila. Gaj je bio obziran, nije htio da svojemu naumu stavi zapreka, već je i on polagano spremao sve, da mogne poslije prve godine ući u drugu s potpuno jasnim programom. U novine nije htio čitave godine uvoditi nikakvih promjena, čemu uzroka nije moći tako lako naći, ako nije u tome, da sam do novina nije mnogo držao, već je sve skupljao u „Danicu". Mir nije nastao, što nam priznaje i sam Gaj. Pod kraj godine se osvrće na sud ljudi o novinama jednim i drugim. Dobri i razumni ljudi kažu: „Naše Novine jesu jošće u svom početku, al', kad člověk zerno posadi, mora znati, što sadi, i što iz njega zrasti ima; tak i Novinarnica Ilirska naznačila je, kakovo zerno je posadila i što iz njega zrasti ima, i ovo zerno podiglo je klicu svoju, i mala lipica biti će velikom lipom, koja će jednoč hiljade marljivih pčelah sa svojim cvětjem nasladiti, odkuda napune košnjicu Ilirsku najčištjim voskom i medom, koj će za sve trute (trote) otrovnu moć u sebi imati. Nepustimo dakle da povene lipica naša, na kojoj će někda glasni slavuljak i milena gerlica gnjezdo graditi. — Novine naše jesu u početku, a vendar svaki pošten člověk po pravici spoznati mora, da su pred světom měra našega domorodstva, naše ljubavi i sloge". Drugi prigovaraju, za što nije u „Danici" i ovo i ono. Polagano, bit će sve, ali samo treba za to vremena. Ima i takvih, koji kažu: „Ove novine imadu naměru iz nas Vlahe načiniti", a z druge strane: „Ove Novine hote nas pobezjačiti", a iz tretje strane: „Ovdě se sve měša, ovdě se samo jezik kvari". Mi ovakove pitamo, bi li Němci imali književni jezik, da su rekli Auštrianci i Bavarci: „Pisci hote iz nas načiniti Saksonce ili Hanoverance"; ali pak: „Nečitajmo knjige, u njih nije našega sela jezik, u njih je sve směšano: najviše saksonski i hanoveranski, zatim bavarski, švabski i něšto auštrianski i t. d."

Bi li rekoh Němci prebivali u tolikoj važnosti i srěći, kako sada, da svaki tako prosto za svoj kut piše, kako govori. U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražmo u jednom městu, ili u jednoj deržavi, nego u cěloj velikoj Ilirii".[183]

Dok je ovakvih krupnih prigovora bilo, a bilo ih je, kad se Gaj sam na njih tuži, teško je bilo raditi onima, koji su već 1834. godine zapisali na svoju zastavu: „Panslavenstvo je cilj naš, kojemu nam Bog i narav pravicu daše".[184] Bilo ih je, koji su udarali na novi pravopis, a bilo ih je, kojima je staro pravopisanje bilo „tako odurno, da ga ne mogu ni pogledat. Za to su i ostavljale novine". Ovi su htjeli onakvi jezik, kakvi imadu u svojem govoru „Dalmatinci, Horvati, Slavonci, Bošnjaci i svi Ilirci u Madžarskoj pribivajući".[185] Sam pravopis je izvan Zagreba bio daleko bolje priman nego među zagrebačkim starijim književnicima. I budući da je Gaj daleko više računao s provincijom nego li s glavnim gradom, gdje je znao, da je broj njegovih prijatelja daleko veći nego li broj starijih književnika, mogao je sasvim lako odbiti protivnike u krilu zagrebačkih književnika i potražiti jezik „u cijeloj velikoj Iliriji". Na oko je neznatno, što su gdjekoji učitelji pristali uz Gaja i počeli širiti novi pravopis. No ta nam pojava rasvjetljuje one neprilike, što su tada gospodovale u Hrvatskoj, gdje se od prije „ukorenila kojekuda bezjačnost na toliko, da starim učěpinam po malo i težko k željnomu koncu priteže se" — kako piše iz Vrbovskoga učitelj Josip Lalić.[186] Taj je učitelj sam ne znajući, postajao većim rodoljubom nego mnogi i mnogi, kojega su kao rodoljuba cijenili, jer je on počeo među svojom djecom u školi raditi oko sloge i jedinstva narodnoga, i time u mlada srca sijao sjeme, kakva nijesu ni iskušani već ljudi još dovoljno imali. Gaj je samo svojoj stvari koristio, kad je priopćio svojim čitaocima[187] Lalićev list, u kojem javlja, da njegova djeca u školi „posve rado napreduju polag ovoga pravopisa". To je prvi početak zasađivanja novih ideja u krajiškim stranama, gdje se mislilo, da je već samo izdavanje novina bio neke ruke službeni posao.[188]

Svima, koji su mislili dobro za knjigu hrvatsku, bijaše na ustima riječ „sloga". Dokle ta sloga ima ići, tko se sve ima složiti, to mnogi nijesu pitali, a još ih je više bilo, koji nijesu ni znali, tko bi se imao složiti. Jedan jezik i jedan pravopis — pa su mnogi i mnogi mislili: sloga je postignuta i domovina spasena.

Tek prvaci su znali, da poslije sloge u pravopisu i jeziku dolaze veliki zadaci i veliki rad, od kojega može u slozi biti prave koristi. Hoće li Srbi u to kolo? Pavlović je u svojem Srpskom Narodnom Listu pisao poslanicu, šaljući list svoj svim Slovenima kao braći. On pozdravlja svu braću, ali u svemu i po svem je mislio na složne Srbe, pa kad je Gaj pretiskao Pavlovićev članak „Sloga", u kojem se ističe, što bi bilo od Srba, da su svagdje bili složni, bilo je među Hrvatima ljudi, štono su s nepouzdanjem gledali, kako će se ta sloga jedan put pokazati. Svećenstvo je naginjalo više trojednom složnom kraljestvu,[189] dok su drugi mislili, da će i među Srbima nastati dani onoga zanosa, koji je mnoge i mnoge, bez obzira na vjerske razlike, vodio u njihovu idealnom radu. Bilo je i takovih, koji su sumnjali, hoće li se moći sa Srbima — ne onima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, jer su se se ovi i sami držali Srbima samo po vjeri, a po narodnosti su bili Hrvati — doći u opće do kakve sloge, kad se oni nijesu mogli razabrati i primiti Vukov rad pod svoj, a i inače je vjersko uvjerenje bilo vezano s narodnošću. Što nije došlo odmah do prijeloma, ima se zahvaliti samo žilavosti, ustrajnosti i obzirnosti Gaja i njegovih ponajboljih drugova. Da li će Srpski Narodni List ići ruku o ruku s „Danicom", o tome je posumnjao Mato Topalović i temeljito u svojem listu na Gaja pod kraj godine 1835. razložio. „Mi Ilirci cyrilskih i latinskih slovih jedan jezik pišemo. Ako se dakle govori o jednom knjižestvu (što bez jednog pravopisa biti nemože), pita se odmah: kakva slova da se zaderže? To je najveća prečaga, najdublja rupa, koja se preskočit ima; svaka bo strana svoje rad imade". „Kod obestrane časti tá je neizkorenima predsuda, što misle, da se slova od zakona razděliti ne mogu. Kako je to mnenje (skoro bi čovek reko), ludo, svaki pametan vidi".[190] S tim nijesu mnogi računali, pa po svoj prilici ni sam Gaj. I tu je bila, kako je Topalović pravo vidio, najveća prečaga, koje nijesmo do danas mogli oturiti. Svakomu je svoje milo, pa je i Topalović preporučio Srbima, da za svagdašnje pismo prihvate latinicu, a u crkvi neka ostane kao svetinja ćirilica.

Glas iz Bosne.

Iz svih krajeva, gdje ima Hrvata, čuli su se glasovi, i Gaj je mogao biti posve zadovoljan svojim uspjehom. Jedina je Bosna do sada šutjela i ne dala od sebe glasa. No i taj glas se javio.

Iste godine, kad se ovako sve povoljno razvijalo, izdade mladi klerik iz Bosne *Martin Nedić* svoj Razgovor vila Ilirkinja.[191] Drukčije se gotovo i nije moglo očekivati, da će mladi pisac, koji je odrastao slušajući narodnu pjesmu i narodnoga pjevača, zapjevati kako drukčije nego u narodnom deseteračkom stihu. Vile mlada Srijemkinja, Budimkinja, Dalmatinka, Dubravkinja, Biogratka i mlađana Horvatka sa sebe zimsko ruho odbacuju, pjevaju i vesele se, a i ne pitaju za vilu Bosanku. Ova vila vidi, da se sa svojim sestrama ne može sastati i poći s njima u kolo, pa počne na jednoj stijeni kukati nad hudom srećom Bosne, koju već četiri vijeka biju, a ni od kuda nema traga kakvu napretku, da bi se moglo misliti, e će se svoje nevolje riješiti. Vila Srijemkinja, koja se u Bosni rodila, kojoj je u Bosni „didovina" i odakle joj je „sva rodbina", nastoji utješiti tužnu sestru pokazujući joj sve ljepote i snage, što ih Bosna imade od starine. Ni to ne može Bosankinje utješiti, jer i ona sama vidi, da joj sestra ne zna jada i nevolje, pa zato protuži još bolnije, da otkrije sve one rane, što joj tištu grudi i zadavaju boli. Ovaj najveći govor vile Bosankinje upotrijebio je mladi rodoljub, da iznese potpuno kukavno stanje Bosne, koja je imala da i dalje trpi nevolje, jer se za nju nitko ne brine. Sve je zapušteno i propalo, od kud onda da dođe kakva nada za bolju budućnost i da se vila Bosanka može veseliti? Baš u ovo doba je najgore, jer pod Turcima sve strada. Za to je i utjeha Srijemkinje uzaludna, već neka ona pozdravi sve po redu Ilirkinje vile,

A najviše mladu Horvatkinju,
Nek m' ne gleda više u ovom kinju!

Kad nastaje za sve ugodno proljeće, neka dulje ne traje ni za Bosnu ljuta zima; kad vila Hrvatica sprema sebi ljepše dane, želi Nedić, da ne zaboravi ni Bosanke, nego da i nju uvede u svoje kolo.[192]

Ovaj prvi glas iz Bosne nije ostao glasom u pustinji, jer se doista dosta rano u Zagrebu vodila briga i o Bosni, kako će se poslije vidjeti.

Proglas Gajev za „Ilirstvo".

Za volju sloge i jedinstva jedne od one četiri glavne „svrži" na slovenskom drvetu u „Danici" je već preotimalo mah nad imenom

hrvatskim ime ilirsko. Jezik za književnost je već odlučen: Kačić, narodne pjesme, Došen, Vitezović, Obradović, Reljković neka se za narod preobuku, pa je već epoha ilirske literature gotova. Pravopis odobravaju svi, koji žele u jedno kolo. Tako je prva godina donijela toliko dokaza života i snage, da je Hrvatska na novo počela živjeti i to takvim životom, kakva njezina povjest nije nikada zabilježila. Pripravljeno je sve bilo i Gaj je mogao izaći sa svojim *„Proglasom“*,[193] u kojem je progovorio onim govorom, što se pripremao i gladio čitavu godinu u „Danici“.

„Europa prispodablja se sědećoj děvojki, i u toj priliki s jednim pogledom vidimo, da ova děvojka rukama derži jednu na tri ugle osnovanu lir u, koju si na persi naslanja. Ova lir a glasila je u davnoj prošastnosti najugodniim naravskim glasom, kada se jošće skladno složene strune milimi větrići gibaše. — Ali jednoč podigne se strahovit vihar od juga i zahoda i zatim silna bura od izhoda i sěvera; — strune odapnu se, ter nestade sloge i milenih glasovah.

„Ova Europe lira jest Iliria na tri ugle med Skadrom (Škutari), Varnom i Bělakom (Vilah) osnovana. Odapete nesložne strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajarska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik, Bosna, Cernagora, Hercegovina, Serbia, Bulgaria i dolnja Ugerska. — Šta možemo sada, gdě svaki za slogom uzdiše, bolje želěti, nego da se na velikoj Europe liri sve neslože strune opet slože i slastjom ugodnih glasovah proslave věkovitu mladost sědeće děvojke. A može li se igda pomisliti, da taj veliki cilj dostignemo, dokle se svaka struna po sebi tudjemu skladnoglasju prilagadja? — Prestanimo svaki na svojoj struni brenkati, složimo liru u jedno soglasje, jerbo je i ona samo jedina, premda su njeine strune, svaka za se više, ili manje od pervoga naravskoga glasa odaljene. — Otvorimo staru naroda našega knjigu, u njoj su duhom Slavjanskim zabilěženi lire naše negdašnji sladki glasovi, polag njih složimo ponovljenim soglasjem Europe dragocěnu liru Iliriu. — Koj istinu i razlog ove prispodobe dokuči, od potrěboće jednoga za cělu Iliriu izobraženoga knjižestva zaisto sasvim uvěran i uputjen biti mora. — U ovom duhu tersi se novinarnica ilirska, polag mogućnosti sve duhovne moći ilirske na jedan cilj ravnati i kakti za jedan obćinski naroda posal sjediniti“.

„Danica“ će i dalje donositi zabave i pouke. Obazirat će se na povjest Velike Ilirije i svih Ilira „to jest južnih Slavjanov: Serbljev, Horvatov i Slovencev“, prikazivat će njihov život državni i narodni, a bavit će se i zemljom, u kojoj oni stanuju. Ne će zaboraviti ni narodne pjesme, ni umnika narodnih, koji su u prošlim stoljećima radili oko prosvjete narodne. To će sve donositi list, koji je već u prvoj godini sjao poput zvijezde danice; pa da bude svjetlo potpuno, da bude pravo sunce, dobit će od buduće godine ime: Ilirska Danica.

Već u prvoj godini se vidi, da su ovi mladi ljudi, svi potpuni romantičari, sve ono držali gotovim činom, što su pisali, što su pjevali, to je za njih bila istina i java, pa je realni život išao zajedno s idealnim, kako to biva u onim prilikama, gdje mora fantazija stvarati ne samo idealni svijet nego i realni. Što je dalje, to je taj pravac jače dobivao svojih pobuda, pa je ilirstvo doista bilo sunce, da zagrije mnogu dušu, pa da se onda dublje strovali, kada to sunce pod pritiskom realnosti bude moralo zaći.

BILJEŠKE.

Bilješke glavi I.

[1] Smičiklas, Poviest Hrvatska. II. 394.

[2] Smičiklas o. c. 420.

[3] Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1814. u Kukuljevićevu Arkivu za povjestnicu jugoslavensku. Knjiga X. str. 277—278. 257.

[4] Id. 278. Ispor. E. Wertheimer. Geschichte Oesterreichs und Ungarns. 2. 67. — Kao neku potvrdu bismo tomu našli i u Brezovačkoga Grabancijašu đaku I. 2., gdje se veli, da se u sadašnje doba ne dođe daleko s istinom, „ar vam je vezda takov svet, da vam vu istini nikaj ne postavla, i onoga, koj istinu govori, zvekšinum bežiju i odurjavaju. — Još, još pri pomenšeh ima gde obeda, gde večeru; ali pri povekšeh, i oneh, koji z drugemi kaj zapovedati imaju, niti ju pod krov ne pustiju, i ako se kak k njim zavleče, verujte meni, tak ju zmrcvariju, da nijednoga cajnka celoga zmed njih ne odnese. — Kaj se nas nekojeh starinskeh Horvatov dotiče, mi ju jošće preštimavamo, ali naskorom bude nam i Istini konec“. Slaže se s potvrdama istorijskim ono, kad Brezovački kaže, da se onome vjeruje, tko slatko govori, tko sve hvali, što se komu mili, a kudi ono, što nije po volji, i okrene se, kamo vjetar duva; „koj z vuki tuli, z cucki laje, z medvedi pleše, on vam je človek ovoga sveta, pravičen, istinski, i vsigdi je prijet“. Isporedi i dalji dijalog o istini i pravdi.

[5] Memoiren des Grafen A. Orssich. Arkiv X. 263. Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad jugosl. akad. LXXX. 15.

[6] Zemaljski arhiv, Zapisnik sabora god. 1790. str. 41. Smičiklas Rad LXXX. str. 15—16.

[7] Ispor. Michael Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns. Aus dem Ungrischen übersetzt von Joseph Novelli. I. 36—39.

[8] Diarium 1790. str. 20—21. Smičiklas Rad LXXX. 19.

[9] Engel, Geschichte von Croat. Slav. Dalm. 191—192. Smičiklas Rad LXXX. 19—20. Smičiklas ističe kao znak zlovolje Madžara na ove hrvatske odgovore to, što nijesu u „Diarium“ uzeli one izjave Hrvata. Oni su tim postupkom htjeli, da se ta deklaracija potpuno zaboravi i izgubi.

*

[10] Pjesmi je natpis: „D. C. S. Trium sororum Recursus ad novum Proregem C. J. Erdödy ne suis priventur coronis". Tu dolaze stihovi:

Libera Regna sumus, si quem pudet esse Croatam
Hunnis subjectus serviat ille feris.

Ispor. Smičiklas Rad LXXX. str. 20. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 396.

[11] Corpus decretorum juris Hungarici, čl. 16. str. 205. De Lingua peregrina ad Manipulationem Negotiorum publicorum non inducenda, Hungarica vero conservanda.

[12] Kukuljević, Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae 1862. II. 261. ad 34. Circa introducendum Linguae Hungaricae in manipulatione omnium Dicasteriorum usum. Radilo se o uvođenju madžarskoga jezika u pravoslovnu zagrebačku akademiju (ut in hujati Academia Professor Idiomatis Hungarici ex fundo Studiorum constituatur), pa se stališi tom prilikom ovako osvrću na svoj jezik: una autem, quia Idiomatis Illyrici summa necessitas esset, tum, quod hujus Idiomatis Homines non tantum in his Regnis, sed et ipso Regno Hungariae infinito numero continerentur, cum vero, quod Domini Hungari in hujatibus Confiniis accomodari possint ac debeant, in his autem Idiomatis Illyrici potissimus usus sit, idem Idioma Illyricum in omnibus Gymnasiis, Academiis, ac ipsa etiam Universitate tradatur.

[13] Corpus decretorum juris Hungarici. Budae 1844. II. str. 227. članak 10. — Ispor. Платонъ Кулаковскій, Иллиризмъ. Изслѣдованіе по исторіи хорватской литературы періода возрожденія. Варшава 1894 str. 11. Die Serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungrischen Revolution. Berlin 1851. str. 44—45.

[14] Smičiklas u Radu LXXX. str. 21.

[15] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. str. 399. — 17. ožujka 1794. pisaše Vrhovac Nikoli Škrlcu (?): Nunc prodivit, uti audio (od bana), turpior concitatorius Pasquillus, qui tamen supressus est. Arhiv biskupa zagreb. tom CXXXVIII. br. 37. — Nije bilo baš ni među svjetovnjacima i svećenicima sve u najboljem redu u ovo doba. Nikola Škrlec je 2. prosinca 1798. odgovarao na biskupovo pismo, iz kojega razbiramo, da se biskup potužio na postupanje činovnika sa svećenicima. Škrlec mu odgovara: Quod de Magnatum et Cleri per Magistratuales contemptu scribis, perinde solemne Mendacium est. Magnates quidem per ignaviam suam, de pristina sua Existimatione, apud totum publicum re ipsa multum amiserunt. Ille tamen, qui caracteri illorum competit, extrinsecus honor, per nullum Magistratualem negatur.

Quod clerum adtinet, tibi competentem Reverentiam, credo, quod nullus Magistratualium hactenus negaverit. Quod si tamen per insperatum evenisset, cur mihi de eo nunquam questus? dedissem certe tibi competentem satisfactionem. Cum parochis Magistratuales familiariter versari solent. Restant itaque soli Canonici. Hi olim per Hospitalitatem suam majorem quam quae caracteri suo competit Reverentiam conciliaverunt. Postquam ab illa cessarunt, quid mirum? si Existimatio eorum diminuta est. Arhiv biskupa zagr. tom CXV. br. 99. — Ispor. za paskvil Fraknói, Martinovics 219[1] tam cantionis Marsilensis .... ad tactus musicos reductio, nec non croaticae quoque cantilenae pestiferas .... expressionis continentis, ad metrum redactio.

[16] Horváth-Novelli o. c. I. 42. Isporedi u kratko Wertheim, Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. I. 117. Glavni izvor za rad Martinovićev isporedi V. Fraknói, Martinovics és társainak Összeesküvése. Budapešta 1880.

[17] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 400. O „drvu slobode" propovijedalo se, pa je i u Zagrebu izašla knjižica od kapucina P. Alberta: Der französische Freiheitsbaum in einer Rede über das Evangelium vom Senfkörlein am 25ten Sonntage nach Pfingsten von öffentlicher Kanzel vorgetragen und zur heilsamen Belehrung des deutschen Bürgers herausgegeben. Im Jahre 1792. Agram 1795. Iste je godine izdao u Zagrebu Ermahnungsrede .. Ein Nachtrag zu der Rede von Freiheitsbaume. Agram 1795. Ispor. V. Deželić Iz njem. Zagreba 18. — Među pismima biskupu Vrhovcu nalazi se pismo Nikole Škrlca od 21. listopada 1794., u kojem Škrlec javlja biskupu o nekakvim potvorama, pa veli, da ne će uspjeti, jer će se totum opus Novatorium et moderno tempori minus accomodum zabaciti. Škrlec ujedno svjetuje biskupu, neka govori samo ono, što se tiče stvari, a odnosi se sigurno na put biskupov u Beč, da se tamo opravda. Arhiv biskupa zagreb. tom CXIII. br. 134. Jos. Domin je iz Pešte 27. prosinca 1794. javio biskupu o akciji protiv Martinovića i naveo mnogo njegovih sukrivaca. Ibid. 145 i tom CXIV. pod 3. svibnja 1795. Ispor. Fraknói, Martinovics 291. i dalje. Šišić u Vijencu 1903. str. 393—395. V. Deželić, Maksimilijan Vrhovac u „Vitezoviću" god. I. str. 50. i dalje.

[18] Vrhovac je 19. ožujka 1794. pisao (Škrlcu?), da je u pokladama inače mirni i ljubljeni građanin zagrebački Schiffer htio napraviti neku novu šalu, pa je napravio guillotinam gallicam, kojoj je stavio natpis: in dem besteht die französische Gleichheit und Freyheit, dakle u gilotiniranju; no to su gospoda dala odmah ukloniti. Biskup svoje mišljenje o tomu izriče ovako: imprudentia summa fuit ad locum publicae exhilarationis exemplum infamis crudelitatis praeferre. Stvar nije bila tako jednostavna, jer se čulo, da je ban tu zgodu dojavio u Beč. Arhiv biskupa zagreb. t. CXXXVIII. br. 37.

[19] Ispor. Dr. V. Deželić, Iz njemačkoga Zagreba. Prilog kulturnoj povjesti Hrvata. Zagreb 1901. str. 12., gdje se navodi, kako Schwerdling u posveti knjige Waldscenen und Naturschönheiten Agram's (Zagreb 1794.) ističe, da biskup Vrhovac radi oko na-

pretka znanosti i umjetnosti na korist domovine. Ispor. Zeitschrift von und für Ungern. Pesth 1802. Band 2. Str. 322—324.

[20] Smičiklas u Radu LXXX. Str. 21.

[21] Ibid. 22.

[22] Ispor. Deželić, Iz njemačkoga Zagreba. Str. 16.

[23] Arhiv biskupa zagreb. tom CXXIII. br. 1.

[24] Dnevnik biskupa M. Vrhovca pod 1. studenoga 1807.

[25] Arhiv biskupa zagreb. tom. CXXIII. br. 3. Navest ću iz Petrovićeva govora ovdje neke stvari, kako ih je on sam u originalu zabilježio: Regna enim Croatiae et Sclavoniae non sunt particulares comitatibus Regni Hungariae consimiles Jurisdictiones, sed sunt perinde integrae nationes, sicut Regnum Hungariae est natu, quo igitur Jure Regnum Hungariae contendit, vt lingua Hungarica in Hungaria excolatur, eodem Jure Regna Croatiae, et Sclavoniae gaudent, vt in illorum gremio lingua Croatica, et Sclavonica excolatur; Regnum Hungariae ex vtriusque Tabulae paulo ante declarata consensione vult in legem referri, vt ope linguae hungaricae, tanquam in Regno Hungariae vernaculae, linguam latinam regnicolae condiscant, itaque Inclytum Regnum Hungariae hoc ius negare non potest, vt pariter Croatae, et Sclauonitae ope suae vernaculae linguae croaticae et sclauonicae linguam latinam discant. — — — ita vicissim neque Regnum Hungariae praetendere potest, vt Croatae, et Sclauones sua patria lingua seposita Idioma Hungaricum assumant, atque hoc in Croatia et Sclauonia excolant — —.

[26] Ovoga dijela govora nije Petrović izgovorio, jer ga je prekinuo grof Haller; no u dnevniku Vrhovčevu pod 4. studenog 1807. nalazi se ovo: sequentia autem D. Petrovich indubie adhuc addere volebat: Quemadmodum in Hungaria lingua croatica et Slavonica ne fors dici posset peregrina, ita pro certo Hungarica est in Croatia ita et magis, quam germanica, peregrina; integrae autem Nationi peregrina lingua nulla vi aut lege imponi potest. — praeterea in tractandis negotiis municipali Lege cautum est Lingua Latina uti, quam vi patriarum Legum revereri debent etiam Hungari.

[27] R'serunt vna mecum, et in totum hunc nisum inanem esse, quem acatolici excitarunt, et horum principiis debiles catholici decepti se traduci sinunt. Arhiv biskupa zagreb. tom CXXIII. br. 1.

[28] E. Wertheimer, Geschichte Oesterreichs und Ungarns I. 119—120.

[29] Arhiv biskupa zagreb. tom CXXIII. br. 14. list asesora J. Petrovića od 15. studenoga 1807. Vrhovcu, u kojem mu šalje neki list od nekoga Madžara, pisan latinski, pa veli: „ak ovak bedaszto vezda diacski pishu, kai bu kad vugerszki Jezik bude vupelyan, onda zbogom Verböczius, i znym pravicze orszacske".

[30] List grofa Sermagea 12. rujna 1807. Arhiv biskupa zagreb. tom CXXII. br. 147.

[31] List Đ. Luketića od 14. listopada 1807. i od 20. rujna 1807. biskupu Vrhovcu. Arhiv biskupa zagreb. tom CXXII. br. 173. i 153.

[32] Corpus decretorum juris Hungarici II. str. 248. Art. 4. §. 5.

[33] Kulakovski Иллиризмъ str. 15.

[34] Id. str. 15—16.

[35] Kako se mislilo u Hrvatskoj o radu sabora, razbira se iz ove izjave Đ. Luketića spram biskupa Vrhovca u listu od 28. srpnja 1802.: „Apud nos adagium prodivit: Bogh nasz oszlobodi: *kuge, glada* y **Vugerske Dietae,** ar po taborih tuliko nezgubisze, kak po Dietah". Moli biskupa da ustraje u svojem rádu, jer svjetovnjaci tako kako on ne znaju i ne mogu raditi. Arhiv biskup. zagreb. tom. CXVIII. br. 107.

[36] Corpus decretorum juris Hungarici II. 259. čl. 24. De Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolari. — Ibidem 1808. članak 7. str. 269 i dalje: De Academia militari Ludovicea. Kod ovoga se članka spominju imenom velikaši i članovi sabora, koji su znamenite svote prinijeli za otvoranje vojne akademije. Tako je carica i kraljica Ludovika dala 50.000 for., nadvojvoda Josip je dao 10.000 for., primas Carolus Ambrosius 20.000 for., Albert Saski 30.000 itd. No ima tu i prinosa već 1807. i od Hrvata: udovica Vjekoslava Jankovićka rođ. Festetić dade 10.000 for., asesor županije virovitičke Ivan Mihalović 1000 for., hrvatski protonotar Josip Kušević 1000 for., župan županije srijemske E. J. Elcz 5000 for., biskup M. Vrhovac 12.000 for., đakovački biskup Mandić 5000 for., župan požeški Bartol Patačić 4000 for., pravoslavni karlovački arhiepiskop Stevan Stratimirović 3000 for., Jos. Erdödy 10.000 for., župan turopoljski Antun Zdenčaj 1000 for., upravitelj županije varaždinske A. Erdödy 5000 for., ostrogonski kanonik, a potonji biskup zagrebački Aleksandar Alagović 300 for. — Sakupljanje se nastavilo i Corpus decretorum juris hungarici II. 278. od god. 1811. i opet spominje prinose, među kojima na prvom mjestu dolaze oni iz Hrvatske, pa je biskup Vrhovac dao još 5000 for., biskup Raffay u ime svoje i u ime kaptola zagrebačkoga 5000 for., župan požeški B. Patačić 2000 for., Fridrih Patačić 10.000 for., barun Nikola Peharnik 1000 for., Ivan Jelačić de Buzin 5000 for., Ignjat Jelačić kanonik zagrebački 1000 for., Vinko Jelačić de Buzin 2000 for., kapetan Ivan Jelačić 1000 for., vicenotar zagreb. županije Stjepan Jelačić 1000 for., Comes Joannes Draskovits de Trákostyán c. i kr. komornik 10.000 for., križevački biskup Silvestar Bubanović 1000 for. Hrvatski su stališi i redovi bili u čvrstoj nadi, plures adhuc futuros, qui Patrioticum Offerentium Studium imitabuntur. Kukuljević Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II. god. 1809. čl. 8. De Oblationibus pro Accademia Militari Ludovicea factis. Str. 276—277. — Koliko li su manji bili prinosi za narodno kazalište u Zagrebu još god. 1840.! Ispor. Kukuljević isto djelo 296—297.

[37] Kraglski Dalmatin. 1806. br. 1. str. 3—4.

[38] List ima moto:

Dii maris et terrae, tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi. Virg. Aen. III.

Evo kako je u svojem prvom broju, u subotu dne 12. srpnja 1806. (od 31. srpnja 1807. izlazio je u petak, a od 28. lipnja 1809. samo po potrebi) pozdravio taj list svoje čitaoce: „Evo prige napokon onno vrime, u komu zapoçimglie Dalmazia priuzimati drugho priobliçje, i uskarsnivati na nova dobra Svogha Stagna! Ova Darxava za tholiko, i tholiko vikova na glasu, i preslavglieniu, koju tughu, kolike nevoglie nije igda tarpila! Pridughe i prixesthoke brez mirre ratte, brez broja poplavita usilna naskoçegna inostranski naroda, neizreçena razruscegna, brezredna razdilegna, vladagna brez ijedna ganutja, i milosardja, odvitnike nevridne, braniteglie neumitne, ova, i drugha neizbroiena rinulisu ovu Darxavu plodnu, i od proçignegna i obratili u jedno misto od zopustegna, i tamnosti, misto koje prolazechie gagniva na plaç, i milosargie." Za tim se kaže, da će list priopćivati najprije ono, što se tiče otadžbine „i da uzdarxi vechie novine, i stvari od iste, negho drughi mista, i Kraglievina izvanski". Donosit će i naredbe zapovjednika. „Bichie poisti naçin onno italiansko skazagne prineseno u slovuni (!) Arvazki jezik, za vechiu lasnost, nesamo onni, koji drughe jezike neposiduju, dalli onni isti, koij vechie gliube sluxitse svojm materinim govoregnem, negho Talianskim." Obećavaju se i druge stvari, pa i politične, ali bit će i koje poglavlje „od knižnomudrija, dali za koje vrime bit će taka obilnost unutrenji skazanja otadžbine i nauka, i tolika novina od blagodarni započimanja i korisni dilovanja, koja će se metnut štiocem prid oči, potanačitu (?), da za dugo vrime ne će mariti štiti drugo izvan onoga, što gleda vlastitu državu i otadžbinu". (str. 2.). Jezik se u talijanskom tekstu zove „illirico", a u hrvatskom „hervatzki", „arvazki", „slovinski" rjeđe. Od br. 5. god. 1808. (29. siječnja) nosi list samo talijansko ime „Il Regio Dalmata".

[39] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 405.

[40] Kraglski Dalmatin 1807. br. 22. od 30. svibnja str. 169.

[41] Ibid. 1807. br. 25. od 20. lipnja str. 193 i dalje.

[42] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 410 i dalje.

[43] Smičiklas o. c. 411—412.

[44] Biskup je Vrhovac dobro znao, što se tamo u novom ilirskom kraljestvu događalo, pa je bio u brizi, da lijepo postupanje francesko ne prodre i u neotkinute dijelove Hrvatske i da se duh franceski ne počne svakamo širiti. U toj brizi je on nekomu na 9. rujna 1810. pisao: „in scholis Iliirii ipsis trivialibus in locum Germanicae, et Hungaricae Gallica (franceski) lingua traditur".

[45] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 415.

[46] Biskupski arhiv zagreb. prot. II. 242. u Smičiklasa, Hrvatska narodna ideja u Radu LXXX. 26.

[47] Diarium Comit. Hung. 1811. 5. dec. str. 388. i str. 431. od 10. dec. u Smičiklasa, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. 23—24.

[48] Biskup je imao sjednice s kaptolom o toj stvari 31. listopada 1814., a 9. studenoga se imala povesti istraga protiv biskupa poradi sustezanja od prisege. Ispor. biskupovo mišljenje u njegovu dnevniku od 18. X. 1814. 19. X. 31. X. 5. XI. 9. XI.

[49] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 423.

[50] Id. o. c. 423—424. Ispor. i M. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Gesch. Ungarns I. 89 i dalje.

[51] Dnevnik biskupa Vrhovca god. 1822. pod 18. prosinca: „Dies tristissima et cum honore I. Nationis et totius Com(itatus) incompatibilis".

[52] Dnevnik biskupa Vrhovca od 1823. pod 18. veljače. Dne 21. veljače zabilježio je Vrhovac u svome dnevniku ovo: Publicum totum in consternatione est propter conjunctionem Militaris praefecturae cum Carlostadiensi; timet enim ne indicium sit, et primus passus ad minuendam vel plane tollendam Banalem authoritatem.

[53] Ispor. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns I. 137—138.

[54] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 33—34.

[55] Smičiklas o. c. 35.

[56] Ispor. Acta Congrationis 1827. u zemaljskom arhivu i Diarium str. 629—30. 655. Smičiklas o. c. 35—36.

[57] Corpus decretorum juris hungarici II. str. 287. čl. II. De erigenda ad Culturam Linguae Patriae Erudita societate, seu Academia Hungarica. § 1.

[58] Corpus decretorum juris Hungarici II. 1827. čl. 35. § 2. str. 295., gdje se po imenu navode mjesta hrvatska i županije među ugarskim darovateljima sa svojim prinosima.

[59] Acta Reg. Congregationis u zemaljskom arhivu god. 1827. br. 2. Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. 37.

[60] Acta Regni Congregationis 1827. u hrv. zemaljskom arhivu, artic. 5. De Studio Linguae Hungaricae intra ambitum quoque adnexorum Regnorum pro Ordinario per condendam novam legem declarando. Ispor. W. Wachsmuth, Geschichte des Illyrismus. Leipzig 1849. str. 195—196. Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 37.

[61] Horváth—Novelli, Fünfundzwanzig Jahre itd I. 159.

[62] Idem ibid. 160—161.

[63] Acta comit. u zemaljskom arhivu. W. Wachsmuth, Geschichte des Illyrismus str. 197—198., gdje je preštampan ovaj zaključak zagrebačke županije.

[64] Acti Regni Congregationis u zemaljskom arhivu. Vidi Wachsmuth, Geschichte des Illyrismus str. 199.

[65] Saborski zapisnik u zemaljskom arhivu pod 5. kolovoza 1830. članak I. § 3. Status et ordines necessitatem propagandae in Regnis his Linguae Hungaricae agnoscentes pro eo, ut Arctiori

adhuc cum Socio Regno Hungariae jungi possint vinculo, Dominis Regni Nunciis committunt, ut eo intendant, quo Studium Linguae Hungaricae in Regnis his pro Ordinario per Legem rogandam declaretur — modalitate effectuandae Legis huius Comissioni Litterariae, et concernentibus Dicasteriis relicta. Ispor. Wachsmuth, Gesch. des Illyrismus 196.

[66] Corpus decretorum juris Hungarici II. 305.

[67] Ispor. Diarium Comit. Acta str. 576. Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 38[3].

[68] Wachsmuth, Geschichte des Illyrismus str. 12.

[69] Der Völkerprocess der Magyaren und Kroaten. Weimar 1848. str. 53.

[70] Saborski zapisnik od 1831. u čl. 12., gdje se javlja, da je Kušević dao saboru 500 komada svoje disertacije, o čemu će se stvoriti zaključak, pa u 13. čl. govore o toj disertaciji: quo igitur virtus Doctrina non minus, quam amore Patriae ac liberalitate clar. Civis ad seram Posterorum memoriam perferatur, eosque ad imitationem excitet, SS. et OO. nobili sibi praevia ratione oblatum munus gratanter acceptarunt.

Bilješke glavi II.

[1] O tim dramatskim radovima ispor. Stare kajkavske drame. Književna studija. Napisao Vl. Gudel. Zagreb 1900. Izvori starih kajkavskih drama. Napisao N. Andrić u Radu knj. 146. god. 1901.

[2] Arhiv biskupa zagreb. tom CXXVIII. br. 196. list od 20. siječnja 1802. „Volupe mihi fuisset Tibi, vir Erudite, Nationi Illyricae et optimo meo Principi obsequi; sed cum anno 1796. typographiam meam vendere coactus fuerim, intercidit omnis mea sollicitudo de promovenda illiricae Linguae dignitate; viderint illi, qui damni hujus causa sunt.“

[3] Rituale Romano-Zagrabiense seu formula agendorum in administratione Sacramentorum . . . in usum Zagrabiensis diaecesis accomodata . . . . authoritate et opera . . . . domini Maximiliani Verhovecz. Zagrabiae 1796.

[4] Arhiv biskupa zagreb. pismo od 10. kolovoza 1799. tom CXVI. br. 18. — Dopisivanje Sladić-Dolčijevo ispor. tom CXV. br. 21. od 27. veljače. S Pavlovićem-Lučićem tom CXV. 149. 22. lipnja 1799., a i poslije mu je pisao Pavlović češće.

[5] Arhiv biskupa zagreb. tom. CXIX. br. 145. List 29. prosinca 1803. Evo najkarakterističnije iz ovoga pisma: A canonico meo Honorario Utschan intellexi E. V. aliquos libros desiderare, hancce occasionem ambabus arripui manibus, ut E. V. testimonium aliquod (licet exiguum) servitutis non minus ac sincerae meae amicitiae praebere possum. Hinc submitto E. V. totum antiquum

testamentum excepto primo tomo, versionis Carniolicae, duas gramaticas diversas, et duo Dictionaria Lingvae Carnioliae, Scripturam vero Dalmatini Juraj ipsemet possideo, hinc statim desideratum caput, quod E. V. deest in formato originalis describi curavi, et E. V. adnecto. — Pismo Stratimirovićevo od 2. ožujka 1803. ibid. br. 34. God. 1823. 19. prosinca poslao je Gerasim Zelić svoje Žitije biskupu Vrhovcu kao „u znak staroga prijateljstva“, što nam dokazuje, da je biskup bio u svezi s odličnijim srpskim piscima.

[6] Arhiv biskupa zagreb. tom CXIX. br. 25. list od 18. ožujka 1803.

[7] Ibid. tom CXXIII. br. 33. list od 6. listopada Josipa Petrovića: Millerum requiram, vt manuscripta Ritteriana iuxta desiderium Excellentiae Vestrae copiari curet.

[8] Arhiv biskupa zagreb. tom CXXIV. br. 70. Engelovo pismo od 22. listopada 1808. . . et Excellentiae Vestrae zelus in promovenda patriae nostrae cultura et literatura sperare me jubent . . .

[9] Ibid. tom CXXIV. br. 72. list Josipa Žalca od 8. listopada.

[10] V. Jagić, Источники для славянской филологіи. I. Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar. Berlin 1885. str. 138—139.

[11] Ibidem.

[12] Jagić o. c. XXXV.

[13] Arhiv biskupa zagreb. List Kopitarov iz Beča 8. ožujka 1811. tom. CXV.

[14] P. pl. Radics, Prvo slovensko društvo in njega ustanovitelj I. N. Primic. Kres 3, str. 607—610.

[15] Jagić, Источники tom II. 1897. str. 280—281.

[16] Ispor. Jagić Источники I. XXV.

[17] Jagić, Источники II. 786—787.

[18] Id. o. c. II. 235. I. 138.

[19] Jagić, Источники I. 231. (god. 1811.).

[20] Ibid. 290. (26. rujna 1812.).

[21] Vidi dnevnik biskupa Vrhovca u biskupskom arhivu zagreb. pod 26. rujna 1812., gdje je Vrhovac zabilježio: Kopitar de Slavicae Linguae incrementis relationem praestat. Ovoga Kopitarova lista nijesam našao među listovima biskupovim. U istom dnevniku pod 10. siječnja 1813., zabilježio je biskup, da je pisao Kopitaru de provehenda lingua Illyrica.

[22] Dnevnik biskupa Vrhovca pod 1. veljače 1813.

[23] U dnevniku je pod 28. veljače 1813. zabilježio, da je poslao pismo Kopitaru.

[24] Okružnica je ova pisana latinski, tiskana u Danici Ilirskoj 1837. str. 93—96. s hrvatskim prijevodom, a onda u članku M. Bogovića: Kratak pregled naše književnosti u Kolu 1853. knj. IX. str. 43—46.**

[25] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 27.

[26] Dnevnik biskupa Vrhovca pod 26. ožujka 1814. Dellivuk confirmat malitiosorum nonnullorum Transavanorum connatus Illirium

Hungariae non incorporetur. Ispor. E. I. Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien, str. 34 dalje.

[27] Dnevnik biskupa Vrhovca pod 7. prosinca 1816. In privato colloquio cum comite Bano Episcopus (Vrhovac) explicuit, quod anno 1815. per aulae dispositionem ab ablegatione comitatus zagrabiensis pro recipiendo Illyrio Viennam proficiscentis cum laesione honoris sui impeditus fuerit. Bano opinante, quod recte hoc incidens (da ide s deputacijom u Beč) movere debet Episcopum, ut Viennam pergat: Episcopus reposuit, se nihil quaerere, nihil velle, hujuscemodi gravem honoris laesionem aequo animo tollerare, quia ea non afficeretur; Banus reposuit, felicem qui aula opus non habet, ad quod tunc Episcopus, quia odiosa et periculosa esset propositio tacuit, et facta salutatione domum abivit.

[28] U dnevniku je zabilježeno, da mu je Kopitar pisao 29. kolovoza, 26. i 29. rujna 1818., on odgovorio 30. rujna; 20. listopada 1818. dobio list od Kopitara cum cathalogo Librorum pro emtione oblatorum. Još spominje pod 27. siječnja 1819. i 10. srpnja 1819. da je primio listove Kopitarove, ali o čemu se radilo, ne može se razabrati.

[29] U dnevniku pod 8. 9. i 12. prosinca 1821.

[30] Jagić, Источники I. 386.

[31] Idem ibid. I. 396. 398. 400.

[32] To je bilo god. 1822. Vidi Jagić, Источники I. 473. 485.

[33] List Mikloušićev oko god. 1822. biskupu Vrhovcu u Kukuljevićevu Arkivu za povjestnicu jugoslav. XII. str. 63.

[34] Ispor. Govorenye na chazt y postenye preizvishenoga, presvetloga y prepostuvanoga gozpodina Maximiliana Verchovacz od Rakitovacz. 1 Prezimcza 1826. Govor je držao Mirko Ožegović prigodom pedesetgodišnjice biskupova svećenikovanja, a tiskan je u Zagrebu 1826. Druge pjesme i govori o biskupu imadu posve neznatnu vrijednost.

[35] Ispor. Trauer-Rede bei Gelegenheit der feyerlichen Exequien für Wailand Se. Excellenz den Hochwürdigsten Herrn Maximilian Verhovacz zu Rakitovecz . . . abgehalten von Joseph Grafen Sermage von Szomszedvar . . . zu Agram am 7. May 1828. Agram.

[36] Fr. Schlegel, Sämmtliche Werke. Wien 1822. I., 38. u M. Murka, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik I. 4.

[37] Potpuni natpis ove knjižnice glasi: Rech Domovini od Hafznovitozti Pifzanya vu Domorodnom Jeziku. Vu Bechu. Z-Szlovami J. Snirer. 1815. 8°. str. 12. Citiranje je po današnjem pravopisu uređeno, u sam se jezik i stil nije diralo.

[38] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 27.

[39] M. Murko, Deutsche Einflüsse I. 9.

[40] Idem o. c. str. 11.

[41] Agramer Theater Journal. Eine Wochenschrift zur nützlichen und angenehmen Unterhaltung herausgegeben von A. I. von Gut-

tenberg. Agram 1815. Erstes Heft. Donnerstag den 15. Juny 1815. Da li je dalje taj žurnal izlazio, ne znam, ali se prikazivalo još mnogo godina njemački.

[42] M. Bogović, Kolo, knj. IX. str. 46.*

[43] A. Mažuranić u Kukuljevićevoj knjizi Bibliografia hrvatska I. str. 76. O izdavanju hrvatskih novina još god. 1814., kako je to ustvrdio Albert Štriga u Vijencu 1872. str. 316. ne će biti nikako pravo držati, budući da o tome nema nigdje nikakvih vijesti, a sam Šporer, koji je bio u onom društvu u Beču, pisao je 1839. Gaju, da je tek god. 1816. dobio dopuštenje od dvorske policije, da smije izdavati novine. Kad se složilo ovo bečko društvo, nije poznato, pa je moguće, da se sastavilo 1816—1817., dok o izdavanju novina u god. 1814. ne bi po svemu tomu moglo biti govora. Ispor. moje Bilješke za hrvatski preporod. Zagreb 1902. str. 5—6. članak: Šporerove novine.

[44] Isp. članak F. J. Folnegovića o A. Mihanoviću u Hrvatskom Svjetozoru, knj. II. str. 409—411. Kulakovski, Иллиризмъ str. 010[9].

[45] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 23[1], spominje, da je na jesen god. 1810. izašla pjesma: Nuncium et Ordo Praelectionum Linguae et Literaturae Hungaricae in Regia Scientiarum Academia Zagrabiae pro anno scholastico 1810/11., koja uz opomenu mladeži, da uči madžarski, ovako se završuje: Namque salus Regni, tum Gloria, Lexque, Croatas Sic — Fidis junctos Hungaris esse — volunt. Tu je pjesmu ispjevao profesor madžarskoga jezika, koji se učio svaki dan kao izvanredni predmet.

[46] Ispor. Ode auf den Hintritt Ihrer kaiserl. Hoheit der Erzherzoginn, Grosfürstinn Alexandra Paulowna, Gattinn Seiner kaiserl. Hoheit Joseph, Palatinus von Ungarn. Ungarisch und Deutsch bearbeitet von Stephan Rácz, Dermahl öffent. Professor der *vaterländischen* Literatur in der königl. Academie der Wissenschaften zu Agram. (1814.) Zagreb. Taj profesor Rácz je potpisan kao öffentlicher Professor der Ungarischen Litteratur an der Königl. Academie der Wissenschaften zu Agram god. 1818. na pjesmi Päan, što ju je ispjevao prigodom dolaska careva u Zagreb.

[47] Prinesci za povjest književnosti hrvatske u Arkivu za povjestnicu jugoslav. XII. str. 54.

[48] Arkiv za povj. jugoslav. XII. 55—56. Šafařik u Čas. češ. Mus. 1833. Přehled literatury illyrských Slovanův po l. 1833. kaže, da je Mikloušić složio do kakvih 40 spisa što na latinskom što na hrv. jeziku. Vidi: P. J. Šafařika Sebrané spisy. Díl III. Prag 1865. str. 264.

[49] Ztoletni kalendar iliti dnevnik ztoletni Horvatzki do leta 1901 kasuchi. — Predgovor mu je potpisan na 21. ožujka god. 1818. — Ispor. moje Pabirke po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 706.—707.

[50] Izbor dugoványh vszakoverztnéh za haszen, y razveszelénye szlusééhéh po Tomáshu Miklóushich Plebánushu Ztenyevechkém

izpìszan, y na szvétlo dàn. Vu Zagrebu Pritizkan vu Novoszelskoj Szlovarnicze 1821.

[51] Mikoci: Otiorum Croatiae liber unus, izdao glasoviti kanonik Adam Baričević; Du Fresne, Illyricum vetus et novum. Posonii 1756. M. Orbini: Il Regno de Gli Slavi. In Pesaro. 1601.

[52] Jambrešić, Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples. Zagrabiae 1742.

[53] Izbor dugovanyh str. 25. § 5. druge glave.

[54] Šafařik, Geschichte der südslav. Lit. II. 335.

[55] Ispor. moje Pabirke po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 707—708.

[56] Huta pri Szavi ili lyúbav za lyúbav. Igrokaz Narodni vu dvòjem Zpelyivanyu Pri Predàvanyu Iliriuma napervoztávlyen Vu Zagrebu Dán ıvı Vzseszvetschaka 1822. Prvi je natpis knjižici: Predgovor z- Prilosenemi Pokazi y dokonchnum Pészmum Vu Obchinzkom szlobodném, od ztràné Králуеvzkoga Varasha Zagrebechkoga naredyenem, Igrokazu, Pri Predávanyu Prekszavzkeh Horvatzkeh Kotarov po Nyih Excellenczie Gozpodinu Grofu Josefu Mailáth . . . . . Dán 1 Vszeszvetschaka 1822 odicheno dovershenem napervoztavlyen. Vu Zagrebu Pritizkan Szlovami Novoszelzkemi. — Biskup Vrhovac je zabilježio, da je bila sjajna rasvjeta grada, a osobito se isticala na kazalištu i županijskoj kući. U veče 1. studenoga je bilo kazalište rasvijetljeno i analoga cum illuminatione actio. Sigurno njemačkim jezikom. Dnevnik biskupa Vrhovca 1. studenoga 1822. — Ispor. Vlad. Gudel, Stare kajkavske drame str. 17. Ne znam, kako Jovan Grčić u svojoj Историји српске књижевности (1903) str. 110—111. dolazi do toga te tvrdi, da je ovaj komad „jamačno po Iflandu sastavljen“.

[57] Lyubomirovich ili Priatel pravi. Igrokaz Vu Tròjem Zpelyìvanyu po Mat. Jandrich Pleb. vu Czirkveni izpìszan y po Th. Miklóushich Pl. Zt. na szvetlo vàn dàn. Vu Zagrebu Pritizkan Szlovami Novoszelzkemi. 1821. — U istoj knjizi je izdan Mathiash Grabantiash diak vu Chetverem Zpelyivanyu po Tit. Brezovachky, prebend. Sz. Marka izpiszan y po Th. Miklóuschich P. Z. v drugem Pogledu vàn dàn. — O izdanju Grabancijaša đaka ispor. moju bilješčicu u Vijencu god. 1895. str. 496. i u Gudela o. c. 11—12. — Ispor. za Vrhovca list Mikloušićev u Arkivu za povj. jugosl. XII. 63. 64.

[58] Jandrić je bio u ovo doba župnik u Crikveni. Ispor. Pabirci po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 751. 771. gdje se spominje izvor njegov drami te opširno pripovijeda sadržaj.

[59] Šafařik, Sebrané spisy III. 264, zabilježi g. 1754. kao godinu rođenja, no po matici umrlih u župi sv. Marka u Zagrebu stoji pod 29. listopada 1805. da je umro u četrdeset i petoj godini, po čemu izlazi godina rođenja 1760. Ispor. Pabirci po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. Str. 735.

[60] Šafařik o. c. 265.

[61] Jagić, Archiv für slavische Philologie II. Die südslavischen Volkssagen von dem Grabanciaš dijak und ihre Erklärung str. 437—481.

[62] Vuk, Srpski rječnik kod riječi „Vrzino kolo“. Ispor. Akad. rječnik kod riječi Grabancijaš i Vijenac 1894. str. 736.

[63] Archiv für slavische Philologie IV. str. 611—627.

[64] Po ovome bi se moglo držati, da su Brezovački i Munkači imali kakvi stariji tekst o ovom sujetu i obojica po njemu složili dramu u tri čina, kako doista i ima tri čina drama Brezovačkoga prije izdanja Mikloušićeva (primjerak je toga izdanja starijega u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu bez godine i mjesta izdanja); ili je Munkači imao komediju Brezovačkoga u ruci i onda izrađivao svoju dramu. Poslije Brezovačkoga još je ovaj sujet bio obrađivan u hrvatskoj književnosti. Velimir Gaj je preradio komediju Brezovačkoga i izdao je prvi put u svojoj Književnoj zabavi god. 1868., a onda to pretiskao napose kao: Grabancijaš preporođen, starinski narodovid u slikomjeru u 5 činova. Gaj je iz kajkavske proze učinio štokavske deseterce s nekim umecima. Grabancijaš se Brezovačkoga prikazivao u hrvatskom kazalištu god. 1857., a god. 1893. u preradbi Jos. Eug. Tomića. Mirko Bogović je mislio napisati epsku pjesmu Grabancijaš djak, kako se vidi iz Posmrtnih pjesama Mirka Bogovića, što ih je u Matici Hrvatskoj god. 1893. izdao M. Šrepel. Ispor. Pl. Kulakovski, Иллиризмъ 014. Gudel o. c. 12.

[65] Ispor. u kratko kod Gudela o. c. 15.

[66] Vidi o tome moje Pabirke po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 720.; u Gudela o. c. 15.

[67] Kulakovski, Иллиризмъ 64. Gudel o. c. 16. Natpis je ovaki: Diogenesh ili szluga dvéh zgublyenéh bratov. Veszeli igrokaz vu peterom zpelyivanyu po Tomashu Miklóushich P. Z. vu novem pogledu na vnogéh selyu na szvetlo dan. Vu Zagrebu. Pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovarniczi. 1823.

[68] Sveti Alexi vu četverom zpelyanyu na pervo posztavlyen po Titussu Brezovachky leto 1786. Vu Zagrebu. Sadržaj vidi u mojim Pabircima po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 735—736. Svetog Aleksija je opjevao Gabrijel Jurjević u Liszti Heroov, toiè velikeh na Glasu lyudih po plemenitom Jurievich Gabrielu, Czeszarove i Kralyeve Szvetloszti Harmicze Varasdinzke Proti-Pisczu, na kratkom zpravlyeni Stampani u Bechu vu Austrie, M.D.C.LXXV. Ispor. Gudel o. c. 5. 10. N. Andrić u Radu 146. 4.

[69] Lisimachus vu pripechenyu neszrechno dokonchanomu — poszlussitelom pervich od trejtje shkole diakov pred ochi poztavljen vu Zagrebu, leto 1768. meszecza velikoga travnja — za tem pak na selju vnogeh zpuniti vesz, kak od Josefha Sibenegg, thovarusstva Jesussevoga redovnika i rechene gori shkole navuchitela, na peldu diachkoga zavjetka vnogo zvuchenoga otcza Carola Rue zpeljan, tak po lehkoti i hitrochi knigarzke presse vnogo puti prenessen,

i med vredne poszlussitele razdeljen. — Graecii, typis heredum Widmanstadii. — Mikloušićevo izdanje ima natpis: Lizimakush ali machuhinzki nazlob igrokaz saloztni vu peterem zpelyivanyu po T. M. P. Z. Vu Novom Pogledu na szvétlo dán 1823. Vu Varasdinu, Pritizkan vu Szlovarniczi Ivana Sangilla. Ispor. Rad knj. 146. str. 2—4.

[70] Arkiv za povjestnicu jugoslav XII. 64.

[71] Zriny Mikloush ili: Dogodyénya Zriny Miklóusha, Bana Horvatzkoga, nyegovéh dvéh priatelov, y Judite Ilyefalvi, iz vugerzkoga na horvatzki po J. P. (Jurju Pavliniću) preneshena, po T. M. popravlyena. 1833. Vu Zagrebu.

[72] Luna. Agramer Zeitschrift. Počela je izlaziti 1. srpnja 1826. U prvom broju na prvom je mjestu Mikloušićeva pjesma: „Vuschenye Vilh horvàtzkéh pri Vandavanyu Novinh Zagrebechkéh 1. Szerpna 1826. Evo kako je on to svoje veselje najživlje izrekao:

Nut! vre gledaj szine domovine
Kaksze zdisû, pochimlyû novine
Tak domachém, kak ztranyzkem dàvati
Vu nyih diku tvoju (zagrebačke vile) zpiszavati.

Osim ove pjesme ima u Luni Razeztanek Leta 1826. u br. 1. od 2. siječnja 1827. pa onda neke druge. 1827. br. 4. od 13. siječnja str. 15. počeo je urednik Lune F. S. Stauduar pisati: Bruchstücke aus der vaterländischen Geschichte i spominje, da je dobio neke rukopise od Mikloušića, koji ga potakoše, da je napisao članak o starim Ilirima kao starosjediocima u hrvatskim zemljama, s kojima su se nadošli Sloveni stopili u jedno. Ispor. i Lunu 1826. br. 46. od 5. prosinca str. 175. Beiträge zur Geschichte und Statistik der Slaven.

[73] Kukuljević, Arkiv za povj. jugoslav. XII. 54.

[74] Ispor. Pavla Stoosa: Glasz krichechega vu puschini horvatzkoga szlovztva po szmerti Domorodcza Najdragshega vnogo postuvanoga Gozpona Thomasha Mikloushicha . . . . glavnoga vu narodnom jeziku piszcza. 1833. Vu Zagrebu. — Stoos u toj odi obraćajući se domovini pjeva ovako:

Znash li, da prehadya Tvoja ztara szlava,
I da za Tvoj Glasz vech nigdo nich nedava,
Szamo gde pri plugu Musek szi popeva,
Ter zverh' teskog sitka suhke szuze zleva,
Da vech izti putnik ne zezve (ne dozna) ti Ime,
Doklam sze iduchi tam na ztan né prime,
Gde sze sziromastvo, plach y tuga chuje,
Gde szi polyzka Vila milo narekuje.
Jesche tam v gizdavom pozablenyu niszi,
Tam josh draga Mati! Kip tvoj mili viszi
Vu hisichki proztoj temen vesz od dima,
Ali vendar ztalno vmir postenye ima.

Za životopis Mikloušićev ispor. pjesmu: Za priatelzki zpomenak pokojnoga Thomasha Mikloushich . . . pervoga horvatzke zemlye v narodnem y diachkem jeziku vitiznancza, koi 7-i dan meszecza prezimcza leto 1833. iz ovoga szvéta je preminul. Od Jednoga priatela y znancza. Vu Zagrebu, Pritizkano v-Szlovarniczi Ferencza Suppan. 1833. Pisac spominje tugu „ilirićkih“ vila za svojim miljenikom. Što su od Mikloušića mladi ljudi očekivali, vidi se iz prigodne pjesme Josipa Marića: Iskra domorodne ljubavi. 1831., u kojoj je Mikloušić bio Mariću kao Vergilij; koliko je Ateni bio Plato, Rimu August, Bruto i Kato, toliko je Hrvatima Mikloušić, jer je on njima pokazao put, samo su tvrda srca, pa ne će da vide, da je on radio za njih. Mrtvilo svuda, te nema dosta nade, da će se brzo iz njega probuditi.

[75] Šafařik, Sebrané spisy III. 267. Vijenac 1894. str. 783.

[76] August Kotzebue, Die Verwandschaften, ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Ispor. Andrić, Izvori starih kajkavskih drama. Rad 146, 47 i dalje. Šurmin, Pabirci po kajkavskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 784.

[77] Ispor. moje Pabirke po kajkavkskoj literaturi u Vijencu 1894. str. 800.

[78] Vidi Rad 146. str. 23—23. Vijenac 1894. 785—786.

[79] Ispor. Kukuljević, Prinesci za povjest književnosti hrvatske u Arkivu za povjestnicu jugoslav. XII. 56—58. Iv. Tkalčić u Pozoru 1884. br. 119. Kulakovski, Иллиризмъ 73—76.

[80] Ispor. moje Bilješke za hrvatski preporod 8—10.

[81] Almanah ilirski, za godinu 1823. S' razlicsnima pjesmama i pripovjestima, za prudnost i ugodnost sloxen, i na svjetlo znoshen od *Jure Maticha.* U Karlovcu gornjem, vu utishtenici Pretnerovoj.

[82] Suze sina razmetnoga, plač treći, stih 295—302. Spominjem ovdje pripadom, da je Šporer-Matić imao u ruci tekst, koji se u ovim stihovima razlikuje od teksta u akadem. izdanju, a spominjem to za to, jer neke riječi daju bolji smisao nego one u akad. izdanju.

[83] Tako n. pr. vila četvrta govori: „Tko te čuva va tvom stanu — I još tvojeg sveg poroda? — Tko ti daje čast i hranu, — I svu sriću tko ti poda? — Otadžbina tvoja draga, — Koju ljubi vrh sveg blaga.“ Vila Dubrovkinja dovodi pjesnika na „slovinski“ Parnas, gdje mu druge vile pjesme pjevaju. Svaka vila pjeva svoju pjesan, a ima ih u svemu 23. Vila „kraljica“ (Dubrovkinja) završuje pjevanje.

[84] Tako n. pr. Fr. Kornig, Lјuština i dr. Ispor. moje „Sitne priloge za hrvatski preporod“ u Nast. Vjesniku XI. str. 399—401.

[85] Njemački natpis knjige glasi: Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen. Herausgegeben durch Joseph Gjurkovechki Pfarrer zu Samarica. Pesth, 1826. Gedruckt bey Mathias Trattner Edlen von Petrócza. — Hrvatski joj je natpis: Jezichnica Horvatzko-Slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzkoga je-

zika narodov. Po Jofefu Gjurkovechki plebanushu samarichkom na svetlo dana. Pritizkano vu Peshti, 1826. Z Slovih Plemenitoga Mathie Trattnera od Petroze. — Ispor. moje Sitne priloge za hrvatski preporod. Nastavni Vjesnik XI. 406.

[86] Ispor. M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. 239.

Bilješke glavi III.

[1] Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830. Sammt Actenstücken und Anmerkungen. Von Joseph Orosz. Erster Theil. Reichstagsverhandlungen. Leipzig 1831. str. 45.

[2] Ibid. 48. 49.

[3] Ibid. 52-53.

[4] Ibid. 237. Zastupnik Ebergényi reče: Die Pfarrer jener Gegenden sind so eingefleischte Croaten, dass in ihren Augen die ungarische Sprache mit der griechischen und hebräischen in gleichem Verhältniss steht. U Ugarskoj su bile 303 hrvatske župe u ovo doba. Kunits, Reflexionen 170.

[5] Orosz o. c. 315.

[6] Smičiklas, Poviest Hrvatska II. 429.

[7] Acta comitatus varasd. 1831. u kr. zemalj. arhivu. U čl. VII. De objectis Litterariis. 1°. Si studium Lingvae Hungaricae qua ordinarium studium introductum fuerit, tunc proponendum censetur a) Ut omnes studentes nativi Hungari, et Croatae S. Regni Hungariae Coronae subjecti scholam Hungaricam frequentare teneantur, exteris vero liberum sit eandem frequentare vel non. b) Ut in omni Gymnasio Lingvae Hungaricae Professor singula die, et quidem mane ab 8[a] usque 9[am] horam primis tribus gramaticalibus scholis, post prandium vero a 2[a] usque 3[am] horam, quartae Gramatices et Humanioribus Scholis in unam classem congregatis Praelectiones servet, et ideo horis his alii professores ordinarii liberi sint, ac fine eo, ne Juventus studiis praegnaretur, alia studia ordinaria reducantur, quia tamen diebus Mercurii, et Sabathi postmeridiem Exercitia per studiosam Juventutem componerentur ac ideo horis duabus pro his componendis indigerent, huic in locum harum horarum Professor Lingvae Hungaricae die Jovis mane tres Gramaticales, postprandium vero quartam gramatices et Humanitatis scholas absolvat.

[8] Vidi Acta generalis Congregationis u zemaljskom arhivu u Zagrebu. Ad articulum de systemate generalium principiorum nationalis educationis. 1832. Ad §. 7. Nuncij virovitičke i srijemske županije po svojoj instrukciji zahtijevaše, da se tamo uvede madžarski jezik i u pučke škole, et ipsa lingvae latinae Grammatica adminiculo Lingvae Hungaricae explanetur; id ipsum pro legitimatione eorundem isthic praenotatur. Caeterum siquidem lingvae Hungaricae in Regnis his nequaquam tanta necessitas subversetur: ut modo per Deputationem circa illam instar ordinarii studii in scholis praelegendam proposito desideratus scopus non obtineretur. Sabor toga nije primio.

Isporedi Acta Deputationis Regnicolaris 1832. str. 111. In objecto rei litterariae. Ad §. 7. str. 114. Ad §. 88. Ut juventus Regnorum horum Studio linguae Hungaricae imbuta, pro obeundis penes Dicasteria cum Regno Hungariae communia officiis qualificata reddatur, studium Linguae Hungaricae intra ambitum Regnorum horum, quoque juxta interventum jam eatenus Regnicolare conclusum pro Ordinario declaretur, atque ea modalitate adoptetur, ut in Grammaticalibus Scholis diebus Lunae et Veneris, in Humanioribus die Mercurii et Sabbathi a hora 10. usque 11. matutinam per Professorem unum doceatur. — In Philosophia vero Literatura et Philologia Hungarica quater per septimanam, et per mediam horam, ac demum in Jure Stylus etiam Curialis Hungaricus tradatur — reliqua autem objecta scholastica Lingua Latina praelegantur, prout et nihil per ignotum doceri possit, in scholis Grammaticis in partibus Regno Hungariae adnexis, Lingua Latina nequaquam adminiculo Linguae Hungaricae, ast linguae Vernaculae doceatur.

[9] Acta Deputationis Regnicolaris 1832. Art. 7. točka 3. i 4. Osobito točka 4. „Ut cum terminus circa usum linguae Hungaricae in contextu praeprovocatarum legum in verbis: Intra fines Regni: adhibitus sinistrae ac arbitrariae interpretationi ansam praebere valeret, Domini Ablegati in termino hoc amplius haud acquieturi in proxima condenda lege expressa verba: Neque eadem lingua Hungarica quoque modo ad Regna Croatiae Dalmatiae et Slavoniae extensa — inseri procurabunt. — O Kuševićevoj knjižici ispor. Acta Deputationis Regnicolaris 1832. str. 99 i 100. Ispor. Instructio Ablegatis u zemalj. arhivu II. § 12. § 34.

[10] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja. Rad LXXX. str. 47.

[11] Acta Congregationis 1832. br. 24. u kr. zemaljskom arhivu. Acta Deputationis Regnicolaris str. 32. Smičiklas o. c. 47[2].

[12] Acta Congregationis 1832. br. 25. u kr. zemaljskom arhivu „. . . pro casu hoc (ako Madžari ne pristanu na njihove zahtjeve) non restabit aliud, quam a provisione ejusdem articuli (59 : 1790) aperte recedere et ad pristinum contributionem in generali Regnorum Superioris Slavoniae et Croatiae ac Dalmatiae Congregatione offerrendi et tractandi usum semet reponere, atque ita oppressione eorum quorum praesidium juste sibi pollicebantur . . . semet liberare et Regnum suum cum Regno Hungariae tantum foedere junctum, secus in libertate et in dependentia conservare.“ Ispor. u Smičiklasa o. c. 48., gdje se navode i ove značajne riječi protonotara Stjepana Ožegovića: „Ita argumentabatur in generali Regni Congregatione A. 1832 Mense Novembri celebrata“.

[13] Acta Congregationis u zemaljskom arhivu 1832. br. 24. 26. Acta Deputationis str. 49—87. Za Slavoniju su izdali Nuncii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae knjižicu: Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Sclavoniae Comitatus semper ad Jurisdictionem Regni et Bani Sclavoniae pertinuisse. Ispor. Smičiklas u Radu LXXX. 49[1].

[14] Acta Generalis Regnorum . . Congregationis 1832. U kr. zemalj. arhivu No 21.

[15] DISERTATIA iliti RAƷGOVOR. Darovan Gofpodi Poklifárom Ʒakonfkim y buduchjem Ʒakonotvorzem Kraljevinah nasih, Ʒa buduchu Dietu Ungarfku odaflanem derxan po jednom Starom Domorodzu Kraljevinah ovih. U Karlovzu, Pritifkano Slovima Joanna Nep. Prettnera. 1832. str. 26. Taj je Razgovor bio izdan u njemačkom jeziku god. 1834. u Leipzigu kao Erinnerungen an der zum ungar. Reichstag bestimmten Deputirten der Königreiche Kroatien und Slavonien. Von einem Alt-Kroaten. Hrv. je brošuru s pogrješkama nekim preštampao profesor Tadija Smičiklas kao prilog svojoj raspravi: Hrvatska narodna ideja god. 1885. u Radu Jugoslavenske akademije knj. LXXX. u novom pravopisu. Kakvim je Drašković pravopisom pisao, neka se vidi iz ovoga odlomka: Ja odaberem za moi ráʒgovor naski jeʒik, xelechi dokaʒáti, da mi narodnog jeʒika imádemo, u kojemu fve iʒrechi moguchje jeft, sto ferdze, y pamet ʒagteva; Dialekta páko ovoga, kao obichnoga u pifmoʒnanju ftarinfkomu, y kao puniega iʒvolio jefam: Priloxena Tabèla dokaʒuje, da on y nai hodnii jeft u flavo-hervátih, kao Narodu nasih Kraljevinah — On mora y nai pravii biti, jere ga Slavonaz, kraisni Hervat, Primoraz, Prikupnik, Dalmatinaz, Bofánaz, Zernogoraz y oni Hervàti, koji se Waffer-Kroaten ʒovu, y po Madjarfke ʒemlje raʒfuti jefu, jednáko govore; fve Knige ftarie, koje u Ʒágrebu, Poxege, Splitu*, Mletkih y Dubravniku utisnjene jefu, y Masna kniga Senijfke, u drugih primorfkih Biskupiah, fve u iftomu dialektu liepo pifáne jefu, y jere ovoga dialekta nigdo prebivajuchi u drugom Kotaru ne promini, gje protivno, oni pomiesánoga dialekta govorechi fvojega odmar kao manje kráfnoga, fovim promine kad fega nauche, kao ja, koi u Ʒagrebu rodjen jefam.

[16] Potpun je natpis: Genius Patriae super dormientibus suis filiis: seu folium patrioticum pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae, in excitandum, excolendae lingvae patriae studium a Joanne Derkoosz. Zagrabiae, Typis Francisci Suppan. 1832. — Ova je knjižica prevedena i na hrvatski i štampan je prijevod najprije u Prosvjeti 1897., odakle je pod ovim natpisom odštampana: Duh domovine nad sinovima svojim, koji spavaju ili list domovinski za stanovnike kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, da ih potakne na izučavanje i njegovanje domaćega jezika. Napisao g. 1832. Ivan Derkos s latinskoga preveo Dr. Stjepan Ortner. Zagreb 1897. Srpski Letopis je još god. 1832. (dio 30.) donio bilješku o ovoj Derkosovoj knjižici.

* Za glas S, kako ga je Drašković pisao sa znakom odozdo, nijesam htio dati novi znak praviti.

[17] Genius patriae 26.

[18] ibid. 19.

[19] ibid. 27.

[20] T. Smičiklas, Poviest Hrv. II. 437.

[21] Dictio in Generali Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Congregatione die 15. Novembris 1832. cum de Acatholicis, an ad Regna haec induci admittendis deliberaretur, per Illustrissimum Dominum Carolum Joannem Petrum Comitem Sermage de Szomszedvár S. C. et R. Apostolicae Majestatis Camerarium et Exc. Tabulae Banalis assessorem pronunciata atque unanimi I. I. SS. et OO. voto typis mandari desiderata. Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, Caes. Reg. priv. Typographi. Govor nema označenih strana.

[22] Sermage o. c. „anve-clare loquendo . . Regna subjecta, vel vero Confoederata, et socia Regni Hungariae esse malint".

[23] Id. ibid. „totam tendentiam eo dirigi: ut . . . . Regna haec longe antiquiora, quam Hungaria, dissolvantur, iisdemque ad summum nudum nomen relinquantur; ut eorundem Incolae jacturam Jurium suorum, ignominiam, et depressionem suam tanto profundius persentiscant."

[24] Za to uvođenje ispor. knjižicu: Illustratio critica momentorum, reflexionibus I. Comitatus Veröczensis, ad opionionem Deputationis Regnicolaris in commercialibus elaboratam deductis, pro Augustanae et Helveticae confessionis asseclis ad Regna Dalmatiae Croatiae et Slavoniae cum jure possidendi fundos, et gerendi munia publica admittendis adjectorum. Zagrabiae 1832.

[25] Acta Congregationis 1832. u kr. zemaljskom arhivu: Reflexiones contra Instructionem Ablegatorum comitatus Veröczensis circa inducendos ad Regnum Croatiae et Slavoniae Acatholicos. Među razlozima, za što im ne treba dati prava, navodi se i to, da su ti nekatolici prosjaci i siromasi, a za hrv. su sabor vrijedile riječi sv. pisma: Si quis Ecclesiam non audierit, esse nobis sicut Ethnicos et Publicanos. Mat. 18, 17.

[26] Horvath, Fünfundzwanzig Jahre itd. I. 251.

[27] Idem ibid. 266—268.

[28] Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. Im Geiste des Juste-milieu. Zweite Abtheilung: Operatum Urbariale und Comissariaticum oder Verhältniss des Landmanns zum König, Komitat und Grundherrn. — Paris, 1833. Bei L. Brunet. str. 40—42.

[29] Horvath o. c. I. 319.

[30] Idem ibid. 352.

[31] Relatio Ablegatorum Regni Croatiae et Slavoniae ad Comitia anni 1832—1836 exmissorum sub Congregatione Regnicolari 4. et sequentibus Augusti 1836. Zagrabiae celebrata praestita. U kr. zemaljskom arhivu.

[32] Relatio Ablegatorum 1836. str. 22.

[33] Ibid. 23. Da Salopek nije dobio takva naputka, vidi se, quod alter ejusdem I. Comitatus veröczensis nuncius Dnūs emeritus Ordinarius Notarius Paulus Hegedüss licet nascita Hungarus dempto merito Religionis relate ad quod positivam habuit instructionem — absente enim Dnō Szallopek nunquam contra Nos prolocutus fuerit.

[34] Horvath, Fünfundzwanzig Jahre I. 292.

[35] Sollen wir Magyaren werden? Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theis, von D. H. Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prettner, 1833. Predgovor je potpisan u Karlovcu dne 1. veljače 1833., a potpisao ga je Domoljub Horvátovič. Pisac je ove brošure slavni Jan Kollár, a izdavač je njezin, najvjerojatnije, advokat Antun Vakanović, koji se sakrio pod onim pseudonimom. Isporedi Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod. br. V. str. 18—22.

[36] Ispor. Ost und West 1862. ožujak, Horváth, Fünfundzwanzig Jahre I, 463. 470.

[37] Škender Šulyok je 1. srpnja 1833. pisao Vakanoviću o toj stvari, da se u Pešti štampa odgovor na Kollárovu knjigu, ali su sami Madžari nezadovoljni, jer je njemački slabo pisana. Pisac je J. Bors „jeden Razdrapanez pervoga Reda", koji je htio od Széchénya dopuštenje dobiti za svoj posao, ali ga on ovim riječima odbio: Mein Freund! könnte man etwas in dem gegen Unsre Nation geschriebenen Buche wahrhaft gründliches zur Refutation finden — so wäre ich gewiss der erste gewesen, der sich um die Ehre des Vatterlandes zu retten — gehoben hätte. Da aber in diesem Buche nichts als Wahrheiten enthalten sind, und der Auctor sehr gut informirt zu sein scheint, finde ich für vernünftiger zu schweigen, und zur weitern Feindschaft keinen Anlass zu geben. Pismo u ostavštini A. Vakanovića kod g. Vl. pl. Simića. Ispor. str. 030.[73]

[38] Potpuni je natpis: Palma, quam Dugonics, similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vindicata. Opus posthumum G. R(ohon)y R. V. D. M. in G. Comitatus Batsiensis. Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, Caes. Reg. privilegiati Typographi ac Bibliopolae. Ispor. list Drag. Rakovca Šafařiku u Građi za povjest književnosti hrvatske III. 255. 261—262. U Rohonyevoj knjižici dolazi i ovaki distih:

Si Magyar a Slavis assumta vocabula vero
Reddiderit, certe nesciet ille loqui. str. 12.

Nepoznati pisac, po svoj prilici Madžar, u svojoj brošuri Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. II. Abth. (Paris 1833) na str. 44.* govoreći o dvije kategorije ljudi, kaže, da ima u Ugarskoj seljaka „prostaka" so echt chinesischer oder russischer Natur, oder vielmehr solcher Esel- und Büffelart, po čemu se vidi, kako je ovakvo mišljenje bilo rašireno među gospodom, a Rus mu je bio isto što i Kinez.

Kakvo je bilo mišljenje o jeziku madžarskom, da se uvede svakamo, dokazuje ovaj Čaplovićev distih:

Os asinis olim claudebat lingua latina,
Nunc aperit rictus hungara lingua bovis.

L. M. Sch. . . . . . Der Magyarismus in Ungarn str. 34.

Spominjem ovdje, da je u ovo doba bilo ljudi, koji su nastojali, da s naukom u ruci dokažu, kako je madžarski jezik srodan sa slovenskim jezicima i to da postoji upravo bliže srodstvo. Tako je 1833. Dankovski bivši profesor grčkoga jezika u požunskoj akademiji izdao: Magyaricae linguae Lexicon critico-ethimologicum, e quo patefit, quae vocabula Magyari e sua avita Caucasia dialecto conservarint, quaeve e Slavis, uti Bohemis, Carniolis, Croatis, Illyriis, Polonis, Vendis, Valachis, porro a Graecis, Germanis, Italis etc. adoptarint. Posonii 1833. Taj je autor izdao i drugo djelo u istom pravcu: Der Völker ungarischen Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften von welchen die heutigen Magyaren unmittelbar abstammen, Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen 560 Jahre vor Christi Geburt. Nebst 100 rein griechischen und einigen persischen Wörtern, die man bis itzt für ächt ungrisch gehalten. Glavna je zasluga Dankovskoga, što je on upućivao na srodnost jezika slovenskih s grčkim jezikom. Kao kuriozno djelo, u kojem je Dankovski na silu htio približiti slovenske oblike glagola s grčkim oblicima, vrijedna je spomena njegova knjiga: Matris Slaviae filia erudita vulgo lingua graeca seu Gramatica cunctarum slavicarum et graecarum dialectorum. 1837., pa: die Griechen als Stamm- und Sprachverwandte der Slaven. Pressburg 1828. Homerus slavicis dialectis cognata lingva scripsit. Vindobonae 1829.

[39] Durch welche Mittel lässt sich die Verbreitung der magyarischen Sprache unter den Einwohnern Ungarns am sichersten erzielen? Mit Speck fängt man Mäuse. Basel, 1834. — L. M. Sch . . . Der Magyarismus in Ungarn in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurtheile aus denen seine Anmassungen entspringen. Leipzig 1834. Preštampana je i Rohonyeva Palma str. 67—78. — Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn, als Staats-Dikasterial- und Gerichts- wie auch als allgemeine Volkssprache. Von Michael Kunits, emeritirten Professor etc. Im Jänner 1833. Agram, bei Franz Suppan. Pisac se priznaje rođenim Slovenom, veseli ga rodoljubni rad u njegovoj domovini Ugarskoj, ali ne odobrava onakvoga provođenja madžarizacije nemadžarskih naroda u Ugarskoj, kako su to htjeli drugi Madžari.

[40] Luna 1833. str. 157.

[41] Relatio Ablegatorum Regni § 12. str. 34. De nomenclatione Inferioris Slavoniae. Ispor. i str. 73. Vidi str. 020 bilj. 13.

[42] Relatio Ablegatorum str. 141.

43 Repraesentatio ex Conferentia Banali, qua remonstratur inferiorem Slavoniam ad Regna Cr. Dal. Slav. spectare . . . Suae Majestati submissa. U kr. zem. arhivu od 1836. Congreg. Reg. No 4.

44 Relatio § 21. str. 81. 86—87. Za sjedinjenje Dalmacije je već bilo potaknuto pitanje, da se izvede. A bilo je prijedloga, da se ugarska zastava vije na svim brodovima dalmatinskim. Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. I² (1833) str. 59.

45 Relatio Ablegatorum Regni str. 126.

46 Ibid. str. 25.

47 Ibid. str. 99.

48 God. 1834. izdao je Salopek Litterae amicae unius e Croatis. Ispor. Relatio Ablegatorum 1836. str. 25.

49 Relatio Ablegatorum 1836. str. 26.

50 Relatio Ablegatorum 1836. § 38. str. 203 i dalje, napose str. 209.

51 Repraesentatio ex Conferentia Banali 5. Mensis Martii 1836. Posonii. U kr. zemaljskom arhivu. U predstavci ističu neopravdanost exclusivi imperii lingvae, quae extra Hungariam nationalis non est, (ut) libertatem et nationalitatem suam (croaticam) sibi non minus, quam Statibus et Ordinibus Hungariae omni thesauro pretiosorem subordinare cogantur. Hrvati ne mogu pustiti legalem suam libertatem, etsi restrictam, non prostratam. Hrvati pred kraljem kliču: Infelix sane sors! qua an natio Illyrico-Croatica nec gloria fortitudinis, nec amore patriae, nec Nationalitatis ope lingvae conservandae studio, nec fide in Regem ulli Nationi secunda, quae cum Regno Ungariae pactis conventis juncta est, et haec pacta pro Rege, patria et libertate fuso sangvine suo fiirmavit, digna reputari possit?

52 Vidi Articuli diaetales anni 1832/6. Art. III. De Lingua Hungarica. Ispor. i predstavku bana Vlašića na palatina po zaključku banske konferencije od 5. ožujka 1836. u kr. zem. arhivu, podnesenu 17. ožujka. Hrvati su vidjeli, po banovim riječima, u ovom zahtjevu Vernichtung ihrer Nationalitet, pa za to neka palatin zapriječi sankciju — što je, kako zakon pokazuje, i učinio.

53 Relatio Ablegatorum 1836. str. 214. I kod onih Madžara, koji su bili za stara prava i nediranje u zakone, bilo je mišljenje o sjedinjenju Dalmacije više samo obećanje nego što drugo. Ispor. Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. I². str. 58.*

Bilješke glavi IV.

1 Vidi: Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 7. 8. 9. Osvěta 1895. str. 788.

2 V. Gaj, Gajeva knjižnica. Zagreb. 1875. Šurmin o. c. 7.

3 Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 8. 9.

4 Priča o Čehu, Lehu i Mehu bila je davno poznata. Češki kroničar Dalemil iz XIV. vijeka u svojoj češkoj kronici spominje dolazak Čeha, osnivača češkoga naroda, iz Hrvatske (Fontes rerum Bohemicarum III. str. 6), a Hajek iz Ljubočana u XVI. vijeku pozivajući se na poljske kroničare pripovijeda o Čehu, koji je živio u Krapini, kako priča i Dalemil, samo on spominje još i drugoga brata Leha, koji je gospodovao u Psaru. Hrvat Ratkaj, sam rođen u Zagorju, u svojem djelu Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae. Viennae 1652. pisaše o Krapini i o Čehu i Lehu. Hrvatski pisac Jambrešić u svojem rječniku (1742) na str. 468. piše ovako o Krapini: Civitas haec (nisi humanis traditionibus, omnino inhumani, fidem omnem abrogare malimus) jam tunc ante Christum natum floruit et plura gloriae suae saecula numeravit. Imperatorum enim Illyricorum Regia fuisse traditur, atque adeo totius amplissimi Illyrici caput. Chehus et Lehus regii Principes, a quibus Regna Bohemiae ac Poloniae suum sumpsere exordium, eam natalem habuerunt: Nonnulli tertium nomine Moscum primum gentis Moscoviticae Ducem ac fundatorem adjiciunt. Et certo etiam post tot retro lapsorum saeculorum vicissitudines, sacrum quid et magnificum hodieque spirant vel ipsa Krapinensia rudera, quae ab invitis etiam advenis loci reverentiam extorquent. I. Ch. de Jordan je posjetio Krapinu i tamo je čuo priču o Čehu i Lehu kao svima poznatu (De originibus Slavicis. Vindobonae 1745.). Kako se vidi iz ovih podataka, što ih je sabrao Kulakovski u svome djelu Иллиризмъ 019.020., priča je o Čehu bila živa u XVIII. stoljeću, kako nam to potvrđuje i franjevac, po plemenu Čeh, koji je 1765. živio u krapinskom samostanu i napisao propovijed na osnovi pričanja narodnoga o svemu ovome, pa ju je i izdao u Zagrebu 1767. pod imenom Preporođeni Čeh aliti svetosti svetost sv. Prokopa vu domovini Čeha, Krapine. (Ispor. Klaićev članak u Vijencu 1889. str. 92 i dalje). O Pseru-Psetu ispor. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina 200⁴. S. Ortner, Povjest Krapine str. 16—25.

5 Luna Agramer Zeitschrift 1826. br. 6. od 18. srpnja str. 24. Zganyka, potpisan J. R. K. (Josip Romuald Kvaternik), a u broju 11. od 5. kolovoza ima „Razvezanye zganyke vu Liztu Nro. 6. Novinh Zagrebechkéh“ s potpisom Lud. Gay. Taj odgovor glasi ovako:

Hrani szine rodna Zemlya szlavna,
Ova velim Zemlya prelyublena
Rodi szine med szeztrami glavna
Velikoga szercza y plemena:
Apostole viszok' postuvane
Ter na Diku szvètu izvishene;
Zemlya rod' y Viteze zebrane
Kralya vre od negda jako verne
Aldove vu taboru gyegyerne. (= Horvatzka).

[6] U broju 35. 1826. dolazi njegova „Peszma od Zagorja“, u kojoj iznosi krasote svoje rođene grude, a završuje pjesmicu ovako:

Raja ovog anda dika
  Plemenite stolicze
Najsze chuje prevelika
  Po verhih, y dolicze.
Ter josh veksha budi szláva
  Ztanovnikom Zagorja,
Koje chazti moja mala
  Peszem z szerdcza vernoga.

God. 1829. br. 33. štampana je Gajeva „Peszma pri naztávlyanyu krisa y jabuke na znova podignyen turen na czirkvu sz. Katarine na Szelich vu Zagorju“.

[7] Fr. Kurelac, Recimo koju. str. 121.

[8] T. Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića str. 5.

[9] Fr. Kurelac, Slova nad grobom Ljudevita Gaja, Zagreb 1872. str. 4.

[10] V. Gaj, Gajeva knjižnica str. XXIV.

[11] Ibid. — Srpski su đaci osnovali 1829. god. svoje društvo „Srpska Vlada“, pa je u tome društvu bio i Gaj. Vidi Đ. Popovića Daničara u Браству Св. Саве V. i u Даници 1870. Ispor. A. Gavrilović, Сима Милутиновић према Илирству. 1902. str. 3.

[12] Kulakovski, Иллиризмъ str. 89.

[13] Gajeva knjižnica str. XXV.

[14] Gajeva knjižnica str. XXVI—XXVII.

[15] o. c. str. XXV.

[16] o. c. XXVI.

[17] o. c. XXVII. XXVIII.

[18] Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861), вып. II. Письма П. J. Шафарика. издалъ Д. Ч. Нилъ Поповъ. Moskva 1880. str. 262.

[19] P. J. Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826. 44[1] i dalje. „Die Slawen sind ihm (Dugonics) überall die hungrigen, ausgemergelten, strohhalmfüssigen, blitzspitzköpfigen“ u. s. w. („hitvány, csapós, élhetetlen, kórólábú Tótok, fejek mint az Isten’ nyila hegyesek“). Za to i jest uz malo probuđenu svijest mogla izaći onakva knjižica kao Palma, quam Dugonics etc. Vidi III[37]. Za ostala njemačka mišljenja o Slovenima ima dovoljno potvrde u Šafařika l. c. Danica 1835. str. 239. Ispor. i L. M. Sch. . . . . . Der Magyarismus in Ungarn str. 38.

[20] Kulakovski, Иллиризмъ str. 95.

[21] Šafařik, Pisně světské lídu Slowenského w Uhřjch. I. Pešta 1823. II. 1827.

[22] Vidi moje Bilješke za hrvatski preporod str. 1—2.

[23] Fr. Kurelac, Slova nad grobom Lj. Gaja 5.

[24] Kulakovski, Иллиризмъ 96.

[25] Ispor. Barsukov, Жизнь и труды Погодина III. str. 134. i dalje.

[26] Rukopis Dra. R. Jos. Kvaternika „Izvod sveobće dogodovštine, koi za svoje slušatelje pisa R. J. Kvaternik“ u kr. sveuč. biblioteci u Zagrebu iz prosinca god. 1848. Kuharski je bio 1829. u Krapini, tu ga je Gaj posjetio, „i š njime mudro o slavjanskoj književnosti, a osobito o popravljanju pravopisah, te izd'lanju kakve bolje, nego li su onda bile, hèrvatske slovnice“ govorio. Kuharski je Kvaterniku za Gaja rekao: „Dieser Jüngljing wird in seinem Vaterljande noch schöne Rollje spieljen, und ihm nützljich seyn.“ O putu Kuharskoga po Hrvatskoj ispor. Allgemeine deutsche Gartenzeitung god. 1830. str. 247.—252. gdje ima zanimljivih bilježaka o tadašnjim ljudima. 1831. br. 4. Članke je pisao M. Kunić.

[27] V. Gaj, Gajeva knjižnica 187 b.

[28] Rukopisi tih poslovica čuvaju se u kr. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

[29] Tako misli Kulakovski u svojem Ilirizmu str. 97.

[30] Ispor. moje Bilješke za hrvatski preporod str. 1—3.

[31] Osvěta 1895. K. Jireček: P. J. Šafařík mezi Jihoslovany str. 788.

[32] Građa za povjest hrvatske kńiževnosti III. 243.

[33] Kopitar, Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark. Laibach 1808. Str. XXVI. i dalje.

[34] Kollár, Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation. Pest 1837. str. 24.

[35] Ispor. M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. 150.

[36] Građa za povjest kńiževnosti hrvatske III. 242.

[37] Ibid. III. 244.

[38] Ibid. III. 245.

[39] Ibid. III. 246.

[40] T. Smičiklas, Život i djela Vj. Babukića. str. 6. 11. Građa III. 248. Ljudevit Vukotinović (Farkaš) u svojem članku „Uspomena na godine 1833—1835“ u Narodnim Novinama od 5. siječnja 1885. br. 3. pripovijeda, da su se ovi mladi ljudi sastajali najviše u Požunu kao „jurati“ hrvatskih izaslanika (isp. str. 99.), i tamo snovali i kovali o sreći domovine. Vukotinović je štošta zamijenio i netačno prikazao u svojim uspomenama, ali ima u njima i dragocjenih priloga za razvijanje narodnoga našega života. Nikola Maraković je već 1830. natezao žice rodoljubne, kako se vidi iz njegove pjesme: „Saloszt nad Szmertjum Grofice Draskovich Trakostajnszke rodyene Baronesze Orczy“, u kojoj kaže, kako je žalosni „glasoviti horvacki plemić“ Juraj Drašković razmišljavao, kojim bi jezikom oglasio smrt svoje žene, pa „Miszli Vitez, znam vnoge Jezike; — Ar Horvatov jeszu ove dike Lasztovite, da sze

razgovara Vszakojachki; to je bosjeg dara! — Pishe anda szad' v' ovom, szad v' onom, Szad' vu Lashkom, szada vu Francuzkom, Szad' vu Nemshkom, szada vu Latinzkom, Szad' vu Spanyolszkom, szada vu Madyarszkom. — Vidi Vitez, da szvoje chutenye Poleg tusnog' Szerca szvoga selye Vu nijednom tak nemre zpiszati, Kak bi Szerce nyegvo rad imati; Razgovoru szamo vu Horvackom Szvojem Narodszkem y Materinszkom Josh najbolye Szerce otvoriti Morem, miszli, y to bû vchiniti.“ Draškovići su „Narodszkog' Jezika Lyubitelyi“ i „vredni Domorodci“, za to je i ovu pjesmu njima na utjehu ispjevao Maraković.

[41] Građa III. 248.

[42] Osvěta 1895. str. 788. List je Šafařikov pisan 18. siječnja 1831.

[43] Ibid.

[44] Građa III. 249.

[45] Građa III. 251.

[46] Gaj se do ovoga vremena potpisivao „Ľutovid“, a od sada „Ľudovit“, pa se iz promjene ove vidi, kako se dao u stope Kollárove, koji je znao neopravdanim i nevjerojatnim filologijskim tumačenjem dovoditi u svezu riječi. „Ime Ľudovit je Slavensko iz réči Ľudi (Menschen) i iz jedne stare slavenske vremenoreči vitam (lieben) vitati, anda Ľudovit nepako Ľutovid; Ľudovit (Menschen Freund) ex quo factum est nihil significans *to Ludovicus*“. Građa III. 252.

[47] T. Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića str. 9.

[48] Idem ibid. str. 56—57. Babukić je pisao svoje pismo bez dijakritičnih znakova po načinu starijih pisaca iz Slavonije.

[49] Fr. Kurelac, Fluminensia str. 182.

[50] Idem ibid. 182—185. Još godine 1834. U Letopisu Matice Srpske čast III. str. 143. među svim nastojanjima mladih rodoljuba na prvom je mjestu bilo Smodekovo predavanje kao najvažniji uspjeh i za same Hrvate.

[51] List Stankovićev od 6. veljače 1835. iz Gajeve korespondencije u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

[52] M. Šrepel u Građi za povjest kńiževnosti hrvatske II. str. 213. Ispor. Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića str. 56.

[53] Protocollum Comitat. Zagrab. anni 1832. Generalis Congregatio 31. Martii et sequ. Aprilii Articulus 75. Smičiklas, Hrvatska narodna ideja u Radu LXXX. str. 50.

[54] Smičiklas u Radu LXXX. str. 50.

[55] M. Murko, Početek Gajevih „Novin“ in „Danice“ u Spomencvijeću Matice Hrvatske 1900. str. 571.

[56] Kollár, Sollen wir Magyaren werden? str. 2.

[57] Vakanović u Kollára o. c. str. IV.

[58] Josip Kundek, Selya ztarinzko-horvatzke kralicze. Preizvishenomu y preszvetlomu gozpodinu baronu Franczu od Vlasich na dan vpelivanya na banzku ztoliczu. Vu Zagrebu. 1832. —

Sličnu je pjesmu ispjevao Antun Mihalić, Narodno veselje triju kraljevina g. Francišku od Vlašić banu itd. Novi Sad 1832.

[59] Obslužavanje 21. Sečna 1832. najsvetlejši gospi grofici Leonori udovi Patačićki. Vu Zagrebu 1832.

[60] Duh, dramatichka vitia. Gozpodinu Franczu Vlasichu, Baronu itd. kada chazt bana vu kraljeztvu horvatzkom, slavonzkom i dalmatinzkom prijemashe dana 23. rosnjaka 1832. Zpevah Karol Rakovecz. Zagreb 1832.

[61] Slavoglasje iz Zagorja preizvišenomu i visoko poglavitomu gospodinu Štefanu Ožegoviću od Barlabaševca, zlatnom vitezu, c. kr. tolnačniku itd. kakti trojjednoga kraljestva Dalmatinskoga, Horvatskoga i Slavonskoga, te visoke časti banske meštru pervobilježniku u orsačkom sjedinjenih treh kraljestvah sboru u Zagrebu 24. Rožnjaka 1832. zebranomu. Vu Zagrebu 1832.

[62] Građa za povjest kńiževnosti hrvatske III. 260. Vrazovo pismo od 31. prosinca 1833. Ispor. Letopis Serbske Matice za god. 1834. sv. 38. str. 142. i sl., gdje se kaže za Gajevu pjesmu, da je i onako, kako je malena, sjajna zvijezda na nebu Gajevu. Pisac je članka Нешто о кньижеству хорватскомъ bio Hrvat, po svoj prilici Vukotinović.

[63] Ispor. Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 28[1]. Vukotinović „Uspomena na godine 1833.—1835.“ u Narod. Novinama 1885. br. 3.

[64] Mora se spomenuti, da je karlovački magistrat namislio god. 1832. izdavati novine, ali bez politčkoga dijela. To doznajemo iz Vakanovićeva pisma Ljud. Gaju od 5. veljače 1832. Za shvaćanje tadašnjega položaja karakteristično je ovo, što je u tom pismu pisao Vakanović novim pravopisom:

Rajši smrt kak sužanjstvo,
I magjarsko hudobstvo;
Slovami goručemi
Vu serdcu zažganemi
Svaki Slavjan naj ima! itd.

[65] Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod str. 28[1]. List Smodekov od 6. listopada 1832. Gaju.

[66] Građa za povjest kńiževnosti hrvatske III. 255—256.

[67] Šurmin o. c. 28[1]. Gramatika je imala izaći u veljači 1833. kao „Slavo-Horvat'sche Sprachlehre, mit Rücksichten auf die Slavonische und dalmatinische Mundart, nach Grundsätzen der Philologie, in kroatischer und deutscher Sprache“. Agramer politische Zeitung 1832. str. 354. b od 6. studenoga. U Agramer polit. Zeitung 1833. br. 52. od 9. lipnja oglašena je Jezichnica horvatzko-slavinzka od Đurkovečkoga, što je imalo biti valjada kao naknada za gramatiku Smodekovu.

[68] Ig. Al. Brlić, Grammatik der illirischen Sprache, wie solche

in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa etc., dann von den Iliriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Ofen 1833.

[69] Kulakovski, Иллиризмъ 116.

[70] Agramer polit. Zeitung za 9/3. 1833. oglašuje u kazalištu: Der Schatzgräber bei der Burg Medvedgrad oder: Agram, Paris, London und Constantinopel, Zauberspiel mit Gesang in 3 Akten von A. Bäuerle i veli „enthält sehr viele vaterländische Anklänge".

[71] Agramer polit. Zeitung 20. srpnja 1833 str. 236. objavljuje za 23. srpnja na korist Josipa Schweigerta: „Ein Schauspiel in kroatischer Sprache: Ztari zasebni kuchish Petra tretjega. Z ruzkim i horvatzkim pevanjem vu 1. Zpelaju; poleg nemshkoga predelano od D. M. Rakovca." — Za 27. rujna Die Burg Okich oder Dragoila, Das Kroaten Kind. Romantisches Drama mit vaterländischen Bildern, in 4 Aufzügen, nach der Ballade: Das Steinenkind in der Kupfermine, von Julius Petrovich, bearbeitet von J. W. Schweigert. Danica 1835. str. 15. Ispor. Gudel, Stare kajkavske drame 35.

[72] Ispor. Mih. Kunits, Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn str. 47. 201.

[73] „Gay Lujo, koj vu svoju Domovinu vre povratilszeje — vu pershoni pri Czeszaru bilje — koj nyemu ne szamo vsze moguche obechal, nego iztoj Instantii z laztovitum Rukum kaj vnogo znamenuje, napiszalje — dasze dogovanye z kem predi napervo vzeme." List Škendera Šuljoka iz Požuna od 1. srpnja 1833. Antunu Vakanoviću. Svojina g. Simića u Krapini, sada u knjižnici Društva Hrv. književnika, kamo je došla knjižnica g. Simića, unuka Vakanovićeva.

[74] Ispor. Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien. str. 248—9.

[75] Ispor. Jan Kollár. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy Dcery". Na oslavu jeho stoletých narozenin redakcí Františka Pastrnka vydaly Český akademický spolek ve Vídni a slovenský akademický spolok „Tatran" vo Viedni 1893. Ve Vídni 1893. M. Murko, Deutsche Einflüsse I. str. 237.

[76] Ispor. Fr. Kuhač u Vijencu 1874. str. 543. — Ilirski glazbenici. 1893. str. 19. Časopis Gusle 1892. u članku Crtice o porijeklu nekih ilirskih popijevaka str. 52 i dalje.

[77] Dnevnik Vakanovićev je svojina g. Simića u Krapini; pisan je latinicom, neka godišta ćirilicom za pojedine dane tako, da je to miješanje pisma bilo dosta obično. Ovaj dnevnik ima tek neke važne vijesti, koje će se poslije spomenuti. Vidi Đ. Šurmin, Dnevnik A. Vakanovića u Vjesniku zemaljskog arkiva 1903. God. V. str. 252.

[78] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja u Radu LXXX. str. 52.—53.

[79] Ispor. Eine Erinnerung an die Illyrier von Hortense. 1893. Hrvatski dom tom IV. 1880. Sbor duhovne mladeži članak Vj. Homotarića. Petar Lavrovski u Извѣстіяхъ Втораго Отдѣленія Императорской Академіи Наукъ tom XIII. str. 410. A. Šenoa: Književna pisma u Vijencu 1879. br. 11. Ispor. Kulakovski, Иллиризмъ 028[67]. Vraz Rakovcu 1833—4. Građa za povjest književnosti hrvatske III. 259.

Bilo je ljudi već 1834. god., koji su sumnjali u Gajev uspjeh držeći, da on mnogo obećaje, a malo stvara. Tako je Stjepan Kočevar pisao 12. svičana 1834. Vrazu: „Kaj Vam Rakovec no Gaj nista pisala, se nečudim, kajti nikomu nepišeta; zato neznamo v' Beči, kaj se v' horvackom godi . . . Če neblodim, Gaj mnogo obeča, al malo stori. — Bog zna, zakaj on nikomo nepiše, morebiti misli, kaj nikdo ni vreden nekaj pisanoga od njega dobiti. Namer Demetter od Gaja nikaj zvediti more. Njegovomu zgodbopisu (historiji) tudi ni glasa. Ali zato ga čertiti nesmimo, on je sveti ogen vužgal keri zdaj v horvačkom horvatom na čast gori, kaj njim je domorodstvo, on je horvačke mladence na pravi pot dopelal. Horvacko ime bode za 20 lete poštenje imalo." List u kr. sveuč. bibl. u Zagrebu. Ispor. Vraz, Izabrane pjesme str. LXXXIX.

[80] E. I. Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien (Leipzig 1894.) str. 248.

[81] M. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns I. 463.

[82] M. Murko u Spomencvijeću Matice Hrvatske str. 569.

[83] Letopis Srpski 1834. sv. 38. str. 146.

[84] Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar I. 467—468.

[85] M. Murko o. c. 571. po pismu grofa Sedlnitzkoga od 15. svibnja 1834.

[86] Idem ibid. 572.

[87] Smičiklas, Hrvatska narodna ideja u Radu LXXX. str. 52. — Tkalac u Jugenderinnerungen 249. pripovijeda o Gajevoj audijenciji kod Metternicha i kaže, da ga je lijepo primio i obećao mu svoju pomoć. Murkovi nesumnjivi izvori ništa ne govore o toj pomoći, pa će biti valjada samo to istina, da je Gaj bio u audijenciji, od koje je bilo možda kakve koristi, ali da je Metternich odmah u Gaju upoznao dobro sredstvo austrijske politike protiv Madžara, to je samo neopravdano domišljanje Tkalčevo. Samo bi toliko istine moglo biti na tome, koliko je u opće sav rad Gajev i njegovih mladih prijatelja bio naperen protiv Madžara, jer su išli za svojim napretkom, a dakako i za odbijanjem tuđih, pa i madžarskih navala.

[88] Děla Stanka Vraza V. str. XVIII. — Kočevar iz Beča 14. travnja 1834. piše za novine: „Ne dolgo jest, kaj sem zvedil, da Gaj zdaj dopuščenje ima, političke novine na svetlo davati, ino se jako veseli, svoje nakanenje zveršeno viditi." List u kr. sveuč. bibl. u Zagrebu. Kočevar u istom listu piše, da je dočuo, da će Gaj doskora u Beč doći i veseli se, da bi ga mogao upoznati. Po svoj prilici, da Gaja nije bilo u Beč, kako se govorilo, da će doći.

[89] M. Murko u Spomencvijeću str. 574. i dalje.

[90] Čini se, da se Delivuk prevario, jer u Hrvatskoj nijesu izlazile prije 36 godina novine. Moguće da je mislio prije 26 godina na onu želju Vrhovčevu, da se u Zagrebu izdaju novine, osobito u onom času, kad je franceska vlada počela u Zagrebu izdavati Kraljski Dalmatin.

[91] Murko u Spomencvijeću str. 575.

[92] Ivan Krizmanić se rodio u Malom Taboru 1766., a u ovo je doba bio župnikom u Mariji Bistrici. Sam nije ništa izdavao od svojih radova, kojih je ostalo više u rukopisu. Među ostalim radovima valja istaknuti njegov prijevod Izgubljena raja Miltonova; na kajkavski je prevrnuo Mrnavićevu Osmanšćicu itd. U ilirsko je doba njegov dom bio mjesto sastajanja rodoljuba, pa se mnoga ideja upravo u Bistrici pojavila, koju su drugi onda izvodili. A i prije Gaja je on s Nikolom Zdenčajem i Draškovićem pomišljao na preporod, samo nije bilo još doba za to. Ispor. Fr. Marković, Stanko Vraz. Izabrane pjesme XII. i drugdje. O Krizmaniću je Vraz (Děla V. 139) 1835. pisao: Krizmanić „kakti poslovenitelj Miltonovega raja (the paradise lost) kaj Vam s Šafařika znano je, je velki ljubitel vsega slovenskega, in za tega voljo tudi rad ne pusti na hitrem duše, ktera je v zlate mreže Jegove radogostnosti zajšla, dokler je do slednje reči ne spita in vse znanje slovensko do zadnje kaplice z njene pameti ne spije“.

[93] Murko o. c. 577.

[94] Id. o. c. 578—579.

[95] St. Vraz, Děla V. str. XVIII[11]. Gajevo pismo St. Vrazu iz Krapine 1834.

[96] Intelligenzblatt zur Agramer Zeitung 1834. No. 55 od 19. srpnja. S. Kočevar Vrazu iz Beča 16. travnja 1834. piše o tom poslu ovako: „Wenedikt da v' Leipcigi historijo horvackoga naroda natiskati v' jako lepom natiski; knižno ime je: Razgovor ugodni naroda slovinskego i t. d. od Kačića.“ List kao pod [92]).

[97] Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 2. 11.

[98] Šurmin, Sitniji prilozi za hrvatski preporod u Nastavnom Vjesniku XI. str. 405[1]. „Slavonskoga“ oglasa nemam, poradi čega navodim iz kajkavskoga glavne misli Gajeve.

[99] Kulakovski, Иллиризмъ 123.

[100] E. I. Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien str. 250.

[101] Iz pisma Ljud. V. Farkaša god. 1833. Letopis Srpski knj. 36. str. 153.

[102] Danicza 1835. str. 2—4.

[103] Stoosove druge pjesme u Danici 1835. tiskane su u brojevima: 6. 9. (Franji I.) 22. 31. 35.

[104] Vjekoslav Klaić, Hrvatska pjesmarica. Izdala Matica Hrvatska. 1893.

[105] Pjesme su tiskane u „Danici“ 1835. 17. listopada br. 44. Gaj je sam melodije za ove pjesme izmislio, a zabilježio mu ih je Drag. Turanji. Ispor. Kuhač, Ilirski glazbenici 159. i str. 56. gdje se spominje i Livadić kao jedan od onih, koji su zabilježili napjev.

[106] O Josipu Runjaninu, koji je složio glazbu ovoj himni i o sudbini te pjesme vidi u Fr. Kuhača, Ilirski glazbenici str. 231 i dalje. Fr. Kuhač, Vatroslav Lisinski i njegovo doba. Zagreb 1887. str. 8.

[107] Danica 1835. br. 11. Priredio ju je za pjevanje Vjekoslav Karas. Kuhač, Ilirski glazbenici str. 164. br. 17.

[108] Danica od 4 listopada 1835. br. 39. i od 10. listopada br. 40.

[109] Ispor. članak Vj. Homotarića u Hrvatskom Svjetozoru 1877. br. 35.

[110] Topalovićeve su pjesme u Danici 1835. štampane u br. 14. 15. 25. 44. 49. „Tužna Bosna“ priredio za pjevanje Vjekoslav Karas. Kuhač, Ilirski glazbenici str. 164. br. 11.

[111] Danica 1835. br. 16. str. 63.

[112] Ibid. br. 17.

[113] Mažuranićeva pjesma Gaju štampana je u Vijencu 1892. br. 14. i Spomen-knjizi Matice Hrvatske god. 1892. str. 104.—105., a pokraćena još god. 1835. na maloj kartici. Ispor. Pjesme Ivana Mažuranića. Zagreb 1895. str. 3. Ostale pjesme Mažuranićeve tiskane su u Danici 1835. u brojevima 8. 9. 15. 17. 18. 19. 42. 47. i napokon u izdanju svih njegovih pjesama 1895.

[114] Fr. Kuhač, V. Lisinski i njegovo doba str. 9 Kuhač, Ilirski glazbenici 56. Pjesme u „Danici“ br. 7. 8. 14. 20. Glazba od F. Livadića.

[115] Danica br. 12. 18. Od Vukotinovića ima u „Danici“ još u br. 13 (davorija) i ljubavnih pjesmica u br. 26. 30. 44.

[116] Kuhač, V. Lisinski i njegovo doba str. 7.

[117] Danica od 26. rujna 1835. br. 38. Glazba od Vj. Karasa. Kuhač, Ilirski glazbenici 164.

[118] Danica 5. prosinca 1835. br. 48.

[119] Draškovićeve pjesme u Danici 1835. br. 27. 29. 31. Ispor. Smičiklasa u Spomen-knjizi Matice Hrv. str. 90.

[120] Jos. Marić, Novo ljeto na krajini iliti slava presv. gosp. Ivana pl. od Bogovića oberstara i komandanta drugog banskog regimenta. Zagreb 1833.

[121] Marićeve pjesme u „Danici“ 1835. br. 33. 49. Prof. Gudel u raspravici: Njemački utjecaji u hrvatskoj preporodnoj lirici (Zagreb 1903.) str. 10—11. dokazuje, da je Marićev „Rastanak šerežana od svoje supruge“ prenačinjena Schillerova pjesma „Hektors Abschied“.

[122] Danica 1835. br. 36.

[123] Vrazov list iz Graca od 25. listopada 1835. Gaju u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu.

[124] Vrazov list Gaju od 26. listnogoja 1834. s podpisom J. St. Vras Zerovchán u Gajevoj korespondenciji u kr. sveuč. biblioteci.

Time se ujedno ispravlja ono u Vrazovim Djelima sv. V. str. XVII.[5], kad se kaže, da se prvi put potpisao kao Vras god. 1835.

[125] List. Stj. Kočevara od 14. prosinca 1835. i bez godine i dana drugi list Vrazu; među pismima Vrazu u kr. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. St. Vraz, Izabrane pjesme XC. Za Vrazov put u Hrvatsku ispor. Děla St. Vraza V. str. 139.

[126] Danica br. 16.

[127] Danica br. 45. Car Lazar i carica Milica. br. 46. Kosovka djevojka. br. 50. Predrag i Nenad

[128] Danica 1835. br. 46.

[129] Spomen-knjiga Matice Hrvatske str. 90.

[130] Ibid. 106.

[131] Ibid. 103—104.

[132] Fr. Kuhač, V. Lisinski i njegovo doba str. 4.

[133] Danica 1835. str. 16.

[134] Kuhač, Vatroslav Lisinski i njegovo doba str. 6.

[135] Idem ibid. 7.

[136] Ibid. str. 9. Isporedi i Kuhač, Glasbeno nastojanje Gajevih Ilira. Zagreb 1885.

[137] Kuhač, Vatroslav Lisinski i njegovo doba str. 9—10.

[138] Idem, Ilirski glazbenici 258.

[139] Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod str. 14. u listu od 5. ožujka 1835.

[140] Danica br. 4. str. 15—16.

[141] Danica 1835. br. 12. str. 48. i br. 13. str. 49. O Hrvatima u Glogovi izašao je članak u „Danici" br. 14. str. 54.

[142] Danica 1835. br. 41. str. 262.

[143] Danica 1835. br. 2.

[144] Klarić iz Beča 22. siječnja 1835. pisaše Gaju: „onomisze vu zadnyoj Daniczi nije pravo dopalo, da pripovezti od chlovechnozti y velike krepozti, pervo od Ruszkoga Czara, nego od nashiju Kraljev, koji takaj vu tom glaszoviti bili jeszu, napervo doneszli jeszu. Dugovanye vu szebi vidisze maleno, ali zlochezti lyudi, y nepriatelyi mogu na zlo vsze obernuti". List u Gajevoj korespondenciji u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

[145] Danica 1835. br. 16. str. 64. Ispor. Gajev člančić „Domorodacz" u br. 2. str. 8.

[146] Danica br. 17.—20.

[147] Danica 1835. br. 7. članak „Dogodovschina".

[148] Danica br. 19.

[149] Danica br. 28. i 29.

[150] Danica br. 33.

[151] Danica br. 34.

[152] M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. str. 243.

[153] Kollár je u jednom epigramu (Okolek literatury) izveo nekako slično poređenje u pogledu književnom: Slovenin ima jutro, Nijemac dan, Englez podne, Francez predvečerje, večer Talijan i noć Španjolac. Murko o. c. 244[3]. Kollár, Slávy dcera III. 7. ima prikazana nešto drukčije ovoga slovenskog orijaša. Ispor. Murko o. c. 214.

[154] Ispor. P. J. Schaffarik, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826. str. 27—28.

[155] Danica 1835. br. 35.—38. Članak je uzet iz Šafaříkove Geschichte der slav. Sprache und Literatur (1826.) str. 43—58. Tko je članak preveo, nije moguće sigurno kazati, po svoj prilici Vj. Babukić.

[156] Danica br. 44.

[157] Ibid. br. 45.

[158] Danica br. 48. 49.

[159] Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod str. 14.

[160] Danica br. 5. str. 18. i dalje.

[161] Danica br. 1. str. 2 b.

[162] List Topalovićev se sačuvao u korespondenciji Gajevoj, te se nalazi u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U Danici je promijenjeno štošta, pa i sam pravopis, a ovdje se navodi vjerno po originalu.

[163] Dovde je izostavljeno u „Danici" zajedno s onim, što u pismu dalje dolazi, da šalje kao prvi korak u ovom pravopisu tri pjesmice, od kojih je jedna „za probu *narodnog slogomiernog piesmotvorja*".

[164] Pismo Tekelijno iz Arada 28. siječnja 1835. među korespondencijom Gajevom u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Pismo je pisano latinicom, pravopisom slavonskih pisaca. Izvadak iz pisma priopćen u mojim Bilješkama za hrvatski preporod str. 29.

[165] Danica 1835. br. 1. Vidi naprijed.

[166] Tako n. pr. Antun Vakanović piše u svom dnevniku veчer, жena itd. Ispor. Šurmin, Dnevnik A. Vakanovića u Vjesniku zem. arkiva god. V. str. 252.

[167] Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 26—27.

[168] Danica 1835. br. 10—12.

[169] Ispor. Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 4. 11.

[170] Danica 1835. br. 12. str. 48.

[171] Kollár, Slávy dcera II. 139.

[172] Danica br. 13. od 4. travnja 1835. Starim pravopisom.

[173] Kollár, Rozprawi o jmenách, počátkáh i starožitnosteh narodu slavského a jeho kmenů. Budim 1830. str. 346.

[174] Ispor. list Ivana Turkovića u mojim Bilješkama za hrvatski preporod str. 25—26. List Stankovićev ibid. 28—29.

[175] Vidi moje Bilješke za hrv. preporod str. 31.

[176] Idem ibid. 27.

[177] Danica br. 22. od 6. lipnja. Novine horvatske od 13. lipnja 1835. br. 46.

*

[178] List Brlićev u Gajevoj korespondenciji u kr. sveuč. biblioteci u Zagrebu od 7. veljače 1835.

[179] „Listi dvih slavonskih domorodcev o pravopisu ilirskom" u Danici br. 31. i 32. Brlićevo je pismo iz Broda od 4. travnja 1835., a Babukićevo od 2. lipnja iz Zagreba. — Vrijedno je ovdje spomenuti, što je Šafařík iz Novoga Sada 1831. 13. lipnja pisao Kopitaru u pogledu pisma: Gegen den Plan, das Cyrillische mit lateinischer Schrift zu schreiben, habe ich nichts einzuwenden. Dobrowský und Andere haben dies längst versucht. Der Methode des Hrn. v. Vranyczany kann ich jedoch nicht ganz beipflichten; sie ist weder einfach und folgerichtig, noch auf ein gründliches Studium des altslawonischen Dialekts und insbesondere des Verhältnisses der Grundlaute in den verwandten Mundarten gegründet. Poradi oštećena pisma, koje se čuva u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu među Vrazovom korespondencijom, ne da se kazati, što je Šafařík držao boljim.

[180] Vidi moje Sitne priloge za hrvatski preporod u Nastavnom Vjesniku knj. XI. str. 405—406.

[181] Tade Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića str. 17.

[182] Danica 1835. str. 127 b.

[183] Danica 1835. str. 293. br. 48. od 5. prosinca.

[184] Letopis Matice Srpske 1834. čast III. str. 142.

[185] Listovi Kaja Adžića od 13. studenoga i 18. prosinca 1835 u mojim Bilješkama za hrvatski preporod str. 27.—28.

[186] Danica 1835. br. 50.

[187] Danica br. 50. str. 301.

[188] Ibid. str. 300. List kapetana Pauličića.

[189] Smičiklas, Život i rad Vjekoslava Babukića str. 15.

[190] Vidi izvadak iz Topalovićeva lista u mojim Bilješkama za hrvatski preporod str. 31.—32.

[191] Razgovor koga vile Ilirkinje imadoshe godine 1835. U Karlovcu, Tiskom Ivanna Nep. Prettnera. Na drugom listu stoji i ovo kao dio natpisa knjige: I koga priusvishenoj, prisvitloj, krasnoj i plemenitoj gospodi, i svemu ostalomu prislavnomu i priglasnomu Narodu Ilirskom svakojake plemenite kriposti, osobito pako svoje Starinstvo ljubechemu, za vikoviçnju uspomenu krotkim i umiljatim sàrdcem Vila Bosanska prikázá.

[192] O Nedićevoj neprilici kod izdavanja ove knjižice vidi članak Nikole Tordinca u Vijencu 1885. str. 444. — Da je knjižica izašla 1835., imamo potvrdu na str. 30.

[193] Danica od 5. prosinca 1835. br. 48. str. 292.

IMENA,

što se nalaze u ovoj knjizi.

A.

Academia Militaris 16.
Adelung 40. 204.
Adžić Kajo 036.
Alagović Aleksandar 35. 149. 167.
Albert P. 05.
Andrić N. 010. 015. 017.
Appendini 77. 201.
Asbóth O. I. 64.
Atanacković P. 199.
Atanasković Dimitrije 48.

B.

Babukić Vjekoslav 59. 124. 138. 139. 143. 144. 170. 177. 185. 198. 216.—218. 028. 035. 036.
Balaša 6.
Baltić Mojsije 124. 126. 146.
Baričević A. 014.
Barsukov 130. 027.
Battara A. L. 18.
Bjelostijenac Ivan 45.
Blažek Tomo 188.
Bogović 011. 013. 015.
Bollandus 68.
Bonazza 44.
Bopp Franjo 218.
Bors J. 022.
Börne 102.
Bosanski franjevci 45. 47. 216.
Brezovački Tito 12. 42. 62. *63—68.* 03. 015.
Brigido Mihajlo 41.
Brlić Ig. Alojsij 157. 215. 216. 217. 029. 036.
Bruerović 77.
Bučar Petar 163.
Bulgarin 201.
Bužan Herman 103.

Č.

Čaplović 023.
Čojković Čubro (Milutinović) 161.

D.

Dalmatin Juraj 42. 011.
Dandulo Vicenzo 17. 18.
Daničić Đ 214.
Dankovski 92. 023.
Davidović 50. 54. 163.
Deák Franjo 103.
Delivuk Mirko 166. 167. 011. 032.
Demeter Dimitrija 126. 170. 031.
Derkos Andrija 170.
Derkos Ivan *92—95.* 138. 144. 145. 148. 020. 021.
Deželić V. 05. 06.
Divić Pavao 39.
Dobrovski Josip 41. 43. 44. 48. 134. 148. 204. 210. 217. 218. 011. 036.
Dolči-Sladić 41. 010.
Domin 140. 05.
Dorotić 23.
Došen Vid 45. 61.
Drašković Janko *85—92.* 95. 97. 102. 146. 147. 156. 160. 161. 172. 187. 020. 032. 033.
Drčić 53.
Du Fresne 59. 014.
Dugonić 129. 022.
Dunder V. G. 171. 212.

Dürnholz 41.
Đulaj Ignjat 25. 31. 95.
Đurkovečki Josip 70. 77. *79—80.* 86. 122. 017. 029.

E.

Ebergényi 018.
Eckartshausen 72.
Engel 42. 03. 011.
Erdedi Ivan 6. 04.
Erdödy Dragutin 194.
Erdödy Sidonija 194.
Esterhazy 24.

F.

Farlatti 124.
Ferić Juraj 61.
Folnegović Fran 013.
Fraknói 05.
Franikić 143.
Frušić 50. 54.

G.

Gaj Ljudevit 70. 74. 75. 79. 81. *115—144.* 146. 147. 148. 149. 150. 153. 166. 168—176. 178—184. 186. 187. 189—206. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 218. 219. 220. 221. 222. 013. 025. 026. 027. 029. 030. 031. 032. 034. 035. 036.
Gaj Velimir 015. 024. 027.
Gavrilović A. 026.
G. G. 189.
Goldoni Karlo 62.
Grčić Jovan 014.
Grimm 171. 217.
Grubišić Josip 214.
Gudel 010. 014. 015. 030. 033.
Gundulić Ivan 54. 61. 77. 78.
Guttenberg A. J. 53.

H.

Habdelić Juraj 45.
Harbuval-Chamaré 194.
Hegedüs Pavao 105. 022.
Heine 102.
Herder 44. 49. 53. 92. 159. 202.
Hoermann Aurelij 121.
Hoffmann 102.
Homotarić Vj. 030. 033.
Hortense 030.
Horváth Stjepan 128. 03 05. 09. 021. 022. 031.
Horvatović D. 022.

I.

Iffland 014.
Ivan nadvojvoda 49. 50.
Ivanišević Ivan 78.

J.

Jagić Vatroslav 63. 64. 011. 012. 015. 031.
Jambrešić Andrija 45. 60. 135. 014. 025.
Jandrić Matija 62. 63. 69. 014.
Jela Horvatica 181.
Jelačić Josip 127.
Jelačić Ljudevit 149. 174.
Jireček K. 132. 027.
Josipović Dane 149.
Jurjević G. 015.

K.

Kačić Andrija 42. 44. 59. 61. 122. 123. 171. 177. 212. 222. 032.
Kanižlić Antun 45. 213.
Kara-Đorđe 190.
Karadžić Vuk Stefanović 47. 53. 124. 139. 148. 190. 208. 210. 217. 220. 015.
Karas Vjekoslav 033.
Karlitzki 194.
Katančić 56. 61. 76. 190.
Kazničnig 206.
Keglević 98.
Klaić Vj. 181. 025. 032.
Klarić 198. 034.
Klobušicki 24.
Klohammer 121.
Knežević Petar 20.
Kočevar Stjepan 189. 206. 209. 031. 032. 034.

Kollár Jan 80. 106. 107. 115. 129. 130. 131. 132. 133. 135. 136. 137. 139. 141. 142. 144. 147. 150. 156. 157. 159. 165. 171. 176. 184. 202. 203. 204. 206. 209. 212. 213. 217. 022. 027. 028. 030. 034. 035.
Kolovrat Jan 165.
Kopitar Bartolomej 42. 43. 44. 45. 47. 48. 53. 58. 75. 115. 129. 133. 148. 171. 204. 209. 011. 012. 027.
Kornig Fr. 017.
Kotzebue 71. 141. 142. 157. 158. 017.
Kraljski Dalmatin 18. 19. 22. 23. 07. 08. 032.
Kristijanović Ignjat 70. *74—75.* 114. 139. 167.
Krizmanić 167. 032.
Krug 92. 217.
Kuhač 193. 195. 030. 033. 034. 035.
Kuharski Andrija 130. 027.
Kukuljević Ivan 57. 69. 127. 03. 04. 07. 016. 017.
Kulakovski Pl. 15. 129. 130. 157. 174. 04. 07. 013. 017. 025. 027. 030. 031. 032.
Kundek Josip 152. 154. 028.
Kunić Mih. 018. 023. 027. 030.
Kurbelly 24.
Kurelac Fr. 124. 125. 130. 141. 142.—145. 209. 026. 028.
Kušević Josip 36. 84. 138. 010. 019.
Kvaternik Rom. 122. 130. 025. 027.

L.

Lafayette 102.
Lalić Josip 219.
Lattermann 25.
Lavrovski P. 030.
Livadić-Wiesner 180. 193. 194. 033.
Ljuština 97.
Lopašić R. 025.
Lovrenčić Jakob 69. *70—74.* 75. 76. 178.
Luketić Đ. 3. 06. 07.

M.

Majer Jožef 177. 210.
Majlat 62.
Mandić 24.
Maraković Nikola 138. 027. 028.
Marić Josip 138. 139. 142. 144. 178. 188. 017. 033.
Marković Andrija 110.
Marković Fr. 032.
Marmont August 21.
Martinović Ignjat 9. 10. 41. 05.
Matica J. 017.
Matijašić 206.
Mažuranić Antun 53. 138. 144. 161. 162. 179. 192. 013.
Mažuranić Ivan 178. 179. 185. 186. 192. 198. 033.
Metternich 25. 115. 149. 165. 167. 031.
Mihalić N. 029.
Mihanović Antun *49—56.* 58. 61. 182. 183. 211. 013.
Miklošić Fr. 138. 189.
Mikloušić Toma 48. *56—62.* 63. 66. 67. *68—70.* 71. 74. 76. 77. 114. 116. 122. 132. 139. 140. 162. 167. 012—017.
Mikoci 56. 59. 014.
Mikulić Josip 148.
Milaković Mitar 201.
Miller 011.
Milton 032.
Milutinović Simo 161.
Mojses Stjepan 138. 140. 144. 145. 166. 167. 168.
Mrnavić 032.
Muhar Albert 125.
Munkači 64. 015.
Murko Matija 49. 124. 165. 169. 012. 018. 027. 028. 030. 031. 032. 034. 035.
Muršec 206.
Mušicki Lukijan 44.

N.

Nagy Antun 39. 56.
Nedić Martin 221. 036.
Novaković Stevan 54.

O.

Obradović Dimitrije 61. 92. 143. 199. 217. 222.
Obrenović Miloš 150.
Oglasnik ilirski 53. 54.
Orbini Mavro 59. 121. 014.
Orosz J. 018.
Ortner S. 021. 025.
Oršić Adam 2. 3. 67. 03.
Ossian 121.
Ožegović M. 012. 019.
Ožegović Stjepan 128. 152. 153. 154. 155. 019.

P.

Pačić Božidar 178.
Pastrnek Fr. 030.
Patačićka Leonora 153.
Pauličić 036.
Pavlinić Juraj 69. 016.
Pavlović Ivan Lučić 41. 010.
Pavlović Teodor 150. 163. 190.
Peharnik barun 187.
Perkovac 193.
Petar Veliki 217.
Petranović Božidar 124. 146. 161.
Petretić Petar 43.
Petrović Josip 13. 14. 15. 06.
Petrović Julij 030.
Pirh Oto 205.
Pogodin 128. 129. 130.
Poneković 13.
Popov N. 026.
Popović Đ. 144. 026.
Praunsperger Aleksa 53.
Preradović 180.
Primic Janes 44.

R.

Rácz Stjepan 55 013.
Radics 011.
Radivojević 48.
Rakovac Drag. 132. 137. 138. 139. 140. 141. 144. 145. 147. 153. 155. 156. 157. 170. 174. 177. 178. 181. 198. 207. 022. 029. 030. 031.
Rask 217.
Rebić E. 120.
Reljković Matija Antun 76. 222.
Reviczki 165.
Rohony G. 022.
Rosenau 122.
Rue, Ch. de la 68. 015.
Runjanin Josip 033.

S.

Salopek Ivan 105. 106. 109. 110. 111. 112. 022. 024.
Saurau Franjo 25.
Schiffer 05.
Schiller 40. 190. 033.
Schlegel Fridrih 44. 49. 53. 012.
Schlözer 92. 144.
Schmigoz 50.
Schnabel 144.
Schweigert Josip 157. 158. 193. 194. 196. 030.
Schweigert Kristina 157.
Schwerdling 05.
Sedlnitzki 25. 165.—169.
Seidl G. 142.
Sermage Josip 96. 97. 106. 108. 147. 158. 06. 012. 021.
Severić 43.
Sibenegg 68. 015.
Simić Vl. 022. 030.
Sklenski 120.
Sladić-Dolči 41. 010.
Slovenica societas 44.
Smičiklas T. 1. 8. 12. 29. 35. 36. 49. 83. 84. 86. 95. 124. 149. 216. 03—06. 08—010. 012. 013. 018—021. 026. 027. 028. 030. 031. 036.
Smodek Matija 138. 144. 147. 156. 157. 158. 172. 178. 028. 029.
Somogy 24.

Stamatović Pavao 132. 133. 146.
Stanković Ivan 146. 182. 185. 214. 028. 035.
Stauduar F. S. 122. 016.
Stoos Pavao 36. 114. 115. 139. 142. *151—152*. 170. 179. 180. 184. 212. 213. 016. 032.
Stratimirović Stjepan 42. 011.
Stulić 77.
Supan Jakov 201.
Surovecki 92.
Széchényi Franjo 16.
Széchényi Stjepan 32. 107. 127. 022.
Szerdahelyi 13.

Š.

Šafařik P. J. 60. 68. 74. 75. 80. 92. 115. 116. 117. 128. 129. 131. 132. 133. 136. 137. 139. 140. 142. 143. 147. 148. 150. 159. 170. 171. 173. 176. 195. 204. 205. 206. 209. 211. 013. 014. 017. 022. 026. 027. 028. 032. 035. 036.
Šenoa Aug. 030.
Šimatović Ivan 185.
Šipuš Josip 40.
Šišić 05.
Škaur 53.
Škrlec N. 04. 05.
Šporer Matić Đuro 53. 54. 55. 56. 77. *78—79*. 86. 122. 013. 017.
Šrepel M. 015. 028.
Štajdaher Josip 110.
Štriga Albert 013.
Šuljok Škender 022. 030.
Šurmin Đ. 013.—015. 017. 022. 024. 026. 027. 029. 030. 032. 034. 035. 036.

T.

Tauferer barun 10.
Tekelija Sava (Tököly) 210. 211. 035.
Télégraphe officiel 22.
Tkalac E. I. 163. 012. 031. 032.
Tkalčić I. 017.
Tomić 015.
Topalović Mato 183. 184. 185. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 220. 033. 035.
Tordinac Đuro 185.
Tordinac Nikola 036.
Trbuhović Aleksandar 214.
Trnski Ivan 198.
Turanyi 196. 033.
Turković Ivan 035.

U.

Uhland 197.
Utješenović Ognjeslav 170.
Utschan 010.

V.

Vakanović Antun 146. 160. 170. 022. 028. 029. 030. 035.
Valvasor 125.
Verbeci 15. 06.
Vitezović Pavao 42. 190. 199. 211. 212. 222. 011.
Vlašić Franjo 95. 110. 152. 153. 155. 024.
Vodnik 77.
Voltić 42. 77.
Voykffy 147.
Vranyczany 036.
Vraz Stanko 59. 138. 155. 161. 165. 189. 209. 029. 031. 032. 033. 034. 036.
Vrhovac Aleksa 48.
Vrhovac Maksimilijan 6. 10. 11. 12. 13. 14. 16. 20. 23. 24. 25. 27. *39—49*. 50. 53. 55. 57. 58. 62. 68. 192. 04. 05. 06. 07. 08. 010. 011. 012. 014. 032.
Vukotinović-Farkaš Ljud. 142. 146. 150. 162. 163. 170. 171. 175. 179. 186. 187. 194. 196. 197. 198. 027. 029. 032. 033.

W.

Wachsmuth 36. 09. 010.
Wartinger 125.
Wenedikt 032.

*

Wertheimer E. 03. 05. 06.
Wirth 102.

Z.

Zamboni 45.
Zdenčaj Aleksandar 172 187.
Zdenčaj Nikola 83. 172. 032.
Zelić Gerasim 011.
Zlatarović Juraj 166. 167.
Zois Šišman 44.

Ž.

Žalac 011.
Živković 53.

Što je tiskarskih pogrješaka, moći će se omanje lako ispraviti, no prije čitanja molim da se isprave ove veće: strana 128. redak 9.: par*a*t; str. 130. red. 16.: Kul*a*k*o*vski; str. 160. red. 25.: Wiedergeburt; str. 05. red. 10.: Wertheim*er*; str. 07. mjesto 70.